

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника”

Актуальні проблеми розвитку економіки регіону

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 10

Том 2

**Івано-Франківськ
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника”
2014**

УДК 332.14: 336 Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ КВ № 20937-10737 ПР
ББК 65.049 (4 Укр): 65.9(4 Укр)26

A43

Засновник ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Виходить 1 раз на рік у 2-х томах.

Видається змішаними мовами: українською, польською, англійською.

Науковий журнал включено до переліку фахових видань в Україні в галузі економічних наук згідно з постановою Президії ВАК України від 10 березня 2010 року № 1-05/2

Схвалено до друку Вченою радою ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
(протокол № 4 від 29.04.2014 р.)

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ: **Грещук В.В.** (*голова ради*) – ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, завідувач кафедри української мови, доктор філологічних наук, професор; **Кононенко В.І.** – ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” завідувач кафедри загального і порівняльного мовознавства, доктор філологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України; **Васильсва В.А.** – ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, доктор юридичних наук, професор; **Хороб С.І.** – ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, доктор філологічних наук, професор; **Кугутяк М.В.** – ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, завідувач кафедри етнології і археології, доктор історичних наук, доктор філософії, професор, заслужений діяч науки і техніки України; **Карпенко З.С.** – ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, завідувач кафедри педагогічної і вікової психології, доктор психологічних наук, професор; **Загороднюк А.В.** – ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, завідувач кафедри математичного і функціонального аналізу, доктор фізико-математичних наук, старший науковий співробітник; **Петришин Л.Б.** – ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, завідувач кафедри інформатики, доктор технічних наук, професор; **Остафійчук Б.К.** – ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, завідувач кафедри матеріалознавства і новітніх технологій, доктор фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України; **Ларіонова В.К.** – ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, завідувач кафедри філософії, доктор філософських наук, професор.

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ: **Ткачук І.Г.** (*головний редактор*) – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, заслужений діяч науки і техніки України; **Криховецька З.М.** (*відповідальний секретар*) – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”; **Янтонь-Дроздовська Е.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічних наук Університету ім. Адама Міцкевича в Познані (Польща); **Вавак Т.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної економіки Ягеллонського університету в Кракові (Польща); **Баланюк І.Ф.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”; **Благуш І.С.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”; **Гуцал І.С.** – доктор економічних наук, професор, декан факультету фінансів Тернопільського національного економічного університету; **Романюк М.Д.** – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту і маркетингу ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”; **Мельник В.М.** – доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи Європейського університету; **Мельник А.Ф.** – доктор економічних наук, професор, академік Української академії економічної кібернетики, завідувач кафедри державного і муніципального управління Тернопільського національного економічного університету; **Кропельницька С.О.** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”; **Сус Т.Й.** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Адреса редакційної колегії: 76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, кафедра фінансів ДВНЗ
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, тел. (0342) 59-61-76

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ : науковий журнал. – Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, 2014. – Вип. 10. – Т. 2. – 291 с.

До наукового журналу “Актуальні проблеми розвитку економіки регіону” увійшли статті, у яких розглядаються теоретичні аспекти дослідження проблем економіки регіону; статті, присвячені фінансово-кредитним проблемам формування виробничих відносин регіонального рівня, проблемам економічного й соціального розвитку регіонів України.

Для науковців, викладачів вищих закладів освіти й науки, аспірантів і студентів.

THE ACTUAL PROBLEMS OF REGIONAL ECONOMY DEVELOPMENT : scientific journal. – Ivano-Frankivsk : Publishing house of Vasyl Stefanyk Precarpathian national university, 2014. – Issue 10. – V. 2. – 291 p.

The theoretical aspects of research of problems of economy of region, devoted to the financial-credit problems of forming of production relations of regional level, problems of economic and social development of regions of Ukraine are examined in the article of scientific journal “The actual problems of regional economy development”.

Scientific journal is designed for research workers, teachers of higher establishments of education and science, graduate students and students.

УДК 336.226.2(100)

ББК 65.261.41

Мартиненко В.П.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ МАЙНОВОГО ОПОДАТКУВАННЯ

Національний університет харчових технологій,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра фінансів,
01601, м. Київ, вул. Володимирівська, 68,
тел. : 0442879414,
e-mail: 1Martynenko@ Rambler.ru

Анотація. У статті вивчено досвід західних країн щодо справляння майнових податків і визначено особливості зарубіжного оподаткування нерухомості для покращення ефективності справляння вищезазначених податків в Україні з урахуванням економічних інтересів держави та платників податків. Висвітлено основні принципи оподаткування нерухомості, що розроблені світовою практикою. Проаналізовано бази оподаткування, пільги, податкові ставки при справлянні майнових податків у різних державах. Розглянуто координацію діяльності адміністративних служб різного рівня в країнах стосовно інформації про нерухомість при оподаткуванні.

Ключові слова: зарубіжний досвід, майнові податки, об'єкт нерухомості, податкова ставка, база оподаткування.

Annotation. In the scientific article investigational experience of occident in relation to the production of property taxes and the features of foreign taxation of the real estate are certain for the improvement of efficiency of production of afore-mentioned taxes in Ukraine taking into account economic interests of the state and taxpayers. Basic principles are reflected taxations of the real estate, which are developed world practice. The bases of taxation, privilege are analysed, tax rates at the production of property taxes in the different states. Coordination of activity of administrative services of different level is considered in countries that touches information about the real estate at taxation.

Keywords: foreign experience, property taxes, object of the real estate, tax rate, tax base.

Вступ. Соціально-економічні перетворення, що здійснюються сьогодні в Україні, визначають необхідність формування ефективної системи оподаткування як однієї з важливих умов покращення економічної ситуації в країні.

Податкова політика держави на сучасному етапі розвитку в основному спрямована на оподаткування результатів діяльності юридичних і фізичних осіб. Але оцінка даних результатів може здійснюватися з різною достовірністю, а самі результати можуть не фіксуватися або приховуватися від оподаткування. Таке становище призводить до зниження та несплати податків.

Пріоритетними завданнями податкової реформи, що проводиться нині, є послідовне зниження податкового тиску. Податкова система стає більш раціональною, скорочується кількість податків і зборів, знижуються податкові ставки. Зниження податкового тиску на юридичних осіб надасть новий імпульс інвестиційній активності, посилить мотивацію зростання прибутку й відмови від тіньової господарської діяльності. У цих умовах передбачається корінним чином змінити систему майнового оподаткування – податки на майно повинні стати вагомим джерелом доходів держави. Крім того, перевага майнових податків перед іншими податками полягає в їх "прозорості", що істотно полегшує завдання контролю за їх збором. Відповідно дослідження саме цього питання в умовах сьогодні є досить актуальним.

Проблеми у сфері оподаткування широко представлені в науковій літературі. У працях зарубіжних учених В.Петті, А.Сміта, Т.Котлера, Т.Коупленда, Дж.Муріна,

Г.Харрісона закладені теоретичні й методичні основи оподаткування нерухомості. Цим питанням присвячені праці й вітчизняних науковців, зокрема, В.Л.Андрущенко, З.С.Варналій, І.А.Прокопенка, Т.В.Тучак, М.І.Карлін, А.О.Нікітішина, І.Д.Якушика, Я.В.Литвиненка та інших. Проте широке коло питань щодо ефективності справляння майнових податків потребує більш детального вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей зарубіжного оподаткування нерухомості для покращення ефективності справляння майнових податків в Україні з урахуванням економічних інтересів держави та платників податків.

Результати. Розроблений в Україні Податковий кодекс містить податок на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки, який у незалежній Україні ніколи не справлявся. Запровадження цього податку в державі викликало багато запитань серед платників податків і зборів. Зрозуміло, що введення указанного податку на нерухомість потребує великої підготовчої роботи, яка проведена в країні не повною мірою. Тут корисно звернутися до досвіду західних країн, де подібний податок успішно застосовується протягом багатьох десятиріч.

Майнові податки існують приблизно в 130 країнах світу. У Нідерландах надходження від податку на нерухомість досягають до 95% у загальному обсязі доходів місцевих бюджетів, 81% – у Канаді, 52% – у Франції, у США рівень доходів від цього податку коливається в широкому діапазоні від 10 до 70% залежно від території [1; 2].

Світова практика вже виробила основні принципи, що дозволяють організувати оподаткування нерухомості найбільш раціональним чином. До них можна віднести, зокрема, такі:

- об'єктом оподаткування, як правило, виступають саме земля, будівлі, споруди, оскільки їх відносно легко, на відміну від рухомого майна, виявити й ідентифікувати;
- основою для обчислення бази оподаткування найчастіше є ринкова вартість оподатковуваних об'єктів, що стимулює їх економічно найбільш раціональне використання;
- при визначенні вартості нерухомого майна зазвичай використовується не індивідуальна оцінка кожного окремого об'єкта, а масова на базі застосування стандартних процедур розрахунку вартості об'єкта оподаткування. Це дозволяє оцінити велику кількість об'єктів при відносно невеликих витратах;
- пільги надаються соціально незахищеним платникам податків, або виходячи з типу нерухомості, яка забезпечує здійснення суспільно корисних видів діяльності [3].

Разом з тим об'єкт оподаткування в різних країнах має свої відмінності й інколи стягується декілька видів майнового податку, кожний з яких має свою податкову базу.

США й Канада мають єдиний майновий податок, і податкова база являє собою ринкову вартість землі з усіма будівлями, які на ній знаходяться. У деяких штатах майновий податок стягується за рухоме й нерухоме майно, яке включає також акції, облигації.

У США майно, що підлягає оподаткуванню, оцінюється в поточних ринкових цінах із застосуванням коефіцієнтів, щоб уникнути великого впливу ринкових коливань вартості нерухомої власності. Більшість адміністративно-територіальних органів проводять оцінку по повній ринковій вартості, деякі в певному відношенні до неї. Оцінка здійснюється один раз у 2–3 роки. Оціночна вартість майна в США за останні роки в середньому знаходилася на рівні 30–35% ринкової.

У Данії існує земельний податок, що базується на ринковій вартості землі, а також податок на нерухомість, базою якого є ринкова вартість споруд, що використовуються для комерційних та адміністративних цілей. В Японії як база оподаткування використовується ринкова вартість й оподатковується податком як земля, так і все, що на ній побудовано.

Деякі країни замість вартості як податкову базу використовують площу землі або споруд у квадратних метрах, а потім стягують податок у вигляді певної суми за кожний квадратний метр залежно від типу нерухомості. У Голландії муніципалітетам надано вибір для використання в якості податкової бази або площа, або ринкова вартість, хоч у більшості випадків використовується ринкова вартість.

У Великобританії справляється єдиний майновий податок, базою якого є сума річної орендної плати за землю та споруди. У Франції існують 3 різних майнових податки, величина яких визначається сумою річної орендної плати: податок на забудовані ділянки землі, податок на житло.

Загальним для всіх країн є те, що під час визначення оподатковуваної вартості об'єктів зазвичай використовується ринкова інформація, але при цьому в одних країнах як основа береться орендна вартість (середньорічна величина доходу від оренди нерухомого майна), а в інших (їх більшість) – капітальна, тобто акумульована, для визначення якої необхідна оцінка ринкової вартості [1; 3].

Схеми надання пільг у різних країнах також різні. Так, у Данії, Південній Кореї, Швеції, Японії пільги, що надаються, відносяться тільки до об'єктів нерухомості, а не до платників податків. В інших країнах має місце поєднання того та іншого, хоч в основному пільги переважно поширюються на об'єкти. До пільгових платників податків, як правило, відносяться пенсіонери й інваліди, крім того, у деяких країнах, надаючи пільги, ураховують рівень доходів платника податків. У США майновим податком не оподатковується особисте майно, що використовується для власного споживання. У Німеччині під час визначення бази оподаткування для фізичних осіб із вартості сукупного майна вираховуються особисті неоподатковані мінімуми: для кожного громадянина – 120 000 євро, для подружжя – 240 000 євро, для кожної дитини – 120 000 євро.

До видів нерухомості, повністю або частково звільнених від сплати податку, в більшості країн відносяться об'єкти культури, освіти, призначені для суспільних потреб, державного управління, для релігійних цілей. Звільнення від сплати податків можливе й на фіксований термін з метою стимулювання певних видів діяльності. Так, у Чилі, Швеції, Японії й деяких штатах США пільга надається по новобудовах протягом декількох років, а в Нідерландах – на період будівництва будинку [4; 5].

Що ж стосується ставок майнового податку, то тут усе залежить від конкретної законодавчої й економічної практики в тій чи іншій країні. Залежно від юридично встановленого способу визначення ставок податку, розрізняють фіксовані та перемінні (бюджетні) ставки.

Фіксовані ставки визначаються центральними органами влади тієї чи іншої країни та являють собою певний заданий відсоток від вартості, що підлягає оподаткуванню. При цьому не можна заздалегідь визначити розмір податкових надходжень, оскільки величина бази оподаткування з року в рік міняється. Такий порядок установа ставок прийнятий в Англії, Індонезії, Чилі, Швеції, Південній Кореї, Японії.

В інших країнах (Австралія, Канада, Нідерланди, США, Франція, Швейцарія) місцеві влади планують ставку податку на нерухомість, виходячи із запланованих бюджетних витрат і величини наявної бази оподаткування. Наприклад, у деяких штатах США податок на майно розраховується шляхом ділення суми доходів, яка повинна бути отримана від сплати майнового податку, на вартість оподаткованого майна. Ставка податку, таким чином, є перемінною величиною. При цьому в одних випадках, наприклад, у Нідерландах і деяких регіонах Швейцарії місцеві влади наділені найширшими повноваженнями у виборі розмірів ставок, у більшості ж інших діють загальнодержавні й регіональні нормативні акти, які обмежують мінімальну й максимальну величину ставки.

У США середній розмір податкової ставки по всій країні – 1,4% від вартості майна, у деяких штатах вона коливається від 2,5– 6,75%. При цьому комерційна власність

оподатковується майновим податком за диференційованими ставками. Власники квартир платять менше, ніж власники житлового будинку, який здається в оренду. У Канаді податок на нерухомість стягується в розмірі 0,5–1% від вартості власності. Ставка різко підвищується, якщо нерухомість використовується для певних видів діяльності. Наприклад, податок з перукарні встановлюється в розмірі 30% від вартості будівлі, податок з адвокатських контор і лікарських кабінетів – 50%, а якщо будівля використовується для виробництва алкогольної продукції, податок на нерухомість складає 140% [1; 6].

У Німеччині податкова ставка на майно фізичних осіб до 1995 року була єдиною – 0,5%, потім стала диференційована й максимальна ставка складає 1%. Податок на майно підприємств розраховується із застосуванням ставки 0,6%, окремо стягується земельний податок у розмірі 1,2% кадастрової вартості ділянки [7].

Варто відмітити, що ступінь інтеграції системи стягнення майнового податку з іншими видами адміністративної діяльності щодо збору інформації про стан земельної та іншої власності в різних країнах різний. У США діяльність відомств зі стягнення майнового податку незалежна від діяльності інших адміністративних служб. Уся інформація про об'єкти нерухомості збирається податковим оцінювачем, який складає кадастрові карти.

Інші країни дотримуються принципів більш щільної інтеграції. У цьому разі створюється єдиний загальнодержавний кадастр – інвентарний опис земель по правах власності, фізичних характеристиках і вартості. Будівельні відомства надають інформацію стосовно будинків та споруд. Прикладом країни, де існує координація діяльності адміністративних служб різного рівня, може служити Данія. З 1970-х років там існує мережа комп'ютеризованих систем, де зосереджена інформація щодо нерухомості.

Існують різні точки зору на те, яка податкова база є найкращою – річна орендна плата, ринкова вартість чи площа нерухомості. Більшість зарубіжних фахівців вважають, що для тих країн, де широко розповсюджена скупка міських земель для спекулятивних цілей, найкращою податковою базою є ринкова вартість. У багатьох країнах, незважаючи на те, що як об'єкт оподаткування розглядаються в поєднанні земельна ділянка й усе, що на ній знаходиться, оподатковувана вартість для відповідних фізичних складових нерухомості (земля, будинки, споруди) встановлюється окремо для землі та забудов. База оподаткування в цьому разі – це вартість земельної ділянки й тієї частини майна, яка на ній розташована. Такий диференційований підхід дозволяє вирішити проблему раціонального використання міських земель завдяки підвищенню податкового тиску на “земельну складову” нерухомості. Це особливо важливо для великих міст з характерним для них дефіцитом території і потребою в територіальному реструктуруванні землекористування (виведення із центру міста промислових підприємств, збереження парків, скверів і т. п.).

Висновки. Таким чином, аналіз оподаткування майна в зарубіжних країнах показує, що:

- податок на нерухоме майно є основним джерелом поповнення місцевих бюджетів;
- порядок оподаткування нерухомого майна визначається на центральному та місцевому рівнях;
- головним принципом податку на нерухомість є введення невисокої ставки (починаючи від 0,5% в Канаді до 6,75% в США) з організацією масового його збору;
- під час оцінки вартості оподаткованого податком нерухомого майна використовуються два способи: оцінка на основі річної орендної плати (Франція, Великобританія) і на основі передбачуваної ціни продажу (країни Північної Європи, Латинської Америки, США, Японії).

Із досвіду зарубіжних країн можна запозичити високу координацію діяльності різних відомств щодо збору, обробки та збереження інформації про стан об'єктів нерухо-

ності. На нашу думку, для українських умов стосовно бази майнового оподаткування найбільш прийнятний варіант диференційованого підходу при оподаткуванні нерухомості, що дозволить ефективно використовувати наявну інформацію відносно земель, будинків, споруд.

1. Податкові системи зарубіжних держав : навчальний посібник / [В. Л. Андрущенко, З. С. Варналій, І. А. Прокопенко, Т. В. Тучак]. – К. : Кондор, 2012. – 222 с.
2. Блонська В. І. Майнове оподаткування як елемент податкових систем в економіках добробуту / В. І. Блонська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.4. – С. 122–129.
3. Якушик І. Д. Податкові системи зарубіжних країн : довідник / І. Д. Якушик, Я. В. Литвиненко. – К. : МП Леся, 2004. – 480 с.
4. Карлін М. І. Міжнародне оподаткування : навчально-методичний посібник / М. І. Карлін. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 360 с.
5. Нікітішин А. О. Використання іноземного досвіду при оподаткуванні доходів фізичних осіб / А. О. Нікітішин // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць. – 2007. – № 9. – С. 87–94.
6. Благун І. Г. Реформування майнового оподаткування у контексті світового досвіду / І. Г. Благун // Наук. вісник. – 2007. – Вип. 17.3. – С. 232–239.
7. Музиченко С. А. Зарубіжний досвід майнового оподаткування та концептуальні підходи щодо його вдосконалення в Україні / С. А. Музиченко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 8. – С. 8–14.

References

1. Andrushchenko, V. *Tax systems of the foreign states: Train aid*. Kiev: Condor, 2012. Print.
2. Blonska, V. “Property taxation as element of the tax systems in the economies of welfare”. *Scientific announcer NLTU Ukraine* 19.4(2009): 122–129. Print.
3. Yakushyk, I. *Tax systems of foreign countries: Reference book*. Kiev: MP Lesya, 2004. Print.
4. Karlin, M. *International taxation: navchal'no-metodichniy manual*. Ternopil: An educational book–Bohdan, 2013. Print.
5. Nikitishyn, A. “Using of foreign experience for taxation of profits of physical persons”. *Forming of market relations in Ukraine. Collection of scientific labours* 9(2007): 87–94. Print.
6. Blahun, I. “Reformation of property taxation in the context of world experience”. *Scientific announcer* 17.3(2007): 232–239. Print.
7. Muzychenko, S. “Foreign experience of property taxation and conceptual approaches for improvement in Ukraine”. *Forming of market relations in Ukraine* 8(2006): 8–14. Print.

Рецензент:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 336.2

ББК 65.2

Тимченко О.М.

ФІСКАЛЬНІ НАСЛІДКИ ПЕРЕГЛЯДУ ПІЛЬГ З ПДВ

ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра фінансів,
03680, Київ, просп. Перемоги, 57/1,
тел.: 0666917212,
e-mail:timel@hotbox.ru

Анотація. На основі аналізу положень Податкового кодексу, які регламентують звільнення від сплати ПДВ, доведено, що можливості нарощування фіскального потенціалу податкової системи України за рахунок скасування пільг з ПДВ є обмеженими. Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення методики визначення бюджетних утрат від надання пільг.

Ключові слова: податки, податкові пільги, податок на додану вартість, утрати бюджету.

Annotation. Having analyzed the Tax code clauses that regulate free VAT payments the author proves that the possibilities of the Ukrainian tax system frisk potential increase at the expense of VAT tax benefits are restricted. He suggests his own recommendations as to improving the methods of budgetary losses calculation coming from tax benefits.

Keywords: tax, tax benefits, value add tax, budgetary lost.

Вступ. Одним із напрямів підвищення фіскального потенціалу податкової системи України є скасування значної кількості пільг. Дійсно, повне виконання поставлених Програмою економічних реформ завдань і забезпечення ефективного функціонування податкової системи, що передбачає реалізацію як її фіскального, так і регулювального потенціалу, неможливі без перегляду податкових пільг. Нераціонально побудована система пільг визначена в Програмі однією з причин, що залишає можливості для ухиляння від сплати податків і не стимулює інноваційну діяльність та енергоефективність [1]. До цього слід додати, що через удосконалення пільг ставиться завдання реалізації принципу справедливості в оподаткуванні.

Необхідність реформування системи податкових пільг визнається й ученими. Цій проблемі присвячені численні наукові праці, зокрема, І.В.Алексєєва, Ю.Б.Іванова, А.І.Крисоватого, І.О.Луїної, Т.В.Паєнтко, А.М.Соколовської, В.А.Тарашенка. Проте підходи вчених і практиків щодо конкретних заходів у цьому напрямі не збігаються. Особливо насторожує той факт, що основна мета, яка ставиться практиками при реформуванні, – це зменшити бюджетні втрати від надання пільг, тобто домінують фіскальні пріоритети. Фактично реалізація такого підходу зводиться до скасування більшості чинних пільг, передусім з ПДВ. Подібні пропозиції висловлюються з боку фіскальних органів і знаходять відображення в проектах стосовно внесення змін до Податкового кодексу України.

Постановка завдання. З одного боку, така позиція є зрозумілою, оскільки останні мають забезпечити наповнення бюджету. До того ж такий підхід відповідає Програмі економічних реформ (скорочення переліку пільг щодо ПДВ передбачено в Програмі одним із кроків податкової реформи) [1]. Однак, з іншого боку, слід зважити на те, що чинна система пільг формувалася впродовж багатьох років. Її функціонування впливає на рівень цін, доходів населення, фінансові можливості розвитку окремих галузей, відтак, на співвідношення попиту та пропозиції – визначального чинника економічного зростання. Можливо, помилкою було недостатньо обґрунтоване введення певних видів податкових пільг, але ще більшою помилкою може виявитися їх скасування без ретельного виваженого аналізу економічних наслідків, до яких таке скасування може призвести. Отже, ми ставимо за мету з'ясувати, чи дійсно доцільним і виправданим є скасування значної кількості пільг, та оцінити можливості нарощування фіскального потенціалу податкової системи України за рахунок цього заходу.

Результати. На перший погляд утрати бюджету внаслідок пільгового оподаткування здаються значними. Лише за сім останніх років (за даними Міністерства доходів і зборів України) вони збільшилися в 3,6 раза: з 13,5 млрд грн у 2006 р. до 48,7 млрд грн у 2012 р., що становить відповідно 10,7 та 13,5% фактичних податкових надходжень (рис. 1).

Звертає на себе увагу різке збільшення суми втрат у 2011 р. З'ясування причин, з яких це відбулося, дає підстави для висновку, що у 2011 році облік втрат вівся за іншою методикою, ніж у попередні роки. Це дещо спотворює реальну динаміку досліджуваного явища. Прогнози щодо бюджетних втрат від надання податкових пільг у 2013 р. також мають суперечливий характер: від 41,6 до 70,4 млрд грн [4].

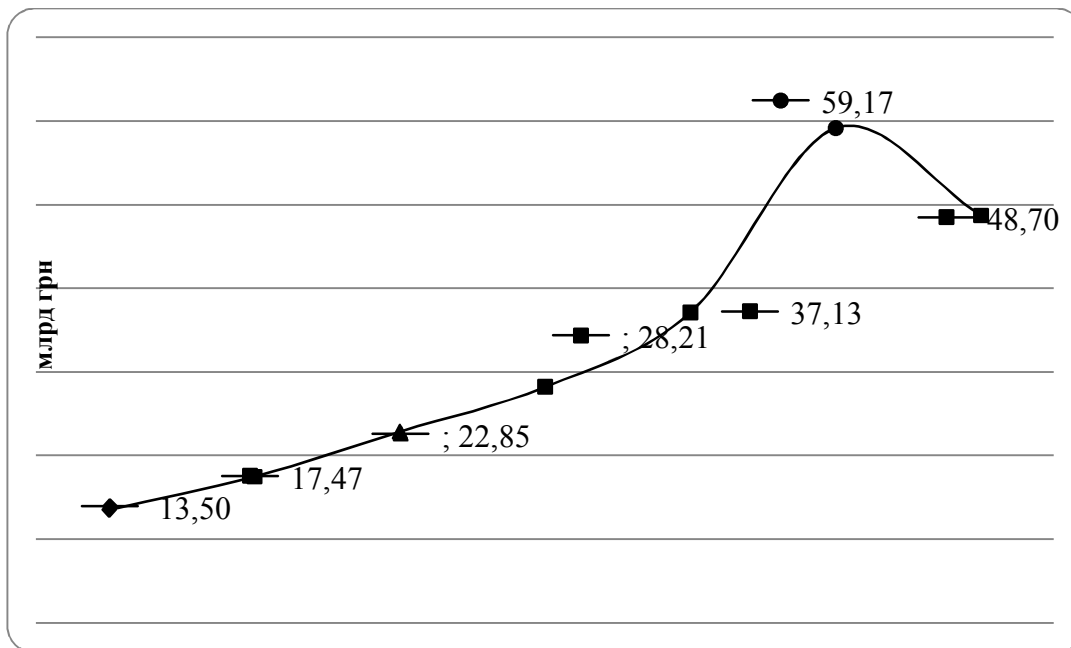

Рис. 1. Втрати Зведеного бюджету України внаслідок надання пільг, 2006–2012 рр.

Примітка. Побудовано автором за даними Міністерства фінансів і Міністерства доходів і зборів України [2; 3].

Понад 96% бюджетних втрат припадає на пільги з ПДВ і податку на прибуток. За досліджуваний період дещо змінилася структура втрат. Незважаючи на те, що втрати від пільг з ПДВ зберігають домінуючу позицію, значно випереджаючи втрати від податку на прибуток, їх частка у 2012 році порівняно з 2006 роком зменшилася з 92,99 до 62,16%, а частка втрат від податку на прибуток зросла з 5,23 до 31,03% (рис. 2), що пояснюється введенням Податковим кодексом України додаткових пільг із цього податку.

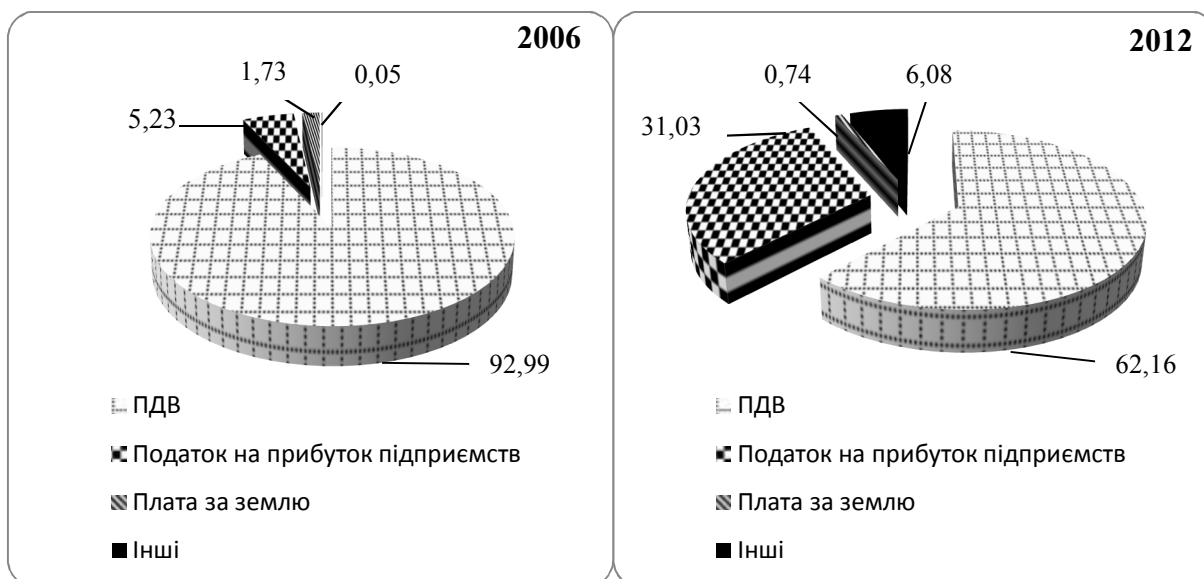

Рис. 2. Структура бюджетних втрат від надання податкових пільг

Примітка. Побудовано автором за даними Міністерства фінансів та Міністерства доходів і зборів [2; 3].

Отже, пошук шляхів зменшення втрат бюджету треба вести, передусім, у напрямі реформування пільг з ПДВ і податку на прибуток. Однак, на нашу думку, це не означає, що вдосконалення має звестися переважно до автоматичного скорочення переліку пільг.

Ми вважаємо, що реформування податкових пільг повинно базуватися на переосмисленні їх змісту, цілей і підстав надання, розробці таких механізмів пільгового оподаткування, які б упереджували використання платниками наданого законом права на звільнення від сплати податків для ухилення від виконання податкових зобов'язань перед державою, створенні ефективної системи моніторингу за цільовим використанням коштів, вивільнених від надання пільг.

Насамперед слід звернути увагу на унормовану Податковим кодексом дефініцію податкової пільги. По суті остання передбачає будь-яке звільнення від сплати податку або зменшення суми сплати за наявності *особливостей*, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер і суспільне призначення здійснюваних ними витрат [5]. Однак ці особливості в Податковому кодексі чітко не визначені. Крім того, не будь-яке звільнення можна вважати саме податковою пільгою. Особливо це стосується ПДВ. Тобто є певні види товарів, послуг, предметів, операцій тощо, які, виходячи з логічних міркувань, просто взагалі не варто оподатковувати. Проте такі об'єкти визначені в Податковому кодексі як пільгові, і держава підраховує втрати від таких пільг.

Детальне вивчення змісту кожного виду звільнень від сплати ПДВ, передбачених статтями 197, 209 і 211 ПКУ, зумовило необхідність їх систематизації за такими групами:

1. Звільнення, що, по суті, не є податковими пільгами;
2. Пільги з ПДВ, у т. ч.:
 - *соціальні*:
 - соціальний захист;
 - освітня, просвітня, культурна та наукова діяльність;
 - охорона здоров'я;
 - *галузеві, виробничі*:
 - енергетика;
 - сільське господарство;
 - продаж об'єктів житлової нерухомості.

До групи 1, на нашу думку, відносяться види звільнень, регламентовані пунктами 197.1.9, 197.1.12, 197.1.13, 197.1.16, 197.1.18, 197.1.19, 197.1.21, 197.1.22, 197.1.26, 197.1.28, 197.1.29, 197.1.30, 197.2, 197.3, 197.7, 197.8, 197.9, 197.10, 197.11, 197.12, 197.13, 197.15, 197.20 статті 197 та статтею 211 ПКУ.

Маркером помічені ті з них, які не беруться до уваги при визначенні бюджетних втрат. Щодо решти пунктів, податкові органи пропонують скасувати ці звільнення і підраховують бюджетні втрати від них. Аргументи, що зазначені види звільнень не варто вважати пільгами, відтак, враховувати при оцінці бюджетних втрат, наведені нижче.

1. П. 197.1.9. Постачання релігійними організаціями культових послуг та предметів культового призначення за переліком.

За формою, дійсно, надання послуг релігійними установами нічим не відрізняється від надання послуг іншими суб'єктами господарювання. Ці послуги також мають ціну, відтак їх можна розглядати як операції з постачання, які, згідно з ПКУ, є об'єктом оподаткування ПДВ. Однак за змістом звільнення від ПДВ передбачене саме для культових послуг, надання яких не має комерційного характеру, а пов'язане зі специфічною місією релігійних установ – дотримання релігійних традицій. Кошти, які сплачуються за надання релігійних послуг, можна розглядати як пожертвування прихожан, а пожерт-

вування завжди були джерелом утримання відокремлених від держави релігійних установ, а не держави. Звільнення від сплати ПДВ релігійних послуг, на нашу думку, це не пільга, а факт незаявлення державою на те, що їй по праву не належить.

2. П. 197.1.12. *Безкоштовна передача рухомого складу однією залізницею або підприємством залізничного транспорту загального користування іншим залізницям або підприємствам залізничного транспорту загального користування державної форми власності.*

Під час здійснення таких операцій додана вартість не виникає, адже, по-перше, передається не новостворений продукт, по-друге, вартість рухомого складу, що передається, не збільшується. При скасуванні цього виду звільнень довелося б одній стороні даної операції нараховувати податкове зобов'язання, а іншій – на таку саму суму податковий кредит. У результаті збільшення бюджетних надходжень не відбулося б, а кількість облікових операцій збільшилася б.

3. П. 197.1.18. *Постачання державних платних послуг юридичним або фізичним особам органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. П. 197.1.19.* *Надання послуг з реєстрації актів цивільного стану державними органами, уповноваженими здійснювати таку реєстрацію згідно із законодавством.*

Ціну на такі послуги встановлює держава. Незалежно від виокремлення в ціні послуг ПДВ, увесь дохід від наданої послуги надходить до бюджету. Тому держава може встановити такий рівень цін, не виокремлюючи ПДВ, який забезпечуватиме необхідні надходження.

Якщо звільнення від ПДВ цього виду послуг вважати пільгою, то, скасувавши її, ціна послуги збільшиться на 20%, однак виникне податковий кредит (ПДВ, що припадає на вартість канцтоварів, комп'ютерів, інших основних засобів тощо), який зменшить ПДВ, що підлягатиме сплаті до бюджету. До речі, з'явиться потреба вести облік податкових зобов'язань і податкового кредиту, складати звітність, реєструватися платником ПДВ. По суті держава сплачуватиме ПДВ сама собі. Якщо державі потрібні додаткові кошти, то в цьому разі краще не скасовувати так звану "пільгу", а просто підвищити ціну на послугу на 20%, тоді весь дохід від збільшення ціни надійде до бюджету.

4. П. 197.1.21. *Постачання (продаж, передача) земельних ділянок, земельних часток (паїв), крім тих, що розміщені під об'єктами нерухомого майна та включаються до їх вартості відповідно до законодавства.*

Якщо при операціях з продажу (передачі) вартість землі не змінюється, то додана вартість не утворюється. Якщо ж вартість землі збільшується, то виникає питання, чи можна приріст ринкової вартості вважати доданою вартістю?

Нам відомо, що ПДВ нараховується на всіх етапах руху товару: від виробника сировини до кінцевого споживача. Однак, якщо операції з продажу відбуваються між самими кінцевими споживачами, то чи утворюється додана вартість? Наприклад, якщо фізична особа продає іншій фізичній особі автомобіль, то ПДВ не нараховується, а тільки податок на дохід і мито й у ПКУ немає пункту, що такі операції є пільговими. Операції з продажу землі є аналогічними. При таких операціях досить важко визначити додану вартість і складно застосувати метод податкового кредиту, особливо, коли такі операції здійснюються між фізичними особами.

5. П. 197.1.22. *Оплата вартості фундаментальних досліджень, науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт особою, яка безпосередньо отримує такі кошти з рахунка органу, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів.*

Указаний вид звільнень також не можна вважати пільгою, що призводить до бюджетних втрат. Якби таке звільнення не було передбачене законодавством, то спочатку довелося б за рахунок бюджетних коштів сплатити ПДВ виконавцю науково-дослід-

ницьких робіт за їх ціною. Виконавець, у свою чергу, мав би відобразити цей ПДВ по декларації за звітний період як податкове зобов'язання. Тобто цей ПДВ знову б повернувся до бюджету, але зменшений на величину податкового кредиту. Отже, бюджет поніс би ще більші втрати за відсутності зазначеного вище звільнення.

До речі, аналогічна ситуація виникла б при нарахуванні ПДВ на вартість житла, що будується за державні кошти (п. 197.15) і при постачанні товарів, послуг у частині суми компенсації на покриття різниці між фактичними витратами та регульованими цінами (тарифами) у вигляді виробничої дотації з бюджету (п. 197.1.28). Але щодо цих двох пунктів звільнення втратами бюджету не вважаються.

6. П. 197.8. *Операції з постачання послуг з перевезення (переміщення) пасажирів та вантажів транзитом через митну територію України, а також з постачання послуг, пов'язаних із таким перевезенням (переміщенням).*

Зазначене звільнення обумовлене міжнародними правилами. Адже задля забезпечення рівних конкурентних умов перевезень вартість транзитних послуг у всіх країнах не оподатковується ПДВ. Через таке звільнення реалізується принцип нейтральності оподаткування. Інакше кінцевий споживач цих послуг сплачував би ПДВ до бюджетів усіх транзитних країн. До речі, цей ПДВ мав би повертатися йому під час перетину кордону, як повертається при купівлі товарів (tax free) у країні перебування, що створювало б додаткові незручності споживачеві. Уведення ПДВ на цей вид операцій зменшило б обсяги транзитних потоків через територію України, відтак завдало би збитків транспортній галузі держави.

7. П. 197.12. *Операції банків та інших фінансових установ з постачання (продажу, відчуження іншим способом) майна, що передане фізичними особами, а також суб'єктами підприємницької діяльності – приватними підприємцями та іншими особами, які не є платниками податку, у заставу, у тому числі іпотеку, та на яке було звернено стягнення.*

Реалізація банком заставного майна у випадку настання неплатоспроможності позичальника є способом відшкодування втрат за кредитними операціями (фактично – поверненням суми кредиту за рахунок реалізації заставного майна. Надлишок коштів повертається позичальнику).

При цьому, якщо банк звернув стягнення на предмет застави шляхом його продажу, не набуваючи права власності на таке майно, то операція з продажу майна осіб, які не є платниками ПДВ, звільняється від обкладення вказаним податком на підставі пункту 197.12 статті 197 Податкового кодексу України. І це цілком обґрунтовано, адже в цьому разі банки не отримують права власності на майно й не створюють додаткової вартості.

Водночас реалізація запропонованого в концепції нововведення призведе не лише до збільшення обсягу проблемної заборгованості в кредитних портфелях банків, а й до збільшення фінансового навантаження на позичальників, які стали неплатоспроможними. Оскільки вартості заставного майна, зменшеної на суму ПДВ, може бути недостатньо для повного погашення ними кредитної заборгованості.

8. П. 197. 13. *Операції банків з продажу (передачі) або придбання зобов'язань за депозитами (вкладами).*

Для аргументації щодо вказаного виду звільнень спочатку наведемо думку експертів українського кредитно-банківського союзу: "...експерти УКБС зазначають про необґрунтованість закладеної до концепції ідеї оподаткування операцій банків з продажу або придбання зобов'язань за депозитами. Адже, відповідно до норм діючого Податкового кодексу України, об'єктом оподаткування є операції з постачання товарів, робіт, послуг. При цьому операції з продажу або придбання зобов'язань за депозитами не належать ні до товарів, ні до послуг, ні до робіт, а є ідентичними до операцій фак-

торингу, або передачі прав вимог, торгівлі за грошові кошти борговими зобов'язаннями, якщо об'єктом боргу є валютні цінності. Тобто такі операції в жодному разі не можуть підлягати оподаткуванню, оскільки на “гроші” ПДВ не нараховується” [6].

До цього можемо додати, що, згідно із Законом про банки і банківську діяльність, зазначені операції не передбачені. Депозити – це ресурси. Якщо банку потрібні ресурси, то він купляє їх на міжбанківській валютній біржі, і дана операція не є об'єктом нарахування ПДВ. Купівля зобов'язань за депозитами, теоретично, є аналогічною до операцій з придбання ресурсів. Коли ж зобов'язання за депозитами передаються у зв'язку з банкрутством банку, то навряд чи в цій операції буде виникати додана вартість. У практичній діяльності банк торгує не депозитними зобов'язаннями, а портфелями кредитів. Ці операції передбачені законом про банки й банківську діяльність.

Обґрунтовуючи пропозиції щодо реформування пільг з ПДВ на основі наведених аргументів, можна стверджувати, що можливості зменшення втрат Зведеного бюджету України за рахунок скасування звільнень з ПДВ, є вкрай обмеженими. Звільнення, регламентовані зазначеними вище пунктами статті 197 і статтею 211, варто залишити, оскільки вони відображають операції, у яких або не створюється додана вартість, або цю додану вартість недоцільно оподатковувати, виходячи з елементарної логіки речей. Стосовно звільнень з ПДВ, які, дійсно, відображають зміст податкової пільги, скасування яких теоретично можливе, зауважимо таке. Соціальні пільги становлять більше п'ятої частини в структурі звільнень з ПДВ. Їх уведення було зумовлене тим, щоб забезпечити ціни на певні товари та послуги на рівні, доступному для споживання малозабезпеченими верствами населення. Деякими зі звільнених від ПДВ операцій з постачання товарів і послуг користуються такі категорії населення, як інваліди, діти, пенсіонери. Звісно, держава могла б дещо збільшити надходження за рахунок скасування цих пільг. Однак до суттєвого покращення макрофінансової ситуації це не призвело б. А збільшення цін для малозабезпечених верств населення стало б відчутним. Це суперечить принципу справедливості оподаткування. Нагадаємо, що в Програмі економічних реформ невиконання податковою системою функції згладжування соціальної нерівності названо однією з основних проблем, і її вирішення передбачено через реформування пільг. До цього також варто додати, що “існують такі сфери, які практично в усіх країнах звільняються від ПДВ, їх звільнення передбачене й Шостою директивою Ради Європи, тобто належить до стандартних звільнень” [7, с.53]. У цій праці наведені аргументи, які висуває сучасна фінансова наука, обґрунтовуючи доцільність таких звільнень. Ми погоджуємося із цими аргументами та вважаємо недоречним відступати від визнаних багатьма європейськими країнами правил.

Також близько п'ятої частини пільг з ПДВ становлять бюджетні втрати від надання спеціального режиму оподаткування сільськогосподарським підприємствам. Відповідно до нього останні мають змогу накопичувати нарахований ПДВ на спеціальних рахунках, а не сплачувати до бюджету й використовувати його для відшкодування “вхідного” ПДВ та інших виробничих цілей. За допомогою цього спецрежиму формується певний ресурс підтримки агросектору. Варто зазначити, що навіть з урахуванням державних дотацій державна підтримка цієї галузі в Україні значно менша, аніж у більшості країн світу, включаючи країни з ринковою моделлю економіки – США та країни ЄС. Навряд чи варто наводити будь-які аргументи щодо необхідності підтримки зазначеної галузі. Проте, на думку А.М.Соколовської, звільнення від ПДВ операцій купівлі-продажу зернових і технічних культур, крім їх першої поставки виробниками, має суперечливий характер [8, с.624].

Крім того, є ще низка галузевих пільг з ПДВ, які надані, зокрема, літакобудівним підприємствам і виробникам біопалива. Надання податкових пільг для розвитку вказаних галузей не викликає заперечень. Однак пільги слід надавати за умови економічного

обґрунтування платником цілей та завдань економічного розвитку, яких він прагне досягнути. Обов'язковим має бути подальший контроль за показниками, що характеризують результати господарювання у зв'язку з наданими пільгами.

Висновки. Неправильне розуміння змісту передбачених законодавством звільнень від сплати ПДВ призводить до завищення при розрахунках суми втрат бюджету від надання пільг із цього податку. У розрахунок включають види операцій, звільнення від оподаткування яких не слід вважати податковими пільгами. Ці звільнення зумовлені або відсутністю доданої вартості, або складністю її обчислення, або значним часовим лагом між здійсненням операції купівлі й продажу, що ускладнює розрахунки з бюджетом за методом податкового кредиту (значні суми податкового кредиту “зависають” на невизначений термін або суттєво зменшують податкові зобов'язання, нараховані на весь загал здійснених у звітному періоді оподатковуваних операцій. Пропонуємо в Податковому кодексі України чітко розмежувати операції, що не є об'єктом оподаткування ПДВ і звільнення, що відображають виробничі та соціальні пільги. Для цього в статтю 196 “Операції, що не є об'єктом оподаткування”, необхідно зі статті 197 “Операції, звільнені від оподаткування”, перенести пункти 197.1.9, 197.1.12, 197.1.13, 197.1.14, 197.1.16, 197.1.18, 197.1.19, 197.1.21, 197.1.22, 197.1.26, 197.1.28, 197.1.29, 197.1.30, 197.2, 197.3, 197.7, 197.8, 197.9, 197.10, 197.11, 197.12, 197.13, 197.15, 197.20.

Методика оцінки втрат бюджету, яка базується на обчисленні доходів, які міг би отримати бюджет, якби пільги не були надані, є хибною. Ефективність податкових преференцій необхідно оцінювати, виходячи з очікуваного результату (зростання обсягів виробництва, прибутків, кількості робочих місць, фонду заробітної плати), який має бути визначений на момент прийняття рішення щодо їх надання.

1. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
2. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
3. Офіційний сайт Міністерства доходів і зборів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minrd.gov.ua/>.
4. Уряд занизив втрати від надання податкових пільг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irf.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=38530:2012-12-05-14-23-19&catid=28:news-euro&Itemid=32.
5. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>.
6. УКБС: На гроші і заставу ПДВ нараховуватись не може [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kbs.org.ua/index.php?get=14&id=6027>.
7. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду / [Соколовська А. М., Єфіменко Т. І., Луніна І. О. та ін.]. – К. : НДФІ, 2006.
8. Державний бюджет і бюджетна стратегія в умовах економічних реформ : у 4 т. / ДННУ “Акад. фін. упр.” ; за заг. ред. М. Я. Азарова. – К., 2011. – Т. 1 : Стабілізація державних фінансів у контексті стратегії реформ.

Reference

1. President of Ukraine. Prosperous society, competitive economy, effective state program of economic reforms on 2010–2014 years. Web. <[Http://www. President. Gov. Ua/docs/programa_reform_final_2. Pdf](http://www.President.Gov.Ua/docs/programa_reform_final_2.Pdf)>.
2. The ministry of finance of Ukraine. Web. <<http://www.minfin.gov.ua/>>.
3. The Ministry of Revenue and Duties of Ukraine. Web. < <http://www.minrd.gov.ua/>>.
4. “The government has lessened the loses from tax benefitse”. 5 May 2012. International foundation “renaissance”. Web. <http://www.irf.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=38530:2012-12-05-14-23-19&catid=28:news-euro&Itemid=32>
5. “Tax code of Ukraine”. Web. < <Http://zakon. Rada. Gov. Ua/go/2755-17> >.
6. “UCBU: money and pledge will not be vat taxed”. Ukrainian credit-banking union. Web. <<http://kbs.org.ua/index.php?get=14&id=6027>>.

7. Sokolovska, Alla, Tatyana Yefymenko, and Inna Lunina. *The system of tax benefits in Ukraine in the European experience context*. Kiev: Ndfi, 2006. Print.
8. Azarov, Mikola. "State finance stabilization in contest of the reform strategy". *State budget and budgetary strategy in the context of economic reforms*. Vol.1. Kiev: DNU "Acad. Fin. Management", 2011. Print.

Рецензенти:

Опарін В.М. – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана";

Дегтярєва Н.В. – кандидат економічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри фінансових ринків ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана".

УДК 338.1:631.11
ББК 65.05

Якубів В.М., Боришкевич І.І.

**ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СПРОЩЕНОЇ СИСТЕМИ
ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ**

ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника",
Міністерство освіти і науки України,
кафедра обліку і аудиту,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел. : 596003,
e-mail: valentuna-ya@i.ua,
nata251291@meta.ua

Анотація. У статті висвітлено основні проблеми застосування чинної в Україні спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва. Узагальнено критеріальні ознаки віднесення суб'єктів малого підприємництва до певних груп платників єдиного податку. Проаналізовано досвід зарубіжних країн стосовно застосування систем оподаткування для малого бізнесу. Обґрунтовано конкретні пропозиції щодо напрямів удосконалення існуючої системи оподаткування в Україні з метою покращення становища суб'єктів малого підприємства.

Ключові слова: спрощена система оподаткування, малий бізнес, суб'єкти малого підприємництва, єдиний податок, удосконалення.

Annotation. The basic problems of application of the operating in Ukraine simplified system of taxation of small business entities are reflected in the article. Generalized criterion signs of taking of small business entities to the certain groups of payers of the single tax. Experience of foreign countries is analyzed in relation to application of the systems of taxation for small business. Grounded specific suggestions in relation to directions of improvement of the existent system of taxation in Ukraine with the purpose of improvement of position of small enterprises.

Keywords: simplified system of taxation, small business, small business entities, united tax, improvement.

Вступ. На сучасному етапі розвитку України провідним сектором ринкової економіки є малий бізнес. Він представлений різними суб'єктами малого підприємництва залежно від установлених критеріїв, а саме – фізичними особами, які зареєстровані як фізичні особи-підприємці, і юридичними особами. У першу чергу, за рахунок діяльності таких суб'єктів задовольняються місцеві потреби в товарах і послугах, тобто соціальні потреби населення, а також спостерігається прогресивний розвиток конкуренції, що є характерною ознакою для всіх ринкових економік. Зростання частки малих та середніх підприємств у загальній структурі підприємництва є позитивним явищем, ос-

кільки якщо брати до уваги великі підприємства, то їх розвиток, як правило, супроводжується розвитком монополій, незважаючи на антимонопольну політику. Окрім того, реєстрація нових суб'єктів малого підприємництва збільшує кількість робочих місць, тим самим знижуючи рівень безробіття в країні, забезпечує умови для підвищення соціально-економічного становища населення та підвищення наповненості місцевих бюджетів за рахунок сплати єдиного податку. Так, у цілому по Україні лише за січень 2013 року ця категорія платників перерахувала до казни понад 456 мільйонів гривень. А це удвічі більше, аніж за аналогічний період минулого року [1]. Проте, незважаючи на реформи уряду 2013 року, згідно з якими заяви про перехід на спрощену систему оподаткування приймаються в електронному вигляді, а ставки єдиного податку для різних груп підприємців поступово знижуються, розвиток тіньового бізнесу цього сектору продовжує існувати.

Суб'єкти малого підприємництва є важливою рушійною силою становлення підприємництва й економічного розвитку України. На фоні світової фінансової кризи розвиток малих підприємств у нашій країні є складним і проблемним. Тому важливим елементом підтримки суб'єктів малого підприємництва є вдосконалення системи їх оподаткування та звітності.

Актуальність нашого дослідження також впливає з того, що важливим є вдосконалення спрощеної системи оподаткування й звітності з урахуванням пріоритету – максимального наповнення дохідної частини бюджету. Очевидно, що процес розвитку малих підприємств повинен мати стратегічну спрямованість, яка передбачає, що, забезпечуючи умови підтримки малого бізнесу, досягається кількісно-якісний розвиток підприємництва, що в майбутньому створюватиме мультиплікативний ефект в економіці країни.

У сучасних умовах розвитку економіки України питаннями стосовно вдосконалення системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва займаються такі вітчизняні вчені: М.Азаров, Л.Бабич, Ф.Бутинець, О.Василик, В.Вишневський, А.Возняк, А.Гальчинський, В.Геєць, Ю.Ємченко, В.Завгородній, В.Кравченко, М.Крупка, В.Литвиненко, О.Лобанов, В.Люткевич, І.Лютий, В.Приймак, А.Соколовська, Ф.Ярошенко, а серед закордонних дослідників варто відзначити П.Бернса, Й.Ворста, П.Друкера, П.Равантлоу, Д.Сторей, П.Хейне, Й.Шумпетера. Водночас на практиці існує ще багато проблем застосування спрощеної системи оподаткування і звітності. Одним з аспектів підтвердження недосконалості існуючої спрощеної системи є той факт, що в Івано-Франківській області у 2013 році не було зареєстровано жодного суб'єкта малого підприємництва – фізичної особи, який би перебував на III групі єдиноподатників за ставкою 3%. У цілому по Україні цей показник становив 0,7% від усіх підприємців-єдиноподатників. Чи доцільно було виділяти цю групу, якщо вона є неприйнятною для підприємця? Чи доцільніше зробити систему оподаткування більш гнучкою й адаптованою для потреб бізнесу?

Постановка завдання. Метою статті є аналіз розвитку малого бізнесу в Україні й удосконалення системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва для зменшення тіньового бізнесу цього сектору.

Для досягнення поставленої мети використовувалися такі методи: аналізу й синтезу, розрахунково-конструктивний, порівняння, узагальнення та наукової абстракції.

Результати. Значний вклад суб'єктів малого бізнесу в забезпеченні конкурентного середовища, гнучкості національної економіки, створенні додаткових робочих місць, а також збільшення податкових надходжень, знайшов свій вияв у проведенні спеціальних заходів державної політики та розробці державою різних реформ стосовно підтримки розвитку малого бізнесу.

Програмою економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” визначено необхідність поліпшення бізнес-клімату, забезпечення дерегуляції в господарській діяльності, подальшого розвитку підприємництва.

Прийнято Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI “Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні” [2], яким визначені основні напрями державної політики у сфері розвитку малого та середнього підприємництва і який спрямований на: створення сприятливих умов формування конкурентного середовища в економіці України; підтримку підприємницької ініціативи громадян; стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб’єктів малого й середнього підприємництва та поліпшення їх фінансового стану.

Відповідно до даних, що наведені в Державному комітеті статистики України, за станом на 1 січня 2012 р. у структурі вітчизняного підприємництва за розміром підприємства частка малих підприємств становила 93,7%, середніх – 5,7% та великих – 0,6%. Протягом 2010–2012 років ці показники не зазнали суттєвих змін [3].

Найбільша кількість суб’єктів малого підприємництва здійснює свою діяльність в Івано-Франківській області, місті Київ, Миколаївській, Одеській, Харківській, Запорізькій, Закарпатській і Чернівецькій областях.

Відповідно до ст. 55 Господарського кодексу України, суб’єктами мікропідприємництва є:

- фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи-підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб і річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;
- юридичні особи – суб’єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб і річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб’єктами малого підприємництва є:

- фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи-підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб і річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;
- юридичні особи – суб’єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб і річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України [4].

З метою регулювання діяльності суб’єктів малого підприємництва використовується спрощена система оподаткування обліку та звітності. Згідно із цією системою, в Україні виділено 6 груп спрощенців: 4 групи для фізичних осіб-підприємців і 2 групи – для юридичних осіб залежно від різних критеріїв [5–7] (табл. 1).

Оскільки розмір мінімальної заробітної плати, починаючи з 1 грудня 2013 року становить 1 218 грн, то розмір єдиного податку для першої групи – фізичних осіб-підприємців знаходиться в межах від 12,18 грн (1 218 грн · 0,01) до 121,8 грн (1 218 грн · 0,1). Відсоток сплати єдиного податку від мінімальної заробітної плати встановлюється територіальним органом Міністерства доходів і зборів України. Розмір єдиного податку для другої

групи – фізичних осіб-підприємців знаходиться в межах від 24,36 грн (1 218 грн · 0,02) до 243,6 грн (1 218 грн · 0,2).

Таблиця 1

Критерії для суб'єктів господарювання, які можуть обрати спрощену систему оподаткування, обліку та звітності

Група	Критерії за групами:		Види діяльності	Ставки податку	Строки подання звітності	Терміни сплати податку
	наймані особи	обсяг річного доходу				
1 група (фізичні особи-підприємці)	без найманих працівників	не перевищує 150 000 грн	1) роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках; 2) господарська діяльність з надання побутових послуг населенню	1–10% МЗП* на місяць	у строк, установлений для річного (звітного) періоду	авансовим внеском не пізніше 20 числа (включно) поточного місяця
2 група (фізичні особи-підприємці)	одночасно не перевищує 10 осіб	не перевищує 1 млн грн	1) господарська діяльність з надання послуг (у тому числі побутових) платникам єдиного податку та/або населенню; 2) виробництво та/або продаж товарів; 3) діяльність у сфері ресторанного господарства	2–20 % МЗП на місяць	у строк, установлений для річного (звітного) періоду	авансовим внеском не пізніше 20 числа (включно) поточного місяця
3 група (фізичні особи-підприємці)	одночасно не перевищує 20 осіб	не перевищує 3 млн грн	будь-які види діяльності, крім тих, які заборонені платникам єдиного податку	3% від доходу для платників ПДВ** 5% від доходу для неплатників ПДВ	у строк, установлений для квартального (звітного) періоду	протягом 10 календарних днів після граничного строку подання квартальної декларації
4 група (юридичні особи)	Середньо-облікова кількість не перевищує 50 осіб	не перевищує 5 млн грн	будь-які види діяльності, крім тих, які заборонені платникам єдиного податку	3% від доходу для платників ПДВ 5% від доходу для неплатників ПДВ	у строк, установлений для квартального (звітного) періоду	протягом 10 календарних днів після граничного строку подання квартальної декларації

Продовж. табл. 1

5 група (фізичні особи-підприємці)	не обмежена	не перевищує 20 млн грн	будь-які види діяльності, крім тих, які заборонені платникам єдиного податку	5% від доходу для платників ПДВ 7% від доходу для неплатників ПДВ	у строк, установлений для квартального (звітнього) періоду	протягом 10 календарних днів після граничного строку подання квартальної декларації
6 група (юридичні особи)	не обмежена	не перевищує 20 млн грн	будь-які види діяльності, крім тих, які заборонені платникам єдиного податку	5% від доходу для платників ПДВ 7% від доходу для неплатників ПДВ	у строк, установлений для квартального (звітнього) періоду	протягом 10 календарних днів після граничного строку подання квартальної декларації

* МЗП – мінімальна заробітна плата;

** ПДВ – податок на додану вартість.

Джерело: розробка автора.

Стосовно сплати податку для всіх наступних груп спрощеної системи оподаткування, то встановлені ставки податку справляються з отриманого доходу єдиноподатників, а не з прибутку, як це передбачено для загальної системи оподаткування. Нагадаємо, що ставка податку на прибуток, починаючи з 1 січня 2013 року становить 19%, а у 2014 році передбачається її зниження до 16%.

Суб'єкти малого підприємництва можуть отримувати певні доходи й при цьому нести великі витрати, у такому разі прибуток буде незначним. Тобто платники таких категорій при незначному прибутку сплачують досить велику суму податку, оскільки він розраховується з доходу. У середньому рентабельність для суб'єктів малого бізнесу становить 10%. Виходячи із цього, розрахуємо розмір єдиного податку при різному рівні витрат для суб'єктів 3 та 4 груп. Припускаємо, що всі отримані доходи та понесені витрати пов'язані з реалізацією продукції. Розрахунок подамо у вигляді таблиці 2.

Таблиця 2

Розрахунок розміру єдиного податку при різному рівні доходів і витрат підприємства

Можливі варіанти витрат, грн	Рентабельність, 10% (Прибуток/Витрати)	Прибуток, грн	Дохід, грн (Витрати + Прибуток)	3% зі сплатою ПДВ*			Сума єдиного податку і ПДВ	5% без сплати ПДВ
				3% від доходу	ПЗ**	ПК***		
Варіант 1 600 000	$0,1 = \frac{x}{600\,000}$	60 000	660 000	$660\,000 \cdot 0,03 = 19\,800$	$660\,000/6 = 110\,000$	$600\,000/6 = 100\,000$	$19\,800 + (110\,000 - 100\,000) \cdot 0,2 = 21\,800$	$660\,000 \cdot 0,05 = 33\,000$

Варіант 2 1 000 000	$0,1 = x/1\ 000\ 000$	100 000	1 100 000	$1\ 100\ 000 \cdot 0,03 = 33\ 000$	$1\ 100\ 000/6 = 183\ 333$	$1\ 000\ 000/6 = 166\ 667$	$33\ 000 + (183\ 333 - 166\ 667) \cdot 0,2 = 36\ 333,2$	$1\ 100\ 000 \cdot 0,05 = 55\ 000$
Варіант 2 2 800 000	$0,1 = x/2\ 800\ 000$	280 000	3 080 000	$3\ 080\ 000 \cdot 0,03 = 92\ 400$	$3\ 080\ 000/6 = 513\ 333$	$2\ 800\ 000/6 = 466\ 667$	$92\ 400 + (513\ 333 - 466\ 667) \cdot 0,2 = 101\ 733,2$	$3\ 080\ 000 \cdot 0,05 = 154\ 000$

* ПДВ – податок на додану вартість;

** ПЗ – податкове зобов'язання;

*** ПК – податковий кредит.

Джерело: розробка автора.

Отже, якщо припустити, що рентабельність становить 10%, то єдиноподатнику вигідніше сплачувати податок за ставкою 3% зі сплатою ПДВ, ніж за ставкою 5% без сплати ПДВ. Розрахуємо це співвідношення:

Варіант 1

$$21\ 800/33\ 000 \cdot 100\% = 66,06\%$$

$$100\% - 66,06 = 33,94\%$$

Варіант 2

$$36\ 333,2/55\ 000 \cdot 100\% = 66,06\%$$

$$100\% - 66,06 = 33,94\%$$

Варіант 3

$$101\ 733,2/154\ 000 \cdot 100\% = 66,06\%$$

$$100\% - 66,06 = 33,94\%$$

Тепер розрахуємо частку єдиного податку за ставкою 5% у частині прибутку по кожному з варіантів:

Варіант 1

$$33\ 000/60\ 000 \cdot 100\% = 55\%$$

Варіант 2

$$55\ 000/100\ 000 \cdot 100\% = 55\%$$

Варіант 3

$$154\ 000/280\ 000 \cdot 100\% = 55\%$$

Таким чином виходить, що зі свого прибутку при рівні рентабельності 10% суб'єкти малого підприємництва повинні сплачувати 55% єдиного податку від суми отриманого доходу. Тому таке оподаткування при заданих умовах є неефективним, оскільки їм доцільніше перебувати на загальній системі оподаткування, де ставка податку з прибутку становить 19%.

Підсумовуючи, очевидно, що застосування чинної спрощеної системи оподаткування доходів є неадекватним і не стимулює малі підприємства ефективно працювати й розвиватись.

Вивчення зарубіжного досвіду застосування спрощеної системи оподаткування для малого бізнесу [8] показує, що ефективними є системи оподаткування, які передбачають оподаткування прибутку, а не доходу та диференційовані системи.

Ураховуючи наявні недоліки діючої спрощеної системи оподаткування, пропонуємо здійснити ряд змін:

1) удосконалити систему, оскільки базою оподаткування має бути сума отриманого прибутку підприємства, а не доходу;

2) уточнити ставку єдиного податку для різних груп з урахуванням нової бази оподаткування;

3) установити диференційовану шкалу оподаткування суб'єктів малого підприємства залежно від розміру доходу;

4) уточнити Податкову декларацію платника єдиного податку – фізичної особи, а також Податкову декларацію платника єдиного податку – юридичної особи, виходячи з Податкової декларації з податку на прибуток, тобто внести необхідні рядки витрат й оподаткованого прибутку.

Висновки. Дослідивши роль суб'єктів малого бізнесу в економіці України й у зарубіжних країнах, а також проаналізувавши чинну спрощену систему оподаткування, було встановлено недосконалість цієї системи, яка гальмує розвиток малого бізнесу й країни в цілому. Тому ми запропонували дещо реформовану спрощену систему оподаткування, що є важливою складовою для підтримки суб'єктів малого підприємництва та в перспективі джерелом додаткових доходів держави за умови детінізації економіки в малому бізнесі.

Процес розвитку малих підприємств повинен бути спрямований на перспективу, тобто мати стратегічний характер, а отже, і розробка нової спрощеної системи оподаткування повинна також мати стратегічну спрямованість. Запровадження нової системи мусить забезпечити ведення суб'єктами малого бізнесу своєї діяльності відкрито й прозоро, вона повинна стимулювати до реєстрації нових малих підприємств. Усе це, у свою чергу, приведе до підвищення соціально-економічного зростання, науково-технічного, інноваційного розвитку, створення нових робочих місць і підтримки продовольчої безпеки країни, оскільки малий бізнес займає найбільшу питому вагу серед усіх суб'єктів підприємницької діяльності.

1. Велику дорогу малому бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://newsradio.com.ua/2013_02_15/Veliku-dorogu-malomu-b-znesu/.
2. Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні: Закон України № 4618-VI від 22 березня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>.
3. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkrp.gov.ua/info/1220>.
4. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page2>.
5. Якубів В. М. Оптимізація системи оподаткування, обліку і звітності на малих підприємствах: управлінський аспект / В. М. Якубів, Л. С. Сас // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія економіка. – Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2012. – Вип. 35. – Ч. 2. – С. 274–277.
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
7. Закон України “Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
8. Черненко С. М. Зарубіжний досвід розвитку малого підприємництва в контексті інноваційного розвитку економіки / С. М. Черненко // Економічні інновації : зб. наук. пр. – Одеса : Ін-т проблем ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України, 2011. – 262 с.

References

1. “Great way for small business”. Web. <http://newsradio.com.ua/2013_02_15/Veliku-dorogu-malomu-b-znesu/>.
2. “Law of Ukraine On the Development and State Support of Small and Medium Enterprises in Ukraine № 4618 -VI dated 22 March 2012”. Web.<<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>>.
3. “Analytical report on the status and prospects of development of small and medium enterprises in Ukraine”. Web. <[Http://www.dkrp.gov.ua/info/1220](http://www.dkrp.gov.ua/info/1220)>.
4. “Commercial Code of Ukraine”. Web.<<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page2>>.
5. Jakubiv, Valentyna, and Ljudmyla Sus. “Optimization of taxation, accounting and reporting for small businesses : managerial perspective”. *Scientific Bulletin of the Uzhgorod University. Series economics*. 2.35 (2012): 274–277. Print.
6. “Tax Code of Ukraine on 02. 12. 2010 № 2755”. Web.<<http://www.zakon.rada.gov.ua>>.

7. "Law of Ukraine On Amendments to the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts of Ukraine on the simplified system of taxation, accounting and reporting". <http://www.zakon.rada.gov.ua>. Web.
8. Chernenko, S. "Foreign experience of small business in the innovative development of economy". *Economic Innovation*. Odessa: Odessa Institute of Market Problems and Economic-Ecological Research of NAS of Ukraine, 2011. Print.

Рецензент:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника".

УДК657:336.226

ББК 65.052:65.9

Кріль Я.Я., Неманова Х.Л.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ОПОДАТКУВАННЯ ДОДАТКОВОГО БЛАГА

Львівський національний університет
імені Івана Франка,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра обліку і аудиту,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
тел. : 0322394034,
e-mail: blahodyr@rambler.ru

Анотація. Стаття присвячена дослідженню головних засад оподаткування доходів фізичних осіб. Зокрема, зосереджено увагу на проблемних аспектах нарахування податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску з доходу у формі додаткового блага. У науковому дослідженні здійснено узагальнення щодо оподаткування додаткових благ, які отримує працівник підприємства від роботодавця в розрізі їх основних можливих видів.

Ключові слова: виплата, додаткове благо, дохід, єдиний внесок на соціальне страхування, податок на доходи фізичних осіб, податкова соціальна пільга.

Annotation. The article is directed to research of basic principles of taxation of profits of physical persons. In particular, concentrated attention on the problem aspects of extra charge of tax on the profits of physical persons and unique social payment from a profit in form additional profits. In generalization is carried out scientific research in relation to taxation of the additional profits which are got by the worker of enterprise from an employer.

Keywords: payment, additional profit, profit, unique payment, on social security, tax on the profits of physical persons, tax social deduction.

Вступ. Незважаючи на те, що Податковий кодекс України (ПКУ), норми якого встановлюють та регламентують основні засади нарахування, сплати податків і зборів, а також порядок формування податкової звітності, вступив у дію з 1 січня 2011 року (норми щодо податку на прибуток з 1 квітня 2011 року), науковці та практики й сьогодні стикаються з проблемними питаннями, які виникають у процесі оподаткування окремих об'єктів. ПКУ запровадив низку нових положень, зокрема тих, які стосуються податку на доходи фізичних осіб, тому актуальним постає питання дослідження впливу цих новацій на функціонування податку на доходи фізичних осіб, його вкладу у формування доходів бюджету.

Оподаткування доходів фізичних осіб відбувається в розрізі заробітної плати та прирівняних до неї доходів, додаткового блага, яке отримує працівник, та інших доходів платника податку. Найбільші проблеми стосовно визначення податкової бази у

сфері оподаткування доходів фізичних осіб викликає питання оподаткування додаткового блага, що одержується індивідуальним платником – або через те, що деякі його види зовсім не оподатковуються, або через труднощі, пов'язані з їх грошовою оцінкою, незважаючи на наявність у діючому законодавстві України спеціально розроблених правил щодо формування бази оподаткування при оподаткуванні такого виду доходу платника податку – фізичної особи. Деякі неузгодженості й нині стосуються визначення тих видів додаткового блага, які включаються до бази нарахування та стягнення єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Проблематичним також є відмежування додаткового блага від фонду заробітної плати, адже, наприклад, податкова соціальна пільга не застосовується до інших доходів, а лише до доходів у формі заробітної плати.

Наукові дослідження обліку й оподаткування додаткових благ, які отримують працівники підприємства в процесі трудових відносин, здебільшого мають поверхневий характер, тобто праці присвячені податку на доходи фізичних осіб, у яких питання й проблеми оподаткування додаткового блага згадуються в контексті винятків і загальних класифікаційних ознак доходів працівників.

Постановка завдання. Зважаючи на недостатність теоретичних розробок та відсутність практичних рекомендацій й узагальнень питання нарахування, метою нашої статті є дослідження основних аспектів оподаткування доходів фізичних осіб у вигляді додаткового блага. Нарахування податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО), згідно з нормами, які прописані в ПКУ стосується як фізичних осіб, які працевлаштовані на підприємстві й отримують заробітну плату чи додаткові блага, так й інших фізичних осіб, які отримують дохід від покладених коштів на депозит, у спадщину, у формі подарунка, від реалізації власного нерухомого та рухомого майна тощо. У цьому науковому дослідженні ми будемо розглядати один з проблемних напрямів нарахування ПДФО з доходів працівників, які мають статус трудових ресурсів, тобто працюють на підприємстві чи у фізичної особи – підприємця.

Результати. Податок на доходи фізичних осіб є одним з головних загальнодержавних податків. Базою оподаткування є загальний оподатковуваний дохід, яким є будь-який дохід, що підлягає оподаткуванню, нарахований (виплачений, наданий) на користь платника податку протягом звітного податкового періоду. Пунктом 164.2 статті 164 ПКУ визначено, що до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку включаються: доходи у вигляді заробітної плати, нараховані (виплачені) платникові податку відповідно до умов трудового договору (контракту); суми винагород та інших виплат, нарахованих (виплачених) платникові податку відповідно до умов цивільно-правового договору; доходи від продажу об'єктів майнових і немайнових прав та багато інших видів доходів чітко визначених у ПКУ. Зокрема, підпункт 164.2.17 пункту 164.2 статті 164 ПКУ зобов'язує платників податку включати до оподатковуваного доходу дохід, отриманий платником податку як додаткове благо (крім випадків, передбачених статтею 165 ПКУ, яка встановлює перелік доходів, які не включаються до оподатковуваного доходу).

Підпунктом 14.1.47 пункту 14.1 статті 14 ПКУ встановлено, що додаткові блага – це кошти, матеріальні чи нематеріальні цінності, послуги, інші види доходу, що виплачуються (надаються) платникові податку податковим агентом, якщо такий дохід не є заробітною платою та не пов'язаний з виконанням обов'язків трудового найму або не є винагородою за цивільно-правовими договорами (угодами), укладеними з таким платником податку (крім випадків, прямо передбачених нормами розділу про оподаткування доходів фізичних осіб ПКУ).

Важливим моментом у процесі обліку доходу у вигляді додаткового блага є те, що він виплачується або надається податковим агентом, а, отже, уся відповідальність у разі

надання додаткового блага юридичною особою як працівнику, так й іншій фізичній особі лягає саме на неї. Окрім ПДФО, з доходів фізичних осіб стягується єдиний внесок на соціальне страхування (далі – ЄВСС), згідно з нормами й положеннями Закону України від 08.07.2010 р. № 2464-VI “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування”.

Для нарахування й утримання з доходу у формі додаткового блага ЄВСС необхідно визначити його належність до фонду оплати праці відповідно до норм Інструкції зі статистики заробітної плати, яка затверджена наказом Державного комітету статистики № 5 від 13.01.2004 р. (далі – Інструкція № 5). До фонду оплати праці включаються нарахування найманим працівникам у грошовій і натуральній формі (оцінені в грошовому вираженні) за відпрацьований та невідпрацьований час, який підлягає оплаті, або за виконану роботу незалежно від джерела фінансування цих виплат. Фонд оплати праці складається з:

- фонду основної заробітної плати;
- фонду додаткової заробітної плати;
- інших заохочувальних і компенсаційних виплат.

Дохід у формі додаткового блага може належати до ФОП або ні. Наприклад, оплата й утримання дітей працівників у дошкільних закладах, згідно з пп. 2.3.4 Інструкції № 5, включаються до ФОП, а, отже, з такого виду додаткового блага стягується ЄВСС. У свою чергу вартість подарунків до свят і квитків на видовищні заходи для дітей працівників не належать до ФОП, згідно з п. 3.23 Інструкції № 5, і, відповідно, не підпадають під норми закону про ЄВСС. Слід зазначити, що в обліку нарахування ЄВСС необхідно також керуватися нормами Переліку видів виплат, що здійснюється за рахунок коштів роботодавця, на які не нараховується єдиний соціальний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, що затверджений Постановою КМУ від 22.12.2010 р. № 1170 (далі – Перелік № 1170). Зокрема, у цьому Переліку в п. 8 Розділу II є вартість подарунків до свят і квитків на видовищні заходи для дітей працівників. У табл. 1 ми згрупуємо основні засади оподаткування доходу у вигляді додаткового блага.

Таблиця 1

Основні засади оподаткування доходу фізичних осіб у формі додаткового блага

№ п/п	Вид виплат підприємства	Норма ПКУ	Ставка	Норма для нарахування ЄВСС	Ставка
1	2	3	4	5	6
1	Вартість використання житла, інших об’єктів матеріального або нематеріального майна, наданих платникові податку в безоплатне користування, або компенсація вартості такого використання*	Пп. “а” пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	Пп. 2.2.9 Інструкції № 5	36,76 – 49,7%; 3,6%

* Не є додатковим благом дохід, отриманий платником податку у вигляді вартості використання житла, інших об’єктів матеріального або нематеріального майна, наданих платникові податку в безоплатне користування, або компенсація вартості такого використання, якщо таке надання чи компенсація зумовлені виконанням платником податку трудової функції відповідно до трудового договору (контракту) чи передбачені нормами колективного договору або відповідно до закону в установлених ними межах. Також не вважаються додатковим благом доходи, одержані у формі та розмірах, що підлягають включенню роботодавцем до собівартості реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг згідно з розділом III ПКУ, а також кошти, вартість послуг, проживання, проїзду, харчування, спортивного одягу, аксесуарів, взуття та інвентарю, колясок для інвалідів, у тому числі, які призначені для участі інвалідів у фізкультурно-реабілітаційних та спортивних заходах, лікарських і медико-відновлюваних засобів й інших доходів, наданих (виплачених) платникові податку – учаснику спортивних (крім професійного спорту), фізкультурно-оздоровчих заходів, заходів з фізкультурно-оздоровчої діяльності та фізкультурно-спортивної реабілітації, що фінансуються з бюджету та/або бюджетними організаціями, іншими неприбутковими організаціями, внесеними до Реєстру неприбуткових організацій та установ на дату надання таких коштів.

Продовж. табл. 1

1	2	3	4	5	6
2	Вартість майна та харчування, безоплатно отриманого платником податку*, крім випадків, визначених ПКУ для оподаткування прибутку підприємств	Пп. "б" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	Пп. 2.3.4 Інструкції № 5	36,76 – 49,7%; 3,6%
* Не є додатковим благом вартість безоплатного лікувально-профілактичного харчування, молока або рівноцінних йому харчових продуктів, газованої солоної води, мийних і знешкоджувальних засобів, а також спеціального одягу, спеціального взуття та інших засобів індивідуального захисту, якими роботодавець забезпечує платника податку згідно із Законом України "Про охорону праці" від 14.10.92 р. № 2694-ХІІ, спеціального (форменого) одягу та взуття, що надається роботодавцем у тимчасове користування платникові податку, який перебуває з ним у трудових відносинах(пп. 165.1.9 ПКУ).					
2.1	Вартість виданого спецодягу, спецвзуття та інших засобів захисту понад норми або неповернутого працівником при звільненні*	Пп. "б" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	П. 5 II розділу Переліку № 1170	-
*“Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту”, наказ Держкомітету з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 24.03.2008 р. № 53.					
2.2	Витрати на харчування учасників спортивних заходів, у тому числі суддів, на час перебування на спортивних змаганнях і навчально-тренувальних зборах у межах установлених норм	Пп. "б" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	П. 4 II розділу Переліку № 1170	-
3	Вартість послуг домашнього обслуговуючого персоналу, безоплатно отриманих платником податку, включаючи працю підпорядкованих осіб, а також осіб, що перебувають на військовій службі чи є заарештованими або ув'язненими*	Пп. "в" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	Норма не визначена	
* Під терміном "послуги домашнього обслуговуючого персоналу" розуміються послуги з побутового обслуговування фізичної особи, членів її сім'ї або від імені чи за їх дорученням будь-якої третьої особи, включаючи ремонт або спорудження об'єктів рухомого чи нерухомого майна, що належить таким особам або використовується ними.					
4	Суми грошового або майнового відшкодування будь-яких витрат чи втрат платника податку, крім тих, що обов'язково відшкодовуються за рахунок бюджету або звільняються від оподаткування відповідно до ст. 165 ПКУ	Пп. "г" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	Норма визначена для окремих видів виплат	
4.1	Витрати на відрядження, які компенсують за рішенням керівництва без дотримання законодавчих обмежень (понаднормативні добові)	Пп. "г" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	П. 6 I розділу Переліку № 1170	-
4.2	Компенсація працівникам використання для потреб виробництва власного інструменту та власного транспорту (за умови, що такі витрати підприємством не включаються до собівартості готової продукції, робіт чи послуг)	Пп. "г" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	П. 11 I розділу Переліку № 1170	-
5	Суми безповоротної фінансової допомоги (крім суми процентів, умовно нарахованих на таку допомогу)*	Пп. "г" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	Норма не визначена	

1	2	3	4	5	6
* Згідно з пп. 14.1.257 ПКУ, під безповоротною фінансовою допомогою розуміється сума коштів, передана платникові податків відповідно до договорів дарування, інших подібних договорів або без укладення таких договорів; сума безнадійної заборгованості, відшкодована кредитором позичальником після списання такої безнадійної заборгованості; сума заборгованості одного платника податків перед іншим платником податків, що не стягнута після закінчення строку позовної давності; основна сума кредиту або депозиту, що наданий платникові податків без установлення строків повернення такої основної суми, за винятком кредитів, наданих під безстрокові облігації, і депозитів до запитання в банківських установах, а також сума процентів, нарахованих на таку основну суму, але не сплачених (списаних); сума процентів, умовно нарахованих на суму поворотної фінансової допомоги, що залишається неповерненою на кінець звітного періоду, у розмірі облікової ставки Національного банку України, розрахованої за кожний день фактичного використання такої поворотної фінансової допомоги.					
6	Суми боргу платника податку, анульованого (прощеного) кредитором за його самостійним рішенням, не пов'язаним з процедурою банкрутства, до закінчення строку позовної давності	Пп. "д" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	Норма не визначена	
* Якщо кредитор повідомляє платника податку-боржника рекомендованим листом з повідомленням про вручення або шляхом укладення відповідного договору, або шляхом надання повідомлення боржнику під підпис особисто про анулювання (прощеного) боргу та включає суму анульованого (прощеного) боргу до податкового розрахунку суми доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податку, за підсумками звітного періоду, у якому такий борг було анульовано (прощено), такий боржник самостійно сплачує податок з таких доходів і відображає їх у річній податковій декларації.					
7	Вартість безоплатно отриманих товарів (робіт, послуг), визначена за правилами звичайної ціни*, а також суми знижки звичайної ціни (вартості) товарів (робіт, послуг), індивідуально призначеної для такого платника податку	Пп. "е" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	Норма визначена для окремих видів виплат	
7.1	Вартість безоплатного проїзду, наданого працівникам усіх видів транспорту	Пп. "е" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	Пп. 2.2.10 Інструкції № 5	36,76 – 49,7%; 3,6%
7.2	Вартість безоплатно наданого працівникам форменого одягу, обмундирування, що може використовуватися поза робочим місцем і залишається в особистому постійному користуванні, або сума знижки в разі продажу форменого одягу	Пп. "е" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	Пп. 2.2.11 Інструкції № 5	36,76 – 49,7%; 3,6%
7.3	Одноразові заохочення, не пов'язані з конкретними результатами праці (наприклад, до ювілейних і пам'ятних дат) у натуральній формі, які надано як подарунок, вартість яких перевищує у 2013 р. – 573,50 грн, у 2014 р. – 609 грн*	Пп. "е" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	Пп. 2.3.2 Інструкції № 5	36,76 – 49,7%; 3,6%
* Відповідно до пп. 165.1.39 п. 165.1 ст. 165 ПКУ, не включається до загального оподаткованого доходу вартість подарунків, якщо вона не перевищує 50% однієї мінімальної заробітної плати (у розрахунку на місяць), установлені на 1 січня року.					
7.4	Вартість проїзних квитків, які персонально розподіляються між працівниками, і відшкодування працівникам проїзду транспортом загального користування	Пп. "е" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	Пп. 2.3.4 Інструкції № 5	36,76 – 49,7%; 3,6%

Продовж. табл. 1

1	2	3	4	5	6
7.5	Оплата утримання дітей працівників у дошкільних закладах	Пп. "е" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	Пп. 2.3.4 Інструкції № 5	36,76 – 49,7%; 3,6%
7.6	Вартість проїзних квитків, які персонально розподіляються між працівниками, і відшкодування працівникам вартості проїзду транспортом загального користування	Пп. "е" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	Пп. 2.3.4 Інструкції № 5	36,76 – 49,7%; 3,6%
7.7	Інші виплати, що мають індивідуальний характер (оплата квартири та найманого житла, гуртожитків, товарів, продуктових замовлень, абонементів у групи здоров'я, передплати на газети та журнали, протезування, суми компенсації вартості виданого працівникам палива у випадках, не передбачених чинним законодавством)	Пп. "е" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	Пп. 2.3.4 Інструкції № 5	36,76 – 49,7%; 3,6%
7.8	Вартість подарунків до свят і квитків на видовищні заходи для дітей працівників	Пп. "е" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	П. 8 II розділу Переліку № 1170	-
7.9	Витрати на благоустрій садівничих товариств (будівництво шляхів, енергота водопостачання, осушення та інші витрати загального характеру), будівництво гаражів для працівників, що підлягають персоніфікації	Пп. "е" пп. 164.2.17 ПКУ	15% (17%)	П. 10 II розділу Переліку № 1170	-
8	1) Вартість навчання працівника у вищих навчальних закладах та установах професійної підготовки в сумі, що перевищує у 2013 р. – 1 610 грн, а у 2014 р. – 1 710 грн*	Пп. 165.1.21 ПКУ	15% (17%)	П. 9 II розділу Переліку № 1170	-
	2) Вартість навчання працівника в разі припинення трудових відносин протягом періоду навчання або до закінчення третього календарного року після закінчення такого навчання	Пп. 165.1.21 ПКУ	15% (17%)	П. 9 II розділу Переліку № 1170	-
	3) Витрати, пов'язані з організацією навчального процесу (придбання навчального матеріалу, оренда приміщення, які можна персоніфікувати тощо)	Пп. 165.1.21 ПКУ	15% (17%)	П. 9 II розділу Переліку № 1170	-

*Сума визначається, виходячи з підпункту 169.4.1 пункту 169.4 статті 169 ПКУ (мінімальна заробітна плата станом на 1 січня звітного року множиться на коефіцієнт 1,4 й округлюється до найближчих десяти знаків) на кожний повний або неповний місяць підготовки чи перепідготовки такої фізичної особи, незалежно від того, чи перебуває ця особа в трудових відносинах з роботодавцем, але за умови, що вона уклала з ним письмовий договір (контракт) про взяті зобов'язання з відпрацювання в такого роботодавця після закінчення вищого та/або професійно-технічного навчального закладу й отримання спеціальності (кваліфікації) не менше ніж три роки.

Нарахування ЄВСС відбувається на кожному підприємстві відповідно до класів професійного ризику виробництва, до яких віднесено платників з урахуванням видів їх економічної діяльності. Відповідно у табл. 1 розмір ЄВСС ми будемо позначати 36,76 – 49,7% (від 1 до 67 класу). З доходу працівника утримується ЄВСС у розмірі 3,6%. Під час нарахування (надання) доходів у будь-якій негрошовій формі базою оподаткування є вартість такого доходу, розрахована за звичайними цінами, правила визначення яких установлені згідно з ПКУ, помножена на коефіцієнт, який обчислюється за такою формулою:

$$K = 100 : (100 - Sp), (1)$$

де К – коефіцієнт; Sp – ставка податку, встановлена для таких доходів на момент їх нарахування.

Слід зауважити, що коли додаткове благо підпадає під нарахування ЄВСС, то сума внеску не впливатиме ні на визначення бази оподаткування, ні на порядок обчислення ПДФО, оскільки в ПКУ немає ЄВСС у формулі обчислення коефіцієнтів і база оподаткування для доходів у вигляді додаткового блага не зменшується на суму ЄВСС, як це передбачено для доходів у вигляді заробітної плати та винагород за цивільно-правовими договорами за виконання робіт (надання послуг) згідно з п. 164.6 ст. 164 ПКУ. Підприємство керується Наказом ДПАУ від 24.12.2010 р. № 1020, яким затверджена форма “Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податку, і сум утриманого з них податку” (форма № 1 ДФ). Формуючи звітність щодо ПДФ, доходи фізичних осіб у вигляді додаткового блага відображаються під кодом виплати “126”. Нарахування податкової соціальної пільги стосовно ПДФО до доходів у формі додаткового блага не застосовується.

Висновки. У табл. 1 ми навели перелік головних видів доходів працівників, які ідентифікуються для бухгалтерського та податкового обліку як додаткове благо. Основні пункти від 1 – 8 відображають ті види додаткового блага, які чітко прописані в ПКУ (пп. 164.2.17 і пп. 165.1.21). А підпункти, які ми додали, наприклад, до пункту 7 “Вартість безоплатно отриманих товарів (робіт, послуг)”, передбачають ті виплати, які здійснює підприємство та які визначені Інструкцією № 5.

У колонці 5 табл. 1 запис “Норма не визначена для ЄВСС” означає, що такого виду виплат прямо не передбачено ні в Інструкції № 5 зі статистики праці, ні в Переліку № 1170, але вони прописані в ПКУ і, відповідно, щодо ПДФО питань не виникає, а отже, керуватися, на нашу думку, необхідно такими ознаками, що зобов’язують нараховувати ЄВСС:

- 1) якщо такий вид виплат отримує працівник підприємства;
- 2) якщо такий вид виплат передбачено в колективному договорі підприємства, що приводить до того, що такі витрати надалі включаються до витрат підприємства, які впливають на оподатковуваний прибуток підприємства.

Наведені вище наші висновки щодо нарахування ЄВСС також знаходять підтвердження в листі Державного комітету статистики України від 04.2005 № 9/2-2-9/116, який дає коротеньке роз’яснення стосовно позики, яка за рішенням підприємства не повертається працівником і, відповідно, її необхідно віднести до ФОП у частині інших заохочувальних та компенсаційних виплат як виплати, що мають індивідуальний характер (пп. 2.3.4 Інструкції № 5). Відповідно можна зробити висновок, що контролюючі органи будуть керуватися такими ж нормами щодо інших виплат працівникам і включати їх до ФОП за пп. 2.3.4 Інструкції № 5, який називається “Інші виплати”, що мають індивідуальний характер, що викликає необхідність нараховувати й утримувати з додаткового блага ЄВСС.

У статті ми зупинилися на основних засадах визнання, класифікації та оподаткування доходів у вигляді додаткового блага, але далі існує необхідність визначення чіткого алгоритму нарахування ПДФО з використанням двох ставок, передбачених

ПКУ, – 15 і 17% і визначення бази оподаткування з урахуванням коефіцієнтів, які застосовуються для доходів у натуральному вигляді.

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minrd.gov.ua/nk/>.
2. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minrd.gov.ua/zakonodavstvo/ediniy-vnesok-na-zagalnoobovyazkove-zakoni-ukraini/62500.html>.
3. Про оплату праці: Закон України від 24.03.95 р. № 108/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>.
4. Про охорону праці: Закон України від 14.10.92 р. № 2694-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>.
5. Про затвердження переліку виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.2010 р. № 1170 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minrd.gov.ua/zakonodavstvo/ediniy-vnesok-na-zagalnoobovyazkove-postanovi-km-ukraini/62502.html>.
6. Інструкція зі статистики заробітної плати: Наказ Державного комітету статистики України від 13.01.2004 р. № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
7. Лист Державного комітету статистики України від 11.04.2005 № 9/2-2-9/116 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.interbuh.com.ua/ru/documents/oneregulations/11370>.
8. Про затвердження форми Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податку, і сум утриманого з них податку (форма № 1 ДФ) та Порядку заповнення та подання податковими агентами Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податку, і сум утриманого з них податку: Наказ ДПА України від 24.12.2010 р. № 1020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0046-11/card6#Public>.

References

1. "Tax Code of Ukraine of December 2, 2010, No 2755-VI". Rada.gov.ua. Verkhovna Rada of Ukraine, 13 November 2013. Web. 30 December 2013.
2. "Law of Ukraine About collection and accounting of a single fee for social insurance of July 8, 2010, No. 2464-VI". Minrd.gov.ua. Ministry of Revenue and Duties of Ukraine, 20 August 2010. Web. 30 December 2013.
3. "Law of Ukraine On Remuneration of Labor of March 24, 1995, No №108/95". Rada.gov.ua. Verkhovna Rada of Ukraine, 25 April 1995. Web. 30 December 2013.
4. "Law of Ukraine On Labor Protection of October 14, 1992, No 2694-XII". Rada.gov.ua. Verkhovna Rada of Ukraine, 24 November 1992. Web. 30 December 2013.
5. "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the list of payments made by the employer that are not charged a single fee for obligatory state social insurance of 22 December 2010, No 1170. Minrd.gov.ua. Ministry of Revenue and Duties of Ukraine, 30 December 2010. Web. 30 December 2013.
6. "Order of State Committee of Statistics of Ukraine on approval of Instruction on Statistics of wages of 13 January 2004, No 5. Rada.gov.ua. Verkhovna Rada of Ukraine, 13 February 2004. Web. 30 December 2013.
7. Letter to the State Statistics Committee of Ukraine of 11 April 2005, No 9/2-2-9/116. Interbuh.com.ua. Interbuh, 11 April 2005. Web. 30 December 2013.
8. Order of State Tax Administration of Ukraine on approval of the form to calculate your income tax accrued (paid) for the benefit of taxpayers and the amounts deducted from their tax (Form N 1DF) and filling in and submitting tax agents to calculate your income tax accrued (paid) for the benefit of taxpayers and amounts withheld their taxes of 24 December 2010, No 1020. Rada.gov.ua. Verkhovna Rada of Ukraine, 07 February 2011. Web. 30 December 2013.

Рецензенти:

Ковалюк О.М. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Львівського національного університету імені Івана Франка;

Марушко Н.С. – кандидат економічних наук, доцент Львівського державного університету внутрішніх справ МВС України.

УДК 338.45: 332.146.658.1

ББК 65.9 (4 Укр)

Кармазіна Н.В.

**ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СТРУКТУРНОЇ ПОБУДОВИ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ
НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ**

Академія муніципального управління,
01032, м. Київ, вул. Фрунзе, 164,
тел.: 0503415718,
e-mail: tsarenko28@ukr.net

Анотація. У статті обґрунтовано принципи побудови податкової системи в межах регіональної економічної системи й принципи макроекономічного регулювання системою оподаткування. Запропоновано концептуальні положення побудови моделі макроекономічного регулювання державної податкової політики для регулювання регіонального розвитку підприємницького середовища в інноваційно-орієнтованій економіці.

Ключові слова: податкова система, регіональний рівень, механізм, макроекономічне регулювання, принципи, оподаткування, податкова політика, розвиток.

Annotation. The article considers the principles of the tax system within regional economic system and the principles of macroeconomic regulation of the tax system. The proposed conceptual provisions of model building macroeconomic regulation of the state tax policy for regulation of regional development of the business environment in innovation-based economy.

Keywords: tax system, the regional level, the mechanism of macroeconomic regulation, principles, taxation, tax policy, development.

Вступ. В умовах тенденцій розвитку ринково-трансформаційного потенціалу регіонів країни, з одного боку, і все ще високого рівня нестабільності й різного роду загроз, із іншого боку, проблеми розвитку макроекономічних механізмів регулювання та реалізації державної податкової політики на регіональному рівні вимагають підвищеної уваги. У першу чергу це стосується теоретико-методичних підходів до формування податкового регіонального механізму та визначення податкових важелів державного регулювання. Водночас потребують ґрунтовного наукового підходу розроблення організаційно-економічного механізму податкової політики для узгодження інтересів усіх ієрархічних рівнів управління в контексті провадження принципів оподаткування. Дослідженням проблем реформування податкової системи, становлення податкових систем і різних аспектів фінансової політики держави, зокрема податкової, присвячені роботи Н.Атомася, В.Буряковського, З.Варналій, В.Вишневського, Л.Диканя, Т.Єфименко, Б.Кваснюка, С.Львовичкіна, Ю.Лисенка, Т.Меркулової, А.Соколовської, Л.Тарангул, Ф.Ярошенко та ін. Проте залишається невирішеною низка питань, пов'язаних з адаптацією принципів макроекономічного податкового регулювання та підходів до побудови моделі державної податкової політики в межах регіональної економічної системи.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування принципів побудови податкової системи для розробки концептуальних положень побудови моделі макроекономічного регулювання податкової політики для регіонального розвитку підприємницького середовища в інноваційно-орієнтованій економіці.

Результати. Завдання вдосконалення державної податкової політики задля регулювання на мезорівні ставиться в статті як завдання оптимального синтезу систем управління: при заданих системі та множині зовнішніх впливів побудувати систему податкового менеджменту в регіоні, що забезпечить необхідну поведінку податкової системи відповідно до критеріїв якості управління (придатності, оптимальності, вищості).

Результати дослідження дають змогу вивчати систему макроекономічного регулювання податкової політики на регіональному рівні згідно із загальною теорією систем [1]:

1. Система державної податкової політики на регіональному рівні є складною структурною і функціональною системою та має основні ознаки: присутність неоднорідних зв'язків, властивість робастності й емерджентність.

По-перше, у складі державної податкової політики в межах регіональної економічної системи, крім визначених елементів, присутні числені та різні за типом зв'язки між елементами: структурно-ієрархічні, функціональні, каузальні, інформаційні, просторово-часові. По-друге, дуже важлива властивість робастності, тобто здатність дотримуватися часткової працездатності (ефективності) при відмові окремих елементів або підсистем, що можна пояснити функціональною переважаністю, і має прояв зміни ступеня деградації функцій, що виконуються. По-третє, емерджентність, або цілісність системи державної податкової політики в межах регіонів, проявляється в тому, що окремий розгляд кожного її елемента не дає повної уяви про складну систему в цілому, а також велике значення в управлінні цією системою мають зворотні зв'язки. Емерджентність пов'язана з одним з основних законів менеджменту – законом синергії [4].

2. Система макроекономічного регулювання податкової політики на регіональному рівні відноситься до штучних систем, тому що відповідає визначеним цілям її функціонування та наявності управління.

3. Ця система є відкритою, про що свідчать присутність взаємозв'язку із зовнішнім середовищем і такі її ознаки, як мобільність, стандартність, сумісність, нарощування можливостей. Слід відмітити, що тісна взаємодія із зовнішнім середовищем призводить до ускладнення в передбаченні значень вихідних сигналів і тому ускладнюється опис цієї відкритої системи.

4. Система державної податкової політики на регіональному рівні має властивість самоврегулювання з уповільненням, тому що структурно-функціональні зміни в ній відбуваються тільки законодавчим шляхом, що є особливістю цього виду систем.

5. Система державної податкової політики належить до цілеспрямованих систем. Метою управління системою податкового регулювання є ситуація або їх сукупність, яких необхідно досягти при функціонуванні системи за певний період часу. Для системи податкового регулювання цілі формуються законодавчо-обмежувальною системою.

6. Цілі визначають завдання та функції (фіскальну й регулюючу) системи державного податкового регулювання регіонів країни [2].

Під час створення детального уявлення про систему необхідно виявити всі елементи та зв'язки з урахуванням системоутворюючих факторів і регуляторів, визначити роль кожного елемента й кожного зі зв'язків, зрозуміти, чому вони такі та якими мають бути в аспекті цільності складної регіональної системи.

Що стосується основних частин (модулів), то в системі державної податкової політики на регіональному рівні, як у системі макроекономічного управління цілеорієнтованого розвитку промислових комплексів, визначаються три підсистеми: а) державно-владні органи, що регламентують бюджетно-податковий процес, і централізована система органів державної податкової служби, побудована за принципом багаторівневої ієрархічної організації, які є системою, що управляє; б) податки, платники податків і податкові відносини, які регулюються нормами податкового права – об'єкт управління; в) система зв'язку між ними, яка має канали прямого та зворотного зв'язку.

Система, що управляє, реалізує завдання цілествердження, виконання функцій, стабілізації та оптимізації, чим забезпечує або збереження вихідних характеристик системи під час зміни зовнішнього середовища в необхідних межах, або виконання системою дій, спрямованих на зміну значень її характеристик, або характеристик зовнішньо-

го середовища. Об'єкт управління є виконавчим інструментом для реалізації основних функцій системи [3]. Система зв'язку забезпечує обмін інформацією між системою, що управляє, і об'єктом управління. Слід зауважити, що в процесі управління оподаткуванням також беруть участь судові та правоохоронні органи, аудиторські, адвокатські, консультаційно-юридичні служби, громадські організації, вищі навчальні заклади й безпосередньо суб'єкти господарської діяльності – юридичні та фізичні особи, що є платниками податків.

Податкова політика як один із важливих засобів макроекономічного регулювання регіональної економіки розробляється державними органами в рамках загальнодержавної політики, спрямовується на виконання пріоритетних завдань суспільного розвитку та стратегічних цілей економічного зростання. При цьому державна податкова політика на регіональному рівні не повинна здійснюватися врозрив із загальнодержавною, оскільки є структурним елементом останньої.

Через податковий механізм саме податкова політика формує податкову систему. Елементи податкової політики, податкового механізму й податкової системи безпосередньо впливають на результати діяльності суб'єктів податкових відносин, унаслідок чого виникає ймовірність пошуку альтернативного середовища для функціонування як тіньового сектору [8].

Дотримуючись системного підходу в дослідженні системи макроекономічного податкового регулювання в цілому, можна зробити висновки про неможливість досягнення ефективного функціонування податкової системи без вирішення проблем підвищення ефективності роботи її елементів, зокрема, найважливіших з них – підприємств і державної податкової служби.

Отже, у процесі формування податкової політики та реалізації механізму макроекономічного податкового регулювання на регіональному рівні необхідно дотримуватися певних принципів, призначення яких полягає в балансуванні інтересів основних учасників податкових відносин – держави й платників податків, а саме – в узгодженні двох головних вимог до податкової політики: задоволення фіскальних потреб держави при врахуванні інтересів платників податків для зниження ймовірності пошуку альтернативного середовища для функціонування як тіньового сектору [5].

Концепцію побудови національної економіки та національну податкову політику на регіональному рівні розробляють державні органи влади й управління, тобто ті політичні сили, що в даний час володарюють. Іншим словами, у податковій політиці більше всього суб'єктивний початок. Оскільки податкова система розвивається під впливом податкової політики і безпосередньо впливає на економіку країни, яка функціонує на основі об'єктивних законів, виникає проблема обмеження суб'єктивного підходу під час розробки податкової політики та ширшого використання об'єктивних наукових методів [3]. Автор вважає, що вирішити цю проблему можливо за допомогою максимального наближення податкової системи до принципів оподаткування.

Керуючись науковим визначенням принципу, ми зробили висновок: кожна податкова політики повинна базуватися на єдиній системі принципів, яка враховує всі принципи без винятку, де всі з них є важливими, але в окремих умовах (соціально-економічні, політичні та ін.) можуть змінюватись їхня цінність і вагомість, а також механізм їх реалізації може бути різним.

Найбільш чітко наукові принципи оподаткування викладені А.М.Соколовською, до яких віднесені: достатність, адекватність, ефективність, соціальна справедливість, стабільність, еластичність (гнучкість), адміністративна простота й економічність [7]. Формуючи систему управління оподаткуванням, також необхідно враховувати причинно-наслідковий зв'язок між методологією оподаткування, справами оподаткування та управлінням системою оподаткування.

Згідно з Податковим кодексом України № 2755-VI від 01.12.2010 р. (зі змінами та доповненнями) (надалі – ПКУ) [6], до принципів оподаткування віднесено: стимулювання науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції; стимулювання підприємницької виробничої діяльності й інвестиційної активності; обов'язковість; рівнозначність і пропорційність; рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації; соціальну справедливість; стабільність; економічну обґрунтованість; рівномірність сплати; компетенцію; єдиний підхід; доступність. Проте податкове законодавство нашої держави не дає визначення принципів оподаткування, що протирічить загальноновизначеним нормам правового регулювання оподаткування в розвинутих країнах, в основу побудови податкових систем яких покладені наукові принципи. Під час аналізу самих принципів оподаткування, урахуваннях у Податковому кодексі України, слід відзначити такі недоліки: відсутність загальноновизначених науково обґрунтованих принципів оподаткування, таких як фіскальна достатність та еластичність (гнучкість), економічна ефективність й адміністративна простота; вузьке тлумачення деяких принципів оподаткування, яке відмінне від загальноприйнятого визначення у фінансовій науці.

Той факт, що податкова система України недостатньо орієнтована на реалізацію наукових принципів оподаткування, свідчить про те, що вона не сформувалася як органічна цілісність. Окремі елементи можуть створювати податкову систему лише за тих умов, коли між ними існують зв'язки відповідності, взаємоузгодженості, сумісності. Системоутворюючими регуляторами при побудові податкової системи й виступають наукові принципи оподаткування, які є теоретичним узагальненням потреб практичної організації оподаткування.

Для впровадження системи оподаткування в дію, з додержанням усіх принципів її побудови, необхідно сформулювати механізм макроекономічного регулювання системою оподаткування. Тобто постає питання про створення системи податкового регулювання. Таким чином, у статті зроблено висновок, що принципи побудови податкової системи й принципи макроекономічного регулювання системою оподаткування – це різні категорії.

Універсальні принципи управління, розроблені Анрі Файолем (класична школа в менеджменті) [1], які із часом удосконалювались і є актуальними сьогодні, виходячи із системного аналізу, ми використали для визначення принципів управління оподаткуванням, до яких віднесли принципи системності, первісності мети, кількісної та якісної оцінки, економічності, урахування ризиків, розвитку.

Держава повинна гарантувати стабільність основних принципів оподаткування, при цьому механізми та правила їхньої дії зафіксовані в єдиному документі – Податковому кодексі України. На нашу думку, у ПКУ недостатньо повно втілена сутність нової (оновленої) податкової політики, яка має не тільки визначати траєкторію розвитку податкових відносин і податкового права, а й процес поєднання тенденції і напрямів реформувань у податковій сфері зі стратегією економічного розвитку країни.

Разом з тим у запропонованих численних концепціях реформування податкової системи словосполучення “податкова політика” узагалі не використовується або розуміється як синонім словосполучень “податкова система”, “система оподаткування”. Ідеться про системну кризу не податкової політики, а податкової системи, яка, власне, є механізмом реалізації цієї політики.

За результатами теоретичного вивчення представлених у науковій літературі розробок механізмів реалізації державної податкової політики на регіональному рівні ми запропонували концептуальні положення для побудови моделі державної податкової політики для регіонального розвитку підприємницького середовища в інноваційно-орієнтованій економіці, що наведена у вигляді блок-схеми відбору управлінських рі-

шень (рис. 1) за головними етапами: а) аналіз інформації про внутрішній стан регіону та його зовнішнє середовище; б) діагностика суб'єктів податкового регулювання, моніторинг податкових надходжень й оцінка відхилень фактичних даних від нормативних показників; в) побудова концепції податкового регулювання та на її основі стратегії податкового регулювання, перевірка можливості її використання; г) вироблення важелів організаційно-правового впливу, системоутворюючих регуляторів для досягнення нового стану; д) оцінка ефективності використання процедури податкового адміністрування; е) перевірка законності, доцільності, ефективності наданих податкових преференцій і застосування податкових санкцій; профілактики правопорушень. Подана схема уможлиблює виокремлення сукупності важелів функціонального призначення та головних системоутворюючих складових, що безпосередньо впливають на розвиток механізмів реалізації державної податкової політики на регіональному рівні для забезпечення цілісності й збалансованості системи як у часі, так і прагматично-функціональному просторі.

Реалізація податкового регулювання пов'язана із системою взаємодії інтересів держави, регіонів і платників податків. Ці інтереси є різноспрямованими, тому виважене використання засобів податкового регулювання не повинно суттєво порушувати баланс цих інтересів, тобто обмеженням у процесі податкового регулювання має бути забезпечення стійкості цієї системи.

Так, надмірне застосування податкових пільг з податків і зборів, що сплачуються до місцевих бюджетів (наприклад, плати за землю), може призводити до скорочення надходжень до цих бюджетів і підризу фінансової основи місцевого самоврядування [4]. Це, у свою чергу, порушує баланс інтересів держави та регіонів у контексті оподаткування.

Ми довели, що для побудови ефективної державної податкової політики на регіональному рівні та для усунення деструктивного впливу на розвиток системи податкового регулювання як у цілому в державі, так і на рівні регіонів необхідно вдосконалити систему існуючих принципів податкового регулювання шляхом доповнення такими принципами, як: а) принцип ранжування (це – уведення в системі регулювання ієрархії частин та їх ранжування для спрощення розробки системи, причому також установлюється порядок розгляду її частин); б) принцип виокремленої компетенції (це – надання на законодавчому рівні кожному суб'єктові регулювання точно окреслених функцій з відповідними обсягами ресурсів та їх джерел); в) принцип відсутності універсальних податкових рішень (це – ситуативний вибір заходів, способів, методів, інструментів регулювання).

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, визначено, що запропоновані концептуальні положення побудови системи податкової політики держави дають змогу виробити важелі організаційно-правового впливу для здійснення оцінки ефективності заходів податкового регулювання щодо перевірки законності, доцільності наданих податкових преференцій, застосування податкових санкцій, моніторингу податкових надходжень і профілактики правопорушень з метою встановлення оптимальних інституціональних умов розвитку бізнес-процесів та реалізації пріоритетів регіонального податкового менеджменту.

1. Акофф Р. Акофф о менеджменте [Текст] / Расселл Л. Акофф ; пер. с англ. под ред. Л. А. Волковой. – С. Пб. : Питер, 2007. – 448 с.
2. Єфименко Т. І. Основні напрямки трансформації податкової системи в Україні / Т. І. Єфименко // Фінанси України. – 2007. – № 9. – С. 9–13.
3. Колодинський С. Б. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємств регіону / С. Б. Колодинський // Вісник Академії економічних наук України. – 2009. – № 1. – С. 95–99.
4. Куценко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика регіонів [Текст] / Т. Ф. Куценко. – К. : КНЕУ, 2006. – 508 с.

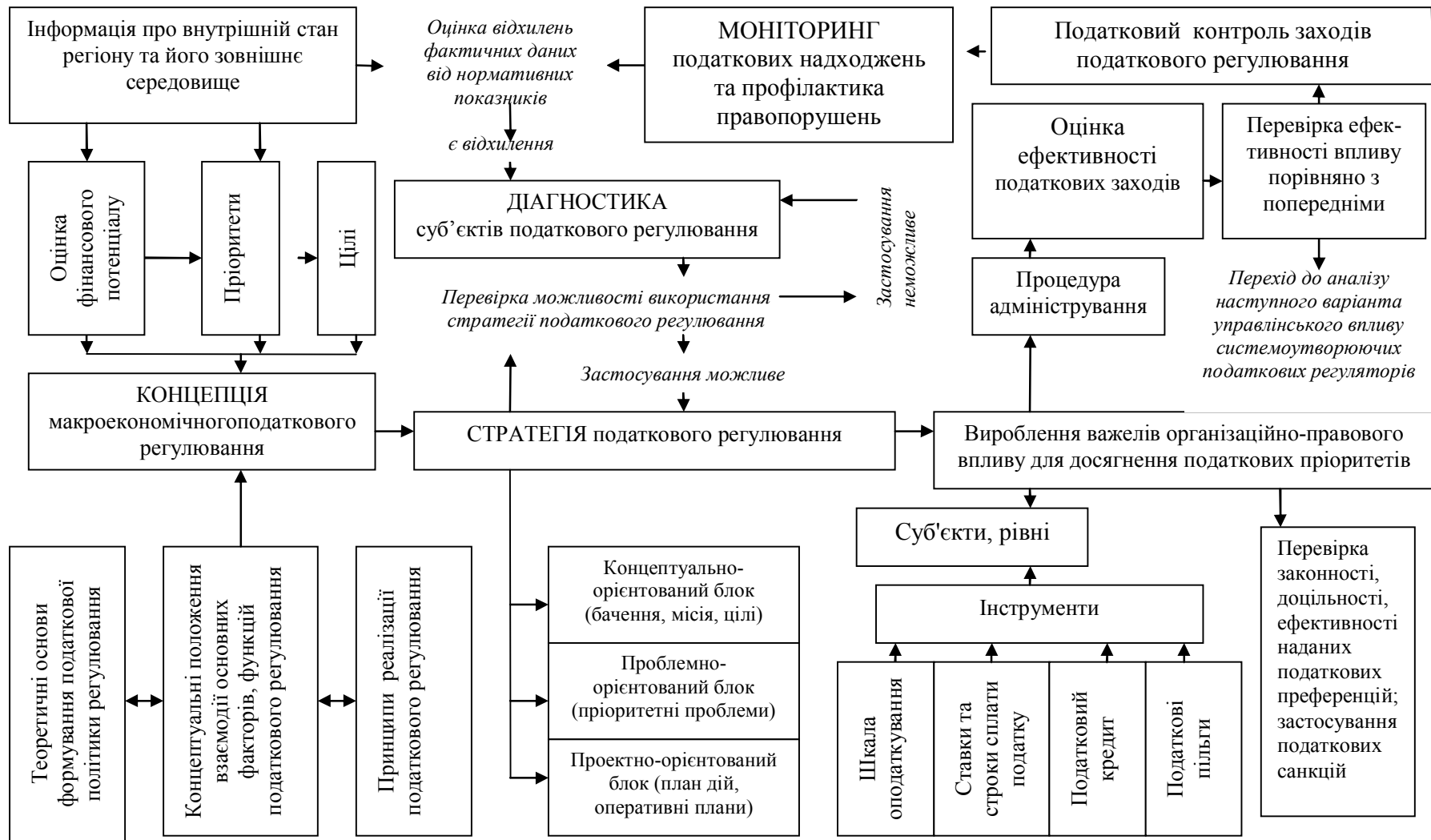

Рис. 1. Концептуальні положення побудови моделі макроекономічного регулювання податкової політики для регіонального розвитку підприємницького середовища в інноваційно-орієнтованій економіці (авторська розробка)

5. Квасовський О. Р. Проблеми наукової систематизації принципів оптимального оподаткування / О. Р. Квасовський // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 105–108.
6. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2010. – № 2755-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія і практика становлення [Текст] / А. М. Соколовська. – К. : Знання-Прес, 2009. – 454 с.
8. Чумаченко Н. Г. Очерки по економіке региона / Н. Г. Чумаченко. – К. : Наук. думка, 1995. – 338 с.

References

1. Akoff, R. *Akoff about management*. SPb.: Peter, 2007. Print.
2. Efimenko, T.I. “Main directions of transformation of the tax system in Ukraine”. *Finansy Ukrainy* 9(2007): 9–13. Print.
3. Kolodinsky, D.B. “Strategic management of innovative development of the enterprises of the region”. *Visnyk Akademii ekonomichnykh nauk Ukrainy* 1 (2009): 95–99. Print.
4. Kutsenko, T.V. *Fiscal policy of regions*. Kyiv : KNEU, 2006. Print.
5. Quassowski, A.R. “Problems of scientific systematization of the principles of optimal taxation”. *Ekonomika Ukrainy* 2 (2010): 105–108. Print.
6. “Tax code of Ukraine”. *Vidomosti Verkhovnoi Rady* 2755-VI (2010). Web. □ <http://zakon.rada.gov.ua> □ 4 November 2013.
7. Sokolovskaya, A. M. *The Tax system of the state: the theory and practice of formation*. Kyiv: Knowledge-Press, 2009. Print.
8. Chumachenko, N. G. *Essays on the economy of the region*. Kyiv: Naukova Dumka, 1995. Print.

Рецензенти:

Царенко О.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Академії муніципального управління.

Криховецька З. М – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 336.132.11

ББК 65.26

Дмитровська В.С.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерства освіти і науки України,
кафедра фінансів,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел. : 0342596176,
e-mail: dmitrovska_veronika@mail.ru

Анотація. У статті розглянуто теоретичні засади формування доходної частини місцевих бюджетів. Особлива увага приділена власним доходам місцевих бюджетів, ресурсному забезпеченню виконання власних і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування. Обґрунтовано пропозиції щодо покращення ресурсного забезпечення органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: місцеві бюджети, доходи бюджету, місцеві органи самоврядування, власні доходи місцевих бюджетів, податок з доходів фізичних осіб.

Annotation. The theoretical base of revenues of local budgets was examined in the article. Particular attention was paid to the own revenues of local budgets, resource provision of their own and delegated powers of local government. It was considered the suggestions for improving the resource support of local governments.

Keywords: local budget, revenues, local governments, own revenues of local budgets, income tax.

Вступ. У сучасних правових державах місцеві органи влади входять до загальної системи організації державної влади і їхня компетенція визначається центральною владою. Але й нині залишається та зростає перелік таких справ, які правова держава вважає за доцільне передати для розв'язання місцевим органам влади.

За таких умов необхідно побудувати нову модель формування доходів місцевих бюджетів, яка забезпечувала б оптимальний фіскальний та стимулюючий ефект і відповідала політико-владним реаліям сьогодення, потребам збалансування інтересів центру та регіонів, усувала диспропорції бюджетної забезпеченості окремих територій, знижувала напругу міжрегіональних фіскальних відносин і підтримувала ефективність бюджетної системи. Саме тому питання вдосконалення формування доходів місцевих бюджетів як складової фіскальної політики держави загалом – одне з пріоритетів фінансово-економічних та адміністративних трансформацій в Україні.

Найбільш суттєвим кроком у напрямку формування доходів місцевих бюджетів в Україні стало прийняття Бюджетного кодексу України. Однак і досі не забезпечена реальність фінансової незалежності органів місцевого самоврядування, далеке від оптимальності розмежування дохідних джерел та видаткових повноважень, організація міжбюджетних відносин загалом. Очевидні приклади цього – мізерна частка власних доходів місцевих бюджетів, недостатній стимулюючий вплив системи міжбюджетних трансфертів і закріплених доходів на фіскальні зусилля органів місцевого самоврядування та ін.

Дослідження теоретичних і прикладних аспектів механізму формування доходів місцевих бюджетів є науковим напрямом, що відображається в працях таких відомих вітчизняних учених, як О.П.Кириленко, В.І.Кравченко, І.О.Луніна, І.Л.Сазонець, М.Свердан, І.Г.Ткачук, Ц.Г.Огонь, В.Пилипів, В.Я.Швець та ін.

Проте в економічній науці відчувається обмеженість науково-теоретичних розробок, зокрема, теоретичних основ і сучасної практики формування й реалізації фінансових ресурсів бюджету на регіональному рівні, у результаті чого виникає необхідність подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Постановка завдання. Метою нашої статті є дослідження теоретичних аспектів формування місцевих бюджетів та обґрунтування шляхів оптимізації формування дохідної бази органів місцевого самоврядування, розробка практичних рекомендацій щодо резервів їх зростання в сучасних умовах.

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема, комплексний підхід, який використано для аналізу формування місцевих бюджетів гірських населених пунктів; метод аналізу під час дослідження основних елементів доходів місцевих бюджетів гірських населених пунктів; групування – при класифікації видів доходів місцевих бюджетів; методи наукових абстракцій і логічної аксіоматики – при вивченні фундаментального понятійно-категоріального апарату у сфері місцевих фінансів; економіко-статистичний метод – при дослідженні механізму, який би визначав нові принципи формування місцевих бюджетів гірських населених пунктів, чітке розмежування функцій і повноважень усіх рівнів влади. Для обґрунтування пропозицій щодо зростання доходів бюджетів органів місцевого самоврядування гірських населених пунктів використано позитивний і нормативний методи дослідження.

Результати. Зарубіжна практика свідчить, що кожна країна має власну модель фіскальної політики, але саме відносини між центральними та місцевими органами влади в процесі формування відповідних бюджетів безпосередньо віддзеркалюють, наскільки правовою є країна й головні процеси формування її фінансової бази.

Правовою основою формування дохідної частини місцевих бюджетів України вважаються:

- нормативно-законодавче регулювання формування фінансових потоків бюджетів локального рівня;
- повноваження органів влади управління у сфері формування відповідних бюджетів;
- основні підходи до фіскального регулювання місцевих бюджетів на стадіях:
 - планування їх “кошиків” доходів;
 - процесу розгляду, затвердження та виконання бюджетів.

Дотримання нормативно-правових положень і фінансової дисципліни в цій галузі означає своєчасне та повне виконання всіма суб'єктами бюджетних правовідносин майнових, насамперед, грошових зобов'язань, невиконання яких наносить матеріальну шкоду. Необхідність зміцнення дохідної частини бюджетів місцевого самоврядування зумовлене не лише постійно зростаючими потребами окремих територій у грошових ресурсах для фінансування за рахунок коштів місцевих бюджетів численних установ та організацій, а й труднощами, які пов'язані з формуванням місцевих бюджетів, порушенням термінів бюджетного процесу, змінами у фінансово-бюджетному та податковому законодавстві країни тощо.

Невідповідність і недосконалість законодавства щорічно вимагали внесення змін і запровадження нових правил організації бюджетного процесу, регулювання потоків фінансових ресурсів та розвитку міжбюджетних відносин. Законом про Державний бюджет України щорічно змінювалися засади й умови формування бюджетів усіх рівнів, їх взаємодія, розподіл повноважень і закріплення джерел доходів. За відсутності стабільної законодавчої бази та чітких, однозначних засад розвитку бюджетного процесу в Україні бюджетні рішення ухвалювалися шляхом здійснення переговорного процесу між суб'єктами відповідних відносин, а бюджети переважно були результатом досягнення компромісних рішень. Усе це загалом створювало певну нестабільність бюджетного процесу.

Для формування дохідної частини місцевих бюджетів України наводимо загальні методологічні підходи на стадіях планування, розгляду, затвердження та виконання відповідних бюджетів. Процес формування доходів місцевих бюджетів відбувається у два етапи:

- етап локального бюджетного вибору;
- етап практичної його реалізації.

У результаті вивчення ключових підходів розгляду механізму “локального бюджетного вибору” можна виділити такі його найважливіші складові, що суттєво впливають на формування дохідної бази бюджетів локального рівня: діяльність суб'єктів учасників суспільного вибору (індивіди, партії); правила й процедури, за якими відбувається прийняття фіскальних рішень; альтернативи-об'єкти, з яких робиться вибір (для здійснення раціонального фіскального вибору потрібна наявність достатньої кількості альтернатив, можливість їх порівнювати).

Аналізуючи діяльність суб'єктів-учасників суспільного вибору, зауважимо, що вони виступають перед виборцями з передвиборною програмою, яка містить певну кількість проектів. Складаючи передвиборну програму, політики орієнтовані на досягнення власних корисливих цілей. Проте в цьому разі вони не мають повної свободи дій, оскільки постійно конкурують за отримання прихильності виборців. Водночас виборці своїми голосами підтримують ту передвиборну програму, яка буде обіцяти їм найбільшу користь.

Правила й процедури, за якими повинно відбуватися прийняття фіскальних рішень стосовно дохідної частини місцевих бюджетів, передбачають, що органам місцевого самоврядування передаються певні права на оподаткування і, якщо це необхідно, загальнодержавні доходи, які акумулюються на місцевому рівні, а також доповнюються бюджетними трансфертами центрального уряду для фінансування бюджетних призна-

чень адміністративно-територіальної одиниці регіону. Одна з причин надання органам місцевого самоврядування певної фіскальної самостійності – прагнення сприяти підвищенню їхньої відповідальності за наслідки своїх рішень. Фіскальна відповідальність органів місцевого самоврядування вважається особливо ефективним засобом настільки, наскільки видатки органів місцевого самоврядування фінансуються з власних джерел доходів. У цьому випадку фіскальна відповідальність означає, що наслідки збільшення видатків на місцевому рівні відчуватимуться місцевим електоратом як через оподаткування, так і через запровадження оплати за користування суспільними послугами. Ситуацію можна полегшити, якщо органи місцевого самоврядування матимуть власні податкові ресурси й регулюватимуть ставки податків відповідно до рівня суспільних послуг, якого вимагають виборці.

Для реалізації раціонального бюджетного вибору необхідна достатня кількість альтернатив у сфері фіскального регулювання доходів бюджетів локального рівня. Одна з них полягає в передачі органам місцевого самоврядування баз оподаткування й права самостійно вирішувати, яким чином їх використовувати. Ця альтернатива передбачає не лише ухвалення рішень на місцевому рівні, а й передачу органам місцевого самоврядування функцій стягнення й управління податками. Інша схема передбачає застосування менш радикальної форми, коли бази оподаткування і право встановлення ставок податку передаються органам місцевого самоврядування, а збирання й управління податковими надходженнями здійснюється централізовано [8].

Отже, джерелом загальнодержавних податків і зборів, які акумулюються до місцевих бюджетів, повинні бути податки, над якими органи місцевого самоврядування здійснюють повний контроль і доходами від яких розпоряджатимуться на власний розсуд. За такими критеріями органи місцевого самоврядування матимуть свободу вибору щодо обсягів місцевих бюджетів і нести відповідальність перед місцевими платниками податків за свій вибір і спосіб використання їхніх грошей. До таких податків можемо віднести податки на власність (тобто податки на домашнє й підприємницьке майно). Податки на нерухомість (майно) мають відігравати важливу фіскальну роль у формуванні дохідної бази бюджетів локального рівня. Доцільність їх запровадження залежить від таких умов:

- базою оподаткування служить нерухоме майно, яке не може виходити за межі юрисдикції органів місцевого самоврядування;
- податкові ставки можна встановлювати в різних регіонах на різному рівні без серйозного ризику міграції капіталу й місцевих жителів до інших адміністративно-територіальних одиниць з нижчим рівнем фіскального стягнення таких податків;
- зв'язок між місцевим рівнем видатків на надання суспільних послуг і вартістю майна чітко простежується й тоді легко порівняти за розподілом податкового навантаження між власниками майна;
- обсяг податкових надходжень стабільний і передбачуваний, оскільки реєстр нерухомого майна змінюється поволі з року в рік, забезпечуючи надійним інструментом фіскальну політику регіону. Податки очевидні й незмінні, їх важко уникати.

Реформування місцевого оподаткування, зокрема місцевих податків і зборів у напрямі посилення їхнього фіскального значення, має передбачати не лише віднесення до їх складу деяких загальнодержавних податків і зборів, а й введення податку на майно з фізичних та юридичних осіб. Запровадження нових місцевих податків і зборів повинно мати цільовий характер за призначенням відповідної місцевої ради, що приведе до поповнення відповідних фондів органів місцевого самоврядування.

Водночас важливу роль у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів відіграє вдосконалення регулюючих доходів. Механізм бюджетного регулювання передбачає зарахування до дохідної частини місцевих бюджетів частини надходжень загальнодержавних податків і зборів та обов'язкових платежів, що справляються на території місцевого самоврядування.

Волевиявлення громад у сфері податкової політики регіону повинно сприяти розвитку мотивів суб'єктів економіки, збільшувати прибутки, але так, щоб це не тільки розвивало належні їм активи, а й забезпечувало рівноважну фіскальну політику адміністративно-територіальної одиниці. Таким чином, головна проблема фіскальної політики – це оцінка економічної ефективності податку, що стягується з учасника ринкового господарства щодо стягнень, що залежать від сукупності ресурсів для його сплати. Аналізуючи податкову систему, необхідно враховувати, наскільки вона відповідає поставленим завданням, і вивчити можливість її реформування. Хоч основне завдання системи оподаткування – це отримання доходів бюджетів, вона нерідко використовується й в інших цілях, наприклад, для виправлення недоліків ринкового господарства та допомоги в перерозподілі доходів.

Отож головна мета для реалізації ключових підходів і фінансових інструментів локального фіскального вибору – раціональність й оптимальне представлення волевиявлення громад.

Для другого етапу формування доходів місцевих бюджетів головною метою є законність, дотримання термінів, прозорість і контрольованість.

Доходи органів місцевого самоврядування значною мірою залежать від практики планування та їх формування в процесі мобілізації податків, зборів й обов'язкових платежів.

Планування доходів місцевих бюджетів здійснюється відповідно до засад і положень законодавства, стосовно прогнозу макропоказників державної програми економічного й соціального розвитку України на наступний рік, практики виконання бюджетних показників у попередні й у поточному роках.

Згідно зі статтею 2 Бюджетного кодексу України, надходження місцевого бюджету передбачають доходи бюджету, повернення кредитів до бюджету, кошти від місцевих запозичень, повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів. Статтею 63 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" визначено, що доходи місцевих бюджетів формуються за рахунків власних, визначених законом джерел і закріплених у встановленому Законом порядку загальнодержавних податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Склад доходів місцевих бюджетів визначається Бюджетним кодексом України (ст. 64, 66, 69 Кодексу) і Законом про Державний бюджет України. Доходи місцевого бюджету зараховуються до загального або спеціального фонду. У складі надходжень спеціального фонду виділяються надходження бюджету розвитку. Кошти державного бюджету, що передаються у вигляді дотацій і субвенцій, затверджуються в Законі про Державний бюджет України для кожного відповідного місцевого бюджету.

Зміни в Бюджетному кодексі передбачають збільшення ресурсної бази місцевих бюджетів, зокрема:

1. До складу доходів, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів з державного бюджету, передано плату за ліцензії та сертифікати (6 видів), державну реєстрацію, 50% збору за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення, 50% збору за спеціальне водокористування, 50% платежів за користування надрами загальнодержавного значення, плату за надані в оренду ставки, розташовані в басейнах річок загальнодержавного значення, плату за використання інших природних ресурсів, які зараховуються до обласних бюджетів.

2. Віднесено в повному обсязі до доходів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, плату за землю, фіксований податок на доходи від підприємницької діяльності, надходження адміністративних штрафів, плату за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності (за винятком плати за придбання торгових патентів пунктами продажу нафтопродуктів (автозаправними станціями, заправними пунктами), і податок на нерухоме майно (нерухомість), відмінне від земельної ділянки, які включено до складу місцевих податків і зборів, а також єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва, який зараховується до бюджету розвитку.

Стосовно доходів бюджетів місцевого самоврядування, що беруться до розрахунку при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, то до цього кошика зараховуються надходження податку на доходи фізичних осіб, державного мита, плати за ліцензії та сертифікати, що видаються органами місцевого самоврядування, реєстраційний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців, що справляється виконавчими органами відповідних місцевих рад.

У першому кошику головну роль відіграє податок на доходи фізичних осіб, який на тривалий термін став основним наповнювачем місцевих бюджетів, що цілком відповідає найкращим зразкам досвіду європейських держав, наприклад, скандинавських країн, де цей податок вважається базою наповнення місцевих бюджетів.

Нормативи бюджетного розподілу надходжень податку з доходів фізичних осіб наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл надходжень податку з доходів фізичних осіб за видами бюджетів місцевого самоврядування

Види бюджетів місцевого самоврядування	Надходження податку з доходів фізичних осіб		
Бюджети міст Київ і Севастополь	100% у кошик доходів бюджету місцевого самоврядування		
Бюджети міст республіканського (АРК) та обласного значення	75% у кошик доходів бюджету місцевого самоврядування		25% до обласного бюджету або бюджету АРК
Бюджети сіл, їх об'єднань, селищ і міст районного значення	25% у кошик доходів бюджету місцевого самоврядування	50% до районного бюджету	25% до обласного бюджету або бюджету АРК

Особливості перерахування податку з доходів фізичних осіб до відповідного місцевого бюджету визначені в ч. 2 ст. 64 Бюджетного кодексу. Ці особливості полягають у тому, що податок з доходів фізичних осіб, який справляється (перераховується) податковим агентом – юридичною особою (її філією, відділенням, іншим відокремленим підрозділом) чи представництвом нерезидента – юридичної особи, зараховується до відповідного місцевого бюджету за їх місцезнаходженням (розташуванням) в обсягах податку, нарахованого їх працівникам. Податок з доходів фізичних осіб, який справляється (перераховується) податковим агентом – фізичною особою, зараховується до відповідного місцевого бюджету за місцем реєстрації такої фізичної особи в податкових органах.

Як показано в табл. 1, доходи бюджетів Автономної Республіки Крим, обласного та районного бюджетів формуються за рахунок 25% податку на доходи фізичних осіб, що справляється на території Автономної Республіки Крим чи відповідної області, і 50% податку на доходи фізичних осіб, що справляється на території району. До доходів

бюджетів міст республіканського (в Автономній Республіці Крим) та обласного значення зараховується 75% від загального обсягу податку на доходи фізичних осіб, що справляється на території цих міст. Надходження бюджету Автономної Республіки Крим і бюджетів міст Київ і Севастополь формуються в порядку, установленому Бюджетним кодексом з урахуванням Законів України “Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим”, “Про столицю України – місто-герой Київ” і Закону, що визначає особливий статус міста Севастополь. До доходів бюджетів міст Київ і Севастополь зараховується 100% загального обсягу податку на доходи фізичних осіб, що стягують на території цих міст.

Плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, які видає Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні та районні державні адміністрації, входить до складу доходів відповідних бюджетів, які враховуються при встановленні обсягів міжбюджетних трансфертів.

До доходів районних бюджетів додатково входить плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності районними державними адміністраціями.

Основні чинники, які позитивно впливають на надходження податку на доходи фізичних осіб: зростання номінального ВВП; зростання витрат на оплату праці; легалізація виплати заробітної плати; позитивні тенденції до зростання доходів низькооплачуваних верств населення через державне підвищення мінімальних соціальних гарантій; зростання змішаних доходів домашніх господарств за рахунок індивідуальної підприємницької діяльності.

Вивчаючи вплив змін у сфері формування доходів місцевих бюджетів у зв'язку з уведенням нових законодавчих актів (Бюджетного кодексу тощо), зауважимо, що податок на прибуток підприємств комунальної власності та плата за землю включені до доходів бюджетів місцевого самоврядування, що не враховуються при встановленні обсягу міжбюджетних трансфертів.

Доходи місцевих бюджетів повинні бути стабільною основою фінансової бази органів місцевого самоврядування. Саме такими мають бути доходи, що не враховуються при встановленні обсягу міжбюджетних трансфертів, так звані власні доходи.

Вони територіально локалізовані, безпосередньо залежать від діяльності міської влади й спрямовуються на фінансування власних повноважень місцевого самоврядування. Сьогодні місцеві бюджети відчувають гостру нестачу власних доходів, питома вага яких постійно скорочується. Водночас збільшується кількість об'єктів житлово-комунального господарства, благоустрою та доріг, які потребують невідкладного ремонту (значна частина з них перебуває в аварійному стані), значних фінансових вкладень потребує сільськогосподарська галузь. З метою компенсації втрат і забезпечення фінансовими ресурсами місцевих органів влади для здійснення власних повноважень розширено перелік власних доходів місцевих бюджетів. За рахунок цих доходів можна виконувати програми в житлово-комунальному господарстві, сільському господарстві, культурно-мистецькі програми місцевого значення, програми підтримки засобів масової інформації, проводити видатки на ремонт доріг місцевого значення тощо. Крім того, це сприятиме зміцненню фінансово-економічного стану малих міст і реалізації Загальнодержавної програми розвитку малих міст.

Стаття 69 Бюджетного кодексу на постійній основі визначає перелік доходів загального фонду місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, і перелік доходів спеціального фонду, який щорічно визначався Законом про Державний бюджет, що дає змогу виявляти зацікавленість місцевих органів влади в збільшенні їхньої дохідної бази.

Беручи до уваги, що встановлення розміру ставок плати за торговий патент (за винятком плати за придбання торгових патентів пунктами продажу нафтопродуктів

(автозаправними станціями, заправними пунктами)), фіксованого податку на доходи фізичних осіб від підприємницької діяльності та єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва й фізичних осіб покладено на органи місцевого самоврядування, й останні мають реальні можливості впливати на обсяг надходження зазначених податків до бюджету, ці податки та платежі віднесені до доходів місцевих бюджетів, які не враховуються при визначенні трансфертів.

Розширення фінансової бази місцевих бюджетів стало можливим за рахунок віднесення в повному обсязі до доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних відносин, плати за землю, яка зараховується до бюджетів місцевого самоврядування, адміністративних штрафів, надходжень від продажу безхазяйного майна.

Другий кошик витрачається на виконання власних повноважень органів місцевого самоврядування. Він матеріалізує вимогу представників органів місцевого самоврядування. Якщо територіальна громада й обрана нею влада активно збирає ті самі місцеві податки та збори, то місцева влада за фіскальну політику не повинна бути покарана зменшенням або трансферту, або відрахування від загальнодержавних податків. У період до 2001 р. місцеві податки й збори зараховувалися до доходів місцевих бюджетів і прямо впливали на визначення обсягу трансфертів з державного бюджету місцевим. З прийняттям Бюджетного кодексу місцеві податки й збори виведені за межі розрахунку обсягу трансфертів. Таким чином, органи місцевого самоврядування отримали відповідні стимули для нарощування цих надходжень до відповідних бюджетів.

На нашу думку, під час формування місцевих бюджетів розмежування доходів на ті, які враховуються, і ті, які не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, повинно сприяти їх зростанню. Тобто запропонована Бюджетним кодексом система заохочує органи місцевого самоврядування до нарощування надходжень, що сприятиме збільшенню обсягу видатків на надання послуг, за які вони відповідають. Зокрема, органи влади зацікавлені у створенні сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу, що розвивається на відповідній території територіальних громад. Саме він – важливе джерело приросту й збільшення місцевих та інших податків і зборів, які надходять до місцевого бюджету.

Для реалізації фіскальних аспектів нормативно-правового регулювання місцевих бюджетів щодо формування відповідного рішення про бюджет адміністративно-територіальної одиниці доцільно охарактеризувати одну зі складових цього етапу: розгляд та затвердження доходів і видатків місцевих бюджетів. Формування місцевих бюджетів залежить від таких фіскальних чинників:

- впливу адміністративної взаємодії між органами законодавчої і виконавчої влади (від центрального до локального рівня);
- обсягу міжбюджетних трансфертів;
- інших положень, які затверджені в другому читанні проекту Закону про Державний бюджет України.

Отже, вплив адміністративної взаємодії між органами законодавчої й виконавчої влади в процесі розробки відповідних бюджетних рішень і виконання визначених завдань повинні відображати фіскальний інтерес добробуту населення адміністративно-територіальної одиниці.

Взаємодія і співробітництво між законодавчою й виконавчою гілками влади – це запорука діловитості та партнерства у сфері вирішення бюджетних питань різних рівнів влади. Міжурядові фінансові відносини виникають у процесі спільної діяльності різних рівнів влади з виконання покладених на них Конституцією та законами функцій.

У нашій країні існує гостра проблема при організації взаємовідносин органів місцевого самоврядування – районних та обласних рад, які представляють спільні інтереси

територіальних громад сіл, селищ та міст, і місцевих державних адміністрацій, які є органами державного управління.

Фактично, органи місцевого самоврядування на регіональному рівні керовані владними утвореннями, оскільки позбавлені права формувати власні виконавчі органи та вимушені всі свої виконавчі повноваження передавати місцевим державним адміністраціям. Перелік власних і делегованих повноважень місцевих органів виконавчої та законодавчої влад доволі широкі й, в основному, визначені законодавчими актами. Тому сьогодні головна проблема полягає у створенні умов і формуванні ефективних механізмів їх реалізації.

Інший чинник, який впливає на обсяг бюджетних ресурсів адміністративно-територіальних утворень, пов'язаний безпосередньо з обсягом міжбюджетних трансфертів та інших положень, що затверджені в другому читанні Проекту Закону про Державний бюджет України на плановий бюджетний період, і передані бюджетам локального рівня.

Отже, формування доходів, що базуються на трансфертах з інших бюджетів, – це система міжбюджетних відносин із наданням мінімальної фінансової самостійності тим рівням державної влади, які є одержувачами коштів. Трансферти – це важливий елемент системи бюджетного вирівнювання, вони використовуються після розподілу доходів бюджетів між рівнями бюджетної системи, однак самостійність місцевих органів влади при їх використанні залежить від того, чи є такі перерахунки цільовими, або ними можна розпоряджатися на власний розсуд.

Для формування місцевих бюджетів України в процесі їх виконання подаємо загальні підходи у сфері внесення змін до Закону про Державний бюджет і відповідних нормативно-правових рішень до бюджетів адміністративно-територіальних формувань в Україні. Ця складова вказаного етапу включає виконання місцевих бюджетів винятково за доходами.

Необхідність внесення змін до рішення місцевої ради про бюджет може бути пов'язана як зі зміною умов і показників міжбюджетних відносин, затверджених Законом про Державний бюджет України та рішенням ради вищого рівня про бюджет, так із чинниками, що виникають у процесі виконання відповідного місцевого бюджету. А саме:

- за поданням офіційного висновку місцевого фінансового органу про перевиконання (за підсумками першого півріччя та наступних звітних періодів – більше ніж на 5%) чи недовиконання (за підсумками трьох кварталів і наступних бюджетних періодів – менше ніж на 15%) дохідної частини загального фонду місцевих бюджетів;
- у визначенні фіскального зацікавлення фінансових органів на місцях у перевиконанні надходжень доходів загального фонду державного бюджету понад річні прогнозні бюджетні розрахунки;
- у разі виникнення інших випадків, передбачених чинним бюджетним законодавством.

Практика ринкових країн свідчить, що міцне місцеве самоврядування неможливе без відповідного матеріального та фінансового підґрунтя. У багатьох країнах під час формування дохідної частини органам місцевої влади надходять місцеві податки та збори доволі значного обсягу. До складу місцевих належать такі податки, які в нашій країні законодавчо визнаються загальнодержавними (податок на прибуток підприємств, податок на доходи громадян, майнові податки та місцеві акцизи). Податок на майно як з фізичних, так і з юридичних осіб доцільно віднести до кошика доходів, які не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів. Тим самим буде посилено зацікавленість місцевих органів влади в додатковому отриманні доходів. З огляду на це, вітчизняна система місцевого оподаткування потребує докорінного реформування.

Місцеві органи влади в умовах нормативного розподілу ресурсів мають можливості формувати власну бюджетну політику, хоча при цьому обмежується їх автономність і вони працюють у рамках, визначених загальнодержавними нормативними актами. Запорукою успіху місцевої бюджетної політики може бути лише прозоре й відкрите формування проектів бюджетів та одержання підтримки й схвалення місцевим населенням. Залучення громадян – найважливіша проблема під час розробки та затвердження місцевих бюджетів. Базовим принципом демократичних держав є те, що рішення, спрямовані на вирішення проблем громадян, мають ухвалюватись і реалізовуватись з їх активною участю.

Висновки. До недоліків чинної в Україні системи формування місцевих бюджетів можна віднести високий рівень концентрації фінансових ресурсів у державному бюджеті, що знижує значення місцевих бюджетів у вирішенні життєво важливих для населення завдань.

Чинний розподіл між наповненням кошків доходів не стимулює місцеві органи влади впливати на формування підприємницького клімату в межах своєї юрисдикції. Якщо підприємства функціонуватимуть краще й, відповідно, зросте їх прибуток і заробітна плата працівників, то в бюджеті збільшаться доходи, які враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів. І, як відомо з практики останніх років, більшість їх буде вилучена до державного бюджету.

Така ситуація потребує перегляду порядку фінансового вирівнювання, і одним з основних принципів, який повинен би бути в ньому закладений, є стимулювання органів місцевого самоврядування здійснювати заходи, які сприяли би поліпшенню роботи підприємств, що знаходяться на їх території, а також залученню в них інвестицій.

Перехід нашої країни до ринкової економіки ставить завдання знайти нові можливості поповнення фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування у формі широкомасштабних або часткових податкових реформ шляхом уведення нових податків, зміни податкової бази, співвідношення різних видів податків, перерозподілу податкового тягаря.

1. Бюджетний кодекс України. – Х. : Право, 2011. – 128 с.
2. Галкін В. М. Досвід місцевого самоврядування розвинутих країн та можливість застосування його в Україні [Електронний ресурс] / В. М. Галкін. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>. – Назва з екрана.
3. Грошово-кредитні засоби регулювання економіки : [монографія] / [Л. Кривенко, О. Дутченко, М. Синюченко та ін.] ; за заг. ред. Л. Кривенко. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 210 с.
4. Долішній М. І. Актуальні проблеми формування регіональної політики в Україні / М. І. Долішній // Регіональна економіка. – 2009. – № 3. – С. 9–17.
5. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів / [Луніна І. О., Кириленко О. П., Лучка А. В. та ін.] ; за ред. І. О. Луніної ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К. , 2010. – 320 с. : табл., рис.
6. Місцеві фінанси / [Кириленко О., Квасовський О., Лучка А. та ін.] ; за ред. О. Кириленко. – К. : Знання, 2006. – 677 с.
7. Особливості формування дохідної частини місцевих бюджетів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kraina.org.ua/ua/module/Budget_expenses/conception/496.
8. Пилипів В. До питання про федералізацію України: проблеми забезпечення бюджетної самодостатності регіонів / В. Пилипів // Економіка України. – 2011. – № 3. – С. 26–34.
9. Свердан М. М. Формування доходів місцевих бюджетів в Україні: сучасні тенденції та можливості удосконалення / М. М. Свердан // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2009. – № 1. – С. 245–266.
10. Fiscal autonomy of sub-central governments / OESD Network of fiscal relations. – 2005. – 30 p.

References

1. *The Budget Code of Ukraine*. Kharkiv: Pravo, 2011. Print.
2. Galkin, V.M. “The Experience of local governments in developed countries and the possibility of its application in Ukraine”. Web. □ <http://www.nbuv.gov.ua> □.

3. *Monetary regulations of the economy: [monography]*. Ed. L. Kryvenko. Sumy: DVNZ "UABS NBU", 2010. Print.
4. Dolishniy, M.I. "Main problems of regional policy in Ukraine". *Regional economy* 3(2009): 9-17. Print.
5. Lunina, I.O. *Diversification of local budgets*. Kiev, 2010. Print.
6. *Local Finance*. Ed. O. Kyrylenko. Kiev: Znanna, 2006. Print.
7. "Features of the revenue for local budgets in Ukraine". Web. □http://www.kraina.org.ua/ua/module/Budget_expenses/conception/496/□.
8. Pylypiv, V. "On the federalization of Ukraine: the problems of maintaining fiscal self-sufficiency of regions". *Economy of Ukraine* 3(2011): 26–34. Print.
9. Sverdau, M.M. "The formation of local budgets in Ukraine: modern trends and opportunities for development" *Bulletin of Chernivtsi Trade and Economics Institute. Scientific Journal* 1(2009): 245–266. Print.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника";

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника".

УДК 657.37:006.35(100)

ББК 65.052

Васильєва Л.М.

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ
ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ**

Дніпропетровський державний аграрний університет,
Міністерство аграрної політики та продовольства
України,
кафедра обліку і аудиту,
49600, м. Дніпропетровськ, вул. Ворошилова, 25,
тел.: 0978048837,
e-mail: l.m.vas@mail.ru

Анотація. Стаття спрямована на обґрунтування необхідності проведення трансформації фінансової звітності щодо співвідношення з міжнародними стандартами для підприємств України, адже перехід на МСФЗ підвищує інвестиційну привабливість підприємства та довіру до нього з боку власників капіталу, сприяє співпраці з міжнародними компаніями. Відсутність єдиної методики проведення трансформації української звітності у звітність, яка б відповідала МСФЗ, викликало потребу розробки алгоритму трансформації звітності відповідно до вимог МСФЗ, який включає в себе етапи: підготовчий, аналітичний, інформаційний, робочий і заключний з метою зниження його трудомісткості та підвищення точності фінансової інформації, що створюється.

Ключові слова: трансформація, фінансова звітність, національні стандарти (положення) бухгалтерського обліку, міжнародні стандарти фінансової звітності, коригування.

Annotation. The article is directed to study the need for transformation of financial statements on a parity with international standards for the enterprises of Ukraine, because the transition to IFRS increases the investment attractiveness of the company and its credibility on the part of the owners of capital, promotes cooperation with international companies. Lack of a uniform methodology for transforming Ukrainian reporting statements under IFRS has necessitated the development of the transformation algorithm statements in accordance with IFRS, which includes the steps of: preparatory, analytical, information, and the final work to reduce its labor costs and improve the accuracy of the financial information generated.

Keywords: transformation, the financial statements, the national standards (regulations) accounting, International Financial Reporting Standards, adjustments.

Вступ. Міжнародні стандарти фінансової звітності (стандарти IFRS / IAS) (далі – МСФЗ) нині все частіше застосовуються у всьому світі. Вони прийняті як обов'язкові в декількох країнах Європи й кількість таких країн зростає. Поширення МСФЗ пояснюється тим, що фінансова звітність, яка потрібна для інвесторів і власників, повинна бути зрозумілою й достовірною, тому всі міжнародні організації вимагають упровадження МСФЗ. Глобалізація бізнесу також потребує отримання порівнянної фінансової інформації з різних країн світу з метою її консолідації.

В Україні в травні 2011 року підписані зміни до Закону “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, якими затверджено стратегію використання МСФЗ. Для публічних акціонерних товариств, банків і страховиків передбачено обов'язкове складання фінансової звітності за міжнародними стандартами вже з 2011 року. Така ж практика буде застосовуватися й до підприємств, які займаються господарською діяльністю за видами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів. Решта компаній самостійно визначають доцільність використання міжнародних стандартів для складання та консолідації фінансової звітності.

У науковій літературі питанню трансформації фінансової звітності приділяється значна увага вітчизняних учених (Г.В.Веріга [1; 2], С.Ф.Голов [3], В.М.Жук [5], Т.Є.Єзерська [7], Н.І.Колінько [7] та інші). Проте не менш важливим для вирішення є питання вибору алгоритму проведення трансформації української звітності у звітність, яка б відповідала МСФЗ.

Постановка завдання. Одним з основних джерел інформації про діяльність підприємства в цілому та про його фінансові показники зокрема є фінансова звітність. У світовій практиці довірою інвесторів користуються корпоративні звітні дані, підготовлені відповідно до Міжнародних стандартів фінансової звітності, оскільки ці стандарти дозволяють розробити фінансову звітність, яка об'єктивно відображає фінансовий стан економічного суб'єкта й результати його діяльності.

Привести фінансову звітність підприємств України відповідно до вимог МСФЗ дозволяє метод трансформації звітності, який отримав значне поширення в нашій країні. Цей метод характеризується оперативністю підготовки фінансової інформації за МСФЗ, однак йому властиві трудомісткість і висока погрішність, зумовлена недосконалістю застосовуваних на практиці методик трансформації звітності. Таким чином, у роботі ставиться завдання обґрунтувати необхідність проведення трансформації фінансової звітності щодо співвідношення з міжнародними стандартами для підприємств України та розробити алгоритм трансформації звітності згідно з вимогами МСФЗ.

Результати. Фінансова звітність є своєрідною візитною карткою бізнесу, вона дає змогу зробити висновки про фінансовий стан підприємства, успішність компанії та перспективи її розвитку. Фінансова інформація – це перше, що цікавить потенційних інвесторів, організації, що фінансують бізнес, власників бізнесу, а часто й покупців і постачальників. Наявність прозорої й відкритої фінансової звітності за МСФЗ є необхідною умовою для виходу на міжнародні ринки та співпраці з іноземними компаніями, сприяє притоку інвестицій і полегшує вихід підприємств на міжнародні ринки капіталу.

Підготовка фінансової звітності та коригування інформації за даними статистичної звітності, що підготовлена за МСФЗ, можлива двома методами [3]:

- коригування (трансформація) фінансової звітності;
- паралельне ведення бухгалтерського обліку за національними та міжнародними стандартами.

Паралельне ведення обліку за міжнародними стандартами полягає у відображенні в обліку по МСФЗ кожної господарської операції. Зазвичай такий облік ведеться в спеціальній програмі – при введенні проводки один раз, результат її потрапляє як у базу національного обліку, так і в базу МСФЗ. Для великих підприємств це технічно неможливо без упровадження дорогої системи автоматизації [5]. Однак не всі операції можна автоматично рознести до баз, зважаючи на різні принципи обліку за МСФЗ і національними стандартами бухгалтерського обліку.

Трансформація є “перекладом” української фінансової звітності в міжнародну шляхом коректування окремих показників, способи отримання яких за національними стандартами відрізняються від МСФЗ. Переважно, застосовуючи цей спосіб, підприємства несуть менші матеріальні й тимчасові витрати. Часто він також розглядається як тимчасова міра при переході на паралельний облік за міжнародними стандартами [2; 6].

Трансформація – це разова процедура, яка проводиться станом на звітну дату. У зв'язку із цим, підприємство, на якому не налагоджений паралельний облік за МСФЗ, не має можливості отримувати оперативну інформацію за проміжні між звітними датами періоди. До того ж трансформація можлива тільки після того, як складена національна звітність, що збільшує час, необхідний для отримання звітності за МСФЗ. При веденні ж паралельного обліку процес складання міжнародної звітності не залежить від підготовки національної звітності.

Поряд із цим під час трансформації точність даних звітності за МСФЗ часто знижується, оскільки коригуються лише істотні статті та використовується багато оціночних суджень [4]. Наприклад, складаючи звітність в іноземній валюті, у процесі трансформації зазвичай замість історичних курсів на дату кожної операції застосовують середні курси.

Трансформація обходиться значно дешевше, ніж постановка паралельного обліку, оскільки не вимагає впровадження спеціалізованої бухгалтерської програми (трансформація проводиться звичайно в електронних таблицях, таких як Excel, Access або Lotus) і великого штату кваліфікованих співробітників, які знаються на МСФЗ [1; 9].

Ще однією перевагою трансформації перед паралельним обліком є її наочність: усі коригування легко можна простежити та перевірити. Зручність і простота трансформації підтверджуються тим, що навіть більшість дочірніх підприємств західних компаній складають міжнародну звітність шляхом трансформації української.

Загалом вважається, що ризик помилок при трансформації вищий, ніж при веденні паралельного обліку. Проте багато підприємств визнають трансформацію цілком прийнятним методом підготовки міжнародної звітності [7]. До того ж на впровадження паралельного обліку за МСФЗ потрібен досить тривалий час, протягом якого підприємствам однаково доводиться складати звітність за МСФЗ шляхом трансформації.

Процес трансформації фінансової звітності за НП(С)БО у фінансову звітність за МСФЗ передбачає здійснення комплексу заходів, а саме:

- проведення аналізу застосовуваної облікової політики та стану бухгалтерського обліку на підприємстві;
- аналіз рахунків оборотно-сальдового балансу й підготовку робочих документів;
- складання й узгодження пропонуваніх коректувальних проводок з керівництвом клієнта;
- внесення коректувань проводок і приведення рахунків відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності та складання перетвореного балансу на кінець періоду;
- складання проводок щодо рекласифікації;
- підготовку робочих таблиць для складання звіту (балансу) про фінансове становище відповідно до МСФЗ;
- підготовку робочих таблиць для складання звіту про прибутки й збитки відповідно до МСФЗ;
- підготовку інформації та робочих таблиць для складання звіту про рух грошових коштів;
- підготовку інформації та робочих таблиць для складання звіту про зміни в капіталі;
- складання форм фінансової звітності та розкриття до них.

На рис. 1 наведено алгоритм трансформації фінансової звітності підприємств України відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності.

Трансформація української фінансової звітності, згідно з міжнародними стандартами фінансової звітності, є першим, дуже важливим й обов'язковим кроком на шляху переходу до МСФЗ [8]. Це пов'язано з тим, що навіть при переході до паралельного обліку, відповідно до МСФЗ, необхідно хоча б раз провести трансформацію звітності для отримання початкового пробного балансу й форм фінансової звітності, передбачених міжнародними стандартами.

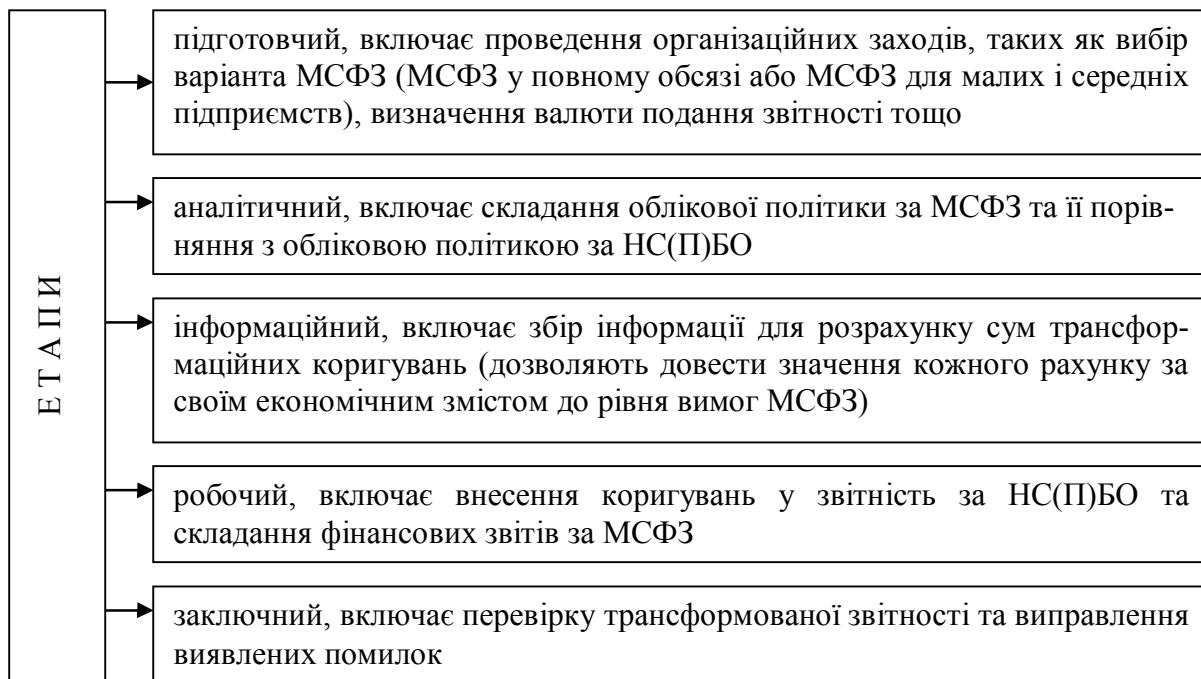

Рис. 1. Алгоритм трансформації фінансової звітності підприємств України відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності

У ході трансформації, там, де це потрібно, вносяться різні коригувальні записи, які дозволяють усунути виявлені відмінності між МСФЗ і чинною українською системою бухгалтерського обліку. Для коригування певних бухгалтерських рахунків використовується інформація з первинних документів.

Висновки.

1. Сьогодні більшість країн Європи обов'язково готують звітність за МСФЗ, їх кількість постійно зростає. Це цілком закономірно, адже міжнародна фінансова звітність, яка здійснюється для інвесторів, повинна бути зрозумілою та достовірною. Перехід на МСФЗ підвищує інвестиційну привабливість підприємства та довіру до нього з боку власників капіталу, сприяє співпраці з міжнародними компаніями.

2. Вибір способу складання звітності за МСФЗ зазвичай зумовлений передбачуваними витратами й метою впровадження міжнародних стандартів на підприємстві. Чим ширше збирається керівництво використовувати інформацію, підготовлену на основі МСФЗ, наприклад, для цілей управлінського обліку й бюджетування, тим частіше підприємства вибирають паралельне ведення обліку.

3. Єдиної методики проведення трансформації української звітності у звітність, яка б відповідала МСФЗ, немає. У кожному окремому випадку на неї впливають специфіка фінансово-господарської діяльності, особливості організації бухгалтерського обліку й облікова політика. Процес трансформації передбачає здійснення комплексу заходів, а саме: порівняльний аналіз облікової політики на відповідність вимогам МСФЗ і виявлення сфери коригувань; аналіз операцій на відповідність МСФЗ; збір інформації для проведення трансформації; підготовку трансформаційних таблиць; коригування та перекласифікацію статей звітності (підготовку трансформаційних записів з використанням балансових рахунків), складеної за НП(С)БО, у фінансову звітність за МСФЗ.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є розгляд трансформації окремих форм звітності та їх статей.

1. Веріга Г. В. Міжнародні стандарти фінансової звітності / Г. В. Веріга, А. Савро // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – № 9. – С. 19–25.

2. Веріга Г. В. Складання звітності за МСФЗ як засіб підвищення інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств / Г. В. Веріга, Т. М. Кондрашова // Збірник наукових праць ДонДУУ “Фінансово-банківські механізми державного управління економікою України”. Серія “Економіка”. – Донецьк, 2009. – Вип. 122. – С. 298–309.
3. Голов С. Ф. Трансформація фінансової звітності українських підприємств у фінансову звітність за міжнародними стандартами : методичні рекомендації / С. Ф. Голов ; [за ред. С. Ф. Голова]. – 3-тє вид., переробл. та допов. – Вінниця : ТОВ “Консоль”, 2010. – 308 с.
4. Діділовський О. М. Проблеми та перспективи застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні / О. М. Діділовський // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2011. – № 1 (19). – С. 142–146.
5. Жук В. М. Реформування бухгалтерського обліку та звітності: стан та перспективи / В. М. Жук // Облік і фінанси АПК. – 2008. – № 3. – С. 4–14.
6. Касьяненко Т.Г. Преобразование финансовой отчетности предприятия для целей оценки бизнеса : учеб. пособ. / Т. Г. Касьяненко. – С. Пб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – 167 с.
7. Колінько Н. І. Відповідність фінансової звітності українських підприємств міжнародним стандартам / Н. І. Колінько, Т. Є. Єзерська // Науковий вісник НЛТУ. – 2012. – Вип. 22.4. – С. 215–220.
8. Кулик С. МСФЗ з 2012 року: до чого слід підготуватись бізнесу? [Електронний ресурс] / С. Кулик // Панорама. – 2011. – Режим доступу : https://www.deloitte.com/view/uk_UA/ua/pressukr/201701/a6545b6a73bd031.
9. Лісничка О. В. Міжнародні стандарти як основний напрям удосконалення бухгалтерської звітності в системі економічної інформації / О. В. Лісничка // Економіка та підприємництво. – 2006. – № 5. – С. 190–193.

References

1. Veriga, G., and S. Savro. “International Financial Reporting Standards, adjustments”. *Accounting and auditing* 9 (2010): 19–25. Print.
2. Veriga, G., and T. Condrashova. “Reporting under IFRS as a means to increase the investment attractiveness of domestic enterprises”. *Collected scientific labor DonSUM Economy series* 122 (2009): 298–309. Print.
3. Golov, S. *Transformation of the financial statements of Ukrainian enterprises in the financial statements according to international standards: guidelines*. Vinnitsa: Consol, 2010. Print.
4. Didilovskiy, A. “Problems and prospects for the application of international accounting standards in Ukraine”. *Problems of the theory and methodology of accounting, control and analysis* 1 (2011): 142–146. Print.
5. Zhuk, V. “Reform of Accounting and Reporting: Status and Prospects”. *Accounting and Finance AIC* 3 (2008): 4–14. Print.
6. Kasjanenco, T. *Conversion of financial statements for the purposes of assessing business: studies. allowance*. Saint-Petersburg: SPbSUEF, 2011. Print.
7. Kolinco, N. “The financial statements of Ukrainian enterprises with international standards”. *Scientific Bulletin NFUU* 22.4 (2012): 215–220. Print.
8. Kulic, S. “IFRS 2012: why should prepare business?” *Panorama* (2011). Web. □ https://www.deloitte.com/view/uk_UA/ua/pressukr/201701/a6545b6a73bd031□.
9. Lisnicha, O. “International standards as the main direction of improving financial reporting in the economic information”. *Economics and Business* (2006): 190–193. Print.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 631.162:631.158:658.32:631.115

ББК 65.052.2:65.245:65.321.43

Мазур Н.А.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ ЗА ВИПЛАТАМИ ПРАЦІВНИКАМ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ: ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Подільський державний аграрно-технічний
університет,
Міністерство аграрної політики та
продовольства України,
кафедра обліку і аудиту,
32300, м. Кам'янець-Подільський,
вул. Шевченка, 13
тел.: 80384968319; 0676977453,
e-mail: natali76.01@mail.ru

Анотація. Стаття спрямована на проведення порівняльного аналізу ведення бухгалтерського обліку оплати праці згідно з національними та міжнародними стандартами бухгалтерського обліку, розробку рекомендацій щодо оптимізації організації обліку розрахунків за виплатами працівникам з урахуванням специфічних умов діяльності аграрних підприємств.

Ключові слова: облік, контроль, виплати працівникам, оплата праці, заробітна плата, організація обліку, розрахунки, П(С)БО, МСФЗ.

Annotation. The article is directed on the leadthrough of comparative analysis of conduct of record-keeping of payment of labour in obedience to national standards and international standards of record-keeping, development of recommendations in relation to optimization of organization of account of calculations after payments workers taking into account the specific terms of activity of agrarian enterprises.

Keywords: account, control, payment workers, payment of labour, ettlings, organization of account, calculations, P(S)RK, ISFR.

Вступ. Облік праці та заробітної плати слід розглядати як одну з підсистем у загальній інформаційній системі обліку й контролю. Організація обліку й контролю заробітної плати складається з вибору та впровадження в практичну діяльність методів, способів, прийомів збору й обробки інформації, а також технічних засобів обліку й оргтехніки, які найбільш відповідають конкретним умовам. Питання державного та договірнього регулювання оплати праці, прав працівників на оплату праці та їх захисту визначається Кодексом законів про працю, Законом України “Про оплату праці” та іншими нормативно-правовими актами.

Щороку все більше національних підприємств виходять на світовий ринок торгівлі в пошуках додаткових джерел прибутку, а це вимагає складання фінансової звітності відповідно до міжнародних вимог. Питання ведення обліку, згідно з міжнародними стандартами бухгалтерського обліку, розглядали у своїх роботах М.П.Войнаренко, С.Ф.Голов, О.В.Замазій, С.В.Івахненко, В.М.Костюченко, М.В.Кужельний, Т.Г.Мельник, Н.М.Ткаченко та багато інших.

Не применшуючи значення напрацювань цих учених, слід відмітити, що вони приділяли увагу загальним аспектам ведення обліку відповідно до міжнародних стандартів. Проте деякі питання обліку виплат працівникам в умовах його гармонізації з міжнародною практикою, зокрема в аграрних підприємствах, досі не вирішені й потребують подальшого дослідження.

Постановка завдання. Виплати працівникам є найвагомішою складовою всіх витрат підприємства, а їх облік – одна з найважливіших сторін облікового процесу. Тому актуальними питаннями є виявлення спільних і відмінних ознак з обліку виплат праців-

никам відповідно до міжнародних і національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, дослідження проблем в організації обліку розрахунків за виплатами працівникам в аграрних підприємствах нашої держави, а також окреслення головних напрямів їх вирішення.

Метою статті є порівняльний аналіз ведення бухгалтерського обліку оплати праці згідно з національними та міжнародними стандартами бухгалтерського обліку, розробка рекомендацій щодо оптимізації організації обліку розрахунків за виплатами працівникам з урахуванням специфічних умов діяльності аграрних підприємств.

Результати. Згідно зі статтею 96 Кодексу законів про працю України, основою організації оплати праці є тарифна система оплати праці, яка складається з тарифних сіток, тарифних ставок, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційних характеристик [3]. Тарифна система оплати праці – це сукупність правил, за допомогою яких забезпечується порівняльна оцінка праці, залежно від кваліфікації, умов її виконання, відповідальності, значення галузі та інших факторів, що розкривають якісну сторону праці [9].

Двадцять восьмого жовтня 2003 року наказом Мінфіну № 601 затверджений новий бухгалтерський стандарт № 26 “Виплати працівникам”, що визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про виплати (у грошовій і негрошовій формах) за роботи, виконані працівниками, та її розкриття у фінансовій звітності. Положення (стандарт) 26 набрало чинності з 01.01.2004 р. [1]. Ще одна ділянка обліку “стандартизована” – розрахунки з персоналом з оплати праці. Точніше, не лише з оплати праці, а й інших виплат, що непрямо належать до результатів праці. Тому й називається просто: “Виплати працівникам”. Але П(С)БО 26 – це лише документ, який регламентує правила бухгалтерського обліку виплат, у ньому передбачених. Вихід бухгалтерського стандарту про виплати працівникам зовсім не означає, що роботодавці відразу ж почали нараховувати якісь нові, досі не відомі зобов’язання перед своїми найманими працівниками. П(С)БО 26 “Виплати працівникам” поділяє всі види виплат на п’ять категорій, як і його міжнародний аналог – МСФЗ 19 “Винагороди працівникам” (табл. 1).

Таблиця 1

Виплати працівникам – за П(С)БО 26 і МСФЗ 19

№ п/п	Категорії		Що включається
	за П(С)БО 26	за МСФЗ 19	
Які не дисконтуються			
1.	Поточні виплати	Короткострокові винагороди працівникам	Загалом до поточних виплат належать будь-які виплати персоналу, указані в Інструкції зі статистики заробітної плати* і які підприємство планує здійснити в найближчі 12 місяців
Які умовно дисконтуються			
2.	Виплати при звільненні	Вихідні допомоги	Вихідні допомоги (при вимушеному звільненні). Зокрема, див. статтю 12 Женевської конвенції 1982 р. про припинення трудових відносин**
Які дисконтуються			
3.	Виплати після закінчення трудової діяльності	Винагороди після закінчення трудової діяльності	Виплати за пенсійними планами, а також планами медичного страхування й іншими соціальними програмами, що забезпечують за рахунок роботодавців певні гарантії колишнім працівникам після виходу на пенсію

4.	Виплати інструментами власного капіталу	Компенсаційні виплати пайовими інструментами	Виплати акціями власної емісії або емісії материнського підприємства
5.	Інші довгострокові виплати	Інші довгострокові винагороди	Усі види виплат, що входять у поняття “заробітна плата” (див. Інструкцію зі статистики зарплати). Але тільки в разі, якщо підприємство не планує їх здійснити протягом найближчих 12 місяців. Інакше кажучи, інші довгострокові виплати – це такі ж види виплат, як і поточні виплати, а відрізняються вони лише термінами виконання зобов’язань
* Інструкція зі статистики заробітної плати, затверджена наказом Мінстатистики України від 13.01.2004 р. № 5. ** Конвенція про припинення трудових відносин з ініціативи підприємця № 158, ратифікована постановою Верховної Ради України від 04.02.94 р. № 3933-ХІІ.			

Джерело: складено автором на основі [1; 4].

Слід зазначити, що “міжнародна” назва виплат винагородою – невдала. Адже під винагородою, як правило, розуміють або заохочувальні виплати, або виплати, що означають вдячність. Усі інші традиційні види виплат є платою за працю, за виконану, згідно з трудовим договором, роботу. Тому наш термін “виплати” розумніший. Хоча, можливо, маємо справу з вадами перекладу. При докладнішому прочитанні з’ясовується, що з п’яти виділених П(С)БО 26 розділів лише в одній групі виплат можна зустріти щось нове для нас – пенсійне забезпечення за рахунок роботодавців. Це прийнято називати пенсійним планом, тобто програмою, розробленою самим роботодавцем або групою роботодавців для забезпечення за свій рахунок працівників, звільнених після досягнення ними пенсійного віку. Усі інші види виплат, здійснювані колишніми роботодавцями “своїм” пенсіонерам, у нашій країні відомі: подарунки до свят, різні види матеріальної допомоги, організація медичного обслуговування й медичної допомоги тощо, аж до оплати ритуальних послуг. Що стосується пенсійних планів, то тут нам хвилюватися не варто: нічого подібного не доведеться враховувати ще досить довго, адже поки що ми не маємо у своєму розпорядженні юридичної бази, яка б регулювала діяльність недержавних пенсійних фондів, а також підприємств й організацій, що формують/ доповнюють пенсійні фонди за власний рахунок. А отже, підстав для нарахування таких пенсій у роботодавців нема, при всьому їх, можливо, великому прагненні це робити.

Аналізуючи види поточних виплат, що згадуються в П(С)БО 26 і МСФЗ 19, можна з упевненістю твердити, що до цієї категорії належать будь-які виплати персоналу, які вказані в Інструкції зі статистики заробітної плати і які підприємство планує здійснити в найближчі 12 місяців [6]. До таких виплат, зокрема, належать:

- основна й додаткова зарплата;
- оплата відпусток;
- заохочувальні виплати (премії за результатами праці, іншими словами, виплати за програмою участі працівників у прибутку підприємства);
- негрошові виплати (наприклад, такі як: надання працівникам різних безоплатних послуг, оплата транспортних витрат, витрат на житло тощо).

Усі ці виплати називаються поточними, якщо вони видаються на регулярній основі або плануються до виплати не пізніше, ніж закінчиться 12 місяців від дати балансу. В іншому разі всі вони належать до довгострокових, які називаються чомусь іншими довгостроковими виплатами.

Зобов’язання за поточними виплатами не дисконтуються, тобто їхня оцінка (крім випадків індексації внаслідок затримки) не переглядається. Говорючи сучасною мовою,

для оцінки зобов'язань за поточними виплатами не треба застосовувати актуарні допущення, у зв'язку із чим у майбутньому за цими виплатами не можуть виникати актуарні прибутки або актуарні збитки.

Згідно зі стандартом № 26, поточним зобов'язанням визнається нарахована сума виплати працівникам за роботу, виконану ними протягом звітного періоду. У балансі (звіті про фінансовий стан) відображаються як поточні зобов'язання всі види поточних виплат, які (за словами зі стандарту) не підлягають накопиченню. У статті “Поточні забезпечення” (пасив, розділ 3 “Поточні зобов'язання і забезпечення”) наводиться сума забезпечень, які планується використати протягом 12 місяців з дати балансу для покриття витрат, щодо яких відповідне забезпечення було створено. Таким чином, виплати, які підлягають накопиченню, відображаються в складі забезпечень (пасив, розділ 3 “Поточні зобов'язання і забезпечення”). Так, наприклад, якщо витрати на оплату відпусток резервуються, то ці суми належать до статей забезпечень, якщо не резервуються – їх відносять до статті поточних зобов'язань безпосередньо при нарахуванні. Так було до реформи, так буде й надалі. Аналогічно й з преміями. Одна річ – преміальний резерв (забезпечення), інша – коли премія нараховується за період роботи.

У нових умовах економіки значно змінилися процедури контролю й ревізії. Сьогодні фонд оплати праці й трудові ресурси не є плановими, кожне підприємство самостійно встановлює кількісний склад і суму витрат на оплату праці. У сучасних умовах поряд із ревізією велику роль відіграє внутрішній контроль з боку керівників підприємств і бухгалтерської служби. Ці працівники повинні здійснювати оперативний контроль за використанням трудових ресурсів і фонду оплати праці з метою ефективного застосування цих витрат. У системі контролю важливою його формою є ревізія операцій з оплати праці. Завдання ревізії – активізація господарського механізму, яка націлена на раціональне використання трудових ресурсів і правильне визначення розподільчих функцій за розмірами трудових витрат.

Застосовуючи фактографічну (облікову) інформацію стосовно оплати праці для виконання процедур її контролю, ревізор має дотримуватися певної послідовності перевірки цієї інформації, що зображена на рис. 1.

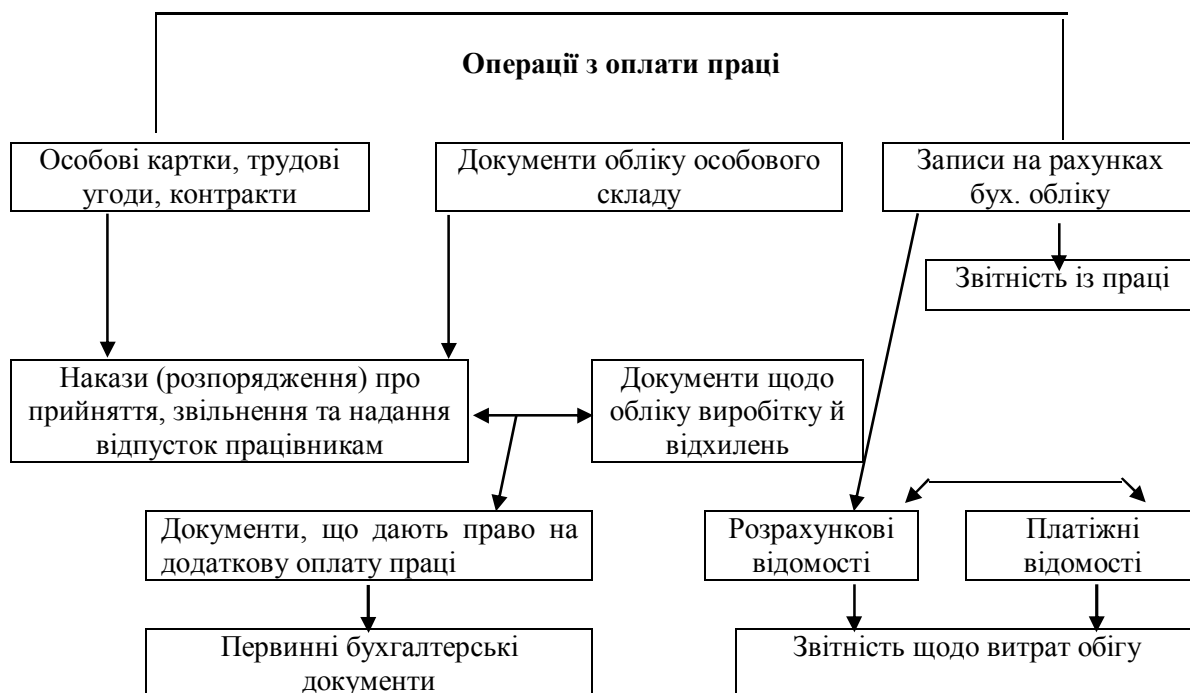

Рис. 1. Послідовність контролю операцій з оплати праці

Джерело: розробка автора.

Контроль операцій щодо оплати праці доцільно здійснювати в такому порядку: перевірка обґрунтованості нормативів стосовно оплати праці, розцінок, ставок заробітної плати, правильність її нарахування та розрахунків з персоналом, перевірка документального обґрунтування й обліку за заробітною платою та витрат, пов'язаних з оплатою праці. Методика контролю нарахування заробітної плати залежить від діючих форм і систем оплати праці. Організація обліку розрахунків за виплатами працівникам передбачає встановлення порядку розрахунку й узагальнення їх сум; вибір форм первинних накопичувальних і зведених розрахунково-платіжних документів із зарплати; вибір методики й техніки розподілу зарплати між членами бригади або відділка при зведеному обліку їх праці; розробку методики й техніки визначення сум різних доплат; організацію роботи розрахункових відділів. Усі ці питання можуть вирішуватися на кожному підприємстві з урахуванням конкретних виробничих умов. Облік оплати праці в системі рахунків – це визначення винагороди, обчисленої, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган здійснює працівникам, і дотримання розподілу нарахованої оплати праці на відповідні об'єкти бухгалтерського обліку відповідно до кількості та якості затраченої праці.

Нарахування оплати праці в аграрних підприємствах здійснюється на підставі перевірених і затверджених первинних документів згідно з чинними положеннями й накопичуються показники у зведених реєстрах, які призначені для об'єднання первинних документів й отримання узагальнених показників за галузями основного виробництва, видами допоміжних та обслуговуючих виробництв, а також за економічним змістом витрат виробництва – статтями виробничих витрат. Групування даних про нараховану заробітну плату за кожним працівником відбувається в таких типових реєстрах і документах: таблиць обліку робочого часу; накопичувальна відомість обліку використання машино-тракторного парку; накопичувальна відомість обліку вантажного автотранспорту; наряд на відрядну роботу. Узагальнюючим реєстром, у якому відображується аналітичний облік розрахунків за заробітною платою (оплатою праці) з кожним працівником, є Розрахунково-платіжна відомість працівника.

Аналіз основних нормативних документів засвідчив неповну відповідність і непристосованість деяких з них до практичного застосування аграрними підприємствами України. Зокрема, вважаємо одним із напрямів оптимізації організації обліку розрахунків за виплатами працівникам у сільськогосподарських підприємствах приведення у відповідність Методичних рекомендацій щодо застосування реєстрів журнально-ордерної форми обліку для сільськогосподарських підприємств, розроблених Міністерством аграрної політики України від 4 червня 2009 року до П(С)БО 26 “Виплати працівникам” [1; 7].

Згідно з нововведеннями, відображеними в Інструкції про застосування Плану рахунків активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [2], і рядом інших нормативних документів, пропонуємо внести зміни в журнал-ордер 5 Б с.-г., які стосуються узагальнення інформації за виплатами працівникам (табл. 2). Зокрема, у п.5.2 Методичних рекомендацій радимо внести зміни в такий редакції (за переліком субрахунків): 651 “За розрахунками із загальнообов'язкового державного соціального страхування”; 652 “За соціальним страхуванням”; 654 “За індивідуальним страхуванням”; 655 “За страхуванням майна”.

Дослідження організації обліку розрахунків за виплатами працівникам здійснювалися за матеріалами аграрних підприємств Хмельниччини. Так, у наказі про облікову політику СК “Промінь” (Красилівський район) у п.3.8 “Виплати працівникам” обумовлені лише 2 пункти: 1) застосування форм і систем оплати праці відповідно до умов колективного договору; 2) відповідальність за організацію робіт з ведення обліку, зберігання та видачі трудових книжок і виконавчих листів покладено на начальника відділу

кадрів. Аналіз головних показників фінансово-господарської діяльності засвідчив, що для кооперативу за досліджуваний період характерним є покращення фінансового стану (переважно спричинене покращенням результатів основної діяльності), прибутковість діяльності (за аналізований період розмір чистого прибутку зріс). У зв'язку із цим, одним із напрямів удосконалення організації обліку розрахунків за виплатами працівникам вбачаємо створення та облік на субрахунку 477 "Забезпечення матеріального заохочення" забезпечення на матеріальне заохочення працівників, зокрема, на виплату працівникам винагороди, допомоги, премій, які підлягають сплаті протягом дванадцяти місяців після закінчення періоду, у якому працівники виконали роботу, що надає їм право на отримання таких виплат у майбутньому.

Таблиця 2

Пропоновані до використання аграрними підприємствами реєстри обліку розрахунків за виплатами працівникам		
5 Б с.-г.		Журнал-ордер 5 Б с.-г. по кредиту рахунків: 65 "Розрахунки за страхуванням" субрахунках: 651 "За розрахунками із загальнообов'язкового державного соціального страхування" – <i>пропонується</i> 652 "За соціальним страхуванням" 654 "За індивідуальним страхуванням" – <i>пропонується</i> 655 "За страхуванням майна" – <i>пропонується</i> 66 "Розрахунки за виплатами працівникам"
	5.1 с.-г.	Зведена відомість нарахування та розподілу оплати праці й відрахувань від неї за об'єктами обліку витрат
	5.2 с.-г.	Книга обліку розрахунків з депонентами
	5.3 с.-г.	Зведена відомість за розрахунками з робітниками та службовцями

Джерело: розробка автора.

На рахунку 47 "Забезпечення майбутніх витрат і платежів" ведеться узагальнення інформації про рух коштів, які за рішенням підприємства резервуються для забезпечення майбутніх витрат і платежів, і включення їх до витрат поточного періоду (за винятком суми забезпечення, що включається до первісної вартості основних засобів). За кредитом рахунку відображається нарахування забезпечень, за дебетом – їх використання.

Як приклад можна навести Положення про порядок бухгалтерського обліку окремих активів та операцій підприємств державного, комунального секторів економіки й господарських організацій, які володіють та/або користуються об'єктами державної, комунальної власності, затверджене наказом Міністерства України від 19.12.2006 № 1213, згідно з яким підприємства державного, комунального секторів економіки створюють забезпечення на матеріальне заохочення працівників [5].

Створення забезпечення визнається витратами та відображається на квартальну й річну дату балансу за дебетом рахунків обліку витрат операційної діяльності та кредитом субрахунку 477 "Забезпечення матеріального заохочення". Сума нарахованої працівникам винагороди, допомоги, премії тощо, яка обчислена з прибутку попереднього звітного кварталу (року) відповідно до фінансового плану, відображається за дебетом субрахунку 477 і кредитом субрахунку 661 "Розрахунки за заробітною платою". Необхідно також зазначити, що відрахування на забезпечення майбутніх витрат і платежів (кредит рахунку 47) передбачені й Методичними рекомендаціями від 4 червня 2009 року (вкладний аркуш до відомості № 5.1 с.-г.) [7].

Крім того, слід звернути увагу, що нарахування забезпечення матеріального заохочення необхідно врегулювати також розпорядчим документом про облікову полі-

тику, який має містити перелік створюваних забезпечень майбутніх витрат платежів, у тому числі витрат на матеріальні заохочення, передбачені колективним договором. Для обчислення обсягів (сум) забезпечення матеріального заохочення пропонується використовувати прогнозний метод з базою розрахунку “фонд оплати праці” [10].

З 1 січня 2009 року наказом Державного комітету статистики № 489 від 05.12.2008 року “Про затвердження типових форм первинної облікової документації зі статистики праці” уведено в дію нові типові форми первинної облікової документації підприємств, установ, організацій [8]. Вбачаємо напрямами вдосконалення обліку розрахунків за виплатами працівникам в аграрних підприємствах запровадження пропонувананих форм, а також реєстрів обліку згідно з Методичними рекомендаціями щодо застосування реєстрів журнально-ордерної форми обліку для сільськогосподарських підприємств, розроблених Міністерством аграрної політики України від 4 червня 2009 року, з урахуванням запропонованих вище змін.

Висновки. Недоліком П(С)БО 26 “Виплати працівникам” є те, що цей нормативний акт не має практичного застосування, оскільки дає лише трактування використовуваних термінів, наводить класифікацію виплат, які можуть здійснюватися працівникові, і дає рекомендації щодо питань обліку та відображення у звітності даних розрахунків. У П(С)БО 26 “Виплати працівникам” інформація подана в більш стислому вигляді, що дозволяє скоротити час на вивчення стандарту, але це не завжди полегшує роботу бухгалтера, адже все, що не описано в цьому стандарті, можна тлумачити по-різному, що може надалі призвести до неоднозначності обліку та виникнення помилок.

Одним із напрямів оптимізації організації обліку розрахунків за виплатами працівникам у сільськогосподарських підприємствах вбачаємо приведення у відповідність Методичних рекомендацій стосовно застосування реєстрів журнально-ордерної форми обліку для сільськогосподарських підприємств, розроблених Міністерством аграрної політики України від 4 червня 2009 року, до П(С)БО 26 “Виплати працівникам”.

Основною рекомендацією в покращенні обліку виплат працівникам є детальна розробка внутрішніх інструктивних і рекомендаційних нормативних актів, які на розроблених прикладах та типових ситуаціях дадуть можливість бухгалтерові зрозуміти особливості обліку розрахунків за виплатами працівникам. До трудового договору на підприємстві має додаватися Положення про оплату праці, у якому зазначаються форма оплати праці, норми й розцінки оплати праці, доплати за вислугу років, преміальні тощо.

Ще одним напрямом удосконалення організації обліку розрахунків за виплатами працівникам вбачаємо створення та облік на субрахунку 477 “Забезпечення матеріального заохочення” забезпечення на матеріальне заохочення працівників, зокрема, на виплату працівникам винагороди, допомоги, премій, які підлягають сплаті протягом дванадцяти місяців після закінчення періоду, у якому працівники виконали роботу, що надає їм право на отримання таких виплат у майбутньому. Відрахування на забезпечення майбутніх витрат і платежів (кредит рахунку 47) передбачені Методичними рекомендаціями від 4 червня 2009 року (вкладний аркуш до відомості № 5.1 с.-г.).

1. Виплати працівникам : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 26, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 27.10.2003 № 601, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 10.11.2003 за № 1025/8346 / чинний з 01.01.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dtk.com.ua/show/2cid03183.html>.
2. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : затв. Наказом Міністерства фінансів України 30.11.99 № 291 / поточна редакція від 09.08.2013, чинний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99/page>.
3. Кодекс законів про працю України : затв. Законом № 322-VIII від 10.12.71 / остання редакція від 24.02.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=7&nreg=322-08>.

4. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 19 “Виплати працівникам” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minfin.gov.ua/document/92431/МСБО_19.pdf.
5. Положення про порядок бухгалтерського обліку окремих активів та операцій підприємств державного, комунального секторів економіки і господарських організацій, які володіють та/або користуються об’єктами державної, комунальної власності : затв. Наказом Міністерства фінансів України від 19.12.2006 № 1213 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z1363-06>.
6. Про затвердження Інструкції зі статистики заробітної плати : Наказ Державного комітету статистики України від 13.01.2004 № 5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27 січня 2004 р. за № 114/8713 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04>.
7. Про затвердження спеціалізованих форм реєстрів журнально-ордерної форми обліку для сільськогосподарських підприємств та методичних рекомендацій щодо їх застосування : Наказ Міністерства аграрної політики України від 04.06.2009 р. № 390 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.licasoft.com.ua/component/lica/?view=dir&type=0&base=1&menu=591030&id=91020>.
8. Про затвердження типових форм первинної облікової документації зі статистики праці : Наказ Міністерства статистики України від 05.12.2008 № 489 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=196>.
9. Про оплату праці : Закон України від 28.12.94 р. № 334/94ВР (зі змінами і доповненнями) / остання редакція від 19.11.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=108%2F95-%E2%F0>.
10. Терещенко В. С. Місце забезпечень майбутніх витрат і платежів у системі джерел фінансування діяльності підприємств / В. С. Терещенко // Торгівля і ринок України : темат. зб. наук. пр. : [голов. ред. О. О. Шубін]. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2006. – Вип. 21, т. 1. – С. 359–365.

References

1. “Payment workers : Position (standard) of record-keeping № 26, it is ratified the order of Ministry of finance of Ukraine from 27.10.2003 № 601, it is incorporated in Ministry of justice of Ukraine 10.11.2003 after №1025/8346 / operating from 01.01.2004”. Web. <<http://www.dtkf.com.ua/show/2cid03183.html>>.
2. “Instruction about application of Card of accounts of record-keeping of assets, capital, debts and economic operations of enterprises and organizations : ratified by the order of Ministry of finance of Ukraine 30.11.99 № 291 / current release from 09.08.2013, operating”. Web. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99/page>>.
3. “There is a labour code Ukraine : ratified by a law № 322-VIII from 10.12.71 / the last release is from 24.02.2011”. Web. <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=7&nreg=322-08>>.
4. “International standard of record-keeping 19 Payment workers”. Web. <www.minfin.gov.ua/document/92431/МСБО_19.pdf>.
5. “Position about the order of record-keeping of separate assets and operations of enterprises state, communal sectors of economy and economic organizations, which own and/or use objekts of public, communal domain : ratified by the order of Ministry of finance of Ukraine from 19.12.2006 № 1213”. Web. <<http://zakon.nau.ua/doc/?code=z1363-06>>.
6. “About claim of Instruction from statistics of ettlings : an order of the State committee of statistics of Ukraine is from 13.01.2004 № 5, it is incorporated in Ministry of justice of Ukraine on January, 27 in 2004 after №114/8713”. Web. □<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04>□.
7. “About claim of the specialized forms of registers magazine-warrant forms of account for agricultural enterprises and methodical recommendations in relation to their application : an order of Ministry of agrarian policy of Ukraine is from 04.06.2009 r. № 390”. Web. <<http://www.licasoft.com.ua/component/lica/?view=dir&type=0&base=1&menu=591030&id=91020>>.
8. “About claim of typiforms of primary registration document from statistics of labour : an order of Ministry of statistics of Ukraine is from 05.12.2008 № 489”. Web. <<http://www.pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=196>>.
9. “About payment of labour : there is a law of Ukraine from 28.12.94 № 334/94ВР (with changes and additions)/ the last release is from 19.11.2010”. Web. <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=108%2F95-%E2%F0>>.
10. Tereshchenko, V. “Place of providing of future charges and payments in the system of sourcings activity of enterprises”. *Trade and market of Ukraine: Temat. zb. sciences. pr.* 1.21(2006): 359–365. Print.

Рецензент:

Благун І.С. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 657.474.57

ББК 65.052.9(4 Укр)232

Резнікова О.С.

РЕКОМЕНДАЦІЇ З ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ОБЛІКУ ВИТРАТ ЗА ФУНКЦІЯМИ (МЕТОДУ АВС) ДЛЯ КАЛЬКУЛЮВАННЯ СОБІВАРТОСТІ ШАМПАНСЬКИХ ВИН У ДП “СЕВВИНЗАВОД”

Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Південний філіал “Кримський агротехнологічний університет”,
кафедра бухгалтерського обліку та аудиту,
95492, м. Сімферополь, с. Аграрне, Голов. корпус 1,
тел.: 0503931773,
e-mail: os@crimea.com

Анотація. В умовах ринку, коли конкурентна боротьба ставить жорсткі обмеження для всіх його учасників, одним з вагомих факторів успіху діяльності підприємства є доцільне управління витратами. У зв'язку із цим, неминуче виникає необхідність удосконалення й створення чіткої системи обліку, калькулювання собівартості продукції та контролю витрат, що, у свою чергу, вимагає впровадження комплексної системи управління витратами, яка охоплює всі етапи виробничого процесу на підприємстві.

АВС-інформація дає можливість приймати виважені рішення щодо перерозподілу ресурсів з максимальною стратегічною вигодою й виявити ті чинники (якість, обслуговування, зниження вартості, зменшення трудомісткості), які мають найбільше значення, а також визначити найкращі варіанти капіталовкладень.

Ключові слова: калькуляція, контроль витрат, АВС-метод, розподіл витрат, елементи витрат, непрямі витрати, розрахунок вартості закупівлі, виноматеріали.

Annotation. In a market where competition puts severe restrictions for all its participants, one of the factors of success of the enterprise is suitable cost management. In this regard, there is inevitably a need to improve and establish a clear accounting system, calculation of production and cost control, which in turn requires the implementation of an integrated cost management system, covering all stages of the production process at the enterprise.

ABC-information allows to make informed decisions about the reallocation of resources to maximize the strategic benefits and to identify those factors (quality, service, cost reduction, reducing the complexity), which have the greatest value, and determine the best options for investment.

Keywords: calculation, cost control, ABC-method, cost allocation, cost elements, indirect costs, cost calculation procurement, wine materials.

Вступ. У сучасних економічних умовах накладні виробничі витрати становлять нині набагато більшу, ніж раніше, частку сукупних виробничих витрат. Крім того, останнім часом суттєво зросли адміністративні витрати, а також витрати на збут [3]. Також збільшуються витрати на обслуговування виробничого процесу, наприклад, на підготовчі операції, на приймальний контроль, на транспортування й зберігання сировини й матеріалів, експедирування, обробку замовлень й обслуговування покупців.

Постановка завдання. У той самий час обсяг роботи, виконаної в обслуговуючих центрах або в ході допоміжних операцій, які несуть накладні витрати, не обов'язково пов'язаний з обсягом виробництва або з кількістю людино-годин прямих трудовитрат з даного виду бізнесу чи продукції. У багатьох випадках малооб'ємні продукти витрачають у цих допоміжних сферах набагато більший обсяг ресурсів і часу. Наприклад, у разі, якщо обробка замовлень є важливою допоміжною операцією, то час і ресурси, використовувані під час обробки невеликого замовлення, можуть бути майже такі ж великі, як і при обробці великого замовлення.

Сьогодні метод традиційного розподілу витрат позбувся більшої частини своєї актуальності. Система калькуляції собівартості, яка розподіляє накладні витрати за одиницями собівартості (продуктів або послуг) на основі обсягу випущеної продукції чи рівня ділової активності, не може забезпечити надійну або значиму оцінку витрат. Інформація про витрати повинна допомагати підприємству зберегти або поліпшити своє становище стосовно конкурентів, показуючи, які продукти чи послуги даного підприємства фактично є найприбутковішими, а які види діяльності ведуть до втрат грошей. Калькуляція повної собівартості з використанням тільки традиційного методу розподілу непрямих витрат просто не здатна надавати таку інформацію [1].

Рішення цієї проблеми для ДП “Севвинзавод”, на наш погляд, полягає в застосуванні ABC-методу.

Результати. ABC-метод (ABC – Activity based costing) являє собою метод розподілу непрямих витрат, заснований на розподілі витрат за видами бізнесу або за одиницями продукції пропорційно до величин носіїв цих витрат.

При цьому методі витрати підприємства, ураховані за видами (елементами витрат і статтями калькуляції), групують спочатку за функціями виробничо-господарської діяльності, а потім відносять на собівартість конкретних виробів, робіт чи послуг. Функції постачання, виробництва, реалізації та управління деталізуються на складові частини, операції й процеси, такі, наприклад, як логістика, технологічні операції, ремонт обладнання, поліпшення якості продукції, післяпродажне обслуговування, реклама.

Він має значну перевагу перед традиційною системою калькуляції собівартості, оскільки спосіб розподілу накладних витрат у ньому визначають фактори, що безпосередньо впливають на величину цих витрат. При цьому вказані фактори можуть бути не пов’язані з рівнем ділової активності, що характерно для оцінки постійних витрат.

Переваги ABC-методу полягають у вилученні проблем, властивих іншим методам управління витратами, забезпеченні більш якісного контролю витрат і наданні точнішої інформації про витрати.

Зокрема, ABC-метод виключає проблему, що виникає під час користування методами калькуляції витрат за “обсягом”, де виробничі накладні витрати нараховуються на одиниці витрат на підставі обсягу навіть тоді, коли обсяг виробництва кожної одиниці витрат не є основним чинником, що викликає виникнення або привносить накладні витрати.

Кращий контроль витрат при цьому досягається в результаті докладного аналізу, необхідного при застосуванні методу ABC, за допомогою якого керівництво підприємства визначає всі носії витрат, які є джерелами накладних витрат. Будь-які носії, установлені за допомогою цього аналізу, що не збільшують собівартість одиниці витрат, повинні бути по можливості вилучені. Носії витрат, які додають собівартість одиницям, будуть у результаті використання ABC-методу зведені до мінімуму так про ці витрати і види діяльності, що породжують їх, буде відомо.

Крім того, якщо накладні витрати поглинаються одиницями витрат на більш точній або реальній основі, тоді витрати на виробництво конкретного продукту будуть також точнішими. Будь-яке поліпшення якості інформації, одержуваної керівництвом, приведе до прийняття більш правильних рішень і до підвищення ефективності діяльності підприємства.

ABC-інформацію можна використовувати як для поточного управління, так і для прийняття стратегічних рішень. На рівні тактичного управління цю інформацію можна застосовувати для формування рекомендацій щодо збільшення прибутку й підвищення ефективності діяльності організації, на стратегічному – як допомогу в прийнятті рішень стосовно реорганізації підприємства, оптимізації асортименту продукції та послуг, виходу на нові ринки, диверсифікацію виробництва.

Основні витрати й обмеження, пов'язані із застосуванням АВС-методу, полягають у необхідності проведення громіздких обчислень для введення системи. Із цією метою слід не тільки розподілити витрати за групами витрат, а також визначити й виміряти драйвера витрат щодо цих груп, які стануть базами розподілу витрат. Навіть використання тільки основ АВС-системи вимагає безлічі підрахунків для визначення витрат стосовно продуктів або окремих видів послуг. Занадто деталізована АВС-система дорога в застосуванні й складна в розумінні.

Для успішного використання методу АВС на підприємстві ДП "Севинзавод" потрібно вивчити організацію роботи всіх без винятку підрозділів підприємства для виявлення функціональних взаємозв'язків між ними, ретельно проаналізувати можливість скорочення трудовитрат і підвищення якості робіт.

Витрати на впровадження системи АВС можуть бути значними й стати перешкодою для підприємства, яке щойно здійснило велике капіталовкладення в передову виробничу технологію. Проте досвід показує, що витрати на застосування АВС-методу на таких підприємствах звичайно перекриваються вдосконаленням контролю витрат і поліпшенням інформації про витрати, а також вигодами, одержуваними від цього.

Водночас на великих підприємствах існує безліч різноманітних статей витрат. Якщо по кожній з них установлювати носія й періодично збирати інформацію про його динаміку, то витрати на використання АВС-методу можуть перевищити ефект від поліпшення якості управління витратами.

Крім того, для АВС-методу, як і для інших методів розподілу витрат, залишається проблемою визначення носіїв витрат або відповідних основ для поглинання загальних виробничих накладних витрат одиницями витрат. Проблема виникає з тієї причини, що сукупні накладні витрати часто не викликані окремо, установлюються носіями витрат і не пов'язані безпосередньо зі статтями витрат. Під час використання обох методів застосовується підхід "найкращої оцінки".

Виходячи з перерахованих вище переваг і недоліків, слід зробити висновок про те, що найбільш ефективним застосування АВС-методу буде на підприємствах, де накладні витрати становлять значну частку в собівартості продукції. Це можуть бути капіталомісткі виробництва з високим рівнем механізації й автоматизації праці.

У цілому АВС-метод дає можливість структуровано відтворити картину формування вартості на підприємстві та надати відповідну інформацію в найрізноманітніших розрізах, зокрема, стосовно клієнтів, підрозділів і процесів, що дозволяє розглядати цей метод як невід'ємний елемент управлінського обліку, орієнтованого на надання керівництву інформації про господарську діяльність підприємства з метою забезпечення виваженості й обґрунтованості прийнятих ним управлінських рішень.

Серед основних блоків управлінського обліку слід виділити бюджетування, облік витрат і калькулювання собівартості, підготовку інформації для прийняття проблемних управлінських рішень і внутрішній аудит. Кожен з блоків, у свою чергу, можна поділити на складові. Блок "Бюджетування" можна розділити на підготовку операційного бюджету (включаючи складання прогнозного звіту про прибутки й збитки в частині операційної діяльності); бюджету руху грошових коштів, бюджету інвестицій і бюджетного балансу. Блок "Облік витрат і калькулювання собівартості продукції" може бути представлений у вигляді дерева калькуляційних систем [4].

Ці блоки можуть існувати відокремлено, але найчастіше вони взаємопов'язані. У ролі такого взаємозв'язку якраз і виступає АВС-система, яка розглядає діяльність підприємства як набір робочих операцій, що відкриває широкі можливості для вдосконалення його функціонування й дозволяє проводити якісну оцінку діяльності в таких сферах, як матеріально-технічне постачання, інвестування, виробництво й збут. Побудова моделі робіт у рамках АВС-системи, визначення їхніх зв'язків та умов виконання

забезпечують реконфігурацію бізнес-процесу підприємства для реалізації корпоративної стратегії. Урешті-решт, застосування ABC-методу дозволяє підвищити конкурентоспроможність підприємства, оскільки при цьому забезпечується доступ до оперативної інформації про витрати підприємства на всіх рівнях, центрах відповідальності, видах продукції й робочих процесах.

Отже, для вдосконалення обліку операційних витрат на підприємстві ДП “Севвинзавод” доцільно використовувати метод ABC. Згідно з ABC-методом, запаси сировини й матеріалів діляться на 3 категорії за ступенем важливості окремих видів, залежно від їхньої питомої вартості:

- Категорія А включає обмежену кількість найбільш цінних видів ресурсів, які вимагають постійного й скрупульозного обліку та контролю (можливо, навіть щоденного). Для цих ресурсів обов’язковий розрахунок оптимального розміру замовлення.

- Категорія В складена з тих видів товарно-матеріальних запасів, які меншою мірою важливі для підприємства та які оцінюються й перевіряються при щомісячній інвентаризації; для товарно-матеріальних запасів цієї категорії, як і для категорії А, прийнятні методики визначення оптимального розміру замовлення.

- Категорія С включає широкий асортимент малоцінних видів товарно-матеріальних запасів, що закуповуються зазвичай у великій кількості.

Зробимо розрахунок усіх витрат на сировину для виробництва річного обсягу ігристого вина в ДП “Севвинзавод” і зведемо дані в табл. 1.

Згрупуємо 25 видів сировини в порядку убутання їх вартості. В отриманому списку виділимо 3 групи сировини:

- категорія А – 3 види сировини, вартість яких складає 77% від загальної суми матеріальних витрат;

- категорія В – 4 найменування, вартість яких становить близько 17%;

- категорія С – усі інші 18 видів сировини, питома вага яких у витратах на сировину й матеріали складає трохи менше 6%.

Таблиця 1

Використання ABC-методу для контролю товарно-матеріальних запасів за I квартал 2013 р.

№	Найменування виду сировини	Вартість сировини, грн	Питома вага, %	Сукупний відсоток	Категорія
	Усього	12 556 860	100,00		
1	виноматеріал	5 800 620	46,19	46,19	А
2	пляшка	2 740 220	21,82	68,01	А
3	пробка	1 160 000	9,24	77,25	А
4	етикетка	641 600	5,11	82,36	В
5	капсула	555 450	4,42	86,78	В
6	гофропак	519 400	4,14	90,92	В
7	мюзле	345 700	2,75	93,67	В
8	сахароза	202 800	1,62	95,29	С
9	фільтркартон	111 090	0,88	96,17	С
10	вуглекислота	74 060	0,59	96,76	С
11	клей	11 100	0,10	96,86	С
12	та інші 14 видів сировини	394 820	3,14	100,00	С

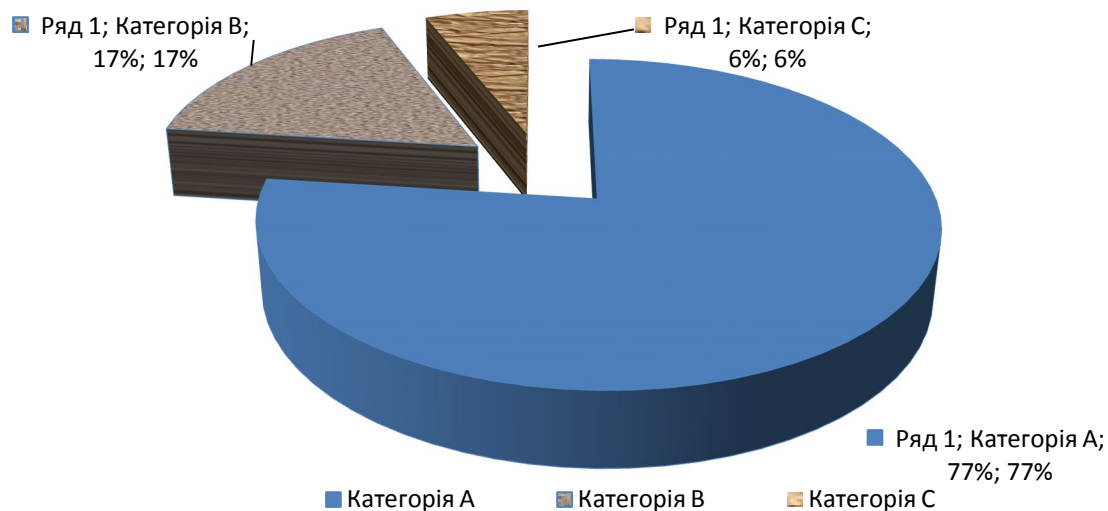

Рис. 1. Застосування ABC-методу для іристого вина

Класифікація ABC-методу дає можливість зосередитися на контролі тільки за найважливішими видами товарно-матеріальних запасів (категорії А і В) і тим самим заощадити час, ресурси й підвищити ефективність діяльності. Як ми вже говорили, для ресурсів категорії А обов’язковий розрахунок оптимального розміру замовлення. Однак існують певні особливості у виновиробництві, які не дозволяють визначити розмір найбільш економічного обсягу замовлення для виноматеріалу. Це визначено сезоном дозрівання й реалізації винограду.

Річна виробнича потужність ДП “Севинзавод” щодо шампанського – 3 млн пляшок. При планах виробництва шампанського в обсязі 250 тис. пляшок на місяць витрата за нормами складе 20 тис. дал. виноматеріалів (250 тис. пляшок*0,075*1,067=20 тис. дал.). Мінімальний запас становить три місяці, необхідних для підготовки виноматеріалу (20 тис. дал. • 3 = 60 тис. дал.). Розглянемо дві системи закупівель виноматеріалу:

- 1) протягом року;
- 2) у сезон.

Перша передбачає щомісячні закупівлі виноматеріалів протягом усього року (табл. 2).

Таблиця 2

Розрахунок вартості закупівлі виноматеріалів за першою системою

Місяць	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	Січень	Лютий
Обсяг закупівель, тис. дал.	20	20	20	20	20	20
Ціна, грн/дал.	20	20	20	23	23	23
Обсяг закупівель, тис. грн	400	400	400	460	460	460
Місяць	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень
Обсяг закупівель, тис. дал.	20	20	20	20	20	20
Ціна, грн/дал.	25	25	25	25	25	25
Обсяг закупівель, тис. грн	500	500	500	500	500	500

Зробимо розрахунок вартості закупівлі виноматеріалів на рік за першою системою щомісячних закупівель: $400 \times 3 + 460 \times 3 + 500 \times 6 = 5\,580$ тис. грн.

Друга система передбачає, що закупівлі вироблятимуться в сезон з вересня до березня. При цьому протягом 7 місяців будуть додатково купуватися та складуватися виноматеріали, необхідні для виробництва продукції з квітня до серпня. Для придбання додаткових запасів залучатимуться позикові кошти під 13% річних, а витрати на зберігання додаткового запасу дорівнюють витратам з оплати праці додатково залученого працівника. Витрати на підтримку певного температурного режиму відсутні, оскільки виноматеріал зберігатиметься в штольні з унікальними кліматичними умовами.

Обчислимо вартість закупівлі виноматеріалів на рік за другою системою за участю позикового капіталу (табл. 3).

Таблиця 3

Розрахунок вартості закупівлі виноматеріалів за другою системою

Місяць	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	Січень	Лютий	Березень
Обсяг закупівель, тис. дал.	30	30	45	45	35	35	20
Ціна, грн/дал.	20	20	20	23	23	23	25
Обсяг закупівель, тис. грн	600	600	900	900	805	805	500
Сума кредиту по місяцях, тис. грн	200	200	500	500	405	405	100
Сума кредиту наростаючим підсумком, тис. грн	200	400	900	1 400	1 805	2 210	2 310
% за кредит, грн	2 167	4 333	9 750	15 167	19 554	23 942	25 025
Витрати на зберігання додаткових запасів, грн	500	500	500	500	500	500	500

Таблиця 4

Схема погашення кредиту

Місяць	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень
Сума погашення, тис. грн	510	500	500	400	400
Сума боргу, тис. грн	1 800	1 300	800	400	0
% за кредит, грн	19 500	14 083	8 667	4 333	0

$600 \cdot 2 + 900 \cdot 2 + 805 \cdot 2 + 500 + 2,167 + 4,333 + 9,750 + 15,167 + 19,554 + 23,942 + 25,025 + 19,500 + 14,083 + 8,667 + 4,333 + 6,0 = 5\,262,521$ тис. грн.

Економія при використанні другої системи закупівлі виноматеріалів складає 317 479 грн ($5580 - 5262,521 = 317,479$ тис. грн).

Вибір другої системи закупівлі зумовлений не тільки матеріальною вигодою. Кримські виноматеріали, особливо мускатні, унікальні за своїми властивостями та якістю й користуються великим попитом на ринку.

ДП “Севвинзавод” виробляє 1 млн. пляшок мускатного шампанського на рік. Для його виробництва необхідний особливий виноматеріал містель, який радгоспи виготовляють на замовлення. Підприємство не може дозволити собі зменшити виробництво мускатного шампанського, тому що мускат забезпечує 50–60 к. прибутку, а біле шампанське – тільки 10 к. Якщо підприємство не встигне вчасно укласти договір на постачання мускатного виноматеріалу, то доведеться замінити виробництво мускату білим шампанським, що призведе до втрати до 450 тис. грн на рік.

Висновки. Запропоновані вище методики проектування системи управління запасами дозволять ДП “Севвинзавод” оптимізувати витрати, пов’язані з утворенням

запасів на підприємстві; забезпечити більш якісне планування запасів; знизити собівартість продукції.

Таким чином, метод ABC дасть змогу більш ефективно керувати операційними витратами підприємства ДП “Севинзавод”, оскільки створить можливість для аналізу причин виникнення витрат у рамках підприємства. Застосування методу допоможе більш точно визначити не тільки рентабельність окремих видів продукції, а й вигідність клієнтів, сегментів ринку, каналів збуту.

1. Воронцовский А. В. Инвестиции и финансирование: методы оценки и обоснования / А. В. Воронцовский. – С. Пб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2003. – 280 с.
2. Иваниенко В. В. Модели и методы принятия решений в анализе и аудите : учебное пособие / В. В. Иваниенко. – Х. : ИД “ИНЖЭК”, 2004. – 296 с.
3. Ильина О. П. Информационные технологии бухгалтерского учета / О. П. Ильина. – С. Пб. : Питер, 2001. – 688 с.
4. Информационные технологии управления : учеб. пособ. для вузов. – 2-е изд., допол. / под ред. Г. А. Титоренко. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2004. – 439 с.

References

1. Vorontsovsky, A. *Investment and financing: Assessment Methods and rationale*. St. Petersburg : Publishing House of St. Petersburg University, 2003. Print.
2. Ivanienko, V. *Models and methods of decision-making analysis and audit*. Kharkov: ID “INZHEK”, 2004. Print.
3. Ilyin, O. *Information Technology Accounting*. St. Petersburg: Peter, 2001. Print.
4. *Information Technology Management. Textbook. Manual for schools*. Ed. prof. G.A.Titorenko. 2nd.ed. Moskow: UNITY-DANA, 2004. Print.

Рецензент:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 657.25

ББК 60.655

Василюк М.М.

ВНУТРІШНІЙ КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСІЇ АУДИТУ В СУСПІЛЬСТВІ

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра обліку і аудиту,
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел.: 596003.

Анотація. Забезпечення якості професійних аудиторських послуг можливе за умов поєднання професійних і громадських інтересів У статті обґрунтовано необхідність підвищення якості аудиторських послуг, розкрито положення основних нормативних документів щодо аудиту та процесу контролю якості надання аудиторських послуг, запропоновано практичні приклади складання та оформлення робочих документів і здійснення їх оцінки.

Ключові слова: якість аудиторських послуг, система контролю якості, аудиторська діяльність, аудиторські послуги.

Annotation. Providing quality of professional audit services is possible under the joint professional and public interests. This paper substantiates the necessity of improving the quality of audit services, provision of basic series of regulations regarding documentation of audit and control process quality of audit services offered practical examples of preparation and execution of working papers and their assessment.

Keywords: quality of audit services, quality control, auditing, accounting services.

Вступ. В умовах сучасної фінансової кризи процес контролю якості аудиторських послуг є необхідною вимогою формування ефективної системи управління якістю аудиторських послуг.

Проблему підвищення якості аудиту й створення системи контролю за наданням аудиторських послуг в Україні загострює також ситуація, що склалася на світовому ринку аудиту й зумовлена особливостями взаємовідносин між користувачами інформації й аудиторськими фірмами.

У розробку питань теорії та практики аудиту вагомий внесок зробили вітчизняні науковці: М.Т.Білуха, Ф.Ф.Буțineць, Б.І.Валуєв, З.В.Гуцайлук, Г.М.Давидов, Н.І.Дорош, І.М.Дмитренко, А.М.Кузьмінський, М.В.Кужельний, О.А.Петрик, І.І.Пилипенко, О.Ю.Редько, В.С.Рудницький, В.Я.Савченко, В.В.Сопко, Б.Ф.Усач, В.О.Шевчук та інші. Проте, віддаючи належне проведеним дослідженням у галузі аудиту, слід зазначити, що потребує подальшої розробки механізм удосконалення процесу надання аудиторських послуг, дослідження особливостей реалізації контролю якості аудиту в Україні. Законом України “Про аудиторську діяльність” визначено одне з ключових повноважень Аудиторської палати України – “здійснення заходів із забезпечення незалежності аудиторів при проведенні ними аудиторських перевірок та організації контролю за якістю аудиторських послуг” [2]. Тому з метою підвищення ефективності аудиторської діяльності аудиторськими фірмами створюється внутрішньофірмова система контролю якості аудиторських послуг.

Постановка завдання. З огляду на те, що забезпечення якості аудиторських послуг є необхідною умовою зміцнення позицій аудиту на внутрішньому й зовнішньому ринках і зростання конкурентоспроможності, слід відзначити, що український ринок аудиторських послуг, особливо їх якість, сьогодні не задовольняє вимог споживачів. Процеси, що відбуваються в економіці України, потребують зростання якості вітчизняного аудиту.

Результати. В Україні внутрішньофірмова система контролю якості аудиторських послуг лише починає розвиватися та спрямовується на те, щоб задовольнити дотримання стандартів аудиту й норм професійної етики аудиторів. Як зазначає О.Е.Лубенченко, “внутрішньофірмова система контролю якості аудиторських послуг тільки починає розвиватися і спрямована на те, щоб задовільнити дотримання стандартів аудиту та норм професійної етики аудиторів при виконанні завдань. Аудиторські організації й індивідуальні аудитори самостійно розробляють систему внутріфірмової мережі для ефективного здійснення контролю якості аудиторських послуг, що знаходить своє відображення у формуванні політики й процедур контролю якості, розробці й практичному застосуванні внутрішньофірмових стандартів аудиторської діяльності” [5]

Внутрішньофірмовий контроль є важливою й до певного ступеня основоположною категорією в загальній структурі контролю якості аудиторських послуг. Він залежить від рівня професійної підготовки окремо взятого аудитора, а також від діючої у фірмі системи контролю роботи аудиторів. Вважаємо, що для підвищення якості професійної діяльності кожної окремо взятої аудиторської фірми необхідно розробити модель здійснення внутрішньофірмового контролю якості аудиту, що охоплювала б алгоритм проведення контролю якості аудиту, визначення місця та ролі працівника в загальній структурі здійснення аудиторської перевірки, його повноважень, а також установлювала б контрольні-підлегли зв'язки між працівниками. Спостерігаючи позитивні тенденції в напрямі розширення ринку аудиторських послуг, що викликані постійними економічними трансформаціями в українському суспільстві, вимагаючи від суб'єктів господарювання прийняття своєчасних і правильних управлінських рішень на основі достовірної фінансової інформації, отримання якої передбачає проведення об'єктивного та незалежного аудиту, можемо стверджувати про посилення відповідальності

аудиторських фірм і приватних аудиторів щодо забезпечення якості наданих ними послуг. Адже найбільш важливим аспектом в умовах вільної конкуренції, зокрема в роботі аудитора в контексті міжнародної прийнятності та надійності послуг, є питання якості послуг. Політику контролю якості й процедури доцільно визначати стосовно кожного із взаємозалежних елементів системи контролю якості, серед яких:

- відповідальність керівництва за організацію контролю якості на фірмі;
- етичні вимоги;
- прийняття завдання та продовження співпраці з клієнтом і виконання специфічних завдань;
- людські ресурси;
- виконання завдання;
- моніторинг [7].

Л.П.Кулаковська стверджує, що “систему внутрішнього контролю організовує керівництво для того, щоб забезпечити впевненість у досягненні цілей у ракурсі надійної перевірки достовірності фінансової (бухгалтерської) звітності, якості виконаних робіт, ефективного використання ресурсів, а також відповідності діяльності нормативно-правовим актам” [4].

Внутрішніми документами аудиторської фірми необхідно визначити: напрям контролю; мету й завдання контролю; суб’єкт та об’єкт контролю; нормативне, інформаційне, технологічне й технічне забезпечення здійснення контролю; процедури контролю й порядок їх виконання; засоби контролю, які потрібно застосовувати; порядок документального оформлення як процесу, так і результатів контролю; порядок оцінки ефективності контролю та якості реалізації його результатів. Таким чином, суб’єктами контролю якості є всі співробітники аудиторської фірми, а його об’єктами – розроблені системи управління та забезпечення якості, а також сама система контролю якості аудиторських послуг. Безперервний моніторинг, на нашу думку, виступав би важливою складовою системи контролю якості, однак недостатньо обмежуватися тільки моніторингом, відмовляючись від аналізу ефективності внутрішнього контролю на інших рівнях управління всередині аудиторської фірми. Практика аудиту застосовує вітчизняну методику оцінювання якості продукції та, зокрема, послуг (рис. 1).

Рис. 1. Методи оцінювання якості продукції, послуг

Організація системи внутрішнього контролю та її функціонування спрямовані на усунення ризиків діяльності. Функціонування належної системи контролю якості в аудиторській фірмі сприяє наданню якісних аудиторських послуг. При цьому контроль якості сприяє координації роботи працівників і забезпеченню інформацією ключових підрозділів фірми, тому особливо важливо, щоб функція контролю якості була організована ефективно, економічно й охоплювала діяльність фірми на всіх рівнях управління. Ефективна система контролю дозволяє здійснювати своєчасний вплив на рівень якості наданих послуг, запобігати можливим недолікам і порушенням, забезпечувати їхнє оперативне виявлення й усунення.

В умовах масового виробництва якість стала розглядатися не з позицій окремого зразка продукції, а з позицій стандарту якості всіх виготовлених у масовому виробництві виробів. У зв'язку з необхідністю контролю якості активно розроблялися методи збору, обробки й аналізу інформації про якість. Однак функціонування фірм в умовах ринкової економіки привело до намагання організувати спостереження за якістю в процесі виробництва й споживання, при цьому акцент поставлено на запобігання виробничих дефектів. Варто зауважити, що якість у виробника й споживача – поняття взаємозалежні. Виробник повинен піклуватися про якість упродовж усього періоду споживання продукту, включаючи забезпечення післяпродажного обслуговування. Особливо це важливо для товарів, що відрізняються складністю експлуатації, програмних продуктів.

Використання аудиторською фірмою технології формування системи управління якістю аудиторських послуг забезпечує можливість прискорити обіг ресурсів, ініціювати процеси постійного поліпшення якості аудиторських послуг і нарощувати конкурентні переваги фірми. Однак, упроваджуючи заходи щодо підвищення ефективності системи управління якістю аудиторських послуг, необхідно приділяти увагу й таким показникам, як витрати на якість. Вважаємо, що ефективність від уведення системи управління якістю аудиторських послуг повинна перевищувати витрати на її створення.

Оцінювання ефективності системи управління якістю аудиторських послуг не фінансовими показниками забезпечує можливість отримання результату в оцінюванні ефекту від здійснених аудиторськими фірмами заходів на перспективу, при цьому за основні показники беруть зростання виручки й чистого прибутку, тобто:

$$\Delta\text{ЧП} > \text{Вя},$$

де Вя – витрати на якість, грн;

$\Delta\text{ЧП}$ – зростання виручки й чистого прибутку, грн.

Крім цього, при прийнятті рішення про запровадження заходів для підвищення ефективності системи управління якістю аудиторських послуг необхідно враховувати суттєве обмеження, яким виступають витрати на поліпшення даної системи та її функціонування, вони не повинні перевищувати суму можливих утрат у результаті неякісного надання аудиторських послуг, тобто:

$$\text{Вя} < \text{В},$$

де Вя – витрати на якість, грн;

В – сума можливих утрат як можливий результат неякісного надання аудиторських послуг, грн. Таким чином, урахування цих обмежень дозволить аудиторській фірмі оптимізувати процес упровадження системи управління якістю, що забезпечить конкурентоспроможність аудиторської фірми на ринку аудиторських послуг.

Класичні методи менеджменту якості базуються на технічних підходах і широко застосованні методів управління. Сучасні методи менеджменту якості вирізняються соціальною спрямованістю й найбільш повно відображені в концепції “загального управління якістю”. Учений Едвард Демінг одним із перших звернув увагу на організаційні аспекти управління якістю, роль вищого керівництва й управлінські

аспекти забезпечення якості. Дослідження та методичні розробки Демінга покладені в основу сучасної концепції менеджменту якості [2].

Крім того, проведений нами аналіз літературних джерел дає підстави не погоджуватись із твердженням, що об'єктом перевірки під час здійснення зовнішнього контролю якості аудиту є аудиторська фірма, філіал аудиторської фірми, аудиторська бригада й аудитор. Вважаємо таке твердження некоректним, оскільки об'єктом контролю є якість аудиту та надання аудиторських послуг.

Утім варто погодитися із твердженнями, що одним з ефективних методів організації внутрішньогосподарського контролю й підвищення його ефективності є розробка внутрішньофірмових стандартів. Зважаючи на вищезазначене, було б доцільно в Положення про зовнішні перевірки внести ряд доповнень, які б ураховували відгуки й оцінку клієнтів щодо якості наданих аудиторських послуг конкретною аудиторською фірмою. Зібрати такі відгуки можна, наприклад, шляхом анкетування, під час якого були б протестовані якісні характеристики проведеного аудиту. Окрім цього, беручи до уваги те, що окремий пункт у системі контролю якості аудиту займає внутрішній контроль аудиторської діяльності, то така система, на наш погляд, повинна охоплювати не тільки підготовку й перепідготовку персоналу фірми, й управління аудиторською компанією.

Потреба у вдосконаленні методологічних та організаційних аспектів у сучасних умовах розвитку аудиторської діяльності підвищила інтерес до проблем якості надання аудиторських послуг і правильності ведення аудиторськими підприємствами системи контролю якості. Однак визначення критеріїв якості аудиторської діяльності охоплює широке коло питань, вирішення яких полягає в перевірці старшими аудиторами роботи асистентів аудиторів.

Висновки. Результати дослідження доводять, що забезпечення якості професійних аудиторських послуг можливе за умов поєднання професійних і громадських інтересів. Це стосується, насамперед, міжнародної співпраці в частині застосування конкретних підходів до формування ефективної системи контролю якості, що дозволить уникнути помилок і забезпечить якісну інтеграцію вітчизняних систем обліку й аудиту в міжнародну спільноту. Беручи до уваги теоретичне обґрунтування вимог контролю за якістю аудиторських послуг та враховуючи баланс у потребах щодо персоналу, його кваліфікації, професійного зростання та використання, пропонуємо брати до уваги :

- обсяг і складність аудиторських перевірок;
- наявність в аудиторській фірмі персоналу відповідно до потреби в спеціальних знаннях, кваліфікацію та досвід персоналу;
- часові потреби та потреби стосовно персоналу для конкретної аудиторської перевірки;
- безперервність роботи та періодичну ротацію персоналу;
- ситуації, за яких можливі проблеми з принципом незалежності або конфлікти інтересів.

1. Деминг Э. Выход из кризиса / Э. Деминг. – М. : Экономика, 1985. – 201 с.
2. Закон України “Про аудиторську діяльність” від 22.04.1993 № 3125-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3125-12>.
3. Концептуальна основа контролю аудиторської діяльності в Україні, затверджена Рішенням Аудиторської палати України № 182/3 від 27.09.2007 р.
4. Кулаковська Л. П. Основи аудиту : [навч. посіб.] / Л. П. Кулаковська, Ю. В. Піча. – К. : Каравела, 2002. – 504 с.
5. Лубенченко О. Е. Оптимізація роботи незалежного аудитора як системи масового обслуговування / О. Е. Лубенченко // Держава та регіони. – 2002. – № 4. – С. 113–116.
6. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. – К. : Міжнар. федер. бухгалтерів, Аудиторська палата України, 2010. – Т. 1. – 852 с.
7. Сиротюк Г. Особливості здійснення контролю якості аудиторських послуг / Г. Сиротюк. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>.

References

1. Demynh, E. *Output of crisis*. Moscow: Economy, 1985. Print.
2. "Law of Ukraine On Auditing from 22.04.1993 № 3125-XII". Web. □<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3125-12>□.
3. Framework of control auditing in Ukraine approved by the Audit Chamber of Ukraine № 182/3 27.09.2007.
4. Kulakovska, L., and Yu. Picha. *Fundamentals of Auditing*. Kiev: Caravel, 2002. Print.
5. Lubenchenko, O. "Optimization of an independent auditor as a system of mass service". *State and regions* 4 (2002):113–116. Print.
6. *International Standards on Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance and Related Services*. Vol.1. Kyiv: International Federation of Accountants, Auditors' Chamber of Ukraine, 2010. Print.
7. Syrotiuk, H. "Specifics of quality control auditing services". Web. □<http://www.nbu.gov.ua>□.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника";

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника".

УДК 657: 004.4

ББК 65.052.9(4 Укр)2-211.853

Жук О.І., Шеленко Д.І., Романюк Н.П.

ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМНОГО ПРОДУКТУ В БУХГАЛТЕРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника",
Міністерство освіти і науки України,
кафедра обліку і аудиту,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел.: 596003

Анотація. Стаття спрямована на дослідження та вивчення важливості програмного забезпечення в бухгалтерській діяльності. Розглянуто особливості й проблеми вибору, обґрунтовано необхідність упровадження нового програмного продукту в бухгалтерію, що сприятиме підвищенню ефективності її роботи. Представлено поетапне введення програмного продукту з деталізацією та особливістю кожного етапу.

Ключові слова: програмний продукт, технічна документація, програмне забезпечення, комп'ютеризований облік, процес обробки інформації.

Annotation. The article deals with the investigation and learning the importance of accounting software in business. The peculiarities and selection problems are investigated, the necessity of implementation of a new software product into accounting is grounded, and it will promote the efficient increasing in an accounting. Stage implementation of software product with detailed analyses and the peculiarities of each stage is introduced.

Keywords: software, product, technical documentation, software, computerized accounting, processing of information.

Вступ. У теперішніх умовах важко уявити навіть найменше підприємство без застосування комп'ютерної техніки та програмного забезпечення.

Використання технологій значно підвищує продуктивність праці бухгалтерів. Створення та використання системи бухгалтерського обліку сприяє зменшенню можливості виникнення технічних помилок, прискоренню процесу обробки інформації на підприємствах і суттєвому покращенню його організації. У бухгалтерській діяльності це особливо важливо, що зумовлює необхідність застосування пакетів програм для бухгалтерського обліку, упровадження яких підвищує оперативність обробки даних [1, с.64].

Постановка завдання. Сьогодні економічна користь від інформаційних технологій є очевидною, проте існує ще досить багато проблем щодо автоматизації діяльності підприємств та їх облікових підрозділів. Так, у майже 40% підприємств України бухгалтерський облік слабо автоматизований або автоматизовано окремі його ділянки. Проблема створення та введення інформаційних систем на підприємствах залишається досить складною.

Метою статті є дослідження особливостей і проблем вибору впровадження нового програмного продукту в бухгалтерію й обґрунтування необхідності програмного забезпечення в бухгалтерській діяльності.

Результати. Нині перед керівниками підприємств стоїть досить складне завдання – вибір правильної системи бухгалтерського обліку. Розмір підприємства для вибору програми є ключовим чинником. Вибір програмного забезпечення бухгалтерського обліку, яке не відповідає розмірам підприємства, призведе до фінансових втрат і, можливо, буде мати важкі організаційні наслідки. Це пояснюється тим, що програмне забезпечення бухгалтерського обліку чітко поділяється за категоріями користувачів (розмірами підприємств) і, відповідно, за ціною. Якщо мале підприємство придбає програму для середніх (великих) підприємств, воно, хоча й матиме невиправдані фінансові витрати, все-таки зможе організувати комп'ютеризований бухгалтерський облік. Однак середнє за розміром або велике підприємство не зможе комп'ютеризувати свій бухгалтерський облік за допомогою програмного забезпечення, призначеного для малих підприємств.

За твердженням Н.Попадюха, ефективність функціонування комп'ютерних інформаційних систем в обліку залежить не тільки від технічних характеристик засобів обчислювальної техніки, а й від органічного поєднання в єдиному виробничому процесі технічних засобів для формування інформаційної облікової системи, їх програмного забезпечення та кваліфікованих зусиль персоналу обслуговування ЕОМ і персоналу системи управління об'єктом господарювання [2].

Крім того, система повинна підходити для вибраної підприємством форми обліку, розмірів підприємства та багатьох інших критеріїв, при цьому мати нижчу або прийнятну ціну й ухвалити рішення про придбання.

Для того щоб обрати потрібну програму, необхідно зробити порівняльний аналіз програм, які є на ринку. Першим кроком для порівняння можливостей наявних програмних продуктів є проведення їхньої класифікації. Це дуже важливий етап в організації комп'ютеризованого обліку: лише після поділу програмного забезпечення на групи за певними критеріями можна формулювати вимоги до програм і порівнювати їхні функціональні можливості [3].

Найбільш повною є класифікація, що складається під час проведення конкурсів програмного забезпечення та тендерів. Вона поєднує в собі критерії для групування як за призначенням, так і за способом реалізації бухгалтерських функцій і розміром підприємств.

Бухгалтерські програми поділяються на класи:

- міні-бухгалтерія;
- універсальна бухгалтерська програма (міді-бухгалтерія);
- локальні автоматизовані робочі місця (АРМ).

Міні-бухгалтерія. До цього класу належать програми, призначені для використання одним чи декількома працівниками в бухгалтеріях невеликих підприємств. Такі програми не мають чіткої спеціалізації за ділянками обліку. Вони реалізують функції ведення синтетичного й підсумкового аналітичного обліку, дозволяють вводити господарські операції й обробляти їх (сортувати, здійснювати пошук необхідної інформації тощо), створювати невеликий набір первинних документів і звітних форм.

Універсальні бухгалтерські системи (*міді-бухгалтерія*). До цього класу належать програмні продукти, орієнтовані на бухгалтерію малих і середніх за розмірами під-

приємств, які в спрощеному варіанті забезпечують ведення всіх ділянок обліку. Такі системи поєднують усі облікові функції, у тому числі функції кількісного обліку, у межах однієї програми і, як правило, розраховані для роботи на одному комп'ютері. Винятком є розрахунок заробітної плати, який виконують окремо. Деякі програми цього класу застосовуються для роботи на кількох комп'ютерах у локальній мережі.

Локальні автоматизовані робочі місця (АРМ). Такі програми застосовуються для виконання окремих облікових завдань – обліку праці та заробітної плати, основних засобів, товарно-матеріальних цінностей тощо й охоплюють окремі ділянки бухгалтерії і, переважно, не пов'язані між собою. АРМ мають високий рівень спеціалізації й тому можуть ефективно комп'ютеризувати окремі частини бухгалтерії без формування зведеної звітності. Ці програмні системи орієнтовані на використання в бухгалтерії із чисельністю працівників більше восьми при чіткому розподілі функцій між ними. Комплекс складається з набору АРМ, кожне з яких реалізує функції окремих ділянок обліку. Кожна така програма розрахована на специфіку облікових робіт й орієнтована на персонал з невисокою бухгалтерською і комп'ютерною кваліфікацією. Як правило, АРМ комплексу підтримують розгорнутий аналітичний облік, мають глибоку спеціалізацію і встановлені на окремих комп'ютерах. Комплекс має засоби об'єднання даних з різних АРМ, які необхідні для отримання зведених звітних форм. Звичайно поєднання даних здійснюється за допомогою спеціалізованого центрального модуля – Головної книги. При об'єднанні даних обмін інформацією може відбуватися як за допомогою оптичних, магнітооптичних, електронних носіїв інформації, так і в мережі [3].

Розглянемо етапи впровадження локальних автоматизованих робочих місць нової системи для ведення обліку:

- планування;
- аналіз і вдосконалення обліку;
- перенесення інформації;
- звірка балансу та налаштування системи;
- розробка технічної документації до програмного засобу;
- навчання персоналу замовника роботі з програмним забезпеченням;
- виконання робіт відповідно до гарантійних зобов'язань;
- післягарантійне обслуговування (супроводження, оновлення програмного продукту у зв'язку зі зміною законодавства) [4, с.282].

Під плануванням розуміється тісна співпраця із замовником, яка передбачає з'ясування основних вимог щодо налаштування системи. Це пов'язано з особливостями обліку, які існують у кожній організації, а також тривалістю впровадження, оскільки підготовка систем для роботи коливається в досить відчутних межах. Етапом планування займається керівництво.

Аналіз бухгалтерського обліку та його вдосконалення полягають у:

- вивченні особливостей ведення обліку на конкретному підприємстві;
- виявленні можливих помилок працівників бухгалтерії при веденні обліку (технічні, методичні) і виправлення їх шляхом налаштування системи таким чином, щоб уникнути їх у майбутньому;
- вдосконаленні ведення аналітичного обліку.

Перенесення інформації – для нормального функціонування бухгалтерії та уникнення помилок необхідно правильно відображати залишки по рахунках за попередні періоди. Цей процес має 2 варіанти розвитку:

- якщо інформація зберігається в електронному вигляді, тоді можливий імпорт з однієї бази даних в іншу. Він здійснюється спеціалістом, який має відповідні знання й навички;
- у разі збереження інформації на паперових носіях проводиться введення інформації вручну. Ручний ввід може проводитися або спеціалістом впровадження, або

бухгалтерами підприємства. На практиці більш доцільним є перенесення залишків спеціалістом впровадження, оскільки під час перенесення інформації виявляється велика кількість помилок.

Звірку балансу та налаштування системи під вимоги конкретного підприємства проводять з метою перевірки правильності перенесення інформації. Ураховуючи особливості діяльності кожного підприємства, воно має свою специфіку ведення обліку. Тому при налаштуванні системи спеціаліст впровадження керується результатами першого етапу впровадження – плануванням, а також рекомендаціями та побажаннями головного бухгалтера.

Розробка технічної документації до програмного засобу та підготовка інструкцій користувача – це технічний опис особливостей продукту, які необхідно знати споживачеві під час експлуатації програмного засобу.

Технічна документація поділяється на три типи:

- інструкції з експлуатації комп'ютерного програмного продукту;
- допомога для кінцевого користувача. Ця інформація допомагає користувачеві зрозуміти, як користуватися програмним продуктом;
- традиційна технічна документація – довідники з технічного обслуговування, інструкції ремонту програм, технічна документація, гарантія якості, відгуки, річні звіти, статті.

Навчання персоналу замовника роботі з програмним забезпеченням відбувається після перенесення інформації й налаштування системи. Цей процес складний і досить тривалий, оскільки робота ведеться індивідуально з кожним працівником бухгалтерії відповідно до ділянки ведення обліку й обов'язків.

Виконання робіт згідно з гарантійними зобов'язаннями включають у себе розв'язання питань, що виникають у процесі ведення обліку, які не є стандартними.

Післягарантійне обслуговування (супроводження, оновлення програмного продукту внаслідок зміни законодавства) – переналаштування системи у зв'язку з умовами, які пов'язані зі змінами законодавства. виправлення помилок у програмному забезпеченні в післягарантійний період постачальник програмного забезпечення здійснює за власний рахунок.

Як засвідчує В.В.Євдокимов, упровадження бухгалтерської програми є ефективним, коли запровадження програмного забезпечення системи підвищить ефективність та якість ведення обліку на підприємстві. Позитивним моментом такого впровадження можуть бути: упорядкування бухгалтерського обліку; збільшення кількості інформації, що надходить з даних бухгалтерського обліку; зниження кількості бухгалтерських помилок; підвищення оперативності обліку [5].

Висновки. Отже, вибір системи бухгалтерського обліку є складним і залежить від розміру та потреб підприємства. Упровадження системи, у разі яскраво вираженої спеціалізації діяльності підприємства, є довготривалим, потребує індивідуального налагодження й супроводу. Проте налагоджена система спрощує та прискорює роботу бухгалтера, зменшує можливість виникнення помилок.

1. Томошевський О. М. Інформаційні технології та моделювання бізнес-процесів / О. М. Томошевський, Г. Г. Цегелик, М. Б. Вітер. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
2. Попадюха Н. Особливості комп'ютеризації бухгалтерського обліку та вибору програмного забезпечення [Електронний ресурс] / Н. Попадюха // Міжнародний збірник наукових праць. – Вип. 2 (14). – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2009_2/17.pdf.
3. Івахненко С. В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту : навч. посіб. [Електронний ресурс] / С. В. Івахненко. – М. : Знання-Прес, 2003. – 349 с. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/17910211/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/organizatsiya_auditu.
4. Романюк Н. П. Особливості впровадження програмного продукту в бухгалтерію / Н. П. Романюк // Актуальні проблеми розвитку суб'єктів господарювання в умовах інформатизації та глобалізації

економіки : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції, Івано-Франківськ. – Тернопіль : Крок, 2013. – С. 282–283.

5. Євдокимов В. В. Особливості впровадження комп'ютерних систем бухгалтерського обліку на великих підприємствах [Електронний ресурс] / Євдокимов В. В. // Міжнародний збірник наукових праць. – Вип. 1 (13). – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2009_1/stat20.pdf.

References

1. Tomoshevskyy, A. "Information technology and business process modeling". Center educational literature (2012): 296. Print.
2. Popadyuha, N. "Features computerization of accounting and software selection". 17 Feb. 2011. ftp. Web. □ http://archive.nbuv.gov.ua/portal/socgum/ptmbo/2009_2/17.pdf □. 20 Sept. 2013.
3. Ivakhnenkov, S. "Information technology in accounting and auditing". 16 Jan. 2003. Web. □ ftp http://pidruchniki.ws/17910211/buhgalterskiy_oblik_ta_audit_organizatsiya_auditu □. 16 Sept. 2013.
4. Romaniuk, N. "Features introduction to accounting software". *Actual problems of businesses in informatization and globalization of the economy: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference*, 2013. Print.
5. Evdokimov, V. "Features introduction of computer accounting systems for large enterprises". 25 Dec. 2009. Web. □ ftp http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2009_1/stat20.pdf □. 18 Sept. 2009).

Рецензенти:

Баланюк І.Ф. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника";

Якубів В.М. – доктор економічних наук, професор кафедри обліку і аудиту ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника".

УДК 657.42

ББК 65.052

Кafka С.М.

ТЕОРЕТИКО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ІННОВАЦІЙ У НЕОБОРОТНІ АКТИВИ

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра обліку і аудиту,
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15,
тел. 0342727117,
e-mail: Kafka@i.ua

Анотація. У статті досліджено стан і динаміку витрат на створення та впровадження інновацій у необоротні активи в Україні за період 2000–2012 рр. Проведено взаємозв'язок між етапами життєвого циклу інновацій у необоротні активи та створенням інформації на кожному з них на рахунках бухгалтерського обліку. Це дало можливість розробити нову форму внутрішнього звіту щодо калькуляції витрат на інновації в необоротні активи суб'єкта господарювання.

Ключові слова: інновації, необоротні активи, основні засоби, нематеріальні активи, облік, звітність.

Anotation. The state and dynamics of expenses for creation and introduction of innovations in non-current assets in Ukraine for the period of 2000–2012 are examine in this article. The relationship between the stages of the life cycle of innovation in non-current assets and formation of information at each of them in the accounts was held. This enabled to develop a new form of an internal report on the calculation of expenditure on innovations in non-current assets of the entity.

Keywords: innovation, non-current assets, fixed assets, intangible assets, accounting, reporting.

Вступ. Безумовно, що в сучасних умовах господарювання України важливим чинником розвитку її економіки та підвищення міжнародної конкурентоспроможності є інноваційна політика як держави в цілому, так і підприємства зокрема. Тому система інновацій потребує подальших наукових досліджень з метою її вдосконалення. Оскільки необхідна інформація для управління формується в системі бухгалтерського обліку, то дослідження перспектив розвитку обліку, перш за все необоротних активів як стратегічного напрямку вдосконалення інновацій, є досить актуальним.

Теоретичні та практичні аспекти становлення інноваційних засад розвитку економіки знайшли відображення в працях таких вітчизняних науковців, як: І.В.Багров [1], Г.Г.Виноградов [2], О.І.Волкова [3], М.П.Денисенко [3], В.В.Дементьев [4], О.М.Жуковська [5], А.Г.Загородній [6], О.О.Курносова [7], Т.І.Тищенко [1], А.В.Сидорова [7], В.М.Чубай [6].

Незважаючи на загальне визнання впливу інноваційної діяльності на соціально-економічний розвиток суб'єкта господарювання, сьогодні невирішеною залишається проблема сутності та класифікації інновацій у необоротні активи для потреб бухгалтерського обліку та методичних підходів до облікового їх відображення, що актуалізує наше дослідження. Нині в економічній літературі існують неточності щодо оцінки інновацій, відображення інформації про них у системі бухгалтерського обліку й показниках звітності підприємств.

Постановка завдання – вивчити методику відображення інформації про інновації в необоротні активи на рахунках бухгалтерського обліку та скласти форми звітності про інновації в необоротні активи підприємств для потреб управління.

Результати. Держави, які здійснюють ефективну інноваційну політику, мають високі показники соціально-економічного розвитку. Тому інноваційний розвиток України може досягатися лише за рахунок створення необхідних умов інноваційної діяльності підприємств, що включає визначення пріоритетів, утворення інформаційної та правової сфер.

Виготовляючи інноваційний продукт, потрібно проаналізувати етапи життєвого циклу формування інновації, що дозволить визначити ресурси й витрати суб'єкта господарювання, які знайдуть відображення на рахунках бухгалтерського обліку. Етапи життєвого циклу інноваційного продукту – це шлях від розробки до ліквідації інновації. Аналізуючи етапи життєвого циклу інноваційного продукту, слід відмітити, що, здійснюючи наукові дослідження й розробляючи інноваційний продукт, суб'єкт господарювання несе витрати на придбання сировини та матеріалів, залучення трудового капіталу, що знайдуть відображення на рахунках бухгалтерського обліку (за дебетом рахунку 20 “Виробничі запаси” і за кредитом 63 “Розрахунки з постачальниками і підрядниками”). Ці матеріали списуємо на виробництво, у результаті переробки яких отримуємо інноваційний продукт. На етапі запровадження інновацій у господарську діяльність суб'єкт господарювання несе витрати на збут, що знайдуть відображення в бухгалтерському обліку: за дебетом рахунку 93 “Витрати на збут” і за кредитом 68 “Розрахунки за іншими операціями”. Якщо ефект від інновації буде негативним, то управлінський персонал змушений прийняти оптимальні рішення, що дозволять стимулювати попит на інноваційну продукцію й дадуть можливість отримати високі фінансові показники. Витрати на інновації та раціоналізації включаються до витрат з основної діяльності відповідного періоду й відносяться на рахунках 91 “Загальновиробничі витрати”, 92 “Адміністративні витрати” або 93 “Витрати на збут”.

Сьогодні тривале функціонування суб'єкта господарювання в умовах ринкової економіки неможливе без оновлення його необоротних активів. Інновації в необоротні активи є невід'ємним елементом розвитку його господарської діяльності та засобом конкурентної боротьби як на вітчизняному, так і на міжнародному ринках.

Динаміка витрат на створення та впровадження інновацій у необоротні активи в Україні за період 2000–2012 рр. наведена на рис. 1.

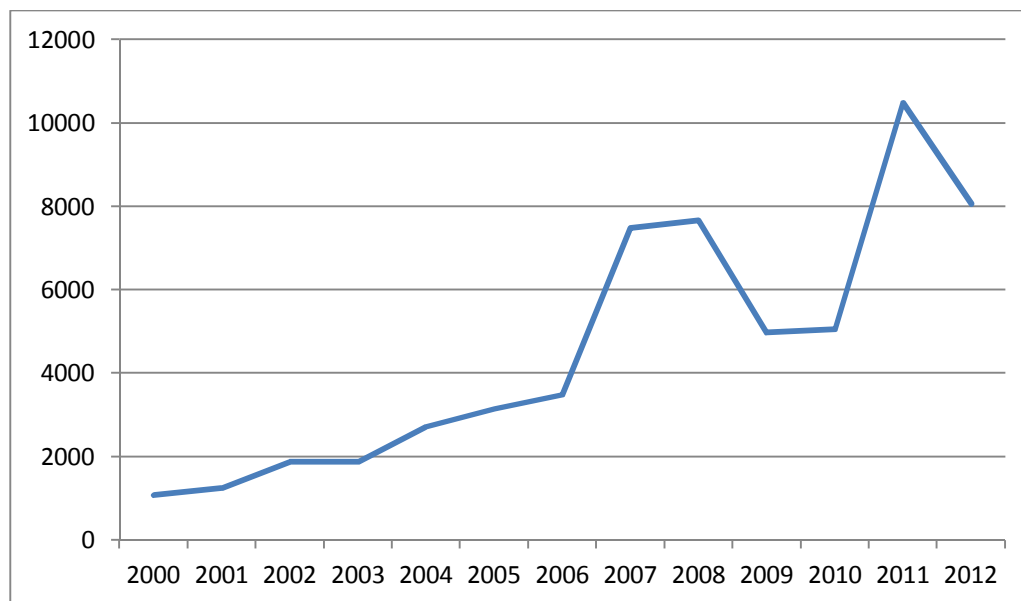

Рис. 1. Динаміка витрат на створення та впровадження інновацій у необоротні активи щодо років, млрд грн*

*Джерело: складено автором на основі [8].

Статистичні дані свідчать, що за останній рік витрати на створення й запровадження інновацій у необоротні активи значно скоротилися. Тому, важливим елементом діяльності суб'єкта господарювання є правильне калькулювання витрат на інновації. Слід відмітити, що групування витрат за статтями калькуляції призначене для організації аналітичного обліку витрат на інновації, обчислення витрат у розрізі структурних підрозділів діяльності підприємства.

У сучасних умовах господарювання кожне підприємство складає калькуляції за встановленим переліком статей витрат. Витрати, які пов'язані зі збутом і рекламою продукції, під час планування, обліку й калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) групуються за відповідними статтями.

Оскільки відсутній підхід до затверджених форм внутрішньої звітності щодо витрат на інновації в необоротні активи, що унеможливує прийняття управлінським персоналом ефективних рішень, для розв'язання цієї проблеми пропонуємо таку форму внутрішнього звіту (табл. 1).

Таблиця 1

Форма внутрішнього звіту щодо калькуляції витрат на інновації в необоротні активи суб'єкта господарювання

№ з/п	Статті витрат на інновації в необоротні активи	Значення в структурі витрат	
		грн	%
1	Витрати на проведення науково-технічних досліджень		
2	Витрати на розробку та виготовлення інновації		
3	Витрати на впровадження інновації		
4	Витрати на підготовку працівників		
5	Витрати на оплату праці працівників, залучених при створенні та виготовленні інновації		
6	Відрахування Єдиного соціального внеску		
РАЗОМ			

Посадова особа,
яка склала документ

Підпис

ПІБ

Така форма внутрішнього звіту дозволить суб'єктам господарювання визначити суму понесених витрат на інновації в необоротні активи в розрізі елементів витрат і забезпечить надання достовірної та правдивої облікової інформації щодо понесених витрат на інновації в необоротні активи управлінському персоналу з метою прийняття ефективних рішень для підприємства.

У бухгалтерській звітності вітчизняних підприємств витрати на дослідження й розробки відображаються залежно від ситуації в складі:

– необоротних активів (нематеріальних активів) – при дотриманні критеріїв визнання нематеріальних активів;

– витрат звітного періоду – в організаціях виконавців, що здійснюють дослідження й розробки власними силами для подальшої реалізації результатів своєї роботи.

О.М.Жуковська [5] підкреслює, що під час проведення інноваційної діяльності визначається ефективність результатів наукової (науково-технічної) діяльності, оскільки всі витрати щодо створення нового інноваційного продукту, як правило, включаються до складу інвестиційних витрат стосовно інноваційного проекту й тому враховуються під час аналізу й оцінки економічної ефективності інновацій.

Слід відмітити, що оскільки оцінка ефективності інновацій в економічному аналізі здійснюється за допомогою вартісних показників, то на її методики суттєво не впливає, включається чи ні наукова (науково-технічна) діяльність в інноваційну діяльність, а також чи створювалась інновація для особистих потреб або для реалізації інших цілей. Проте ці особливості повинні братися до уваги під час ведення бухгалтерського обліку й складання фінансової звітності.

Наприклад, в організації, яка займається науковою (науково-технічною) діяльністю й має, згідно з договором, право на використання результатів інноваційної діяльності в підприємницькій діяльності, фактичні витрати на інноваційну діяльність відображаються по дебету рахунку 153 “Придбання (виготовлення) інших необоротних матеріальних активів”, а організації-виконавці, які створюють інновації для реалізації, відображають витрати на інноваційну діяльність по дебету рахунку 23 “Виробництво”. Витрати з винахідництва та раціоналізації включаються до витрат основної діяльності відповідного звітного періоду. Вони відносяться на рахунок 91 “Загальновиробничі витрати” і 92 “Адміністративні витрати”, 93 “Витрати на збут”.

В організації-замовника витрати на інноваційну діяльність спочатку збираються по дебету рахунку 153 “Придбання (виготовлення) інших необоротних матеріальних активів” з наступним їх списанням у дебет рахунків:

– 12 “Нематеріальні активи” при визнанні витрат на інноваційну діяльність з метою створення нематеріальних активів;

– 48 “Цільове фінансування і цільові надходження” при частковому або повному фінансуванні інноваційної діяльності за рахунок бюджетних коштів [5].

Висновки. Наявність чіткого понятійно-категорійного апарату “інновації” та етапів їх життєвого циклу зумовлює адекватне відображення інформації про них у системі бухгалтерського обліку та звітності підприємств, яка є джерелом інформації для прийняття управлінських рішень. Таким чином, вибір правильного способу бухгалтерського обліку інновацій залежить від їхнього характеру (операційна діяльність чи капітальний характер) і джерела фінансування інноваційних проектів, оскільки це впливає на нормативно-правове регулювання даної ділянки обліку.

1. Багрова І. В. Удосконалення використання інноваційного потенціалу промислових підприємств на засадах урахування його властивостей / І. В. Багрова, Т. І. Тищенко // Науковий журнал: Вісник економічної науки. – 2012. – № 1. – 239 с.
2. Виноградов Г. Г. Методики анализа и оценки инноваций на промышленном предприятии / Г. Г. Виноградов // Бухгалтерский учет и анализ. – 2006. – № 4. – 56 с.

3. Економіка й організація інноваційної діяльності : підручник / [О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Гречан та ін.] ; за ред. О. І. Волкова, М. П. Денисенка. – К. : ВД “Професіонал”, 2004. – 960 с.
4. Дементьев В. В. Почему Украина не инновационная держава: институциональный анализ / В. В. Дементьев, В. П. Вишневыский. // Наукові праці ДонНТУ.– Донецьк, 2009. – Вып. 36-1 – С. 5–16.
5. Жуковська О. М. Проблеми та шляхи розвитку інноваційної діяльності суб’єктів господарювання / О. М. Жуковська // Бухгалтерський облік і аналіз. – 2007. – № 5. – С. 46–49.
6. Загородній А. Г. Інновації як об’єкт стратегічного аналізу / А. Г. Загородній, В. М. Чубай // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 9 (111). – 337 с.
7. Сидорова А. В. Процесні інновації в сучасній теорії інновацій / А. В. Сидорова, О. О. Курносова // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 11 (137). – 584 с.
8. За даними Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References

1. Tishchenko, I., and I. Bagrova. “Improvement of use of innovative potential of the industrial enterprises on the basis of its properties.” *Scientific journal: journal of economic science* 1 (2012): 239. Print.
2. Vinogradov, G. “Methods for analysis and evaluation of innovations in industrial consultation”. *Business accounting and analysis* 4 (2006): 56. Print.
3. Volkov, O., M. Denisenko, and A. Grechan. *Economy and organization of innovative activity*. Kiev: ID “Professional”, 2004. Print.
4. Dementyev, V. “Why Ukraine is not innovative power: an institutional analysis”. *Scientific works of Donetsk national technical University* 36-1 (2009): 5–16. Print.
5. Zhukovskaya, E. “Problems and ways of development of innovative activity of economic entities”. *Accounting and analysis* 5 (2007): 46–49. Print.
6. Zagorodny, A., and V. Chubay. “Innovation as an object of strategic analysis”. *Scientific economic magazine: Topical problems of the economy* 9(111) (2010): 337. Print.
7. Sidorova, A., and A. Kurnosova. “Process innovations in the modern theory of innovation”. *Urgent problems of Economics / Scientific economic magazine* 11(137) (2012): 584. Print.
8. According to the State statistics service. Web. □ <http://www.ukrstat.gov.ua> □.

Рецензенти:

Пилипів Н.І. – доктор економічних наук, завідувач кафедри теоретичної економіки ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Долішня Т.І. – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

УДК 334.138

ББК 65.9(4 Укр)301-24

Шкроміда Н.Я.

МАРКЕТИНГОВИЙ АУДИТ ЯК ОСНОВА ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра обліку і аудиту,
56000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел.: 0348596003,
e-mail: nadya85@i.ua

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність застосування маркетингового аудиту з метою інформаційного забезпечення процесу оцінювання економічного потенціалу підприємства. Розроблена логічна блок-схема напрямів маркетингового аудиту, яка забезпечує комплексність проведеної перевірки.

Ключові слова: економічний потенціал, маркетинговий аудит, структурні компоненти, інформаційне забезпечення, ринкове середовище.

Annotation. In the article the necessity of application of marketing audit is reasonable with the aim of the informative providing of process of evaluation of economic potential of enterprise. Worked out logic diagram of directions of marketing audit, that provides the complexity of the conducted verification.

Keywords: economic potential, marketing audit, structural components, informative providing, market environment.

Вступ. Непередбачуваність економічних процесів, зниження платоспроможності споживачів, а також посилення конкуренції на ринку зумовлюють скорочення обсягів реалізації продукції вітчизняних підприємств і, відповідно, погіршення їхнього фінансово-майнового стану. У таких умовах підприємства потребують адекватного механізму управління фінансово-господарською діяльністю, головним завданням якого є формування ефективної стратегії сталого розвитку підприємства на базі комплексного оцінювання економічного потенціалу в розрізі основних його складових. Вважаємо, саме структурні компоненти економічного потенціалу підприємства відображають усесторонню характеристику функціонування внутрішньої й зовнішньої сторін діяльності підприємства.

Оцінка й аналіз будь-яких економічних явищ і процесів, а також їхні результати великою мірою залежать від рівня та якості інформаційного забезпечення. Це ж саме стосується процесу проведення оцінювання економічного потенціалу підприємств незалежно від видів діяльності та галузевої належності.

У процесі дослідження встановлено, що значною проблемою проведення оцінювання економічного потенціалу підприємства є відсутність повної й достовірної інформації про зовнішні компоненти об'єкта дослідження. Особливо це стосується отримання первинної і зведеної інформації про ринковий потенціал підприємства.

Таким чином, формування інформаційної бази для оцінки зовнішніх компонентів економічного потенціалу підприємства потребує низки заходів, пов'язаних зі збором необхідних даних, систематизацією, обробкою та підготовкою їх до аналітичних процедур. Саме тому застосування маркетингового аудиту в контексті інформаційного забезпечення процесу оцінювання економічного потенціалу підприємства, вважаємо, є актуальним і необхідним.

Питання інформаційного забезпечення оцінки, аналізу й управління економічним потенціалом підприємства досліджували у своїх роботах провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як В.Г.Герасимчук, М.О.Кизим, Л.С.Краснокутська, Є.В.Лапін, О.С.Федонін та інші. Проте можливості застосування саме маркетингового аудиту для формування аналітично-інформаційної бази процесу оцінювання потенціалу підприємства сьогодні є недостатньо дослідженим.

Постановка завдання. Основна мета статті – визначити та обґрунтувати доцільність застосування маркетингового аудиту в процесі оцінювання структурних компонентів економічного потенціалу підприємства.

Результати. Функціонування й темпи розвитку економічного потенціалу підприємства залежать від наявності й ефективності використання його структурних компонентів. Якраз тому в процесі оцінювання потрібна повна та достовірна інформація як про внутрішні компоненти економічного потенціалу підприємства, так і про зовнішні, а саме – ринковий потенціал. Що стосується внутрішніх компонентів, тобто фінансового, виробничого, інтелектуального та інших, то інформація про них чітко відображена в статистичній, фінансовій і податковій звітності, аналітичному бухгалтерському обліку та інших внутрішніх відомостях, що є в повному розпорядженні підприємства. Відповідно інформацію про зовнішні чинники, які формують величину наявного потенціалу підприємства, можемо отримати на базі застосування на постійній основі маркетингового аудиту.

Уперше про аудит маркетингу заговорили на початку 50-х років ХХ століття в США, однак практичне застосування він отримав тільки в 70-х роках. Метою його проведення було встановлення відповідності здійснення збутової політики підприємства залежно від його позицій на ринку. У результаті формувався висновок про рівень ефективності маркетингової стратегії, виходячи з кон'юнктури ринку та його тенденцій.

Сьогодні вивченням сутності маркетингового аудиту, його значенням й особливостями проведення займаються ряд вітчизняних і зарубіжних учених. Серед них І.Белаєвський, К.Вольський, В.Войленко, В.Гаспаров, Н.Ковальов, В.Липчук, С.Пономарьова, О.Чередниченко, І.Федорищенко та ін. Дослідження вказаних учених спрямовані на вивчення потреби й особливостей використання аудиту для ефективного планування діяльності підприємства. Так, Н.Слободян висвітлювала значення і сутність маркетингового аудиту як методу аналізу й контролю стратегії фірми, розглядала зміст внутрішнього та зовнішнього аудиту маркетингу [1]. Професор В.Липчук у своєму посібнику [2] намагається розмежувати поняття маркетинговий аналіз, маркетинговий аудит і маркетингові дослідження. Також зазначає важливість застосування останніх у діяльності сучасних підприємств.

Визначено, що нині серед науковців і практиків не існує єдиного підходу до встановлення сутності “маркетинговий аудит”. Це справедливо відмітили у своїй роботі [3] економісти Л.Сухарева й І.Дмитрієнко, які вважають, що “визначення аудиту по суті не однозначні й потребують наукового обґрунтування й упорядкування”. Те ж саме стосується різновидів аудиту, таких як фінансовий, технічний та ін.

На основі опрацювання спеціалізованої літератури, вважаємо, під маркетинговим аудитом слід розуміти процедуру перевірки напрямів діяльності підприємства на ринку для визначення доцільності здійснення, рівня їх ефективності та відповідності до існуючих тенденцій ринкової кон'юнктури. Результат такої перевірки досягається шляхом системного, всебічного й незалежного аналізу ринкових ситуацій для встановлення реального стану справ та оцінки рівня адекватності поведінки досліджуваного підприємства. Це дозволяє формувати необхідні висновки й рекомендації, а також приймати певні рішення в напрямі підвищення ефективності маркетингових заходів.

Таким чином, метою здійснення маркетингового аудиту є формування незалежного й об'єктивного висновку, який містить інформацію про правильність поведінки підприємства на ринку й адекватність її існуючим умовам і тенденціям. У результаті це призводить до зменшення інформаційного ризику, що дозволяє приймати правильні й обґрунтовані рішення. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання маркетингового аудиту:

- вивчити особливості ведення бізнесу на конкретному підприємстві й ідентифікувати ключові його сектори, напрями, ділянки;
- розробити план й робочу програму перевірки відповідно до потреб замовників та менеджменту підприємства;
- дослідити й зібрати необхідні аудиторські свідчення;
- провести аналіз й оцінку аудиторських свідчень відповідно до поставленої мети аудиторських процедур;
- сформулювати проміжні узагальнення в робочих документах, скласти аудиторський висновок і рекомендації в напрямі покращення маркетингової стратегії відповідно до існуючих і ймовірних у майбутньому ринкових змін.

Щодо свого призначення маркетинговий аудит необхідно здійснювати за такими напрямками (рис. 1).

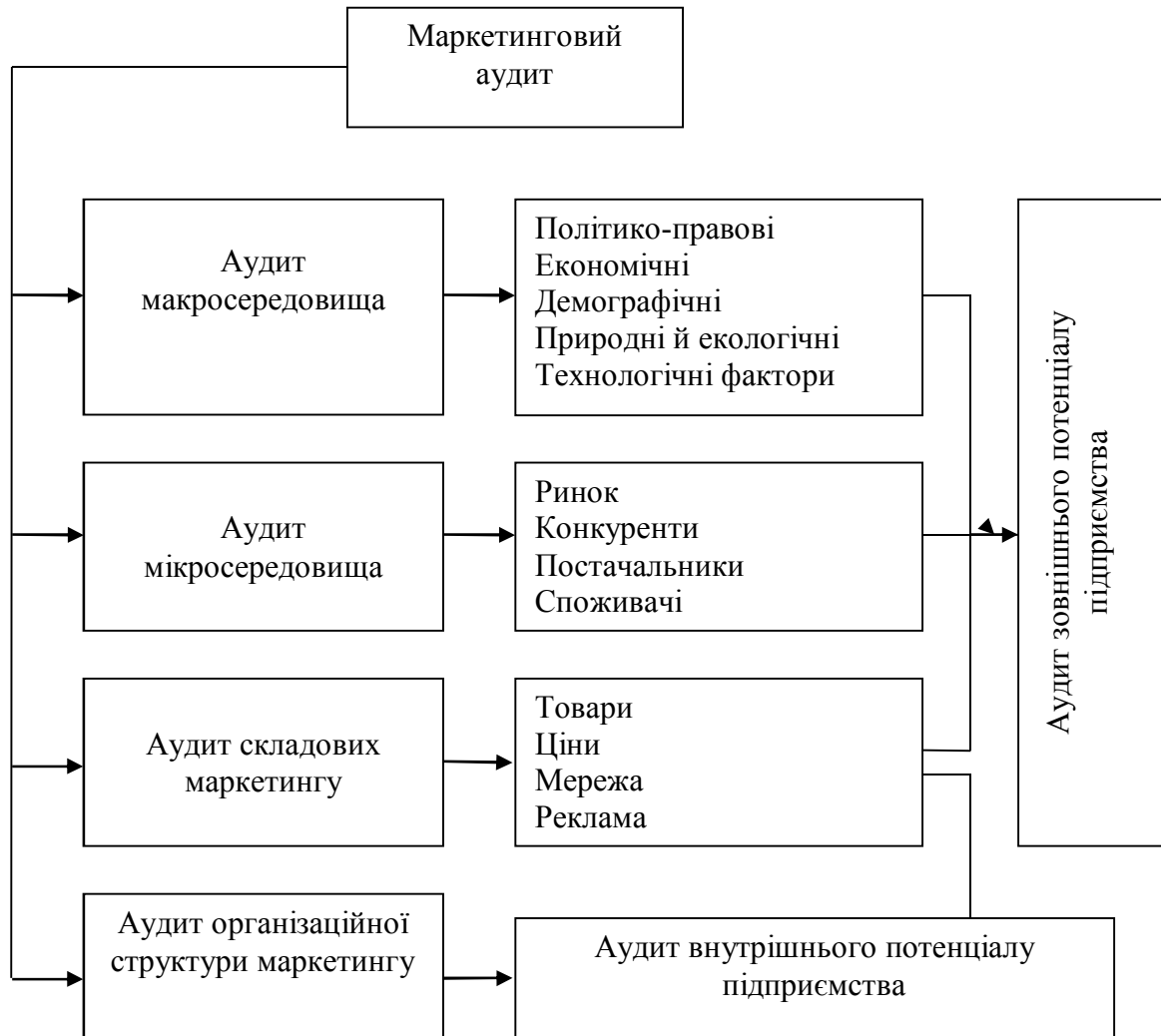

Рис. 1. Логічна блок-схема напрямів маркетингового аудиту (розроблено автором)

Як бачимо, сукупність аудиторських свідчень у розрізі вказаних напрямів, що будуть отримані внаслідок аудиторської перевірки, формують достовірну й об'єктивну інформацію про наявність зовнішніх компонентів економічного потенціалу підприємства. Особливо повної інформаційної бази можна досягнути за допомогою здійснення маркетингового аудиту на постійній основі. Такий моніторинг зовнішнього середовища дозволить систематизувати інформацію, яка містить не тільки дані про наявність компонентів економічного потенціалу досліджуваних суб'єктів господарювання, а й відображає в динаміці їх рух і структурні зрушення.

Тому, вважаємо, постійний моніторинг конкурентного середовища підприємства та його ринкових можливостей дозволить сформувати достовірну інформаційну базу для оцінки компонентів економічного потенціалу та прийняття ефективних рішень (рис. 2).

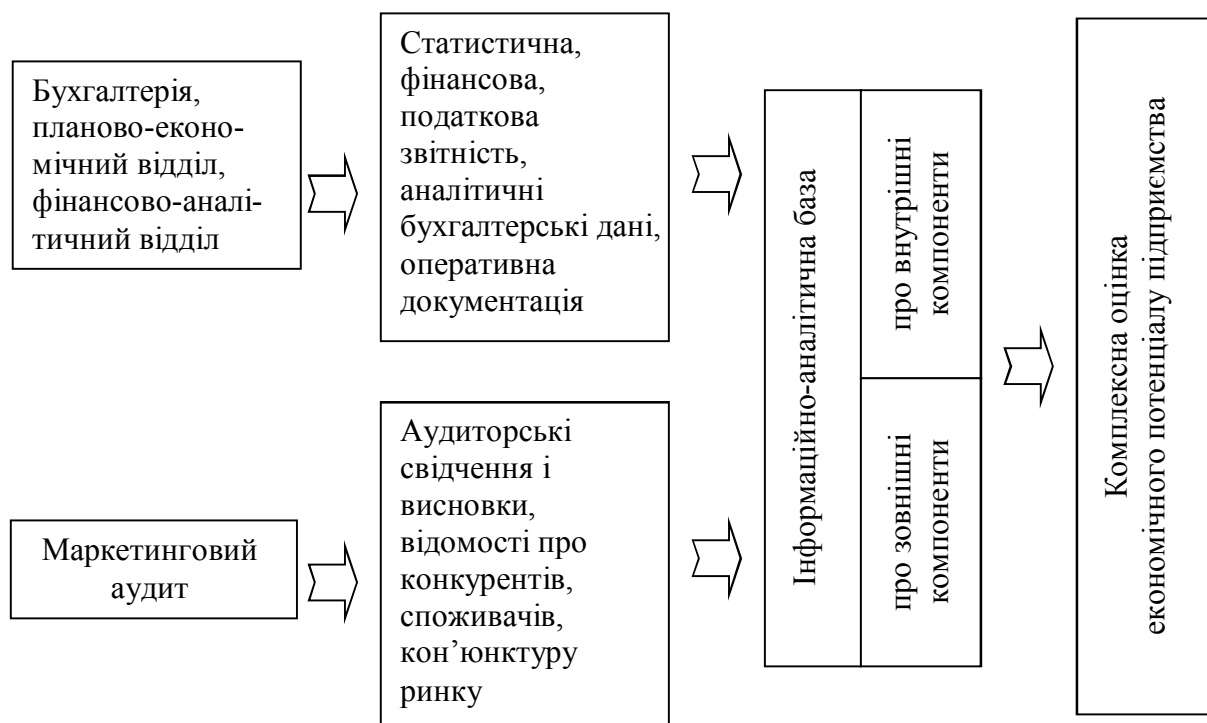

Рис. 2. Логічна блок-схема необхідності застосування маркетингового аудиту в контексті інформаційного забезпечення механізму оцінювання економічного потенціалу підприємства (розроблено автором)

З огляду вказаної доцільності, маркетинговий аудит може проводитися такими способами: самоаудит, аудит з боку вищестоящих організацій, аудит з боку спеціального аудиторського підрозділу, аудит спеціально створеною для цієї мети групою та зовнішній аудит.

У результаті можна систематизувати та виділити такі форми проведення аудиту:

- 1) внутрішній аудит (проводиться внутрішнім спеціалістом);
- 2) зовнішній аудит (здійснюється аудиторськими фірмами за домовленістю).

Виходячи з вищезазначених способів маркетингового аудиту, постає питання, який із способів більш доцільний для підприємства – створити власну службу, тобто проводити самоаудит, чи звернутися за допомогою до зовнішніх суб'єктів. Для відповіді на це питання необхідно проаналізувати переваги й недоліки цих способів маркетингового аудиту.

Перевагами зовнішнього способу проведення маркетингового аудиту є: наявність спеціальних знань зовнішніх аудиторів, якими не володіють працівники підприємства; новизна та гнучкість рекомендацій; незалежність від керівництва й можливість об'єктивної оцінки; досвід вирішення подібних проблем. Однак основним недоліком вважається висока вартість указаних послуг.

Щодо переваг самоаудиту (власний структурний підрозділ), то головними є: конфіденційність інформації – вона не виходить за межі підприємства; повна інформація про підприємство без витрат часу на вивчення ситуації й збір попередньої інформації; менші витрати на оплату наданих послуг та ін.

Незважаючи на переваги самоаудиту, доцільніше в деяких ситуаціях для підприємства залучити зовнішніх експертів для вирішення конкретної проблеми, оскільки включення до штату нових спеціалістів чи навчання існуючого персоналу, як правило, вимагає багато часу й може виявитися, зрештою, неефективним. У зв'язку із цим, вважаємо, на сучасному етапі господарювання, тобто в період кризових явищ, марке-

тинговий аудит на підприємстві необхідно здійснювати згідно з принципом “доцільність – витрати – ефективність”. Такий підхід дозволить зменшити витрати на формування необхідної для керівництва інформації.

На нашу думку, ідеальним варіантом для здійснення маркетингового аудиту було б залучення аудиторських фірм. Опираючись на їхній досвід, це сприятиме покращенню якості зібраної інформації про зовнішнє середовище підприємства. Зрозумілим є те, що дієвість та ефективність проведення маркетингового аудиту на вітчизняних підприємствах, у результаті, приведуть до зростання попиту на вказані послуги та, відповідно, сформуєть новий поштовх у подальшому розвитку аудиту на теренах України. Адже відомо, що основними послугами, які надаються вітчизняними аудиторськими фірмами, є:

- 1) аудит фінансової звітності, тобто підтвердження її достовірності;
- 2) послуги з дотримання податкового законодавства, тобто організація й ведення податкового обліку, складання податкової звітності, консультаційно-правовий супровід податкових перевірок;
- 3) комплексне бухгалтерське обслуговування, тобто послуги щодо безперервного ведення обліку господарюючого суб'єкта (аутсорсінг);
- 4) консультаційні послуги – бухгалтерське й податкове консультування, організація та проведення тренінгів, семінарів, аудиторської експертизи тощо [4].

У свою чергу, постійний попит на проведення маркетингового аудиту дозволить розширити існуючий спектр послуг вітчизняних аудиторських фірм, а саме – у напрямках:

- дослідження ринку, у т. ч. його об'єму, структури, сегментів, динаміки й тенденції розвитку;
- дослідження діяльності конкурентів і конкурентного середовища, їх сильні та слабкі сторони, маркетингові засоби, розподіл частки ринку та ін.;
- дослідження споживачів і цільової аудиторії, тобто визначення властивостей споживачів, їх ставлення до продукту, бранда, купівельної спроможності тощо;
- дослідження реклами та бранда, а саме – моніторинг рекламної компанії на відповідному ринку, її сприйняття, потреби цільової групи та їх лояльність;
- дослідження продукту шляхом вивчення його споживчих якостей, сильних і слабких сторін, порівняння продукції з конкурентними й альтернативними;
- консалтинг щодо формування мережі збуту та вдосконалення її роботи, професійний супровід, сервісне обслуговування та ін.

Як бачимо, результати таких досліджень відображають усебічну характеристику ринкового потенціалу як одного з основних зовнішніх структурних компонентів економічного потенціалу підприємства в цілому.

Висновки. Таким чином, підвищення рівня інформативності процесу оцінювання економічного потенціалу підприємства є можливим за рахунок періодичного проведення маркетингового аудиту. Такий результат оцінювання економічного потенціалу підприємства буде відображати повноту охоплення наявних компонентів і достовірність стану справ. Це дозволить адаптувати наявний економічний потенціал вітчизняних підприємств до ринкових змін і подолати негативні наслідки економічної кризи, а сформований попит на вказані види аудиторських послуг сприятиме розвитку аудиторської діяльності, підвищенню якості перевірок та, відповідно, зниженню їх вартості.

1. Плаксі Т. О. Маркетинговий аудит : сутність, складові та особливості проведення / Т. О. Плаксі, Г. В. Пухальська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 2. – С. 74–77.
2. Липчук В. В. Маркетинговий аналіз : навч. посіб. для студ. ВНЗ / В. В. Липчук. – К. : Академвидав, 2008. – 214 с.

3. Сухарева Л. А. Внутренний аудит: организация и методология : научно-практическое пособие / Л. А. Сухарева, И. Н. Дмитриенко. – Донецк : Дон. ГУЭТ, 2000. – 75 с.
4. Шкромиди Н. Я. Застосування маркетингового аудиту в управлінні потенціалом підприємства / Н. Я. Шкромиди // Погляд вгору світової науки – 2010 : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 17–25 груд. 2010 р. – Софія : ООД “Бял ГРАД-БГ”, 2010. – Т. 6. – С. 36–38.
5. Шемаєва Л. Г. Управління стратегічною взаємодією підприємства із зовнішнім середовищем : наукове видання / Л. Г. Шемаєва. – Х. : Вид. ХДЕУ, 2007. – 280 с.
6. Інноваційно-інвестиційні стратегії в управлінні ринковою вартістю підприємства : монографія / В. В. Стадник, С. М. Рудніченко, Т. С. Томаля, Н. І. Непогодіна. – Хмельницький : ХНУ, 2008. – 302 с.
7. Карачина Н. П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств : теорія, методологія, практика управління : монографія / Н. П. Карачина. – Вінниця : Книга-Вега, 2010. – 416 с.
8. Глушук О. М. Механізм інформаційного забезпечення аналітичних процедур неплатоспроможних підприємств / О. М. Глушук // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – Житомир, 2010. – № 3 (53). – С. 66–72.

References

1. Plaksij, T. “A marketing audit : is essence, constituents and features of realization”. *Announcer of the Khmelnytsk national university* 2 (2009): 74–77. Print.
2. Lipchuk, V. *Marketing analysis*. Kyiv, 2008. Print.
3. Suhareva, L. *An internal audit: is organization and methodology*. Donetsk, 2000. Print.
4. Shkromyda, N. “Application of marketing audit is in the management of enterprise potential”. *International research and practice conference* 17–25 December (2010): 36–38. Print.
5. Shemaeva, L. *A strategic interface of enterprise management is with an environment*. Kharkiv, 2007. Print.
6. Stadnyk, V. *Innovative-investment strategies are in the management of enterprise a market value*. Khmelnytskyi, 2008. Print.
7. Karachina, N. *Economic behavior of machine-building enterprises : theory, methodology, practice of management*. Vinnytsya, 2010. Print.
8. Gluchuk, O. “Mechanism of the informative providing of analytical procedures of insolvent enterprises”. *Announcer ZGTU. Economic sciences* 3 (2010): 66–72. Print.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 657.37

ББК 65.052.9(4 Укр)2-13

Шкромиди В.В.

КРЕАТИВНИЙ ОБЛІК У ПРОЦЕСІ ПОКРАЩЕННЯ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА: ВИМОГА ЧАСУ ЧИ ПОРУШЕННЯ ВИМОГ?

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра обліку і аудиту,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел.: 0342596003,
e-mail: secco@i.ua

Анотація. У статті розглянуто особливості застосування креативного підходу в обліковій практиці з метою покращення ділової репутації підприємства. Проаналізовано думки вчених-економістів щодо визнання креативного обліку в господарській діяльності підприємства й обґрунтовано власну позицію із цього приводу. Застосування креативних підходів у бухгалтер-

ському обліку є необхідністю сучасної системи управління підприємством, яка змушена здійснювати прийняття рішень у динамічному й непередбачуваному ринковому середовищі. При цьому основною умовою “творчості” облікових робіт є дотримання вимог чинного законодавства.

Ключові слова: креативний облік, творчий підхід, ділова репутація, звітність, законодавство.

Annotation. In the article the features of application of creative approach are considered in registration practice with the aim of improvement of business reputation of enterprise. Opinions of scientists-economists are analysed in relation to confession of creative accounting in economic activity of enterprise and own position is reasonable on this occasion. Application of creative approaches in a record-keeping is the necessity of modern management system by an enterprise, which forces to carry out making decision in a dynamic and unforeseeable market environment. Thus, the basic condition of “creative” of registration works is an observance of requirements of current legislation.

Keywords: creative accounting, creative approach, business reputation, accounting, legislation.

Вступ. Кризові явища та процеси в економіці значною мірою “перезавантажили” вітчизняне бізнес-середовище. Окремі суб’єкти господарювання втратили певну долю на ринку, згорнули діяльність, провели реорганізацію, інші – навпаки, зміцнили конкурентні позиції, покращили якість продукції та продовжують нарощувати обсяги збуту. Зрозуміло, у таких випадках вирішальним є конкурентні переваги, які притаманні господарюючому суб’єкту.

Визначено, що, крім матеріального наповнення ознак конкурентоспроможності господарюючого суб’єкта, усе більшого значення в умовах глобальної інформатизації суспільства набувають фактори нематеріального змісту, такі як позитивний імідж, зразкова поведінка на ринку, упровадження інноваційних технологій, корпоративна політика, бездоганна репутація тощо. Арсенал указаних переваг має багатоаспектний характер, оскільки дозволяє сучасному підприємству конкурувати як на ринку товарів за кінцевого споживача, так і на ринку капіталів – з метою пошуку потенційних інвесторів, на ринку праці – для залучення висококваліфікованих працівників та ін. За таких умов визначальним у досягненні комерційних цілей є інформація про діяльність підприємства, яка надається зацікавленим особам і потенційним партнерам.

Загальноприйнятим вважається, що процес формування інформації про діяльність господарюючих суб’єктів відбувається за допомогою системи обліку й звітності. Також відомо, що вказаний процес є чітко регламентований законодавством, уніфікований і стандартизований. Однак, незважаючи на встановлені правила й норми, реальність сучасного бізнес-середовища вимагає від бухгалтерів та економістів підприємств часткового “покращення” звітності й формування позитивного іміджу перед інвесторами, банківськими установами, у підготовці до тендерних процесів тощо. Установлено, що сукупність таких обставин зумовила розширення існуючої класифікації видів бухгалтерського обліку шляхом появи нового – “креативного обліку”.

Дослідженню питань щодо виникнення креативного обліку, сутності й значення, а також його необхідності та, навпаки, заборони, присвячено ряд наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених-економістів: Г.М.Азаренкової, Ф.Ф.Бутинця, Х.Габрієлза, І.Н.Дмитренка, П.Є.Житного, Ч.В.Малфорда, М.Р.Метьюса, М.С.Пушкаря, Е.Райса, Т.Ф.Середі, Л.Я.Тринька, А.В.Хмелевської, Л.В.Чижевської, К.С.Шапошнікова та ін.

Постановка завдання. Проведений огляд опублікованих праць свідчить про протиріччя існуючих думок науковців з приводу креативного обліку як такого, що має належне місце в системі обліку та звітності сучасного підприємства. Вважаємо, особливої актуальності згадані питання набувають у період кризових явищ, динамічності бізнес-процесів і невизначеності ринкового середовища, які супроводжуються ускладненням

процесу ведення бухгалтерського обліку, збільшенням інформаційних запитів менеджменту для прийняття рішень і, відповідно, використанням нестандартних методів формування облікової інформації.

Таким чином, суперечливе питання щодо креативного обліку в контексті “вимог часу чи порушення вимог” потребує подальших досліджень особливо в умовах новітніх тенденцій, коли капіталізація бізнесу значною мірою нарощується за рахунок наявних нематеріальних активів, добре відомий торговий бренд визначає вибір споживача, а позитивна репутація підприємства є ключовим фактором його конкурентоспроможності на ринку.

Результати. Поняття креативності в обліку та звітності увійшло у вітчизняний професійний лексикон із зарубіжної облікової практики. Представники англо-американської бухгалтерської школи вперше виділили присутність і застосування креативного підходу під час організації та здійснення облікових процедур у нестандартних виробничих ситуаціях. Надалі їхні ідеї були підтримані іншими науковими школами й професійними організаціями, що привело до закріплення сутності поняття “креативного обліку” і визнання як такого в обліковій практиці. Підтвердженням цього є трактування і визначення в зарубіжних словниках сутності креативного обліку.

Так, у Кембриджському онлайн-словнику [4] зазначається, що креативний облік (creative accounting) передбачає застосування методів, за допомогою яких формується інформація про фінансовий стан компанії, при цьому не порушуючи вимог законодавства. Однак слід розуміти, що за таких умов інформація не є реальною, а тільки “покращується” результативність роботи фірми виключно у звітності, що не відповідає фактичному стану справ.

Одночасно на цьому ж сайті пропонується посилання на розроблені рекомендації для інвесторів з метою виявлення “творчості” у звітності підприємства на основі застосування прийомів креативного обліку.

Із сайту щоденного ділового журналу “Businesspundit” [8], який входить у число кращих бізнес-блогів світу, можна перекласти, що креативний облік включає в себе набір технічних прийомів в обліковій практиці, які законодавчо неприйнятні й традиційно незастосовні. Основною метою такого виду обліку є покращення фінансових показників компанії порівняно з тими, які є насправді. Застосування цих технічних прийомів може підсилити сильні сторони діяльності підприємства та, водночас, зауважувати існуючі ризики й збитки. На думку авторів, головною метою креативного обліку є викривлення реальної ситуації, що склалася на підприємстві, такі дії розцінюються як неетичні, проте їх реалізація можлива в рамках закону.

Вільний фінансовий словник [2] трактує, що під креативним обліком слід розуміти практику облікових розрахунків, які є поза межами норм GAAP (General Accepted Accounting Principles) і на основі яких покращується “вигляд” підприємства. За таких умов “творчий” облік дозволяє збільшити вартість активів, приховати наявні збитки діяльності, що, у результаті, викривлює фінансове становище компанії.

Таким чином, можна стверджувати про визнання в міжнародній обліковій практиці й можливість використання креативних (“творчих”) підходів під час ведення обліку та формування звітності підприємства. Одночасно застосування таких прийомів вважаються професійно неетичними та такими, що вводять в оману користувачів облікової інформації.

Поштовхом привернення уваги серед вітчизняних учених стало видання російською мовою наукової праці австралійських економістів М.Р.Метьюса і М.Х.Б.Перері “Теорія бухгалтерського обліку” [6], де окремий розділ присвячений сутності й особливостям креативного обліку. На їх думку, креативний облік не є новим явищем, оскільки окремі його елементи простежувалися ще в XIX столітті у вигляді згладжування

прибутків компанії та створення прихованих резервів. При цьому науковці зазначають, що креативний облік є прийнятним, коли використовується доречно, прогресивно, для відображення основних тенденцій стосовно змін вартості бізнесу й для надання достовірної та докладної інформації про стан справ на підприємстві, особливо, якщо немає інших методів відображення в обліку нової операції [6, с.457].

Вагомим внеском у вирішенні питання існування і застосування креативних підходів у вітчизняній системі бухгалтерського обліку стала публікація монографічної праці професора М.С.Пушкаря “Креативний облік (створення інформації для менеджерів)” [7]. На думку автора, креативний облік базується на творчих підходах, які необхідні в застосуванні обліковими працівниками для отримання інформації про нові об’єкти спостереження, що потрібні менеджерам для прийняття рішень. У цьому ж контексті науковець виділяє креативний облік як окремий вид господарського обліку нарівні з фінансовим та управлінським, тобто який має свою мету, методи й функції.

Однак іншу думку із цього приводу висловив професор Ф.Ф.Бутинець, який, вступаючи в наукову дискусію, видав монографію “Альфа і омега бухгалтерського обліку або моя болісна несповідь” [1]. У своїй праці науковець заперечує існування креативного обліку та вважає його неприйнятним, оскільки бухгалтер на підприємстві не може бути “мрійником-утопістом” і на власний розсуд фіксувати реальні факти в облікових документах.

У результаті розбіжностей наукових поглядів відомих професорів у періодичних фахових виданнях за останні роки спостерігається публікація наукових статей на підтримку як однієї, так й іншої наукової облікової школи. Тобто окремі вітчизняні науковці підтримують правильність застосування креативності в обліковій роботі, у той самий час інші – категорично забороняють будь-які “творчі” дії.

Власна позиція з приводу правильності застосування “творчих” підходів в обліковій практиці ґрунтується на уточненні понять “креативний облік”, “креативний метод” і “креативність в обліку”. Якщо детально проаналізувати Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, діючи П(С)БО та інші нормативні документи, то можна констатувати, що вищевказана термінологія не наводиться. Однак, виходячи з етимологічного змісту поняття “креативний” (творчий), слід виділити певні деталі, які прямо чи опосередковано окреслюють можливості застосування “творчих” підходів до організації та ведення бухгалтерського обліку.

Так, у третьому розділі ЗУ “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” [3], а саме – у пункті 5 статті 8 зазначається, що підприємство самостійно:

- визначає за погодженням з власником або уповноваженим ним органом відповідно до установчих документів облікову політику підприємства;
- обирає форму бухгалтерського обліку як певну систему реєстрів обліку, порядку й способу реєстрації та узагальнення інформації в них з додержанням єдиних засад, установлених цим Законом, і з урахуванням особливостей своєї діяльності й технології обробки облікових даних;
- розробляє систему та форми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, звітності й контролю господарських операцій, визначає права працівників на підписання бухгалтерських документів;
- затверджує правила документообігу й технологію обробки облікової інформації, додаткову систему рахунків і реєстрів аналітичного обліку та ін.

За таких обставин службі бухгалтерії на підприємстві надається право вибору, виходячи зі специфіки діяльності й особливостей ведення бізнесу. Зрозуміло, що законодавство не в змозі передбачити всі можливі господарські ситуації, що, у результаті, приводить до “мислення”, “творчості” бухгалтера й побудови такої облікової політики, яка в межах нормативного регулювання змогла б забезпечити користувачів необхідною обліковою інформацією.

Аналогічна ситуація простежується в національних П(С)БО, на базі яких бухгалтер підприємства самостійно змушений визначати:

- методи оцінки вибуття запасів;
- методи амортизації основних засобів, інших необоротних матеріальних і нематеріальних активів, а також інвестиційної нерухомості;
- порядок обліку й розподілу транспортно-заготівельних витрат;
- метод обчислення резерву сумнівних боргів;
- порядок оцінки ступеня завершеності операцій з надання послуг;
- перелік і склад статей калькулювання виробничої собівартості продукції (робіт, послуг);
- підходи до переоцінки необоротних активів та ін.

З огляду на це, можна вважати, що “креативність”, від слова “творити”, у системі обліку й звітності є невід’ємним елементом, який дозволяється нормативними документами для застосування в певних ділянках облікових процедур. Однак відносити його й зараховувати до окремого виду обліку, на нашу думку, є недоречним. Вважаємо, достатньо обмежитися твердженням, яке засвідчує наявність і можливість застосування креативного прийому в обліковій практиці.

Як уже зазначалось, у наукових публікаціях “креативність” у бухгалтерському обліку часто ототожнюють із зловживанням і протизаконними діями. Причиною, вважаємо, є бажання керівництва (власника) представити господарюючий суб’єкт кращим, ніж він є насправді. Причому відмічають, що метою таких дій є покращення іміджу підприємства, його фінансової надійності та ділової репутації.

Слід погодитися: в епоху інформаційних технологій усе більшого значення набуває інформація, яка за змістовим наповненням впливає на вибір з існуючих альтернатив і прийняття відповідних рішень. У підприємницькій діяльності загальноприйнято, що в умовах гострої конкуренції всі методи й засоби в досягненні комерційних цілей є виправданими. Хоча “творчість” бухгалтерії підприємства шляхом “вуальовання” облікових даних задля покращення результативності діяльності та його ділової репутації, на нашу думку, розцінюється як обман користувачів облікової інформації. З іншого боку, формування даних про “стейкхолдерів” підприємства, визначення цільової аудиторії, установлення їх пріоритетів і моніторинг динаміки існуючих змін змушують бухгалтера бути креативним і творчим на шляху вирішення нестандартних завдань. Це передбачає організацію аналітичного обліку відповідно до інформаційних запитів, відкриття рахунків і субрахунків нижчого порядку, розробку й застосування специфічних форм первинної документації та ін.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене й одночасно даючи відповідь на питання, яке подане в назві статті, вважаємо застосування креативного підходу в обліковій практиці для покращення ділової репутації підприємства є вимогою часу. Указане твердження є прийнятним, коли “креативність” покликана заповнити “пусті місця” у системі бухгалтерського обліку, яка чітко регламентована, і максимально забезпечити інформаційні потреби менеджменту. Однак, зрозуміло, такі дії повинні виконуватися виключно в межах чинного законодавства.

Ураховуючи масштабність застосування креативних підходів в обліковій практиці, особливо для цілей управлінського обліку, вважаємо, указаний напрям потребує подальших досліджень на теоретичному рівні, а саме – у частині вивчення особливостей креативних прийомів, їх взаємозв’язку з іншими методичними прийомами бухгалтерського обліку та ін.

1. Бутинець Ф. Ф. Альфа і омега бухгалтерського обліку або моя болісна не сповідь / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир : ПП “РУТА”, 2007. – 328 с.

2. Вільний фінансовий словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://financial-dictionary.thefreedictionary.com/Creative+Accounting>.
3. Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, прийнятий від 16.07.1999 р. № 996-XIV [Електронний ресурс] : сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
4. Кембриджський онлайн-словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/business-english/creative-accounting>.
5. Лучко М. Р. Консолідована фінансова звітність: теоретична концептуалізація побудови : монографія / М. Р. Лучко. – К. : КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2007. – 263 с.
6. Метьюс М. Р. Теория бухгалтерского учета : учебник / М. Р. Метьюс, М. Х. Б. Перера ; пер. с англ. Я. В. Соколова, И. А. Смирновой. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1999. – 663 с.
7. Пушкар М. С. Креативний облік (створення інформації для менеджерів) / М. С. Пушкар. – Тернопіль : Арт-бланш, 2006. – 334 с.
8. Сайт щоденного ділового журналу “Businesspundit” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.businesspundit.com/encyclopedia/accounting-2/creative-accounting/>.

References

1. Butynets, F. *Alpha and omega of record-keeping or my sickly not confession*. Zhitomir, 2007. Print.
2. *The Free Dictionary*. Creative accounting. Web. 25 Jan. 2014.
3. Verkhovna Rada of Ukraine. *Law of Ukraine “About a record-keeping and financial reporting in Ukraine”*. 16 July 1999. Web. 20 Jan. 2014.
4. *Cambridge Dictionaries Online*. English definition of creative accounting. Web. 25 Jan. 2014.
5. Luchko, M. *Consolidated financial reporting: theoretical conception of construction*. Kyiv, 2007. Print.
6. Mathews, M., and H. Perera. *Accounting Theory*. Moscow, 1999. Print.
7. Pushkar, M. *Creative accounting*. Ternopil, 2006. Print.
8. Businesspundit. Creative accounting. Web. 25 Jan. 2014.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 657.421.3

ББК 65.053

Вакун О.В.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОЦІНКИ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ

Івано-Франківський навчально-науковий
інститут менеджменту,
Тернопільський національний
економічний університет,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра обліку та фінансів,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 9,
тел.: 0976615436,
e-mail: vakyn.o@gmail.com

Анотація. У сучасних ринкових умовах стає пріоритетним використання науково-технологічних знань, різних видів інновацій як результатів інтелектуальної діяльності людини. У статті досліджено проблемні питання оцінки нематеріальних активів. Особлива їх актуальність для будівельних підприємств зумовлюється потребою забезпечення відповідними кваліфікованими кадрами, які й виступають у як джерела генерації нового виду ресурсу – нематеріальних активів.

Для розвитку оцінки нематеріальних активів у бухгалтерському обліку визначено переваги та недоліки базових підходів (витратного, ринкового та дохідного), що використовуються оцінювачами на практиці.

При оцінюванні нематеріальних активів перевагу слід віддати ринковому підходу, визначаючи їх вартість, проте, на жаль, у вітчизняній практиці, зазвичай, вартість нематеріальних активів устанавлюється згідно з балансовими даними (первісна вартість за мінусом суми їх зносу) з елементами витратного відходу (витрати на придбання, набуття цих активів тощо). Отримана таким способом вартість нематеріальних активів є балансовою, а не ринковою, оскільки фактори часу та ризику при цьому не враховуються.

Ключові слова: нематеріальні активи, оцінка, ринковий підхід, витратний підхід, дохідний підхід.

Annotation. In current market conditions becoming the preferred use of scientific and technological knowledge, different types of innovation, as the results of intellectual activity. This paper investigates the problem how to evaluate intangible assets. Especially their relevance to construction companies driven by the need to ensure adequate qualified personnel and act as sources of generating a new type of resource – intangible assets.

For the development of valuation of intangible assets in accounting Advantages and disadvantages of the basic approaches (cost, market and income) used valuers in practice.

In evaluating intangible assets should be preferred market approach in determining their value, but unfortunately, in domestic practice, usually, the cost of intangible assets is determined according to balance sheet data (at cost less amounts of wear) with elements of costly care (cost of acquisition, acquisition of assets, etc.). Obtained in this way the value of intangible assets is the book, not market, as time and risk factors not taken into account.

Keywords: intangible assets, valuation, market approach, cost approach, income approach.

Вступ. В умовах глобалізації й інтернаціоналізації економіки країни очевидним стає той факт, що підвищення конкурентоспроможності підприємств, у тому числі й будівельних, великою мірою залежить не тільки від використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, а й від нового їх виду – інтелектуальних, які є нематеріальними активами. Стає пріоритетним використання науково-технологічних знань, різних видів інновацій як результатів інтелектуальної діяльності людини.

Незначний відсоток нематеріальних активів (1–2%) у структурі майна будівельних підприємств зумовлений тим, що в балансі, як основній формі обов'язкової фінансової звітності, за статтею “Нематеріальні активи” відображаються лише такі об'єкти, як вартість комп'ютерних програм і ліцензій. Інші об'єкти, якими є права інтелектуальної власності, не знаходять відображення в обліку та звітності підприємств у зв'язку з невизначеністю механізму їх оцінки.

Виокремлення нематеріальних активів як важливого об'єкта бухгалтерського обліку викликає потребу в уточненні проблемних питань оцінки. Особлива їх актуальність для будівельних підприємств зумовлюється також потребою забезпечення відповідними кваліфікованими кадрами, які й виступають як джерела генерації нового виду ресурсу – нематеріальних активів.

Серед зарубіжних дослідників проблемам бухгалтерської оцінки значну кількість праць присвятили Н.Н.Карзаєва [1], В.Я.Соколов [2], Я.В.Соколов [2], В.Ф.Палій [3] та інші. Серед українських дослідників питанням оцінки як одного з основних елементів бухгалтерської методології присвячували увагу М.І.Бондар [4], Л.Г.Ловінська [5], Н.М.Малюга [6], І.Й.Яремко [7]. Цими вченими здійснено значний внесок у розробку теоретичних проблем застосування оцінки в бухгалтерському обліку, однак сьогодні залишаються маловивченими та невирішеними питання оцінки нематеріальних активів як одного з “нових” об'єктів бухгалтерського обліку. Така ситуація зумовлюється, з одного боку, недостатнім досвідом використання нематеріальних активів у практичній діяльності вітчизняних підприємств, а з іншого, – застосуванням звуженого підходу до розуміння сутності нематеріальних активів у бухгалтерському обліку.

Постановка завдання. Ураховуючи розширений підхід до розуміння сутності нематеріальних активів [8], виникає значна кількість об'єктів, для оцінки яких відсутні напрацювання в бухгалтерському обліку. Вищенаведене спричиняє необхідність прове-

дення досліджень у сфері бухгалтерської оцінки нематеріальних активів у широкому розумінні.

Для розвитку оцінки нематеріальних активів у бухгалтерському обліку потрібно визначити переваги та недоліки базових підходів, що використовуються оцінювачами на практиці.

Результати. Нині оцінювачі використовують три базових підходи: затратний, дохідний і ринковий.

Затратний підхід до оцінки нематеріальних активів ґрунтується на економічних принципах заміщення і врівноваження цін. Виходячи із сутності цього принципу, покупець сплачує за нематеріальний актив суму, що є не більшою за суму затрат, понесену на придбання об'єкта з відповідною корисністю. Використання такого підходу є найбільш поширеним у системі бухгалтерського обліку, оскільки є достатньо зручним і надійним. Оцінка нематеріального активу, одержана за таким підходом, може бути достатньо легко перевірена.

Типовою особливістю затратного підходу під час оцінки нематеріальних активів є ідентифікація і кількісне вимірювання компонентів затрат (сировина й матеріали, робоча сила, накладні витрати, прибуток розробників нематеріального активу). Указана характеристика визначає особливості застосування цього підходу при оцінюванні окремих видів нематеріальних активів у бухгалтерському обліку.

Переваги та недоліки застосування затратного підходу при оцінюванні нематеріальних активів у бухгалтерському обліку подано в табл. 1.

Таблиця 1

Переваги та недоліки застосування затратного підходу під час оцінки нематеріальних активів

Переваги застосування підходу	Недоліки застосування підходу
<ul style="list-style-type: none"> • універсальність, тобто можливість бути застосованим до будь-якого виду нематеріальних активів незалежно від шляху їх надходження на підприємство (створення власними силами, придбання, одержання в обмін на подібний чи неподібний актив, у результаті придбання підприємства). Причиною цього є орієнтація бухгалтерського обліку на фіксацію фактів господарського життя, тобто подій, що відбулись у минулому, стосовно яких можуть бути зафіксовані всі понесені на їх одержання затрати; • підхід найбільш доцільно використовувати для внутрішньостворених активів, які використовуються для подальшого використання на підприємстві. Такі активи в більшості випадків є унікальними та дуже рідко обмінюються на ринку, тому може бути дуже мало або взагалі може бути відсутня інформація про угоди купівлі-продажу чи ліцензійні угоди, які виступають основою для застосування інших підходів оцінки; • відсутність потреби в даних фондового ринку та ринковій інформації для застосування підходу. В умовах нерозвиненості вітчизняного фондового ринку застосування ринкового підходу в багатьох випадках стає єдиним можливим для таких нематеріальних активів, як об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки), ноу-хау та секрети виробництва, програмні продукти спеціального призначення, людські активи тощо; • наявність у бухгалтерів умінь і навичок щодо застосування цього підходу в національній системі бухгалтерського обліку. 	<ul style="list-style-type: none"> • затратний підхід орієнтований у минуле та в умовах динамічно розвинених ринків не завжди відображає реальну вартість нематеріальних активів, оскільки витрати, понесені на створення чи відтворення об'єкта не відображають реальну ринкову їх вартість; • застосування підходу щодо визначення вартості нематеріальних активів потребує попередньої поелементної їх оцінки з подальшим підсумуванням вартостей усіх частин, що не завжди є можливим за умов одночасного створення чи придбання декількох нематеріальних активів; • недоцільність застосування підходу до: принципово нових виробів, оскільки фактично понесені на їх створення витрати не враховують корисності створеного інтелектуального продукту; нематеріальних активів, які мають значний ступінь зношеності; нематеріальних активів, за якими можна чітко визначити обсяги доходів від їх використання.

Застосовуючи затратний підхід до оцінки окремих видів нематеріальних активів, необхідно враховувати специфіку самого активу та можливість визначення точного переліку затрат, що формують його вартість.

Дохідний підхід до оцінки нематеріальних активів передбачає встановлення оцінки поточної вартості майбутніх економічних доходів, пов'язаних з володінням нематеріальним активом протягом очікуваного строку використання.

До економічного доходу від використання активу відносяться надходження грошових коштів від нематеріального активу у вигляді грошових платежів або роялті, а також економія витрат при використанні нематеріального активу в діяльності підприємства (наприклад, створення торгової марки може обумовлювати скорочення витрат на рекламу протягом певного періоду).

Характерною особливістю дохідного підходу є застосування під час його здійснення дисконтування грошових потоків, які генеруються нематеріальним активом, що передбачає обрання відповідної ставки дисконтування. Обрання величини ставки дисконтування стосовно конкретного виду нематеріального активу є головною проблемою в застосуванні дохідного підходу, оскільки в умовах мінливого зовнішнього середовища достатньо важко забезпечити точність такої оцінки, що негативно впливає на репутацію системи бухгалтерського обліку як основного джерела й постачальника інформації для прийняття інвестиційних рішень.

Переваги та недоліки застосування дохідного підходу під час оцінювання нематеріальних активів у бухгалтерському обліку подано в табл. 2.

Таблиця 2

Переваги та недоліки застосування дохідного підходу під час оцінки нематеріальних активів

Переваги застосування підходу	Недоліки застосування підходу
<ul style="list-style-type: none"> • застосування підходу дозволяє зорієнтувати користувача бухгалтерської звітності про нематеріальні активи на їх оцінку в майбутньому, що ґрунтується на одержанні прибутків від їх використання в майбутньому; • універсальність у використанні щодо тих нематеріальних активів, які приносять економічну вигоду від їх використання; • дозволяє найбільш достовірно відобразити дійсну цінність нематеріального активу, виходячи з існуючих ринкових очікувань; • ураховує можливість виникнення ризиків у зовнішньому середовищі, що впливають на корисність нематеріального для окремого підприємства. Наприклад, поява нових технологій, що стосуються сфери діяльності, до якої належить нематеріальний актив підприємства, одразу зменшує його вартість. 	<ul style="list-style-type: none"> • необхідність наявності значного обсягу інформації про ціни на ринку активів, характеристики яких є подібними до характеристик оцінюваного нематеріального активу, про умови договорів щодо розпорядження майновими правами на нематеріальні активи тощо; • застосування дохідного підходу на практиці дає не дуже високі величини вартості нематеріального активу, оскільки не завжди й не повною мірою враховує фактор часу (різничасові доходи й затрати) і всі ризики, пов'язані з використанням активу; • неможливість використання підходу для підприємств, що зазнають збитки, або, що не одержують доходу від використання нематеріального активу; • необхідність наявності особливих вимог до складу експертів, їх досвіду, що здійснюють оцінку; • неможливість використання для оцінки активів, які забезпечують одержання економічної вигоди незвичайним чином; • значна залежність результатів оцінки від ставки дисконтування, обрання якої пов'язано зі значними ризиками.

Загалом дохідний підхід, виходячи з його сутності, що базується на економічному принципі очікування, має певний рівень суб'єктивності, що зумовлює другорядність

його використання в системі бухгалтерського обліку для оцінки нематеріальних активів у випадках, коли існують ризики щодо обсягів майбутніх грошових надходжень.

Ринковий підхід до оцінки нематеріальних активів передбачає здійснення їх оцінювання шляхом аналізу схожих нематеріальних активів, нещодавно проданих чи ліцензованих, та їх подальшого порівняння з оцінюваним нематеріальним активом. Тобто при застосуванні ринкового підходу відбувається встановлення вартості нематеріального активу шляхом використання існуючої вартості з аналогічних угод стосовно інших подібних активів такої ж якості, які виконують такі ж функції, мають таке ж призначення та відповідний ступінь корисності. Найчастіше як аналог використовується середньоринкова ціна, тобто ціна нематеріального активу, що сформована на активному ринку.

Основною характеристикою ринкового підходу, що визначає його місце з позиції широкого використання в системі бухгалтерського обліку, є необхідність знаходження об'єкта порівняння (аналога) відповідного нематеріального активу, що є нетиповим завданням для бухгалтера підприємства. Тому використання ринкового підходу передбачає потребу застосування професійних оцінювачів або розширення функцій працівників бухгалтерської служби підприємства, що відповідатимуть за оцінку нематеріальних активів.

З метою вдосконалення процедури застосування ринкового підходу в практичній діяльності бухгалтерів будівельних підприємств запропоновано таку послідовність дій під час здійснення оцінних процедур (рис. 1).

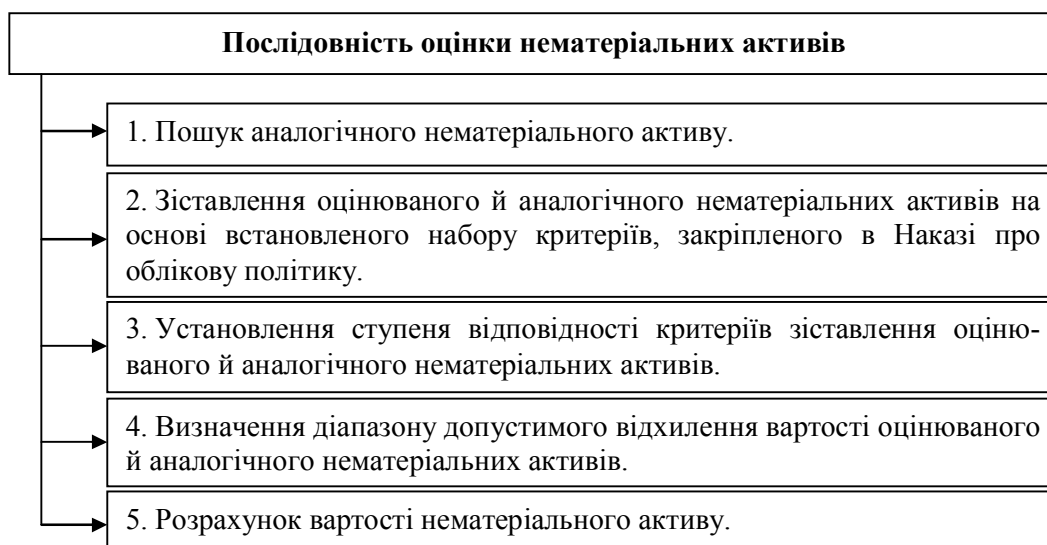

Рис. 1. Послідовність дій бухгалтера при оцінюванні нематеріального активу

Застосування запропонованої послідовності дозволяє полегшити організацію роботи бухгалтера в частині оцінки нематеріальних активів підприємства. У той самий час для використання на будівельних підприємствах додаткового обґрунтування потребує вибір критеріїв зіставлення оцінюваного й аналогічного нематеріальних активів (етап 2 на рис. 1).

Розглянемо особливості вибору критеріїв зіставлення для найбільш типового виду нематеріальних активів, що використовуються будівельними підприємствами – права на об'єкти промислової власності. Для цього виду нематеріальних активів запропоновано застосовувати такі критерії (рис. 2).

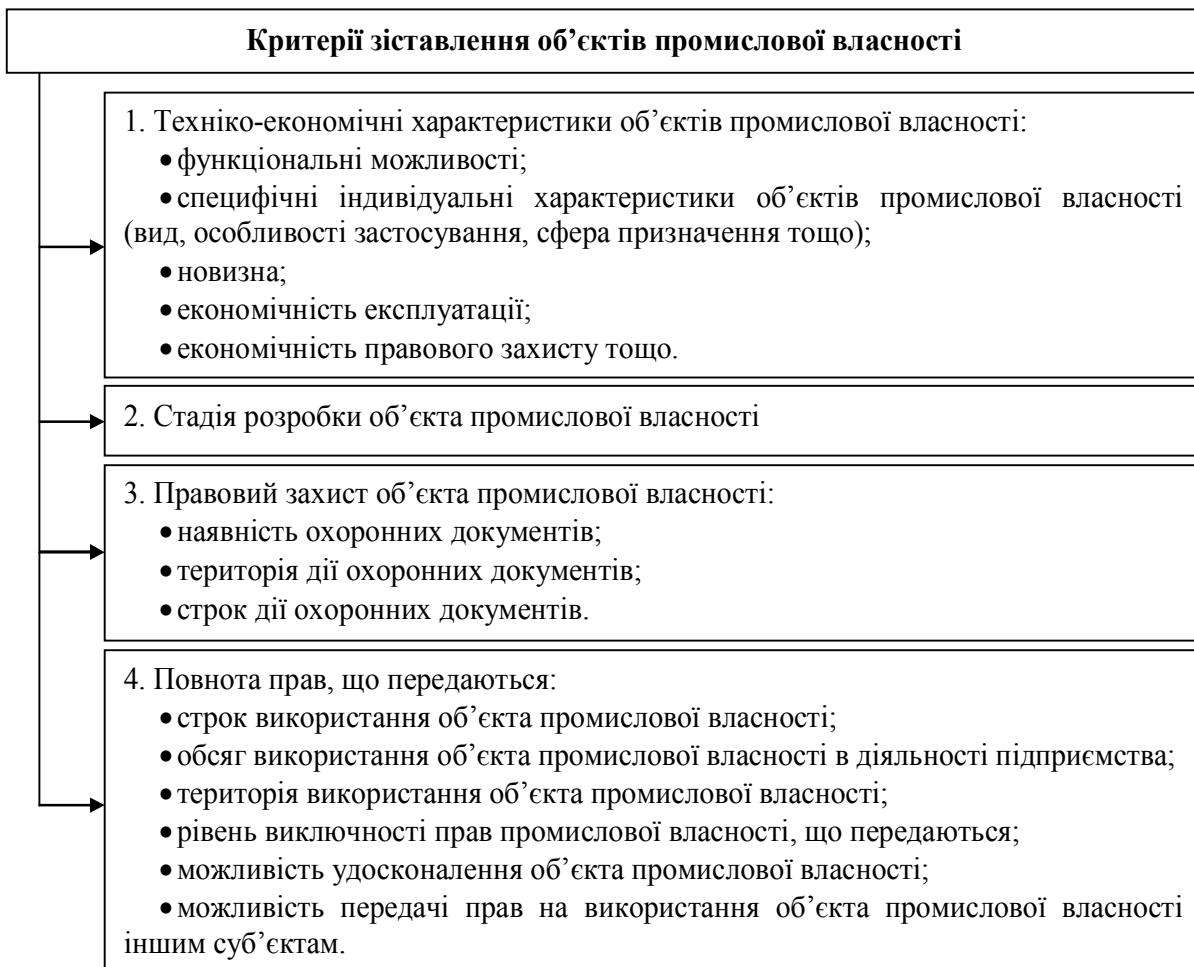

Рис. 2. Критерії зіставлення об'єктів промислової власності для застосування ринкового методу їх оцінки

Розроблений набір критеріїв зіставлення оцінюваного й аналогічного об'єктів промислової власності дозволяє полегшити бухгалтерові процес оцінки та створює передумови для підвищення точності й достовірності його результатів. Указаний набір критеріїв також може використовуватись і для оцінки інших видів нематеріальних активів, однак повинен урахувати техніко-економічні показники даного активу й особливості передачі прав на нього. Наприклад, будівельними підприємствами досить часто використовуються торгові марки (знаки для товарів і послуг), для оцінки яких у системі обліку необхідно враховувати техніко-економічні показники (вид торгової марки, особливості її застосування і сферу призначення; економічність правового захисту торгової марки) та особливості передачі прав на нього (строк дії свідоцтва про знак для товарів і послуг; сфера поширення знака для товарів і послуг тощо).

Переваги та недоліки застосування ринкового підходу при оцінюванні нематеріальних активів у бухгалтерському обліку подано в табл. 3.

Використання ринкового підходу в системі бухгалтерського обліку для оцінки нематеріальних активів, на нашу думку, має найбільші перспективи, оскільки забезпечує більш точну й достовірну їх оцінку, що, у цілому, підвищує релевантність бухгалтерської інформації для різних груп користувачів. Для широкого впровадження підходу в бухгалтерському обліку необхідно є розробка детальної методики проведення оцінки на основі такого підходу та розробки критеріїв зіставлення аналогічних нематеріальних активів.

**Переваги та недоліки застосування ринкового підходу
при оцінюванні нематеріальних активів**

<i>Переваги застосування підходу</i>	<i>Недоліки застосування підходу</i>
<ul style="list-style-type: none"> • застосування підходу дозволяє врахувати функціональні, споживчі характеристики нематеріального активу й особливості підприємств будівельної галузі, що використовує нематеріальний актив; • надає найбільш точну вартість нематеріального активу за умови достатнього обсягу необхідної ринкової інформації. 	<ul style="list-style-type: none"> • відсутність або недостатня кількість активних ринків, на яких ліцензуються, купуються і продаються відповідні нематеріальні активи; • недостатня прозорість інформації існуючих ринків нематеріальних активів; • необхідність наявності достатнього обсягу достовірної інформації про ціни на ринку подібних активів та умови договорів щодо розпорядження майновими правами на нематеріальні активи; • неможливість застосування підходу до унікальних нематеріальних активів, що не мають аналогів (ноу-хау, унікальні об'єкти промислової власності); • складність при визначенні показника, який міг би адекватно відображати корисність окремого нематеріального активу; • складність практичної реалізації процедури оцінки на основі застосування ринкового підходу.

Саме нематеріальні активи забезпечують підприємству збільшення аудиторії лояльних споживачів, створюють додаткові конкурентні переваги та позитивно впливають на ділову репутацію підприємства.

Оцінка є невід'ємною складовою бухгалтерського обліку, яка має здійснюватися під час ведення господарської діяльності будь-яким підприємством задля повного відображення в обліку інформації про активи, які знаходяться у власності підприємства та можуть бути використані для досягнення поставленої мети. Оскільки лише володіючи повною та достовірною інформацією про нематеріальні активи можливо прийняти правильне управлінське рішення.

Висновки. Здійснене дослідження особливостей базових підходів щодо оцінки нематеріальних активів показало, що наявність прав на об'єкти інтелектуальної власності, достовірна оцінка їх вартості є важливими складовими ринкової оцінки в діяльності будівельного підприємства. Слід зазначити, що при оцінюванні нематеріальних активів перевагу слід віддати ринковому підходу, визначаючи їх вартість, проте, на жаль, у вітчизняній практиці, зазвичай, вартість нематеріальних активів устанавлюється згідно з балансовими даними (первісна вартість за мінусом суми їх зносу) з елементами витратного відходу (витрати на придбання, набуття цих активів тощо). Отримана таким способом вартість нематеріальних активів є балансовою, а не ринковою, оскільки фактори часу та ризику при цьому не враховуються.

1. Карзаева Н. Н. Нематериальные активы: бухгалтерский и налоговый учет / Н. Н. Карзаева, Колтакова М. И. – М. : Бухгалтерский учет, 2002. – 206 с.
2. Соколов Я. В. История бухгалтерского учета : учебник / Я. В. Соколов, В. Я. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 272 с.
3. Палий В. Ф. Введение в теорию бухгалтерского учета / В. Ф. Палий, Я. В. Соколов. – М. : Финансы, 1979. – 304 с.
4. Бондар М. І. Оцінка та оцінювання в бухгалтерському обліку / М. І. Бондар ; [відп. ред. А. М. Мороз] // *Фінанси, облік і аудит* : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. 13. – С. 169–177.
5. Ловінська Л. Г. Оцінка в бухгалтерському обліку : [монографія] / Л. Г. Ловінська. – К. : КНЕУ, 2006. – 256 с.
6. Малюга Н. М. Шляхи удосконалення оцінки в бухгалтерському обліку : теорія, практика, перспективи / Н. М. Малюга. – Житомир : ЖІТІ, 1998. – 384 с.

7. Яремко І. Й. Економічні категорії в методології обліку : [монографія] / І. Й. Яремко. – Львів : Каменяр, 2002. – С. 192.
8. Вакун О. В. Нова сутність нематеріальних активів в бухгалтерському обліку / О. В. Вакун // Сталій розвиток економіки : всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. – № 3 (6). – С. 211–215.

References

1. Karzayeva, N.N., and M.I. Koltakova. *Intangible assets: accounting and tax accounting*. Moscow: Accounting, 2002. Print.
2. Sokolov, Y.V., and V.Y. Sokolov. *History of accounting: the textbook*. Moscow: Finance and Statistics, 2004. Print.
3. Paliy, V.F., and Y.V. Sokolov. *Introduction to accounting theory*. Moscow: Finances, 1979. Print.
4. Bondar, Mykola Iv. “Assessment and Evaluation in Accounting”. *Finance, accounting and auditing: coll. sciences. etc.* 13 (2009): 169–177. Print.
5. Lovinska, L. G. *Assessment of accounting [monograph]*. Kyiv: MBK, 2006. Print.
6. Malyuga, Natalia M. *Ways of improving assessment in accounting: theory, practice and prospects*. Zhitomir: ZHITI, 1998. Print.
7. Yaremko, I.Y. *Economic categories in accounting methods [monograph]*. Lviv: Mason, 2002. Print.
8. Vakun, Oksana V. “Discover the essence of intangible assets in accounting” *Sustainable economic development: a nationwide research and production magazine* 3 (6) (2011): 211–215. Print.

Рецензенти:

Пилипів Н.І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 657

ББК 65.052

Галушак І.Є., Савчук В.П.

ОБЛІК ДОХОДІВ ВІД ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН І НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра обліку і аудиту,
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел.: 596003

Анотація. У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти обліку доходів від операційної діяльності. Визначено головні критерії визнання доходів від реалізації готової продукції. Розкрито сучасний стан системи обліку доходів від операційної діяльності. Зазначено головні проблеми при здійсненні обліку доходів від операційної діяльності, а саме: проблему повноти та своєчасності відображення доходів в обліку, проблему рівня відповідальності обліково-контрольної системи підприємства, проблему матеріально-технічного й організаційного забезпечення підприємства, проблему встановлення оптимального співвідношення обсягів автоматизованих і неавтоматизованих обліково-контрольних робіт та відсутність єдиної інформаційної загальнодержавної (міжгалузевої) бази норм і нормативів для обліку та контролю за доходами підприємства. Окреслено основні напрями вдосконалення обліку доходів від операційної діяльності в системі бухгалтерського обліку.

Ключові слова: ведення обліку, доходи, операційна діяльність, реалізація продукції (товарів, робіт, послуг).

Annotation. This paper deals with the theoretical and practical aspects of accounting that income from operations. The basic criteria for recognizing revenue from the sale of finished products is defined. The current state of accounting of income from operations is revealed. Outlines the problems in the

implementation of accounting income from operations, namely the problem of completeness and timeliness of accounting income in the display, the problem of responsibility accounting and control of the company, the issue of logistical and organizational support for the company, the problem the optimal ratio of automatic and a manual accounting-tests and the lack of a unified information national (inter-branch) framework of norms and standards for accounting and control of income of the company. The basic directions of perfection of recording income from operations in the accounting system are outlined.

Keywords: accounting, revenues, operating activities, realization of goods (works, services).

Вступ. Перехід України до ринкової економіки привів до зміни мети функціонування суб'єктів господарювання. Якщо за командної економіки головною метою функціонування господарюючих суб'єктів було виготовлення продукції, то нині головною метою існування кожного підприємства чи організації (фірми), незважаючи на форму власності, тип чи розміри, є максимізація прибутків. Основою зростання прибутковості підприємства є збільшення його доходів.

За таких умов вивчення організації обліку доходів підприємства є надзвичайно важливим та актуальним завданням.

Оскільки доходи від операційної діяльності становлять основну частку у валових доходах підприємств будь-якої галузі сфер виробництва та надання послуг, то чимало видатних фахівців і науковців займалися вивченням питань, пов'язаних з обліком цих доходів. Так, вагомий внесок у розвиток тематики доходів у бухгалтерському обліку зробили О.В.Лишиленко, К.Маркс, А.Маршалл, В.М.Пархоменко, Н.М.Ткаченко, Р.Фішер, Н.М.Чебанова. Питання, пов'язані з обліком доходів, досліджувало чимало й українських учених, зокрема: Ф.Ф.Бутинець, В.Г.Лінник, А.М.Поддєрьогін, В.К.Скляренко, В.В.Сопко, М.Г.Чумаченко.

Велику увагу питанням, пов'язаним з обліком доходів, приділяє й держава. Це відображено в Законах України, Постановах Кабінету Міністрів України, положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку та інших нормативно-правових актах.

Проте, незважаючи на таку увагу до питань обліку доходів з боку держави та науковців, облік доходів продовжує залишатися тією галуззю обліку, де найчастіше зустрічаються різного роду порушення та зловживання.

Постановка завдання. Метою нашої статті є висвітлення теоретичних і практичних засад обліку доходів від операційної діяльності та пошук напрямів їх покращення.

Виходячи з поставленої мети, необхідно розглянути такі завдання:

- розкрити сутність та економічний зміст доходу від операційної діяльності;
- визначити методикку формування й обліку цього доходу;
- визначити основні проблеми обліку доходу від операційної діяльності та запропонувати шляхи їх вирішення.

Результати. Під доходами розуміють збільшення економічних вигод у вигляді надходжень активів або зменшення зобов'язань, що приводять до зростання величини власного капіталу підприємства (за винятком його змін, що здійснюються внаслідок додаткових внесків власників) [1].

Будь-яке підприємство може отримувати доходи від здійснення ним звичайної та надзвичайної діяльності. Під звичайною діяльністю мають на увазі будь-яку діяльність підприємства, а також операції, які її забезпечують або виникають унаслідок здійснення такої діяльності. До надзвичайної діяльності відносять такі операції чи події, які відрізняються від звичайної діяльності, не відбуваються часто або регулярно та не передбачаються самим підприємством. Це – стихійні лиха, пожежі, техногенні аварії, експропріація приватної власності державою тощо.

У свою чергу, звичайна діяльність поділяється на операційну та іншу (фінансову й інвестиційну). Операційна діяльність – це основна діяльність підприємства, а також інші види діяльності, що не є інвестиційною або фінансовою діяльністю [3, с.19].

Виходячи з визначення операційної діяльності, можна стверджувати, що доходи від операційної діяльності становлять основну питому вагу в складі валових доходів більшості підприємств будь-якої галузі сфер виробництва та надання послуг.

Доходи від операційної діяльності – це доходи (виручка) від реалізації продукції та інші операційні доходи. Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – це загальний дохід, виручка від реалізації продукції без урахування наданих знижок, повернення проданих товарів і непрямих податків. Інші операційні доходи включають усі доходи від операційної діяльності, крім доходу від реалізації продукції. До них, зокрема, відносять: доходи від реалізації іноземної валюти; доходи від продажу оборотних активів (крім фінансових інвестицій); доходи, одержані від операційної оренди активів; доходи від операційної курсової різниці за операціями в іноземній валюті; суми одержаних штрафів, пені, неустойок та інших санкцій за порушення господарських договорів; доходи від списання кредиторської заборгованості; відшкодування раніше списаних активів (надходження боргів, списаних як безнадійні); суми одержаних грантів і субсидій, інші доходи [1].

Доходи від реалізації готової продукції (товарів, робіт, послуг) визначаються в разі наявності всіх наведених нижче умов:

- покупцеві передані ризики й вигоди, пов'язані з правом власності на продукцію (товар, інший актив);
- підприємство не здійснює надалі управління й контроль за реалізованою продукцією (товарами, іншими активами);
- сума доходу (виручки) може бути достовірно визначена;
- є впевненість, що в результаті операції відбудеться збільшення економічних вигод підприємства, а витрати, пов'язані із цією операцією, можуть бути достовірно визначені [5].

Схему формування доходів підприємства відображено на рис. 1.

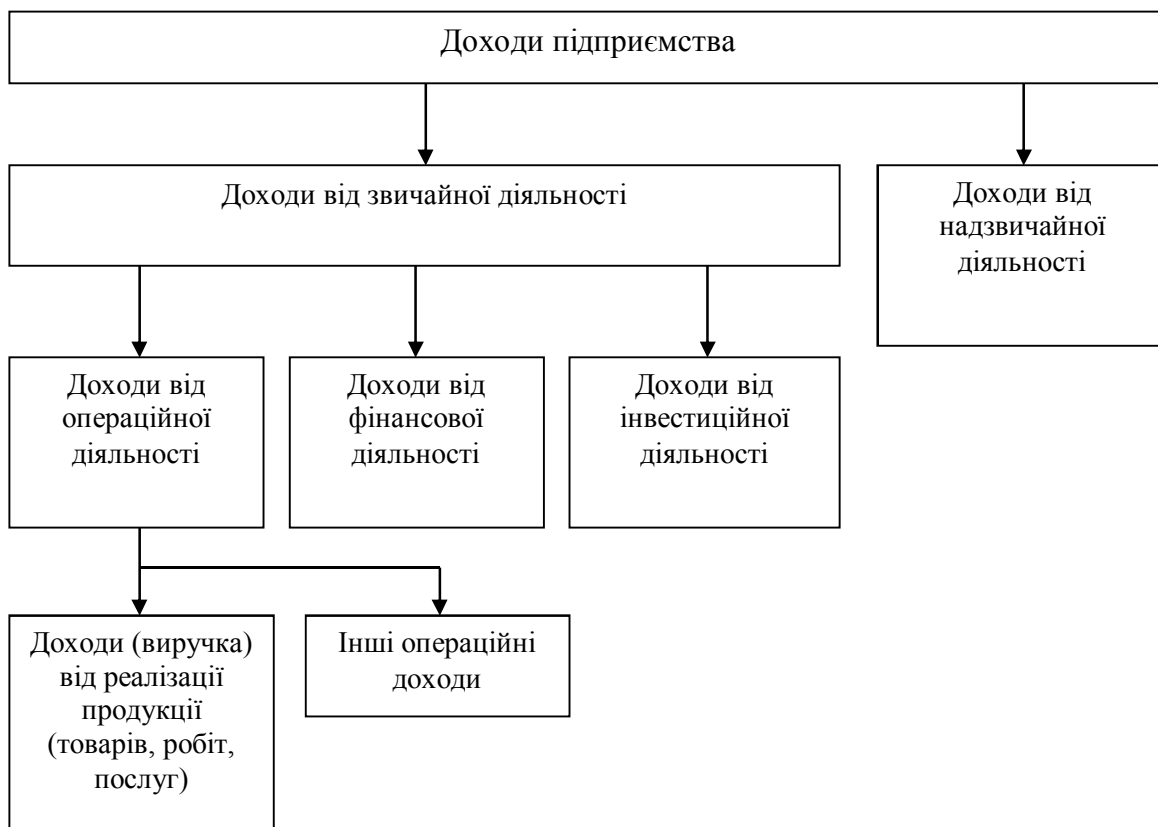

Рис. 1. Формування доходів підприємства

Для узагальнення інформації про доходи від реалізації готової продукції (товарів, робіт, послуг), від оренди об'єктів інвестиційної нерухомості, від страхової діяльності, від грального бізнесу, від проведення лотерей, а також про суму знижок, наданих покупцям, і про інші вирахування з доходу Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств й організацій передбачено рахунок 70 "Доходи від реалізації".

Рахунок 70 "Доходи від реалізації" має такі субрахунки:

701 "Дохід від реалізації готової продукції";

702 "Дохід від реалізації товарів";

703 "Дохід від реалізації робіт та послуг";

704 "Вирахування з доходу";

705 "Перестраховання".

За кредитом субрахунків 701–703 відображаються збільшення (одержання) доходу, за дебетом – належна сума непрямих податків (акцизного збору, податку на додану вартість та інших, передбачених законодавством); результат операцій перестраховання (у кореспонденції з субрахунком 705 "Перестраховання"); результат зміни резервів незароблених премій (у страхових організаціях) і списання в порядку закриття на рахунок 79 "Фінансові результати".

На субрахунку 701 "Дохід від реалізації готової продукції" узагальнюється інформація про доходи від реалізації готової продукції.

На субрахунку 702 "Дохід від реалізації товарів" підприємства торгівлі та інші організації узагальнюють інформацію про доходи від реалізації товарів.

На субрахунку 703 "Дохід від реалізації робіт і послуг" підприємства й організації, що виконують роботи та надають послуги, узагальнюють інформацію про доходи від реалізації робіт і послуг, зокрема, дохід від орендних платежів за оренду об'єктів інвестиційної нерухомості, про результати зміни резервів незароблених премій.

Аналітичний облік доходів від реалізації ведеться за видами (групами) продукції, товарів, робіт, послуг, регіонами збуту та/або іншими напрямками, визначеними підприємством.

За дебетом субрахунку 704 "Вирахування з доходу" відображаються суми надходжень за договорами комісії, агентськими та іншими аналогічними договорами на користь комітентів, принципалів; сума наданих після дати реалізації знижок покупцям, вартість повернутих покупцем продукції та товарів й інші суми, що підлягають вирахуванню з доходу. За кредитом субрахунку 704 відображається списання дебетових оборотів на рахунок 79 "Фінансові результати".

На субрахунку 705 "Перестраховання" підприємства, які є страховиками відповідно до Закону України "Про страхування", узагальнюють інформацію про частки страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) за договорами перестраховання.

Типові бухгалтерські проводки за рахунком 70 "Доходи від реалізації" наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Бухгалтерські проводки за рахунком 70 "Доходи від реалізації"

№ п/п	Зміст господарської операції	Кореспондуючі рахунки	
		Дебет	Кредит
1	Відображено вартість поверненої покупцем продукції	70 "Дохід від реалізації"	36 "Розрахунки з покупцями та замовниками"
2	Нараховано ПДВ на виручку від реалізації продукції	70 "Дохід від реалізації"	641 "Розрахунки за податками й платежами"

Продовж. табл. 1

3	Відображено надходження страхових платежів від страхувальника	70 “Дохід від реалізації”	76 “Страхові платежі”
4	Визначено фінансовий результат від реалізації продукції	70 “Дохід від реалізації”	79 “Фінансові результати”
5	Отримано готівку за продану продукцію	30 “Каса”	70 “Дохід від реалізації”
6	Отримано основні засоби в обмін на неподібний об’єкт	15 “Капітальні інвестиції”	70 “Дохід від реалізації”
7	Отримано кошти на поточний рахунок у банку	31 “Рахунки в банках”	70 “Дохід від реалізації”
8	Відображено дохід від одержаних короткострокових векселів	34 “Коротко-строкові векселі одержані”	70 “Дохід від реалізації”
9	Відображено дохід за одержані товарно-матеріальні цінності або надані послуги	63 “Розрахунки з постачальниками та підрядчиками”	70 “Дохід від реалізації”
10	Видано заробітну плату готовою продукцією	66 “Розрахунки з оплати праці”	70 “Дохід від реалізації”
11	Зараховано та відображено дохід з отриманих відсотків	68 “Розрахунки за іншими операціями”	70 “Дохід від реалізації”
12	Списано доходи майбутніх періодів і включено до складу доходів звітного періоду	69 “Доходи майбутніх періодів”	70 “Дохід від реалізації”

На рахунку 71 “Інший операційний дохід” ведеться узагальнення інформації про інші доходи від операційної діяльності підприємства у звітному періоді, крім доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг).

За кредитом рахунку 71 “Інший операційний дохід” відображається збільшення (одержання) доходу, за дебетом – суми непрямих податків (податку на додану вартість, акцизного збору та інших зборів (обов’язкових платежів)) і списання в порядку закриття на рахунок 79 “Фінансові результати”.

Рахунок 71 “Інший операційний дохід” має такі субрахунки:

710 “Дохід від первісного визнання та від зміни вартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю”;

711 “Дохід від купівлі-продажу іноземної валюти”;

712 “Дохід від реалізації інших оборотних активів”;

713 “Дохід від операційної оренди активів”;

714 “Дохід від операційної курсової різниці”;

715 “Одержані штрафи, пені, неустойки”;

716 “Відшкодування раніше списаних активів”;

717 “Дохід від списання кредиторської заборгованості”;

718 “Дохід від безоплатно одержаних оборотних активів”;

719 “Інші доходи від операційної діяльності”.

На субрахунку 710 “Дохід від первісного визнання та від зміни вартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю”, узагальнюється інформація про доходи від первісного визнання та зміни вартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю, зокрема, дохід від первісного визнання сільськогосподарської продукції і біологічних активів і від зміни справедливої вартості біологічних активів, який визначено відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 30 “Біологічні активи”.

На субрахунку 711 “Дохід від купівлі-продажу іноземної валюти” узагальнюється інформація про доходи від купівлі-продажу іноземної валюти, зокрема, додатна різниця між ціною купівлі-продажу іноземної валюти та її балансовою вартістю.

На субрахунку 712 “Дохід від реалізації інших оборотних активів” узагальнюється інформація про доходи від реалізації оборотних активів (виробничих запасів, малоцінних і швидкозношуваних предметів тощо), а також необоротних активів та груп вибуття, утримуваних для продажу.

На субрахунку 713 “Дохід від операційної оренди активів” узагальнюється інформація про доходи від оренди (крім фінансової) майна, якщо ця діяльність не є предметом (метою) створення підприємства.

На субрахунку 714 “Дохід від операційної курсової різниці” узагальнюється інформація про доходи від курсових різниць за активами й зобов’язаннями підприємства, пов’язаними з операційною діяльністю підприємства.

На субрахунку 715 “Одержані штрафи, пені, неустойки” узагальнюється інформація про штрафи, пені, неустойки та інші санкції за порушення господарських договорів, які визнані боржником або щодо яких одержані рішення суду, арбітражного суду про їх стягнення, а також про суми з відшкодування зазнаних збитків.

На субрахунку 716 “Відшкодування раніше списаних активів” узагальнюється інформація про суми відшкодування підприємству вартості раніше списаних оборотних активів.

На субрахунку 717 “Дохід від списання кредиторської заборгованості” узагальнюється інформація про доходи від списання кредиторської заборгованості, що виникла в ході операційного циклу, після закінчення строку позовної давності.

На субрахунку 718 “Дохід від безоплатно одержаних оборотних активів” узагальнюється інформація про доходи від безоплатно одержаних оборотних активів (окрім фінансових інвестицій) і доходи від цільового фінансування, пов’язаного з операційною діяльністю.

На субрахунку 719 “Інші доходи від операційної діяльності” узагальнюється інформація про інші доходи від операційної діяльності, які не знайшли свого відображення на інших субрахунках рахунку 71 “Інший операційний дохід”, зокрема, про доходи від операцій з тарою, від інвентаризації, від діяльності житлово-комунальних й обслуговуючих господарств, дитячих дошкільних закладів, будинків відпочинку, санаторіїв та інших закладів оздоровчого й культурного призначення підприємства, від роялті, відсотки, отримані на залишки коштів на поточних рахунках у банках, тощо.

Типові бухгалтерські проводки за рахунком 71 “Інший операційний дохід” наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Бухгалтерські проводки за рахунком 71 “Інший операційний дохід”

№ п/п	Зміст господарської операції	Кореспондуючі рахунки	
		Дебет	Кредит
1	Нараховано суму ПДВ	71 “Інший операційний дохід”	64 “Розрахунки за податками й платежами”
2	Відбито фінансовий результат	71 “Інший операційний дохід”	79 “Фінансові результати”
3	Безоплатно отримані запаси	20 “Виробничі запаси”; 22 “Малоцінні та швидкозношувані предмети”	71 “Інший операційний дохід”
4	Реалізовано виробничі запаси та малоцінні й швидкозношувані предмети	31 “Розрахунки в банках”; 37 “Розрахунки з різними дебіторами”	71 “Інший операційний дохід”

Продовж. табл. 2

5	Оприбутковано раніше не враховані на балансі засоби	20 “Виробничі запаси”; 22 “Малоцінні та швидкозношувані предмети”	71 “Інший операційний дохід”
6	Отримано готівку від реалізації інших оборотних активів	30 “Каса”	71 “Інший операційний дохід”
7	Відбита сума, яка підлягає відшкодуванню винними особами	37 “Розрахунки з різними дебіторами”	71 “Інший операційний дохід”
8	У кінці звітного періоду відображена сума отриманого доходу цільового фінансування	48 “Цільове фінансування та цільові надходження”	71 “Інший операційний дохід”
9	Відображено суму доходу звітного періоду	69 “Доходи майбутніх періодів”	71 “Інший операційний дохід”

Недосконалість чинного законодавства України, а також бажання підприємств максимізувати власні прибутки створюють умови для здійснення порушень і зловживань у веденні обліку доходів. У сучасних економічних умовах вітчизняні підприємства відображають витрати більш повно й об’єктивно, ніж доходи, що пов’язано з особливостями їх контролю. З доходів підприємства можливе заниження суми виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) і, як результат, зниження бази оподаткування підприємств податком на додану вартість. Це, у свою чергу, призводить до такого негативного явища, як тінізація економіки. Саме тому проблема повноти та своєчасності відображення доходів є основною проблемою обліку доходів підприємств.

Фахівцями й науковцями значна увага приділяється проблемі рівня відповідальності обліково-контрольної системи підприємства щодо його доходів чинному законодавству з обліку та контролю й меті та завданням самого підприємства. У сьогоднішніх умовах господарювання вся повнота відповідальності за діяльність підприємства лежить на його власниках, тому на кожному підприємстві повинен бути належний рівень відповідальності за правильністю складу та відображення у фінансовій звітності доходу. Крім цього, має існувати певний рівень контролю за здійсненням вищезазначених операцій, що дозволить уникнути будь-яких порушень і зловживань у веденні обліку доходів на підприємстві [2].

Також існує проблема матеріально-технічного й організаційного забезпечення, яка стосується більшості підприємств. Ця проблема полягає в тому, наскільки достатньо підприємство забезпечене сучасними матеріально-технічними засобами та який рівень організації й ефективності ведення первинного та зведеного обліку, внутрішньо-фірмового контролю, формування звітної інформації на даному підприємстві.

Ще однією проблемою обліку доходів підприємства є відсутність єдиної інформаційної загальнодержавної (міжгалузевої) бази норм і нормативів для обліку та контролю за доходами підприємства. Така інформаційна база вкрай необхідна Україні, адже, як свідчать статистичні дані, матеріаломісткість вітчизняної продукції у два-три рази вища, ніж у країнах Заходу. Це може означати, що в нашій державі вагома частка списаних на витрати виробництва матеріальних цінностей розкрадається чи насправді використовується на виробництво тіншової продукції, яку підприємство не обліковує, але реалізує на тіншовому ринку й отримує тіншові доходи й за яку не платить ніяких податків, зборів. Якщо вдасться створити в Україні єдину інформаційну загальнодержавну (міжгалузеву) базу норм і нормативів, то на її основі можна буде розвивати галузеві й відомчі норми та нормативи [4].

До проблем обліку доходів також належить проблема встановлення оптимального співвідношення обсягів автоматизованих і неавтоматизованих обліково-контрольних робіт та визначення їх ролі в зростанні поточних доходів підприємства.

Висновки. Отже, незважаючи на значну увагу, яка приділяється з боку держави та науковців питанням, пов'язаним з обліком доходів підприємства, можна стверджувати, що чинна в Україні система обліку доходів є недосконалою і потребує реформування. Пріоритетними напрямками для цього є: внесення змін і поправок до нормативно-правової бази; ефективне впровадження в облік новітніх технологій електронної обробки даних; міжнародне співробітництво в галузі бухгалтерського обліку.

1. Кудряшов В. П. Курс фінансів : навчальний посібник / В. П. Кудряшов. – К. : Знання, 2008. – 431 с.
2. Маренич Т. Г. Методи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції на підприємствах України / Т. Г. Маренич // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 3. – С. 12–13.
3. Небава М. І. Економіка та організація виробничої діяльності підприємства. – Ч. 1. Економіка підприємства : навчальний посібник / Небава М. І., Адлер О. О., Лесько О. Й. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 117 с.
4. Сльозко Т. М. Методи обліку витрат (“стандарт-кост” і нормативний) / Т. М. Сльозко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – № 7. – С. 3–8.
5. Ткаченко Н. М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність : підручник / Н. М. Ткаченко. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К. : Алерта, 2008. – 926 с.

References

1. Kudryashov, V.P. *Finance Course*. Kyiv: Knowledge, 2008. Print.
2. Marenych, T. “The methods of cost accounting and calculation of cost of production in the Ukraine”. *Accounting and Auditing*, (2009): 12–13. Print
3. Nebava, M.I., O.O. Adler, and O.Y. Les'ko. *Economics and organization of production activity. P.1. Business Economics*. Vinnytsya: VNTU, 2011. Print.
4. Sl'ozko, T. “The methods of cost accounting (“standard-fare” and normative: past and present)”. *Accounting and Auditing*. (2007): 3–8. Print
5. Tkachenko, N.M. *Financial Accounting: taxation and reporting*.3. Kyiv: Alerta, 2008. Print.

Рецензенти:

Якубів В.М. – доктор економічних наук, професор кафедри обліку і аудиту ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Гнатюк Т.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

середньострокової перспективи, що є найбільш неприємним. У цьому зв'язку всі зміни в економічній політиці вже нині мають бути спрямовані на створення умов для швидкого початку відродження економіки, здійснення програми реструктуризації і одночасно визначення найбільш перспективних секторів для майбутнього розвитку" [1, с.21].

Цю ж думку розвиває А.А.Чухно: "Причина такого становища (невиконання вітчизняним фінансовим ринком функцій, які на нього покладаються. – Авт.) – недостатня регулююча роль держави, яка мала б не лише виробити загальні правила з урахуванням досвіду Європи, але проявити вимогливість до суб'єктів фондового ринку, створити єдиний державний реєстр корпоративних прав. За цих умов кожний суб'єкт ринку діяв би у межах правил і, дбаючи про власні інтереси, змушений був би турбуватися також про спільний інтерес" [2, с.18].

Ці та інші пропозиції відомих учених для виходу України з кризи, були обґрунтовані ще у 2009–2010 роках однак не отримали практичного втілення. Тому вітчизняна економіка донині знаходиться у фазі стагнації. Отже, виникає необхідність дослідження причин виникнення кризи та розроблення заходів з метою відновлення економічного зростання.

Постановка завдання. Метою цього дослідження визначено проведення аналізу дій вітчизняних інституцій з управління національною економікою, порівняння їх з рекомендаціями кейнсіанців, які вироблені після Великої світової депресії, і на цій основі розроблення заходів для забезпечення динамічного соціально-економічного розвитку країни.

Відповідно до визначеної мети, у статті вирішуються такі завдання:

- оцінюються динаміка основних показників соціально-економічного розвитку України у 2007–2012 роках і причини, які на них впливали;
- порівнюються дії українських державних інституцій з управління економічним розвитком країни напередодні, під час та після завершення світової фінансової кризи з рекомендаціями кейнсіанців, які вироблені після Великої світової депресії 1929–1933 років;
- обґрунтовуються заходи, упровадження яких дозволить нашій країні забезпечити динамічний соціально-економічний розвиток.

Результати. У другій половині 2008 року на Україну поширилася світова фінансова криза, яка спричинила зниження темпів зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) з 107,9% у 2007 році до 102,3% – у 2008 році. При цьому, із серпня цього року відбувалося падіння виробництва промислової продукції. Так, у серпні 2008 року індекс обсягів промислової продукції до відповідного періоду попереднього року склав 97,0, у вересні – 94,8, у жовтні – 80,1, у листопаді – 69,0, у грудні – 72,0%. У наступному 2009 році кризові процеси значно поглибилися, що спричинило падіння ВВП порівняно з попереднім роком на 14,8%. Ще більшим було зниження обсягів виробленої промислової продукції – на 21,9%.

Пояснювалося це відтоком спекулятивного іноземного капіталу з українських банків і зниженням попиту на експортовану Україною продукцію. Так, експорт вітчизняними підприємствами металургійної продукції у 2009 році порівняно з попереднім роком знизився у 2,15 рази, продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей – на 50%, мінеральних продуктів – на 45% (табл. 1).

Проте пояснювати падіння ВВП України тільки зменшенням експорту не можна. Так, у 2012 році вітчизняні підприємства експортували мінеральних продуктів на 8,6% більше, ніж у 2008 році, а продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей – на 0,3% більше. Тільки експорт недорогоцінних металів та виробів з них складав у 2012 році 68,5% від показника 2008 року.

Таблиця 1

Експорт Україною окремих видів продукції у 2007–2012 роках, млн дол. США

Продукція	Роки					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Недорогоцінні метали й вироби з них	20 777	27 594	12 816	17 319	22 101	18 890
Мінеральні продукти	4 275	7 046	3 900	6 731	10 260	7 650
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	4 060	5 045	2 515	3 479	5 390	5 059

Складено за даними [3].

Однак ВВП України в 2012 році в порівняльних цінах становив тільки 93,3% від аналогічного показника 2008 року, а обсяг промислової продукції, відповідно, 93,5%. Причому, якщо у 2010 році ВВП зріс на 104,1%, у 2011 році – на 105,2%, то у 2012 році – тільки на 0,2%. Водночас обсяг промислової продукції у 2012 році порівняно з попереднім роком знову знизився на 1,8% (табл. 2). А це свідчить про входження нашої країни в наступний етап фінансово-економічної кризи.

Таблиця 2

Індекси ВВП і промислової продукції України у 2007–2012 роках, %

Показники	Роки					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ВВП	107,9	102,3	85,2	104,1	105,2	100,2
Промислова продукція	107,6	94,8	78,1	111,2	107,6	98,2

Складено за даними [3].

Тому важливо визначити причини сьогоденних невдач й оцінити, наскільки Україна дотримується рекомендацій учених з управління національним господарством, які напрацьовані протягом ХХ століття.

Нині економічна наука напрацювала декілька концепцій з управління національними економіками. Проте серед найбільш відомих слід виділити кейнсіанську й неокласичну монетарну модель. При цьому рекомендації кейнсіанців зводяться до необхідності стимулювання державою сукупного попиту, тоді як монетаристи пропонують регулювати всі економічні процеси через обсяг грошової маси.

Кожна із зазначених моделей має свої переваги й недоліки, тому більшість закордонних і вітчизняних економістів сходяться на думці, що для забезпечення динамічного поступального розвитку національної економіки потрібно оптимально поєднати переваги обох концепцій.

Як буде показано нижче, Україна з метою зменшення інфляції після рецесії 2008 – 2009 років удалася до рекомендованого монетаристами обмеження грошової маси, чим поглибила й без того наявний у країні дефіцит фінансових ресурсів і перевела національну економіку у фазу стагнації. Такі дії державних інституцій є неадекватними ситуації, що склалася, а тому нашій країні необхідно використовувати механізми, які для управління національними економіками запропонували кейнсіанці.

Після кризи 1929–1933 років Дж.М.Кейнс визначив заходи, яких повинні дотримуватися країни для зменшення наслідків економічної кризи. На думку вченого, попит відіграє вирішальну роль у збільшенні зайнятості населення і розвитку виробництва та забезпечує прирощення доходу: “Коли зайнятість зростає, то збільшується сукупний реальний дохід. Недостатність ефективного попиту заважатиме росту виробництва” і для стимулювання економічного розвитку країни потрібно знайти важелі, які підвищать ефективний попит на споживчі товари й попит на інвестиції, які є складовими загального суспільного попиту [4, с.72–73].

Отже, держава, регулюючи сукупний суспільний попит, може обмежувати неконтрольоване зростання національної економіки у фазі піднесення і зменшувати її падіння у фазі рецесії.

Дж.М.Кейнс запропонував свої механізми забезпечення зростання ефективного попиту як визначального фактора для підвищення рівня зайнятості та зростання національної економіки, які полягають у:

- державному регулюванні відсоткової ставки. Для стимулювання зацікавленості промисловців у нарощуванні виробництва пропонується знизити відсотки на кредити, що дозволить збільшити розрив між очікуваною прибутковістю капіталовкладень і вартістю кредитів або, іншими словами, прибутки, які залишаться на підприємстві;

- збільшенні державних витрат, інвестицій і закупівель товарів та зменшенні податкового навантаження на підприємства. Збільшення витратної частини бюджету повинно компенсуватися новими податковими надходженнями, які утворюються за рахунок зростання виробництва й розширення зайнятості;

- збільшенні за допомогою субсидій, дотацій, пільг, кредитів, доходів соціальних груп, які, будучи найбільшою групою споживачів товарів, мають найнижчі статки;

- збільшенні за допомогою фінансованих державою об'єктів громадських робіт, стимулювання створення додаткових робочих місць підприємцями, зайнятості населення та недопущення значного безробіття.

При цьому слід наголосити, що запропоновані механізми кейнсіанці рекомендують державам використовувати не тільки для збільшення сукупного попиту й, відповідно, стимулювання динамічного розвитку національних економік, а й для його зменшення з метою обмеження економічного зростання у фазі піднесення.

Ці механізми успішно використовували багато країн у тридцяті роки ХХ століття і використовують сьогодні. Хоча їх критикують представники інших економічних концепцій, кращих заходів для зменшення негативних наслідків рецесії ніхто не запропонував.

Однак аналіз дій вітчизняних інституцій, які несуть відповідальність за розвиток національної економіки, напередодні (2007 – перша половина 2008 рр.), під час (друга половина 2008–2009 роки) і після завершення кризи (2010–2013 роки), свідчить, що вони ігнорували рекомендації кейнсіанців, роблячи все всупереч їхнім пропозиціям.

Так, зарубіжними та вітчизняними вченими визнається, що причиною глибокої рецесії національної економіки у 2009 році є її “перегрів” у 2005–2007 – першій половині 2008 рр., коли обсяги емітованої грошової маси й виданих суб'єктам господарювання і громадянам України кредитів значно перевищували зростання продуктивності праці. Наприклад, В.М.Геєць зазначає, що в основі кризи 2008–2009 років лежать помилки в проведенні грошово-кредитної та валютно-курсової політики України, а саме:

- надмірна активність держави на ринку внутрішніх запозичень для фінансування дефіциту бюджету;

- високі темпи нарощування грошової маси;

- неадекватне збільшення кредитів, виданих суб'єктам господарювання та фізичним особам;

- збільшення соціальних витрат державного бюджету країни;

- неконтрольоване залучення іноземних фінансових ресурсів;

- зростаюча залежність національного господарства від імпорту;

- необґрунтована ревальвація НБУ національної грошової одиниці [1].

Проте, “заколисані” високими темпами економічного зростання у 2006–2007 роках, вітчизняні урядовці для зменшення глибини наступної рецесії не вдалися у 2007–2008 роках до зменшення грошової маси й обмеження сум кредитів, які були видані су-

б'єктам господарювання та громадянам України. Це збільшило у 2008 році в країні інфляцію до 25,2% – найвищого показника у XXI столітті (табл. 3).

Для її зменшення НБУ з подачі Кабінету Міністрів України почав активно обмежувати грошову масу в обігу та підвищувати облікову ставку вже під час кризи. Якщо в передкризовий період грошова маса щорічно зростала на 40–50%, то у 2008 р. – на 30%, а в 2009 р., з метою зменшення інфляції, грошова маса в Україні була зменшена НБУ на 5,5%. Водночас облікова ставка НБУ була збільшена з 8% у 2007 році до 12% у 2008 році.

Таблиця 3

Облікова ставка НБУ; індекси споживчих цін, грошової маси й обсягу наданих кредитів у 2005–2012 роках, % до попереднього року

Показники	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Індекс споживчих цін	113,5	109,1	112,8	125,2	115,9	109,4	108,0	100,6
Зростання грошової маси	154,3	134,5	151,7	130,2	94,5	122,7	114,7	112,8
Облікова ставка НБУ	9,5	8,5	8,0	12,0	10,25	7,75	7,75	7,5
Індекс наданих кредитів	161,8	171,0	174,1	172,0	98,5	101,3	109,4	101,7

Складено за даними [3].

Як наслідок, відтік іноземних фінансових ресурсів до країн-резидентів посилюється зменшенням грошової маси в обігу й обсягу кредитів, наданих вітчизняними банками резидентам. У результаті, кредитна маса українських банків у 2009 році знизилася на 1,5%, а вітчизняні підприємства практично позбулися можливості отримати кредитні ресурси, ставка за якими зросла до 25–30%. Унаслідок цього національна економіка протягом 2010–2013 років знаходилася в стадії стагнації, що, на думку багатьох економістів, ще гірше, ніж рецесія.

Так, А.Чухно зазначає: “Криза – це одна із форм розвитку економіки, в ході якої усуваються застарілі техніка і технологія, організація виробництва і праці, відкривається простір для зростання і утвердження нового” [2, с.4]. Отже, вважає вчений, рецесія спонукає підприємства до пошуку шляхів для виходу з кризи, тоді як стагнація “консервує” проблеми.

Необхідно також відмітити, що протягом досліджуваного періоду більша частина видатків Державного бюджету України направлялася на забезпечення діяльності органів управління та соціальні цілі, тоді як на фінансування науково-технічних робіт у передкризовий період тратилося тільки 1,15–1,25% бюджету, а протягом 2009–2012 років цей показник знизився до 0,93–0,96% (табл. 4). Причому у ВВП видатки держави на інноваційні цілі в передкризовий період знаходилися на рівні 0,4%, а після її закінчення – 0,3%. Водночас не було достатніх коштів на фінансування наукових і науково-технічних робіт у підприємств (їх видатки на ці цілі склали менше 0,1% ВВП) та замовників (менше 0,7% ВВП).

Таблиця 4

Обсяги фінансування наукових і науково-технічних робіт в Україні за джерелами фінансування у 2005–2012 роках

Джерела	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
З держбюджету, млн грн	1 711	2 017	2 815	3 910	3 399	3 704	3 860	4 709
- % видатків держбюджету	1,21	1,15	1,24	1,25	1,11	0,98	0,93	0,96
- % до ВВП	0,39	0,37	0,39	0,41	0,37	0,34	0,29	0,33
Власні кошти підприємств	339	463	521	593	629	872	842	1 121
- % до ВВП	0,08	0,09	0,07	0,06	0,07	0,08	0,06	0,08
Кошти замовників, млн грн	2 938	2 564	2 704	3 327	3 614	4 277	4 764	4 503

- % до ВВП	0,67	0,47	0,38	0,35	0,4	0,40	0,36	0,32
Інші джерела, млн грн	173	120	108	195	180	143	126	225
- % до ВВП	0,04	0,02	0,01	0,02	0,02	0,01	0,01	0,02
Усього, млн грн	5 160	5 164	6 149	8 025	7 822	8 996	9 591	10 559
- % до ВВП	1,17	0,95	0,85	0,84	0,86	0,83	0,73	0,75

Складено за даними [3].

Сукупні видатки України на фінансування інноваційних розробок знизилися з 1,17% ВВП у 2005 році до 0,84% – у 2008 році, що спричинило низьку конкурентоспроможність більшості видів вітчизняної продукції на міжнародних ринках і, відповідно, поглибило кризу в нашій країні. Проте протягом 2009–2012 років загальні видатки в Україні на науку знизилися ще більше (до 0,73–0,75% ВВП), що, власне, і зумовило тривалий період стагнації.

Тому для відновлення економічного зростання Україні необхідно скористатися рекомендаціями Дж.М.Кейнса, й у першу чергу, відновити кредитування вітчизняних підприємств. Для цього облікову ставку НБУ потрібно знизити до 2–3%, а то й нульового рівня. Крім того, слід враховувати, що для країн з нестабільною економікою оптимальним рівнем річної інфляції є 5–6%. Так, наприклад, О.Петрик і С.Ніколайчук вважають оптимальним для України рівень річної інфляції до 4%, зазначаючи, що “загалом рівень, за якого економічні агенти починають не враховувати майбутню інфляцію, відповідає річній інфляції між 0 і 3%” [5, с.11, 20]. При такому показнику бізнес зможе спокійно здійснювати інвестиції в економічні проекти, не переживаючи за те, що прибуток від цих проектів буде знівельований інфляцією. Водночас А.Гальчинський вважає помірною інфляцію на рівні 5,8–6,3% [6, с.7].

Таким чином, відновлення Україною щорічно зростання грошової маси на 20–30% не спричинить перевищення оптимального рівня інфляції (6%) і разом із зниженням облікової ставки НБУ дозволить відновити кредитування вітчизняних підприємств.

Крім зазначеного, для відновлення економічного зростання необхідно скористатися й іншими механізмами, запропонованими кейнсіанцями, а саме: збільшити видатки держави на закупівлю промислової та аграрної продукції в державний резерв; за рахунок збільшення дефіциту державного бюджету розширити перелік робіт з будівництва, реконструкції та ремонту доріг, аеропортів та інших великих об’єктів; звільнити від оподаткування роботи, пов’язані з добудовою незавершених споруд.

Проте наведені заходи будуть мати тимчасовий характер, а стабільно забезпечити швидкі темпи економічного зростання можна тільки за рахунок упровадження інноваційних проектів і підвищення продуктивності праці. Тому на законодавчому рівні необхідно закріпити відсоток видаткової частини державного бюджету, який Україна повинна направляти на забезпечення діяльності освітніх і наукових установ, закупку “ноу-хау”, новітнього обладнання та фінансування впровадження нових технологій.

Висновки. В основі сучасних невдач національної економіки лежать неврахування Україною закономірностей циклічності розвитку економік і невикористання вітчизняними інституціями рекомендацій кейнсіанців, які б дозволили мінімізувати наслідки світової фінансової кризи, яка в нашій країні переросла в економічну. Гальмування в умовах відтоку іноземного фінансового капіталу до країн-резидентів, інфляції через підвищення облікової ставки НБУ і зменшення обсягу грошової маси спричинили неможливість отримання вітчизняними підприємствами кредитних ресурсів і, відповідно, стагнацію національної економіки у 2010–2013 роках.

Для забезпечення економічного розвитку Україні необхідно реалізувати заходи, запропоновані Дж.М.Кейнсом, і відновити кредитування вітчизняних підприємств, знизити податкове навантаження на суб’єктів господарювання, розширити обсяги держав-

них замовлень, забезпечити стабільні видатки державного бюджету на придбання “ноу-хау”, новітнього обладнання і фінансування інноваційних проектів, метою яких є підвищення продуктивності праці та конкурентоспроможності вітчизняних товарів на міжнародних ринках.

1. Геєць В. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи / В. Геєць // Економіка України. – 2009. – № 2. – С. 5–23.
2. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза : природа, шляхи і методи її подолання / А. Чухно // Економіка України. – 2010. – № 1. – С. 4–18.
3. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Кейнс Дж. М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей / Дж. М. Кейнс. – К. : АУБ, 1999. – 189 с.
5. Петрик О. Визначення оптимального рівня інфляції для України / О. Петрик, С. Ніколайчук // Вісник НБУ. – 2007. – № 6. – С. 10–22.
6. Гальчинський А. Стабільність гривні та проблема її забезпечення / А. Гальчинський // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 4–11.

References

1. Heyets, V. “Macroeconomic assessment of monetary and exchange rate policy in Ukraine before and during the financial crisis”. *Economy of Ukraine* 2 (2009): 5–23. Print.
2. Chukhno, A. “The current financial and economic crisis : nature, ways and methods of overcoming” *Economy of Ukraine* 1 (2010): 4–18. Print.
3. Web.< <http://www.ukrstat.gov.ua>>.
4. Keynes, J.M. *Treatise on Monetary Reform. The general theory of employment, interest and money*. Kiev: AUB, 1999. Print.
5. Petryk, A., Nikolaychuk, S. “Determining the optimal inflation rate in Ukraine”. *Bulletin of the National Bank* 6 (2007): 10–22. Print.
6. Halchynskiy, A. “The stability of the hryvnia, and the problem of software” *Economy of Ukraine* 2 (2004): 4–11. Print.

Рецензенти:

Мальчик М.В. – доктор економічних наук, завідувач кафедри маркетингу Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне;

Коваль Л.А. – кандидат економічних наук, завідувач кафедри економіки та фінансів Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем’янчука, м. Рівне.

УДК 332.1:330.3

ББК 65.013

Ткач О.В.

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра менеджменту і маркетингу,
76052, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 82,
тел.: 0342596144

Анотація. У статті розглянуто сучасну організацію економіки регіону з урахуванням особливостей просторового розвитку, який спрямований на посилення конкурентних позицій з використанням внутрішніх ресурсів та екзогенних потенційних можливостей.

Показано регіональну просторово-економічну систему, яка може бути не тільки регіоном, а й міжрегіональним, транскордонним, макрорегіональним утворенням та яка характеризується такими рисами: цілісністю, циклічним динамічним розвитком за умови стійкості щодо екзоген-

них та ендогенних впливів, складним масивом зовнішніх і внутрішніх зв'язків, їх динамічним характером та чітким механізмом взаємодії, здатністю бути керованою й спланованою.

Ключові слова: сучасний регіон, глобальна економічна система, просторовий розвиток, економічний простір, регіональна просторово-економічна система.

Annotation. The modern regional economy organizing has been analyzed with the points of oriental development which directed to the strengthening competition positions with internal and external potential possibilities.

The regional oriental-economical system has been presented which can be not only by the region but as a inter regional, trans regional, boarder regional, macro regional set up. The system can be characterized by the following: wholly, cycling development with the point of stability as for the external and internal influences, completed massive of internal and external connections, their dynamic character and a clear mechanism of cooperation, possibility to be managed and planned.

Keywords: modern region, global economical system, oriental development, economical orient, regional oriental-economical system.

Вступ. Сучасний регіон – це елемент глобальної економічної системи, яка є ієрархією економічних систем міжнародного, міжнародно-регіонального, державного та регіонального рівнів, межі яких не встановлюються територіально й отримують змінний і рухомий характер.

Постановка завдання. Така особливість сучасного регіону підкреслює його просторовий розвиток, що спрямований на посилення конкурентних позицій з використанням внутрішніх ресурсів та екзогенних потенційних можливостей. Тим самим стає актуальним питання дослідження просторових особливостей розвитку сучасного регіону незалежно від його масштабів чи особливостей утворення.

Результати. На нинішньому етапі розвитку глобалізаційних процесів і становлення постіндустріального суспільства при розгляді економічного простору найбільш значимим стає чинник “часу”, який суттєво змінив тлумачення “конкуренції”, зокрема для регіону.

Концентрація економічного простору є однією з його характеристик, яка визначається співвідношенням кількості окремих економічних процесів, що входять у всеохоплюючий процес, до загальної кількості приватних процесів, які реалізуються суб'єктами господарювання. З точки зору ендогенних (внутрішніх) характеристик, зі збільшенням концентрації економічного простору зменшується час, необхідний для завершення трансакції. Рівень концентрації економічного простору впливає на конкурентоспроможність суб'єкта господарювання: остання підвищується щодо аналогічного суб'єкта, який не є елементом цього простору – зі збільшенням концентрації економічного простору з погляду внутрішніх (ендогенних) характеристик зменшується час, необхідний для здійснення трансакції.

Е.Б.Алаєв [4, с.50] виділяє, передусім, поняття території, яке є носієм факторів виробництва й різноманітних виробничих ресурсів. Така територія складає просторову основу суспільної діяльності, простір, на якому відбуваються процеси відтворення і впроваджуються економічні, соціальні та інші функції.

Просторова система, як категорія, є поняттям, яке за своїм змістом набагато ширше, ніж поняття “територіальна система”. Н.В.Павліха [1, с.21] дає визначення просторової системи в контексті просторової взаємодії та просторового сполучення різних елементів, які цілеспрямовано функціонують у реальному просторі. Вона надає просторовій системі характер цілісності та взаємодії. Особливо цікавим є її акцент на цілісності просторової системи, яка, на думку автора, є синтетичною та органічною.

В.А.Поповкін [5, с.19] подає просторову систему як “функціонально-комплексну, структурно-галузеву цілісність, що передбачає певне розміщення компонентів природного, соціального й економічного середовищ у просторі, її просторову неподільність”.

А.Ф.Мельник [12] розглядає просторову систему в аспекті глобалізації як просторово функціональну єдність, що є керованою та організованою.

У ракурсі розвитку такого положення просторових систем В.І.Чужиков [2, с.64] підкреслює набуття особливої інтегральної парадигми регіонального розвитку, в основі якого лежать складні об'єднані комплекси різного таксонометричного рівня.

О.А.Біяков констатує дискретний характер утворення просторово- економічних систем. До елементів, які створюють економічний простір, він відносить: сукупний економічний процес, економічний час, економічну конкуренцію [3, с.33–35].

Зупиняючись на визначенні окремих характеристик регіональної просторово-економічної системи, а саме: “синтетичність”, “цілісність”, можемо стверджувати, що вони стосуються змісту штучного забезпечення або створення необхідних (екзогенних та ендегенних) умов, які б гарантували цілісний характер просторової системи. Зокрема, саме поняття “цілісність” стосовно регіональної просторово-економічної системи застосовується як не до об'єкта, а до процесу, що відбувається всередині регіону.

Застосування змісту цілісності підкреслює факт достатньої складності досліджуваного суб'єкта, у нашому випадку – регіональної просторово-економічної системи. Це вказує на необхідність виявлення внутрішньої детермінації властивостей просторових системних утворень і на недостатність пояснення специфіки просторових систем з точки зору впливу аналогічних систем, що оточують їх зовні, чи процесів, які відбуваються в ході будь-яких зв'язків досліджуваної системи як складової іншої, більш складної просторової системи.

Обумовлення вищезазначених процесів стосується тільки специфіки участі регіональних утворень у розвитку глобальної економічної системи, а також в особливостях використання принципів просторової організації економіки регіонів.

Просторова організація економіки регіону охоплює всі питання, що пов'язані з територіальним поділом праці, розміщенням продуктивних сил, місцем регіону в загальнодержавному та міжнародному поділі праці, регіональними розбіжностями в господарських відносинах, регіональною соціально-економічною політикою, розселенням людей, взаємовідносинами суспільства та навколишнього середовища.

Для вирішення питань, що пов'язані з економічним, екологічним і соціальним розвитком території, сучасний регіон має можливість, окрім використання внутрішніх регіональних ресурсів, потенціалів регіональних суб'єктів господарювання та установ, мобілізувати джерела економічного зростання, які знаходяться за “межами” регіону в масштабах міжрегіонального, національного, макрорегіонального й глобального просторів.

Зміст поняття “просторового розвитку” і “просторової системи” затвердився в західній економічній науці на початку 70-х років ХХ століття і з того ж часу отримав достатньо широкий спектр значень. Сучасні науковці розрізняють поняття “система”, “взаємодія”, “простір” з наступним їх ототожненням і розвитком. У контексті дослідження, що проводиться, цікавим є зміст просторового устрою, його системні ознаки й ієрархія утворення.

Поняття “простору” має різне тлумачення, залежно від сфери наукового застосування. “Економічний простір” – це сукупність трудових, фінансових, виробничих та інших економічних інститутів та зв'язків між ними, які функціонують і реалізуються на певній умовній території в масштабах міжрегіонального, національного, макрорегіонального й глобального рівнів. Нині основними підходами до вивчення й аналізу економічного простору є територіальний, ресурсний та інформаційний підходи. Однак на сучасному етапі розвитку глобалізаційних процесів і становлення постіндустріального суспільства при розгляді економічного простору найбільш значимим стає чинник “часу”, який суттєво змінив тлумачення “конкуренції”, зокрема для регіону.

Сьогодні основними підходами до вивчення аналізу економічного простору є [1]:

1. Територіальний підхід – тлумачить економічний простір як насичену територію, що включає безліч об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, освоєні господарські та рекреаційні площі, транспортні й інженерні мережі. Вважається, що територіальний підхід до економічного простору є актуальним у доіндустріальній й індустріальній епохи розвитку, оскільки еволюційний розвиток суспільства зумовив незалежність установлюваних ним зв'язків, що формують економічний простір у деяких територіальних межах від чинника територіального розташування суб'єктів господарювання.

2. Ресурсний підхід – обумовлює зміст і характер перерозподілу ресурсів, до яких мають доступ суб'єкти господарювання. Зміна парадигми розвитку від ефективного способу перетворення наявних ресурсів до умови ефективного використання людського капіталу, накопичення знань змінили ставлення до ресурсів як до першочергового та необхідного.

3. Інформаційний підхід – розглядає економічний простір через інформаційну складову економічного процесу як форму обміну при взаємодії суб'єкта господарювання з економічним простором. Цей підхід до визначення економічного простору характеризується відсутністю достатньо чітких альтернативних позицій у середовищі цього напрямку, оскільки його поява характерна в останні десятиліття.

Вищевказані зв'язки та впливи можуть мати вертикальний, горизонтальний, функціональний чи часовий характер, а їх системо-утворюючий характер формує регіональний простір. Такий зв'язок і вплив мають взаємний зміст. Він відзначається процесом взаємного впливу просторово-економічних систем одна на іншу, що й зумовлює універсальну форму динамічного розвитку. Така взаємодія визначає існування і структурну організацію регіональної просторово-економічної системи, її об'єднання, поряд з іншими системами, у просторові системи більшого порядку та надбання властивостей усіх інших просторово-економічних систем та явищ.

Характер взаємодії регіональних просторово-економічних систем є таким співвідношенням, при якому причина й наслідки економічних процесів знаходяться в постійній динамічній зміні один одного. Цей причинно-наслідковий зв'язок визначає таку важливу рису, як циклічність їх розвитку, а період коливання має прямо пропорційну залежність від масштабів просторового утворення.

Циклічність розвитку зумовлює таку наступну важливу поступову притаманну рису просторово-економічних систем, як динамічність, тобто постійний розвиток і трансформацію. У нашому розумінні динамічність і трансформаційність регіональних просторово-економічних систем може відбуватися тільки в рамках сталого розвитку, забезпечення необхідних економічних, соціальних та інших стандартів для окремо виділеної просторової системи.

Динамічність розвитку регіональних просторово-економічних систем відбувається в умовах її відносної незмінності, збереження власної структури, сталого функціонування в межах певного часового періоду та здатності залишатися незмінною, стійкою щодо зовнішнього тиску без необхідності переходу в новий інший статичний стан. Тобто стійкість просторово-економічної системи є потребою і можливістю збереження статичного стану розвитку в межах певного часового проміжку в умовах прямого екзогенного впливу.

Чіткий механізм взаємодії елементів регіональної просторово-економічної системи спричиняє стійкий характер внутрішнього середовища системи. Цю рису просторової системи виділяють як смерджентність [1, с.38]. Виникнення будь-яких невпорядкованих зв'язків усередині просторово-економічної системи чи їх хаотичне накопичення або ж зникнення формує появу ендогенних внутрішніх чинників, що ведуть до дестабілізації внутрішньої ситуації в системі.

В.Н.Садовський [6, с.44–46] схильний стверджувати про можливість керованості будь-яким системним утворенням, у тому числі й просторовою системою. Тобто процеси розвитку просторових систем можуть бути спланованими й обумовленими.

Вищевказані риси є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Так, притаманна просторовому устрою динамічність, за визначенням М.М.Габрель [13], характеризує зміни станів елементів зв'язків і відношень у часі й пов'язана з існуючими в просторовій системі можливостями щодо зміни власних параметрів і стану в певний проміжок часу з метою проходження етапів розвитку: зародження, формування, розвитку, трансформації, занепаду й т. п. Таким чином, динамічність просторово-економічної системи лежить у площині її постійного вдосконалення і відбувається в умовах її відносної незмінності, збереження власної структури, сталого функціонування в межах певного часового періоду й здатності залишатися незмінною та стійкою стосовно зовнішнього тиску без необхідності переходу в новий інший статичний стан. Тим самим стійкість регіональної просторово-економічної системи є необхідністю і можливістю збереження статичного стану розвитку в межах певного часового проміжку в умовах прямого екзогенного впливу.

Розвиток регіональної просторово-економічної системи відбувається відповідно до концепції теорії економічних циклів і являє собою процес взаємодії та просторове сполучення елементів виробничого, фінансово-економічного, інфраструктурного, інституційного та соціального характерів, які мають комплексний ендегенний характер, цілеспрямовано функціонують у реальному просторі в розмірах, пропорціях і масштабах з метою забезпечення сталого поступального розвитку як окремих складових елементів, так і в загальному просторовій системі.

Зупиняючись на визначенні простору як взаємодії між об'єктами та явищами просторово-економічної системи, слід зауважити, що цей простір не обмежується тільки географічним простором. Це пояснюється, на нашу думку, швидким розвитком просторових сполучень, які сьогодні набули різних форм і змісту. Донедавна стверджувалося, що просторові сполучення мають вигляд сукупності взаємопов'язаних об'єктів, для яких просторові характеристики мають вирішальне значення [1, с.37].

Ураховуючи швидкий розвиток інформаційних технологій і вплив глобалізаційних процесів, просторові сполучення набувають форми взаємопов'язаних об'єктів за обміном продуктами, енергією, інформацією, активами й пасивами, які мають за мету забезпечення життєздатності та функціонування просторової системи. Таким чином, просторова взаємодія набуває ендегенного й екзогенного характеру.

Процес взаємодії та просторове сполучення елементів просторової системи мають не лише ендегенний та екзогенний характер, як це вже було доведено, а й прямиий і зворотний характер.

Прямиий вектор такої взаємодії має позитивний характер, оскільки створює поза межами просторової системи зовнішнє конкурентне середовище для діяльності самої системи. Формами такого утворення поза межами просторової системи можуть бути будь-які політичні, фінансово-економічні, інституціональні та соціальні утворення.

Зворотний вектор взаємодії, вважаємо, має як позитивний, так і негативний характер. У позитивному плані він може сприяти наповненню додатковими характеристиками змісту елементів просторово-економічної системи. З іншого боку, негативний характер зворотного вектора взаємодії може спричинити зміни в її певній частині, а це, безумовно, порушує загальний порядок елементів просторової системи, прямо впливає на цілісність.

Порушення цілісності просторової системи може змінити структуру та функціональні особливості, у певний проміжок часу негативно вплине на стійкість просторово-економічної системи та її смерджентність.

Проаналізовані характеристики елементів просторово-економічної системи вказують на їх тісний прямий і зворотний взаємозв'язок та їх комплексний характер. Комплексний характер взаємодії елементів просторової системи забезпечує поступальний розвиток просторово-економічної системи.

Різноплановий характер комплексності зумовлює формування і функціонування просторово-економічних систем різного плану й ієрархії. Тим самим регіональна просторово-економічна система може бути не тільки регіоном, а й міжрегіональним, транскордонним, макрорегіональним утворенням.

Новий підхід щодо просторового устрою був викликаний загостренням структурних і функціонально-галузевих проблем в інфраструктурі й вимагав чіткого оперативного реагування з боку державного управління. Так, підхід академіка Д.М.Долішнього щодо прямого зв'язку просторового устрою з характером державного управління свідчить про керованість просторово-економічної системи, її здатність досягати стійкого динамічного розвитку в умовах прямого впливу адміністративних важелів.

Такий адміністративний вплив можна розглядати як штучно створеними умовами забезпечення сталого розвитку просторово-економічних систем. Власне тому Ф.Ратцель [7] називає простір "важливим атрибутом державності" і в основу такого тлумачення кладе "просторову концепцію", де "кожне співтовариство" володіє власною ідеєю про межі своїх володінь і можливості їх господарського та політичного використання. Але Ратцель не зупиняється тільки на зв'язку просторово-економічного устрою та державності, хоча він і пропонує розгляд держави як біологічного організму із циклічним характером розвитку, на базі цього він обґрунтовує потребу в необхідності розширення життєвого простору економічних систем.

Зміст і проблема просторової організації та розвитку лежать у площині розвитку просторової економіки. А.Вебер і Г.Ф.Тюнен [8, с.53–54] обґрунтували необхідність просторового підходу в економіці, подали зміст просторового фактора та затрати на просторове облаштування.

Розвиток теорії просторового устрою зумовив появу визначення поняття економічного поля регіонів, або поля економічного тяжіння регіонів [9, с.111–115]. З розвитком суспільства змінювалися підходи науковців щодо пояснення просторового системного економічного устрою. Так, основним необхідним елементом економічного та просторового інтеграційного процесу Г.Рудольф, К.Косутський, Дж.Аткінсон розглядали капітал.

Слід зауважити, що більшість дослідників проблеми просторового системного економічного устрою розвитку, у тому числі й регіонів, у центр своєї теорії ставлять певний осередок, що є мотиватором просторової динаміки. Так, Ф.Бродель [10] називає такі осередки "світ-імперії" чи "світ-економіки", які протягом довгих років інтенсивно експлуатували свої периферійні регіони-колонії. Але засновники цієї теорії, яку ще називають економічна світосистемна просторова-часова теорія, приходять до висновку, що в разі незабезпечення динамічного розвитку периферійних регіонів-колоній вони спершу набували форми депресивних і, як наслідок, здобували політичну й економічну незалежність.

Особливо безкомпромісним є підхід С.Унтера, Р.Нельсона, В.Л.Макарова в контексті еволюційної економічної теорії, в основу якої покладена дія конкуренції, що має глобальний і відверто агресивний характер щодо ресурсів, ринків збуту й капіталів.

Самодостатній й активний розвиток регіональних просторових систем за рахунок стимулювання та зміцнення міжгалузевих зв'язків, з урахуванням інфраструктурних проектів, стали підґрунтям теорії полюсів росту Ф.Перру [11] й У.Алото. Економічні погляди Ф.Перру найбільш близько підійшли до обґрунтованого висвітлення теоретичних основ розвитку просторово-економічних систем.

Висновки. Просторово-економічні системи відзначаються такими рисами: цілісністю, циклічним динамічним розвитком за умови стійкості щодо екзогенних та ендогенних впливів, складним масивом зовнішніх і внутрішніх зв'язків, їх динамічним характером та чітким механізмом взаємодії, здатністю бути керованою та спланованою.

Регіональна просторово-економічна система може бути не тільки регіоном, а й міжрегіональним, транскордонним, макрорегіональним утворенням, при цьому особливість їхнього циклічного розвитку має прямо пропорційну залежність від масштабів просторового утворення.

1. Павліха Н. В. Управління сталим розвитком просторових систем : теорія, методологія, досвід : [монографія] / Наталія Володимирівна Павліха. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. – 380 с.
2. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика : історія та сучасна методологія : [монографія] / Віктор Іванович Чужиков. – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с.
3. Бияков О. А. Теория экономического пространства: методологический и региональный аспекты : монография / О. А. Бияков. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2004. – 152 с.
4. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, – 1983. – 350 с.
5. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В. А. Поповкін. – К. : Наук. думка, 1993. – 220 с.
6. Садовский В. Н. Обоснование общей теории систем / В. Н. Садовский. – М. : Наука, 1974. – 280 с.
7. Ратцель Ф. Человечество как жизненное явление на земле / Ф. Ратцель. – М., 1999.
8. Рапош П. Кризисы и современный капитализм / Павел Рапош. – М. : Изд-во полит. л-ры, 1986.
9. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс ; [пер. с англ. Л. Звонарёвой] // Избранные произведения. – М. : Экономика, 1993. – 757 с.
10. Бродель Ф. Время мира. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV–XVIII вв. / Ф. Бродель. – М. : Прогресс, 1992. – 636 с.
11. Wallerstein I. The politics of the World-Economy / Wallerstein I. – Cambridg, 1984.
12. Мельник А. Ф. Регіональна політика та підтримка регіонального розвитку: порівняння досвіду Німеччини, ЄС та України / А. Ф. Мельник // Журнал Європейської економіки. Видання Тернопільської академії народного господарства. – 2003. – Т. 2, № 2. – С. 180–203.
13. Габрель М. М. Методологічні основи просторової організації містобудівних систем (на прикладі Карпатського регіону України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра техн. наук : спец. 05.23.20 / М. М. Габрель. – К., 2002. – 36 с.

References

1. Pavlikha, Natalija. *Oriental systems managing: Theory, methodology, experience [Monograph]*. Lutsk: Volunska regional publishing, 2006. Print.
2. Chyzhukov, Victor. *Global regionalistic: history and modern methodology [Monography]*. Kyiv: KNEU, 2008. Print.
3. Bijakov, O. *Theory of economical orient: methodological and regional aspect [Monograph]*. Tomsk: Publishing Tom. U-y, 2004. Print.
4. Alaev, E. *Social-economical geography: Meaning-terminological vocabulary*. Moscow: Muslj, 1983. Print.
5. Popovkin, V. *Regionally-wholly method in economy*. Kyiv: Naykova Dymka, 1993. Print.
6. Sadovskiy, V. *The whole system theory stipulation*. Moscow: Nauka, 1974. Print.
7. Ratcel, F. *Nationality as living appeal on Earth*. Moscow, 1999. Print.
8. Raposh, Pavel. *The crisis and modern capitalism*. Moscow: Political literature publishing, 1986. Print.
9. Keins, D. *The whole theory of employment, interest rate and money*. Moscow: Economics, 1993. Print.
10. Brodel, F. *Peace time. Material civilization, economy and capitalism XV–XVIII s*. Moscow: Progress, 1992. Print.
11. Wallerstein, I. *The politics of the World-Economy*. Cambridg, 1984. Print.
12. Melnyk, A. “Regional policy and regional supporting: German, UE, Ukraine experience camper”. *European economy journal* 2.2 (2003): 180–203. Print.
13. Gabrel, M. *The methodological base of oriental city organizing systems (on the sample of Carpatianal region of Ukraine) author theses for obtaining Doctor of technical science : spec. 05.23.20*. Kyiv, 2002. Print.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 373.8: 332.15
ББК 65.32.-18

Баланюк І.Ф., Баланюк С.І.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра обліку і аудиту,
кафедра менеджменту і маркетингу,
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Південний бульвар, 37, кв. 6,
тел.: 0950561827,
e-mail: serhio088@gmail.com

Анотація. Стаття спрямована на дослідження проблеми розвитку господарств населення в системі сільських територій. Метою визначено розробку теоретичних та організаційних засад діяльності господарств населення в системі розвитку сільських територій.

На основі власних досліджень і систематизації поглядів науковців-аграріїв встановлено, що господарства населення виконують чимало функцій. Зокрема, у виробничій сфері власники особистих селянських господарств, збільшивши земельні наділи (за рахунок розширення присадибних ділянок й одержання земельних паїв) і припинивши діяльність у колективному сільськогосподарському підприємстві, нарощують власне виробництво – продукція виготовляється для самозабезпечення, а надлишки реалізуються на ринку; у соціальній сфері господарства населення забезпечують себе, а також членів сім'ї, родини роботою, розбудовують житло, беруть участь у розвитку сільської території.

Теоретико-методологічною основою вивчення особливостей функціонування господарств населення в системі розвитку сільських територій є діалектичний метод пізнання, системний підхід до вивчення економічних явищ і процесів, пов'язаних із розвитком господарств населення в системі сільських територій. У роботі також було використано такі методи дослідження, як аналіз і синтез – для вивчення особливостей та закономірностей розвитку господарств населення й сільських територій; монографічний – для поглибленого вивчення функціонування господарств населення та їх соціально-економічного розвитку в системі сільських територій.

Ключові слова: господарства населення, сільські території, система, функції, розвиток, підсистема.

Annotation. The article deals with the investigation of the problem of the development of the people's economies in the system of rural territories. The aim of the article determines the working out of theoretical and organization measures of the people's economies' activity in the system of the rural territories' development.

On the basis of the private investigations and systematization of agrarian scientists' views it has been determined that the people's economies play so many functions which are grouped by their spheres. In particular in manufacturing sphere the owners of the private peasants' economies having increased their land plots (by the expansion of the land plots and getting their land shares) and having stopped their activity in a collective agricultural enterprise, extend their private production – output is produced for self – sufficiency, and surpluses are realized at the market in social sphere people's economies provide with the work themselves and also all the members of the family and relatives, build their dwellings, and take part in the development of rural territories.

The theoretical and methodological basis is a dialectic method of cognition the economic phenomena and processes, connected with development of people's economies in the system of rural territories. Such methods of investigation as analyses and synthesis were used in this article; for studying the peculiarities and regularities in the development of people's economies and rural territories: monographic – for thorough studying the functioning of the people's economies and their socio and economic development in the system of rural territories.

Keywords: people's economies, rural territories, system, functions, development, subsystem.

Вступ. Важливим аспектом підвищення соціально-економічної результативності функціонування господарств населення є їхній розвиток в органічній єдності з тією сільською територією, яка забезпечує їм просторову, а також ресурсну базу для виробничої діяльності. Водночас вона являє собою середовище, у якому формуються, утверджуються й розвиваються господарства населення. У свою чергу господарства населення – одна з найважливіших складових системи сільської території. У нашому дослідженні вони розглядаються як її база, системотворча ланка. Тому соціальне й організаційно-економічне забезпечення функціонування господарств населення в системі сільських територій є проблемою, що потребує невідкладного розв'язання.

Сутність і роль господарств населення й сільських територій у соціальному розвитку аграрного сектору висвітлювали у своїх працях вітчизняні вчені Л.Балаш, О.Біттер, О.Бородіна, В.Бурлакова, Ю.Губені, В.Липчук, І.Лукінов, О.Павлов, М.Пітюлич, О.Попова, І.Прокопа, М.Смушак, Т.Шматковська, М.Шульський, В.Юрчишин, В.Якубів та ін. Проте більш детального розгляду потребує організаційно-економічне забезпечення функціонування та розвитку господарств населення на сільських територіях.

Постановка завдання. Важливою особливістю дослідження сучасних проблем сільського господарства й села є послідовне підвищення уваги до економічного й соціального розвитку сільських територій. Категорія “сільська територія” поступово входить у наукове й прикладне використання в процесі розробки заходів із підвищення соціально-економічної результативності розвитку сільського господарства.

Мета статті полягає в розробці теоретичних засад діяльності господарств населення в системі розвитку сільських територій Івано-Франківської області.

Результати. Селянські господарства України з початку ХХ ст. пройшли еволюційний шлях від одноосібних селянських господарств, особистих підсобних господарств до особистих селянських господарств.

Основа особистих підсобних господарств – праця членів сім'ї, яка базувалася на землі й власних засобах і предметах праці. Тут спостерігалось поєднання особистої власності на будівлі, худобу, птицю, вироблену продукцію, а також землю, яка за суттю була державною, проте передавалася селянам для використання [1, с.167].

Нові умови господарювання особистих селянських господарств вплинули на зміну їх функцій. Дослідники не одностайні в поглядах на те, які саме функції повинні виконувати господарства населення. Учені у своїх працях обґрунтовують різну їх кількість. Це залежить перш за все від сфери та напряму того чи іншого наукового дослідження. В основному авторів можна розділити на тих, що розглядають функції господарств населення у вузькому розумінні (виробничого спрямування) і в більш широкому, який, окрім виробничого аспекту, торкається соціальної сфери.

Ширше функції господарств населення розглядає І.Свиноус, виокремлюючи такі: самозабезпечення, бюджетонаповнення, ресурсо- та енергозбереження, соціальну та виховну [2, с.36–38]. Схожого погляду дотримується І.Франчук, яка наводить такі їхні функції: соціальну, економічну, демовітворювальну, духовну, виховну й екологічну [3, с.31–32].

У більш вузькому розумінні розглядає функції господарств населення Л.Балаш, яка виокремлює постачальницьку, виробничу, посередницьку та споживчу [4, с.18]. Т.Беркута, обґрунтовуючи функції виробництва сільськогосподарської продукції, наголошує на участі господарств населення в забезпеченні відтворення робочої сили [5, с.26]. В умовах глобальної економічної кризи господарства населення, за обґрунтуванням М.Вдовиченка та М.Нестерця, виконують не лише функцію самозабезпечення, а й реалізують частину виробленої продукції державі, споживчій кооперації та на ринку, поліпшуючи тим самим постачання міського населення [6, с.76].

Поділяючи думку науковців із цього приводу, вважаємо, що основні функції господарств населення можна об'єднати, виокремивши:

- виробничу функцію, оскільки власники особистих селянських господарств, збільшивши земельні наділи (за рахунок розширення присадибних ділянок й одержання земельних паїв) і припинивши свою участь у колективних сільськогосподарських підприємствах, розширюють власне виробництво, у результаті чого виробляється продукція для самозабезпечення, а надлишки реалізуються на ринку; для забезпечення виробництва здійснюється постачання (придбання) пального, насіння, добрив тощо;
- соціальну функцію, оскільки господарства населення забезпечують себе, а також членів сім'ї, родини роботою, розбудовують житло, здійснюють придбання матеріальних ресурсів, здобувають освіту, беруть участь у розвитку сільської території;
- виховну функцію: старше покоління передає свій досвід господарювання дітям і внукам.

Забезпечення виробничої, соціальної та виховної складових функціонування господарств населення утворює суспільну складову: дані суб'єкти господарювання постачають державі 3/4 всієї продукції сільського господарства, що дає підстави називати їх "годувальниками країни".

Рівень розвитку господарств населення певною мірою відображає стан і рівень розвитку сільських територій і, навпаки, сільська територія як середовище існування, життєдіяльності селян та функціонування господарств населення зумовлює (через наявність сприятливого чи несприятливого підприємницького середовища) можливості й умови ведення господарської діяльності, визначає фактори, які надалі впливають на їх соціально-економічне становлення [7, с.65].

Вивчення проблематики сільських територій для вітчизняної наукової думки є відносно новим явищем, а його багатогранність і широкий спектр досліджень зумовлюють значну кількість підходів до визначення сутності цього поняття. Одним із таких підходів є територіальний, за яким сільську територію вивчають за територіальною ознакою, тобто фізичною площею землі, яка містить у собі одне (чи більше) сільське поселення. Учені визначають сільську територію як "історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує всю сукупність сільських населених пунктів: селищ, сіл, хуторів, односімейних жилих утворень, що знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад" [8, с.449].

Важливим у формуванні наукової думки щодо розвитку сільських територій стало застосування системного підходу в дослідженні зазначеної проблематики. Одним із перших до нього звернувся В.Юрчишин, який підкреслив, що "сільська територія у сучасному розумінні являє собою складну і багатофункціональну природну, соціально-економічну й виробничо-господарську структуру та характеризується сукупністю властивих кожній з них особливостей: площею земельних угідь, на яких вона розміщена; чисельністю тих, хто проживає, і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей; обсягами і структурою виробництва; розвитком соціальної й виробничої інфраструктури; формою зайнятості тих, хто проживає на ній, та іншими рисами" [9, с.7]. Один із внесків науковця в дослідження сутності сільської території стосується її розвитку із селяноцентристських позицій. Його суть полягає в тому, що визначальною складовою сільських територій є селянин як основна функціональна одиниця сільських територій. Погоджуючись із цією думкою, вважаємо, що селянин є одночасно суб'єктом й об'єктом розвитку сільських територій, тобто рушійною силою вказаного процесу й водночас тим, на кого спрямований результат розвитку.

Дослідження місця господарств населення в системі сільських територій, на нашу думку, потребує застосування системно-соціального підходу, за якого сільську територію слід розглядати як відкриту багатофункціональну систему з виокремленням у ній усієї сукупності соціальних складових: освітніх, лікувально-оздоровчих, народно-куль-

турних, демографічних, кадрово-забезпечуючих. Чільне місце серед них належить духовній складовій розвитку сільських територій і господарств населення.

Забезпечення соціального розвитку сільських територій повинно бути спрямоване, передусім, на підвищення життєвого рівня селянських і всіх інших родин [10, с.114]. Зважаючи на те, що господарства населення є суб'єктами господарювання сімейного типу й функціонують у межах сільських територій, можемо стверджувати, що вони – основний об'єкт розвитку соціальної складової системи сільських територій. Визначальною передумовою їх ефективної розбудови слід вважати формування сприятливого системозабезпечуючого середовища. Його особливість полягає в тому, що воно водночас виконуватиме системозабезпечуючу функцію розвитку господарств населення.

Беручи до уваги сучасні дослідження розвитку сільських територій, вважаємо, що всі елементи та складові, що утворюють їх систему, поділяються на територіальну, ресурсозабезпечуючу, виробничу та соціальну субсистеми. Кожна з них, у свою чергу, складається із субсистем нижчого порядку, функціонування й цілеспрямований розвиток яких забезпечує дієздатність системи в цілому. Вона може існувати та розвиватися лише за умови функціонування кожної із субсистем. Відповідно всі вони повинні діяти гармонійно, злагоджено та взаємоузгоджено, оскільки відставання хоча б однієї з них гальмує всю систему сільської території, від чого, урешті-решт, страждає добробут її основної життєзабезпечуючої складової – селянської родини.

Територіальна субсистема визначає просторову локалізацію, яка властива кожній сільській території і є підґрунтям для всіх інших субсистем. Сільська територія фізично є геопросторовою одиницею та входить до складу адміністративно-територіальних утворень. Вона характеризується певними вимірними ознаками, які можна вважати вихідними параметрами її потенціалу – площею, локалізацією, особливостями рельєфу й клімату, чисельністю населення та його щільністю тощо.

Важливе значення в розвитку господарств населення в системі сільських територій має фінансова складова ресурсозабезпечуючої субсистеми. Так, на відміну від інших виробників сільськогосподарської продукції, функціонування яких спрямоване на одержання й максимізацію прибутку, діяльність господарств населення зосереджена переважно на забезпеченні життєдіяльності селянської родини. Це проявляється в тому, що господарства населення забезпечують себе основною частиною необхідних продуктів харчування шляхом власного їх виробництва. Дохід від реалізації сільськогосподарської продукції спрямовується на придбання продуктів харчування, які не виробляються господарством, інших необхідних товарів і послуг, а також на підтримку функціонування господарства. Частину доходів господарств населення складають також кошти, отримані не від сільськогосподарського виробництва та послуг – пенсії, стипендії, субсидії, заробітна плата членів селянської сім'ї, допомога родичів тощо.

Таке фінансове забезпечення й спосіб господарювання можна назвати лише засобом виживання селян, оскільки про отримання прибутків і збагачення мова не йде зовсім. Це унеможливорює розвиток господарств населення як повноцінних суб'єктів господарювання, виробників сільськогосподарської продукції, оскільки в самому понятті розвитку закладені насамперед висхідні параметри (збільшення, покращення, нарощення обсягів тощо). Для того щоб господарства населення мали можливість розвиватися, їм, безумовно, необхідні фінансові ресурси. Так, сільськогосподарські підприємства мають змогу долати цю проблему через отримання кредитів (часом здешевлених), проте цей шлях неможливий для господарств населення у зв'язку з тим, що вони не є юридичною особою і фактично не мають змоги отримати кредит. Виняток можуть становити фізичні особи-підприємці, однак обсяги доступних для них кредитів також доволі обмежені. Як бачимо, існує величезна “діра” на законодавчому рівні, яка перешкоджає розвитку господарств населення, які є потужною, а подекуди й провідною, складовою системи агропродовольчого забезпечення країни.

Висновки. Результати дослідження особливостей функціонування господарств населення в рамках вивчення їхнього місця та ролі в розвитку сільських територій дають підстави для кількох найважливіших висновків.

Розвиток господарств населення в системі сільських територій є двостороннім, взаємофункціональним процесом, який, з одного боку, через соціально-економічну результативність функціонування господарств населення (у їх поєднанні з іншими суб'єктами господарювання) відображає рівень розвиненості та становлення сільської території, а з іншого, – залежно від сприятливості підприємницького середовища, зумовлює формування, становлення й утвердження господарюючих суб'єктів.

Можна стверджувати, що господарства населення є елементом виробничо-господарської підсистеми сільських територій, суб'єктом її виробничих відносин, функціонування та розвиток яких забезпечують соціально-економічну розбудову сільських територій. Попри те, що тут виробляється основна частка валової продукції сільського господарства, вони залишаються найменш вивченими суб'єктами господарювання.

Господарства населення відіграють провідну роль у соціально-економічному розвитку сільських територій: з одного боку, забезпечують зайнятість сільського населення, а з іншого, – здійснюють випуск продукції для власних потреб селян і реалізації на ринку. Вони є невід'ємною складовою і фактично одним із засобів існування села з усіма притаманними йому особливостями проживання й праці.

1. Баланюк С. І. Еволюція розвитку господарств населення / С. І. Баланюк // Особенности развития регионов Украины в новых экономических условиях : материалы II Всеукр. науч. web-конф. молодых учёных. – Сімферополь : ДИАЙПИ, 2011. – С. 166–168.
2. Свиноус І. В. Економічні аспекти функціонування особистих селянських господарств / І. В. Свиноус. – К. : Аграр Медіа Груп, 2010. – 414 с.
3. Франчук І. Б. Розвиток особистих селянських господарств у малоземельному регіоні : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)” / І. Б. Франчук. – Львів, 2009. – 199 с.
4. Балаш Л. Я. Шляхи розвитку особистих селянських господарств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)” / Л. Я. Балаш. – К., 2007. – 214 с.
5. Беркута Т. В. Трансформація господарств населення в умовах аграрних перетворень : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 “Економіка та управління національним господарством” / Т. В. Беркута. – К., 2009. – 225 с.
6. Вдовиченко М. Х. Особисте господарство селянина / М. Х. Вдовиченко, М. А. Нестерець // Економіка АПК. – 1995. – № 6. – С. 76–79.
7. Баланюк С. І. Господарства населення у системі сільських територій: рушії та блокатори розвитку / С. І. Баланюк // Матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. [“Механізми формування конкурентоспроможності продукції, підприємств і територій”], на базі Ун-ту економіки і підприємництва, (Хмельницький, 11–12 жовт. 2012 р.). – Тернопіль : Крок, 2012. – С. 64–66.
8. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва : посібник у питаннях та відповідях / за ред. П. Т. Саблука. – К. : ІАЕ, 1999. – 532 с.
9. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 3–10.
10. Біттер О. А. Рівень життя сільського населення: проблеми і перспективи / О. А. Біттер. – Львів : Укр. технології, 2005. – 288 с.

References

1. Balanyuk, Serhii. *Evolution of the development of the people's economy*. Simferopol : DIP, 2011. Print.
2. Svynous, Ivan. *Economical aspects of the functioning of the private peasant's economies*. Kyiv: Agrar Media Group, 2010. Print.
3. Franchuk, Iryna. *Peculiarities of the private peasant's economies in a small land region*. Lviv: 2009. Print.
4. Balash, Lidia. *Ways of the development of the private peasants' economies*. Kyiv: 2007. Print.
5. Berkuta, Tetyana. *Transformation of the people's economies in the conditions of agrarian reforms*. Kyiv: 2009. Print.
6. Vdovychenko, Mychailo. “Private peasant's economy”. *Economica AIC* 6(1995): 76–79. Print.

7. Balanyuk, Serhii. "People's economies in the system of rural territories". *Materials of an international scientific and practical internet – confer.* Hmelnytsky, Ternopil: Krok [Step], 2012. Print.
8. Sabluk, Petro. *Reforming and development of enterprises of agro-industrial production. Textbook in questions and answers.* Kyiv: IAE, 1999. Print.
9. Urchyshyn, Volodymyr. "Rural territories as systemforming factors of the development of agrarian sector in economics". *Ekonomika AIC* 3 (2005): 3–10. Print.
10. Bitter, Olexandr. *Standards of living of rural people: problems and perspectives.* Lviv: Ukrainian technologies, 2005. Print.

Рецензенти:

Якубів В.М. – доктор економічних наук, професор кафедри обліку і аудиту ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника";

Шеленко Д.І. – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника".

УДК 005.932: 338.49

ББК 65.291.592

Полянська А.С.

ФОРМУВАННЯ ЛОГІСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ

Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра менеджменту і адміністрування,
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15,
тел.: 034223557,
e-mail: parvs@ukr.net

Анотація. У статті розглянуто вплив промислового розвитку на формування логістичної інфраструктури в регіоні. Визначено основні елементи логістичної інфраструктури регіону. Окреслено перешкоди на шляху до використання логістичного підходу в регіональному управлінні. Охарактеризовано структуру логістичної інфраструктури для забезпечення промислового розвитку регіону на прикладі підприємств нафтогазового комплексу. На базі розрахунку коефіцієнта спеціалізації обґрунтовано необхідність урахування виробничої спеціалізації регіону в процесі формування логістичної інфраструктури регіону. Узагальнено принципи логістичного управління в процесі формування логістичної інфраструктури регіону.

Ключові слова: регіон, логістика, логістична інфраструктура, коефіцієнт спеціалізації, принципи формування логістичної інфраструктури.

Annotation. The article considers the influence of industrial development on the logistics infrastructure formation in the region. The main elements of the logistics infrastructure in region are determined. The obstacles on the way of using the logistic approach in the regional management are outlined. The structure of the logistics infrastructure for the regional industrial development on an example of oil and gas companies is characterized. On the basis of the coefficient of specialization calculation, the necessity of taking into account the regional production specialization in the formation of regional logistics infrastructure is grounded. The main principles of logistics management in the process of logistics infrastructure formation in the region are generalized.

Keywords: region, logistics, logistics infrastructure, the coefficient of specialization, principles of formation of logistics infrastructure.

Вступ. Сьогодні питання галузевого й регіонального розвитку лежать у площині реалізації комплексних програм розвитку, які б ураховували пріоритети загальнодержавного, галузевого та регіонального поступу. А це можливо за умови ефективного промислового виробництва, орієнтованого на споживача й відповідного рівня розвитку чутливої до його зміни інфраструктури. Нині інфраструктура регіону охоплює комплекс виробничих і невиробничих галузей та сфер діяльності, які забезпечують хід й

умови відтворення господарських процесів. Вона тісно пов'язана з ринковою інфраструктурою, яка включає галузі, підгалузі та сфери діяльності, головне завдання яких полягає в доведенні товарів від виробників до споживачів. Важливим тепер для регіону є питання формування інфраструктури, яка б відповідала ринковим принципам господарювання і розвивала сфери діяльності, що задовольняли б ринковий попит на засадах надійності, своєчасності, якості, мінімальних витрат. При цьому враховувалась би не тільки суспільна потреба, а й потенціал, яким володіє регіон, сформований природними й економічними умовами, положенням відносно джерел сировини, паливно-енергетичних ресурсів, виробничою спеціалізацією і структурою, рівнем розвитку, особливостями територіальної організації.

Актуальність дослідження окресленої в статті проблеми визначена тим, що інфраструктура є вирішальним фактором розвитку регіону. Адже кожне підприємство, розміщене в регіоні, є частиною його господарського комплексу. А завдяки встановленню раціональних зв'язків між окремими підприємствами, які технологічно й логістично пов'язані між собою, може бути забезпечений максимальний господарський ефект при найменших витратах. Відтак розвинена інфраструктура регіону може слугувати каталізатором інвестиційної активності в регіоні та передумовою його соціально-економічного розвитку.

Постановка завдання. В умовах загострення соціальних, економічних, політичних проблем, збільшення регіональних диспропорцій у регіонах постійною є потреба пошуку можливих шляхів нейтралізації цих явищ. Стійкий розвиток економіки Івано-Франківського регіону забезпечується за рахунок створення сприятливих умов для розвитку великих підприємств на інноваційній основі та залучення інвестицій. У цьому стратегічному напрямі важлива роль відводиться інфраструктурі області, у тому числі розбудові та модернізації транспортної інфраструктури, розвитку логістики, розвитку галузі зв'язку та телекомунікацій [1].

В економічній літературі питання розвитку інфраструктури регіону головним чином пов'язують із транспортним забезпеченням, виробничою і соціальною сферами [2; 3]. Зважаючи на те, що інфраструктура має підлеглий характер, вона повинна враховувати вимоги й зміни в діяльності тих галузей і сфер, які вони обслуговують. Зміна парадигми управлінської діяльності висуває нові вимоги до застосування сучасних концепцій розвитку, серед яких особливе значення належить логістиці, що дозволяє оптимізувати процеси переміщення матеріальних і супровідних до них інформаційних потоків у межах сформованих логістичних ланцюгів постачання. Застосування засад логістичного управління в процесах розвитку інфраструктури регіону дозволить розширити й оптимізувати потокові процеси на окремих територіях за потребою. Урахування засад логістичної концепції сприятиме зменшенню витрат на переміщення матеріальних потоків у межах регіону, зростанню рівня логістичного обслуговування та підвищенню ефективності роботи не тільки окремих підприємств, а й міжгалузевих регіональних комплексів. Такий зв'язок необхідно брати до уваги під час визначення пріоритетних напрямів і стратегічних завдань економічного й соціального розвитку регіону. Зокрема, в Івано-Франківській області до 2015 року у сфері логістичної діяльності окреслено такі завдання: аналіз логістичного потенціалу регіону та розробка комплексної програми його використання, розвиток і нарощування; аналіз та формування раціональних регіональних і міжрегіональних логістичних ланцюгів через вдосконалення і розвиток інфраструктур: виробничої, регіональних ринків та інформаційних систем; започаткування підготовки фахівців з логістики в регіональних закладах освіти для потреб підприємств й управлінських структур регіону [1].

Окремі напрями практичної реалізації зазначених стратегічних завдань регіонального розвитку у сфері логістики пов'язані з підвищенням транзитного потенціалу регіону. Зокрема, заплановано будівництво логістичного центру інформаційного супроводження транзиту капіталів, людей і товарів через західний кордон України, а також

влаштування автомобільної дороги від селища Верховина (Івано-Франківська область) до кордону з Румунією [4].

Разом з тим, незважаючи на те, що концепція логістики сьогодні набуває широкого поширення та практичного застосування не тільки на рівні підприємств, а й рівні регіону [5; 6], теоретико-методологічний базис логістичного управління використовується слабо. Зокрема, у положеннях оновленої регіональної стратегії розвитку й уточнених пріоритетних напрямках розвитку регіону на 2015–2020 роки увага звернена на розвиток транспортної і соціальної інфраструктур, а розвиток логістики втрачає свою важливість (табл. 1).

Сьогодні розвиток логістичної інфраструктури найчастіше пов'язують із розвитком кластерів. Кластерна модель знайшла широке застосування в програмах розвитку регіонів України [8]. Урахування логістичного потенціалу Закарпатської області дозволило сформулювати в цьому регіоні транспортно-логістичний кластер. Тернопільська обласна адміністрація спільно з Тернопільською міською радою та Тернопільським національним технічним університетом ім. І.Пуллюя також працюють над проектом створення транспортно-логістичного кластера. Реалізація вказаного проекту спрямована на формування системи змішаних перевезень з використанням усіх видів транспорту й формування відповідної транспортної інфраструктури; ефективне комплексне логістичне обслуговування процесу доставки й обробки вантажів, а також митно-брокерських і супутніх послуг. Функціонування зазначеного кластера пов'язують із збільшенням ресурсного транзитного потенціалу регіону; зменшенням транспортних потоків, у тому числі транзитних, через місто Тернопіль і збільшенням таких потоків по концесійній автомагістралі; оптимізацією вантажних та пасажирських потоків; збільшенням кількості якісних складських приміщень (класу "А" або "В"); розширенням послуг з оброблення, управління, фасування та пакування товарів, а також інформаційних, сервісних, юридичних та інших послуг [9].

Таблиця 1

Пріоритетні напрями розвитку Івано-Франківського регіону на 2015–2020 роки [7]

Пріоритетні напрями розвитку регіону, визначені Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 року	Пріоритетні напрями розвитку регіону на 2015–2020 роки
...	...
Розбудова та модернізація транспортної інфраструктури, розвиток логістики	Розбудова та модернізація транспортної і соціальної інфраструктур

Таким чином, нині окремі положення логістичної концепції знаходять своє застосування в практиці регіонального розвитку. Базовою передумовою формування логістичної інфраструктури регіону є наявність її транспортної, складської, інформаційної, виробничої складових. Разом з тим використання діючих складових інфраструктури регіону для вирішення завдань регіонального розвитку на засадах логістики вимагає дослідження галузей і сфер господарської діяльності, які б активізували використання логістичного потенціалу регіону, забезпечили оптимізацію переміщення матеріальних ресурсів у межах сформованих регіональних міжгалузевих комплексів і сприяли процесам міжнародної інтеграції.

Метою написання статті є виділення базових передумов формування логістичної інфраструктури регіону з урахуванням його виробничої спеціалізації. У статті вирішення цієї проблеми пропонується на прикладі підприємств нафтогазового комплексу. Досягнення поставленої в статті мети базується на вирішенні таких завдань: визначення сутності логістичної інфраструктури регіону та характеристика її основних елементів; узагальнення головних проблем, що перешкоджають розвитку логістичної інфраструк-

тури регіону; виділення напрямів і шляхів формування логістичної інфраструктури регіону на базі врахування його виробничої спеціалізації.

Результати. Дослідження особливостей управління матеріальними потоками в будь-якій сфері промислового виробництва та їх характеристика розширюють можливості діагностики потенціалу розвитку інфраструктури регіону й орієнтують на використання сучасних технологій інфраструктурного забезпечення.

Важливим є визначення сутності логістичної інфраструктури та характеристика її основних елементів. В економічній енциклопедії за редакцією В.Мочерного логістичну інфраструктуру визначено як сукупність елементів логістичної системи, що виконують певні логістичні завдання в логістичних процесах. У логістичних процесах на виконання логістичних завдань задіяна складна інфраструктура, цілісна за характером її використання в системі логістичного управління, яку класифікують на: будівлі й споруди з необхідним обладнанням для складування продуктів, транспортні та маніпуляційні засоби, засоби пакування продуктів, засоби збирання, оброки та передачі логістичної інформації [10, с.205].

Логістичне управління є динамічним процесом, отже, матеріальні та нематеріальні об'єкти, які безпосередньо виконують логістичні операції, слід розглядати як систему засобів просторово-часового перетворення логістичних потоків (матеріальних, інформаційних, фінансових, людських), а також сукупність підприємств різних організаційно-правових форм, які забезпечують організаційно-економічні умови проходження цих потоків за допомогою творення потенціалу відповідних логістичних послуг [5, с.24].

Важливо також ураховувати інституційний чинник логістичної інфраструктури, який забезпечує обслуговування регіонального, національного та міжнародного ринку на основі узгодження й координації зв'язків між галузями та сферами діяльності матеріального й нематеріального виробництва з метою оптимізації матеріальних потоків у регіоні та за його межами.

Аналізуючи передумови формування логістичної інфраструктури регіону, необхідно розглядати дві її складові: технічну й організаційно-економічну. Технічна складова містить систему засобів для перетворення матеріального, а саме: автошляхи, залізничні колії, залізничні станції, контейнерні термінали, логістичні центри. Організаційно-економічна складова охоплює підприємства різних організаційно-правових форм, які створюють організаційно-економічні умови проходження матеріальних потоків з метою їх просторово-часової оптимізації (логістичні оператори, транспортно-експедиційні організації, інформаційно-телекомунікаційні мережі, фінансово-кредитні організації, митниця, торговельні представництва інших держав, торгово-промислова палата України). Нині якісні характеристики функціонування окремих елементів регіональної інфраструктури не завжди відповідають вимогам сучасного розвитку. Мова йде про транспортну інфраструктуру та її технічний стан, якість доріг, присутність логістичних операторів, створення логістичних центрів, наявність та якість складських потужностей, рівень логістичного сервісу. До причин, що перешкоджають розвитку логістичної інфраструктури, слід віднести:

- відсутність фахівців, які б займалися питаннями регіональної логістики;
- применшення, а інколи нівелювання значення логістики в забезпеченні розвитку регіонів;
- низький рівень інфраструктурного забезпечення галузевих підприємств у розрізі тих видів діяльності, що пов'язані з логістикою.

Ураховуючи позитивну динаміку обсягів реалізованих послуг в Івано-Франківській області, які пов'язані з формуванням логістичної інфраструктури регіону (табл. 2), можна стверджувати про можливість розвитку цього напрямку діяльності.

Таблиця 2

Обсяги реалізованих послуг, пов'язаних із формуванням логістичної інфраструктури в Івано-Франківській області, тис. грн [12]

Види послуг	2005	2010	2011	2012	Тенденція
Діяльність у сфері інжинірингу, геології і геодезії	76 825,9	137 061,8	14 540,39	151 011,0	↑
Пакування	181,0	374,4	299,2	699,4	↑
Організація перевезень вантажу	5 343,1	6 987,2	11 217,9	18 384,5	↑
Діяльність транспорту	269 930,5	840 226,7	1 023 948,7	971 908,9	↓
Дослідження і розробки	14 194,1	332 562,8	54 951,5	15 360,7	↓
Технічні випробування та дослідження	75 79,7	15 839,9	18 268,0	21 171,1	↑

З метою виділення пріоритетних для формування логістичної інфраструктури регіону елементів на рис. 1 зображено її технічну й організаційно-економічну складові.

Розвиток логістичної інфраструктури із врахуванням зазначених елементів повинен орієнтуватися на пріоритетні напрями та сфери діяльності регіону. На нашу думку, важливим є врахування тих галузей виробничої спеціалізації регіону, які б сприяли розвитку інфраструктури.

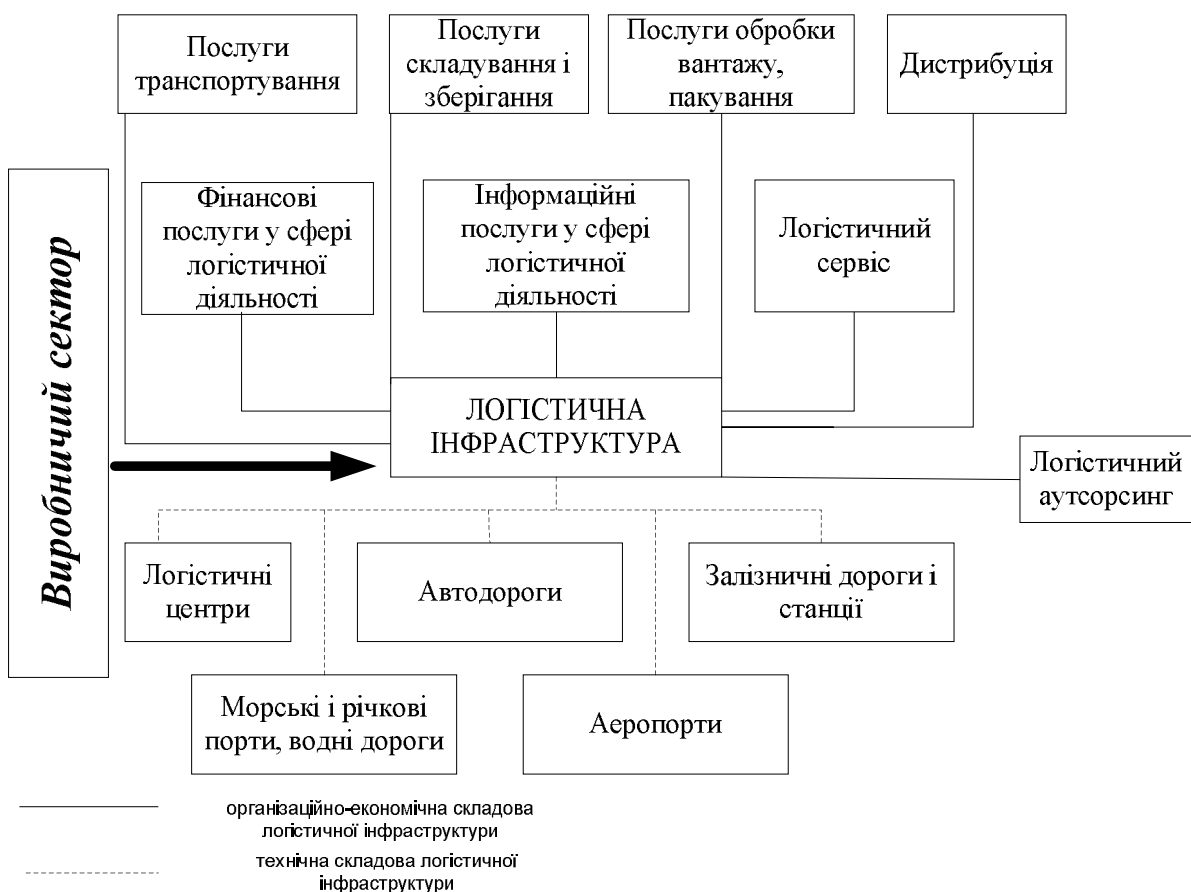

Рис. 1. Елементи логістичної інфраструктури регіону (сформовано автором)

Традиційно функцію забезпечення нормального ходу суспільного виробництва через надання послуг з обміну результатами діяльності між підприємствами матеріального виробництва виконує виробнича інфраструктура. Однак сьогодні підприємствам необхідно не тільки підтримувати зв'язки із забезпечуючими виробничий процес га-

лузями, а й залучати до співпраці сфери діяльності, що обслуговують обмінні процеси, які відбуваються на ринку з допомогою формування відповідної інфраструктури. Ідентифікацію галузей, діяльність яких можна розглядати в контексті розвитку логістичної інфраструктури регіону, пропонуємо здійснювати з допомогою коефіцієнта виробничої спеціалізації регіону:

$$K_c = \frac{B_{ГР}}{B_p}, \quad (1)$$

де K_c – коефіцієнт спеціалізації; $B_{ГР}$ – питома вага регіону в країні з досліджуваної галузі; B_p – питома вага регіону у ВВП країни.

Якщо $K_c = 1$, це вказує на рівномірну концентрацію галузі в регіоні. Якщо $K_c \geq 1$, то йдеться про вищу, ніж середнє значення, концентрацію промисловості в регіоні; чим більша концентрація, тим більше значення коефіцієнта [11, с.59].

На основі застосування формули (1) розрахуємо коефіцієнт спеціалізації Івано-Франківського регіону у сфері видобування нафти й газу. Для проведення розрахунків скористаємося вихідними даними, поданими в табл. 3–4 [12].

Таблиця 3

Видобування нафти сирової, тис. т						
Область	2005	2008	2009	2010	2011	2012
Україна	3 149,3	3 184,1	2 903,7	2 582,4	2 438,1	2 289,8
Івано-Франківська	491,7	428,1	409,3	384,5	398,5	394,6
Полтавська	121,2	119,7	112,5	108,0	115,4	115,9
Сумська	369,1	423,8	439,5	370,5	297,1	264,6
Харківська	250,9	147,3	78,7	145,2	143,1	105,9

Проведені розрахунки характеризують спеціалізацію регіону в галузі видобування нафти ($K_c = 8,2$). Видобування сирової нафти супроводжується видобуванням газового конденсату. У цій сфері діяльності Івано-Франківська область хоч і не займає вагомої позиції, однак формує певний потенціал розвитку інфраструктури нафтогазової галузі. Особливо це стосується створеної інфраструктури видобування газу. Розрахований на основі даних табл. 4 коефіцієнт спеціалізації галузі підтверджує викладене вище ($K_c = 0,47$).

Таблиця 4

Видобування газового конденсату, тис. т						
Область	2005	2008	2009	2010	2011	2012
Україна	1 224,9	1 144,1	1 057,3	986,7	924,6	1 054,8
Івано-Франківська	4,9	2,9	2,4	2,1	2,6	8,5
Полтавська	682,9	633,0	571,4	527,8	530,0	543,8
Сумська	213,3	162,2	181,5	142,2	100,4	141,0
Харківська	220,4	196,1	161,5	171,7	179,0	174,3

Таким чином, в Івано-Франківському регіоні сформовано значний виробничий потенціал, урахувавши відповідну інфраструктуру в нафтогазовидобувній галузі. Нині він дозволяє підтримувати галузі, стійкі до тенденції розвитку.

Беручи до уваги перспективи розвитку вітчизняного ПЕК у контексті Оновленої Енергетичної стратегії [13] і використовуючи базові елементи логістичної інфраструктури, на рис. 2 зображено основні напрями розвитку логістичної інфраструктури нафтогазових підприємств на рівні регіону.

На основі подальших досліджень як фахівцями галузі, так і регіонального розвитку вони можуть бути використані для формування пріоритетних напрямів розвитку регіону.

Необхідно наголосити, що перспективи розвитку логістичної інфраструктури регіону доцільно пов'язувати з реалізацією угоди про видобування сланцевого газу. Сланцевий газ (англ. natural shale gas) являє собою природний газ, що складається переважно з метану, який залягає в сланцевих пластах – гірських породах з характерним пошаровим розміщенням мінералів. За різними оцінками експертів, потенційні запаси сланцевого газу в Україні становлять від 2 до 30 трлн м куб., що складає близько 8% від загального обсягу загального світового запасу сланцевого газу. Україна зробила крок на шляху енергетичної незалежності. Зокрема, Львівська та Івано-Франківська обласні ради погодили текст проекту Угоди з компанією Chevron про видобуток сланцевого газу на території цих областей в Олеській площині. Ділянка Олеська зачіпає територію міст Жовква, Кам'янка-Бузька, Львів, Івано-Франківськ, Тисмениця. Обсяги видобутку сланцевого газу на Олеській ділянці у 2030 році можуть складати 2,8 мільярда метрів кубічних на рік у песимістичному сценарії; 5,6 мільярда метрів кубічних на рік – у базовому сценарії; 11,1 мільярда метрів кубічних на рік – в оптимістичному сценарії, відповідно до прогнозу аналітиків проекту “Сланцевий газ в Україні” [14].

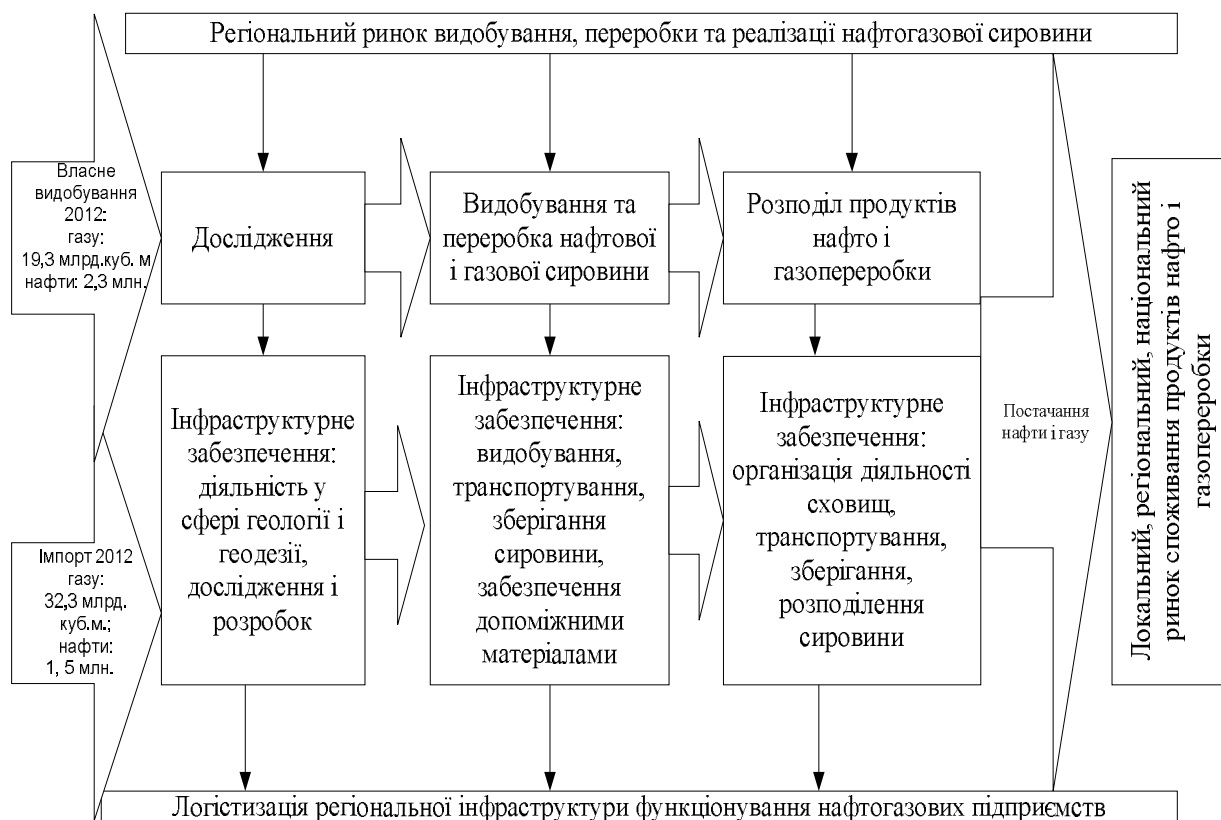

Рис. 2. Основні напрями розвитку логістичної інфраструктури нафтогазових підприємств (сформовано автором)

Експерти зазначають, що розвиток цієї сфери діяльності вимагає відповідної інфраструктури. Хоча дискусії навколо питання видобування сланцевого газу в Україні продовжуються, очевидним є те, що подальший поступ даного питання необхідно розглядати в площині реформування й удосконалення діючої в регіоні інфраструктури видобування, зберігання, транспортування і розподілення нафтогазової сировини [15].

Важливо враховувати, що формування та розвиток логістичної інфраструктури залежать від функціонування логістичних операторів. В умовах динамічного зовнішнього середовища особливо важливу роль відіграють оператори 3PL, 4PL, 5PL. Поява логістичних операторів зумовлена необхідністю трансформації окремих фрагментів логі-

тичної діяльності (оператори 1PL – односторонні), зорієнтованих на досконалість і точність їх виконання, у комплексні оператори (2PL – двосторонні), орієнтовані на досконалість виконання логістичних процесів. Інтеграція логістичних процесів у ланцюгу поставок генерує появу нового класу операторів 3PL (тресторонніх) як постачальників комплексу логістичних послуг. Інтенсивний розвиток ланцюгів поставок пов'язаний із появою інтегратора ланцюга поставок – оператора 4PL. Розвиток електронних засобів інформації сформував логістику комерційних процесів і появу операторів 5PL.

Таким чином, об'єктивна реальність зумовлює появу та функціонування логістичних операторів. Сьогодні на регіональному ринку діють переважно оператори 1PL, 2PL. Для того щоб еволюціювати з двостороннього до трестороннього логістичного оператора, важливо враховувати такі тенденції логістичного управління: укрупнення компаній з логістичних послуг за рахунок злиття і поглинання; перехід від концентрації на своїх внутрішніх ринках до ведення міжнародних операцій; підвищення галузевої спеціалізації сектору (щодо типів продукції) [16, с.16].

Технологія 3PL визначає необхідність надання комплексу логістичних послуг від доставки й адресного зберігання до управління замовленнями та відстеження руху товарів. До 3PL-операторів належать компанії, що надають послуги з аутсорсингу логістичних функцій стороннім організаціям. У функції 3PL-оператора входять організація та управління перевезеннями, облік й управління запасами, підготовка імпорто-експортної і фрахтової документації, складське зберігання, обробка вантажу, доставка кінцевому споживачеві. Такі функції логістичного управління значно розширюють можливості розвитку логістичної інфраструктури регіону.

Формування сучасних елементів логістичної інфраструктури або вдосконалення діючих на регіональному рівні вимагає застосування спеціальної методології здійснення таких змін. Необхідно поєднувати та використовувати принцип регіонального й логістичного управління для вирішення завдань соціально-економічного розвитку регіону, зокрема:

– принцип регіональної специфіки. Формування логістичної концепції побудови регіональної логістичної інфраструктури вимагає врахування природно-кліматичних, географічних, соціально-демографічних, економічних чинників;

– принцип цілевиявлення. Формування логістичної інфраструктури необхідно починати з формування системи цілей. Цілі функціонування і розвитку логістичної інфраструктури повинні враховувати цілі й напрями соціально-економічного розвитку регіону, а також обслуговуючих суб'єктів;

– принцип спеціалізації. Виходячи з регіонального поділу праці, кожен регіон характеризується особливостями свого розвитку, досвідом господарювання та його ресурсним забезпеченням. Відтак рівень і структуру спеціалізації регіону необхідно враховувати при формування логістичної інфраструктури;

– принцип кооперування. В умовах глобалізації економічних відносин логістичне управління постачаннями в межах регіону вимагають застосування цього принципу, оскільки підприємствам важко самотійно виконувати функції логістичних операторів;

– принцип комплексного розвитку. Актуальність даного принципу визначена тим, що розвиток суб'єктів логістичної інфраструктури в регіоні повинен забезпечити не тільки їх точковий розвиток, а й сприяти розвитку регіону та його перспективних напрямів у цілому;

– принцип загальної ефективності. Під час оцінювання загальної ефективності заходів, спрямованих на формування логістичної інфраструктури регіону, необхідно враховувати не тільки часткові показники логістичної діяльності, а й результат, який вони зумовлюють. Важливим є врахування наслідків на максимальне використання наявних об'єктів логістичної інфраструктури, збільшення можливостей реалізації потенціалу регіону, соціальний аспект;

– принцип розвитку. Формування логістичної інфраструктури повинно забезпечити можливості пропорційної зміни кількісних та якісних показників регіонального розвитку. Пріоритетність належить інтенсивному шляху поступу як елементів логістичної інфраструктури, так і регіону загалом;

– принцип стандартизації й уніфікації. У процесі формування логістичної інфраструктури важливо дотримуватися стандартів не тільки національних, а й міжнародних. Це необхідно для того, щоб елементи інфраструктури могли виступати повноцінними учасниками не лише національних логістичних ланцюгів, а й міжнародних;

– принцип довгострокового прогнозування. У процесі формування логістичної інфраструктури потрібно враховувати майбутні тенденції не тільки локального, національного, а й міжнародного розвитку. Показники соціально-економічного розвитку регіону повинні охоплювати часткові показники функціонування елементів логістичної інфраструктури (стан доріг, обсяг вантажоперевезень, якість і кількість складів).

Висновки. Таким чином, формування логістичної інфраструктури регіону на основі врахування його виробничої спеціалізації спрямовано на створення належних умов для реалізації його потенціалу розвитку. Цей процес супроводжується необхідністю активізації діяльності об'єктів, що виконують логістичні операції. Їх залучення до процесів регіонального розвитку сприятиме оптимізації переміщення матеріальних, інформаційних потоків на базі використання принципів логістичного управління, зокрема: вчасності, надійності, терміновості, адресності споживача, мінімізації витрат при дотриманні відповідності якості наданих послуг.

З метою підвищення ефективності використання логістичного потенціалу, який формують промислові підприємства регіону та їх виробнича інфраструктура, пропонуємо такі напрями розвитку логістичної інфраструктури регіону:

1) включати в регіональні програми розвитку пріоритетні напрями розвитку логістики в регіоні, зокрема, за рахунок розвитку, удосконалення та підвищення ефективності функціонування елементів логістичної інфраструктури. Вирішення цього завдання доцільно здійснювати шляхом створення регіональних логістичних програм, у яких би розглядались альтернативні варіанти вирішення проблем регіонального рівня;

2) урахувати пріоритети промислового розвитку та сприяти активізації підприємницької ініціативи у сфері інфраструктурного забезпечення, що підтримує й обслуговує діяльність промислових підприємств;

3) визначити об'єкти пріоритетного інвестування у сфері логістичної інфраструктури, наприклад, ремонт доріг, об'їзні шляхи, навантажувально-розвантажувальні термінали, складські термінали;

4) приділити увагу питанню підготовки фахівців у сфері логістичного управління як за рахунок налагодження власної бази підготовки фахівців-логістів в Івано-Франківському регіоні, так і на базі регіональних навчальних закладів та за необхідності залучити для вирішення цього завдання вітчизняних та зарубіжних спеціалістів у сфері логістики;

5) важливим є не стільки покращення матеріального стану елементів інфраструктури, скільки узгодження функціонування всього інфраструктурного комплексу регіону, відповідного законодавства, фінансового забезпечення регіонального розвитку, страхування, рішення митних питань, становлення галузей логістичного сервісу на рівні регіону;

6) до розвитку логістики необхідно підходити системно з позицій глибокого аналізу сучасного стану й прогнозування майбутніх процесів регіонального розвитку. Як зазначають фахівці, точкові рішення тут малоефективні, хоча й інвестиційно привабливі [6].

Підсумовуючи, відмітимо, що розвиток логістичної інфраструктури навколо промислового сектору регіону супроводжуватиметься розвитком не тільки інфраструктури регіону, а й національної економіки загалом.

1. Стратегія економічного та соціального розвитку територій Івано-Франківської області до 2015 року. Затверджена рішенням дев'ятої сесії обласної ради п'ятого демократичного скликання від 20.02.2007 року № 214-9/2007. [Електронний ресурс] – Івано-Франківськ, 2007. – Режим доступу : <http://www.if.gov.ua/files/ifstrategy2015.pdf>.
2. Кологривов М. М. Інфраструктура і режими експлуатації систем газонафто транспорту : навчальний посібник / М. М. Кологривов ; за ред. В. В. Притули. – Одеса : Вид. центр ОДАХ, 2009. – 60 с.
3. Інфраструктура товарного ринку : навчальний посібник / за ред. І. В. Сороки. – К. : НМЦВО МОІН України, НВФ "Студентр", 2002. – 608 с.
4. Звіт про виконання Угоди щодо регіонального розвитку Івано-Франківської області між Кабінетом Міністрів України та Івано-Франківською обласною радою за I півріччя 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/>.
5. Економіка логістичних систем : [монографія] / [М. Василевський, І. Білик, О. Дейнега та ін.] ; за наук. ред. С. Крикавського, С. Кубіва. – Львів : Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2008. – 596 с.
6. Носов А. Л. Региональная логистика / А. Л. Носов. – М. : Альфа-Пресс, 2007. – 168 с.
7. Стратегічний моніторинг розвитку регіонів. Аналітична записка / Нац. ін-т стратегічних дослідж. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/>.
8. Структура кластерних систем по регіонах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ucluster.org/blog/2012/06/struktura-klasternikh-sistem-po-regionakh-ukraini/>.
9. Транспортно-логістичний кластер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slideshare.net/ECOareaTERN/1-18610074>.
10. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол.: В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Вид. дім "Академія", 2000. – Т. 1. – 864 с.
11. Єрмакова О. А. Підвищення конкурентоспроможності приморських регіонів України на основі кластерної моделі : монографія / О. А. Єрмакова. – Одеса : Ін-т проблем ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України, 2011. – 221 с.
12. Статистичний збірник "Регіони України" / Державна служба статистики України. Ч. 2. [Електронний ресурс]. – К., 2013. – 783 с. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Оновлення Енергетичної стратегії України на період до 2030 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/>.
14. Прогноз видобутку сланцевого газу на Олескій площі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://shalegas.in.ua/prohnoz-vydobutku-slantsevoho-hazu-na-oleskij-ploschi/>.
15. Сланцевый газ в Европе: революция или эволюция? // Эрнст энд Янг (СНГ), 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Shale-gas-in-Europe-revolution-or-evolution-RUS/\\$FILE/Shale-gas-in-Europe-revolution-or-evolution-RUS.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Shale-gas-in-Europe-revolution-or-evolution-RUS/$FILE/Shale-gas-in-Europe-revolution-or-evolution-RUS.pdf).
16. Підтримка інтеграції України до Транс'європейської транспортної мережі ТЕМ-Т РК7. Міжгалазеві питання. Логістика. Заключний звіт 7.2. – 2010. – 49 с.

References

1. "The strategy of economic and social development of the territories of Ivano-Frankivsk region in 2015". Ivano-Frankivsk, 20 February 2007. Web. 8 January 2014. <<http://www.if.gov.ua>>.
2. Kologrivov, M. M. *Infrastructure and modes of operation of hazonaftotransportu*. Odessa: OSU Center Publishing, 2009. Print.
3. *Infrastructure commodity market*. Kyiv: Ukraine NMTSVO Moin, RPC" Studentr", 2002. Print.
4. "Report on the implementation of the Agreement on Regional Development of Ivano-Frankivsk region between the Cabinet of Ministers of Ukraine". Ivano-Frankivsk Regional Council in the first half of 2013. Web. 8 January 2014. <<http://www.me.gov.ua>>.
5. Wasilewski, M., et al. *Logistics systems economy*. Lviv: Publishing House of National University "Lviv Polytechnic", 2008. Print.
6. Nosov, A. L. *The regional logistics*. Moscow: Alpha-Press, 2007. Print.
7. "Strategic monitoring of regional development. Policy Brief". National Institute for Strategic Studies, 2013. Web. 8 January 2014. <<http://www.niss.gov.ua>>.
8. "The structure of cluster systems in the regions of Ukraine". Web. 6 January 2014. <<http://ucluster.org>>.
9. "Transport logistics cluster". Web. 8 January 2014. <<http://www.slideshare.net>>.
10. *Economic Encyclopedia : In three volumes*. Vol.1. Kiev: Publishing House "Academy", 2000. Print.
11. Ermakova, E.A. *Improving the competitiveness of the coastal regions of Ukraine based on the cluster model*. Odessa: Institute of Market Problems and Economic-Ecological Research of NAS of Ukraine, 2011. Print.
12. "Statistical Yearbook "Regions of Ukraine". Part 2. Kyiv (2013): 180. Web. 8 January 2014. <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.
13. "Updates Energy Strategy of Ukraine till 2030". Web. 8 January 2014. <<http://mpe.kmu.gov.ua>>.
14. "Prospects for shale gas production in Oleskiv area". 2013. Web. 25 January 2014. <<http://shalegas.in.ua>>.

15. "Slantseviy gas in Europe: revolution or Evolution?" Ernst & Young, 2012. Web. 8 January 2014. <<http://www.ey.com>>.
16. "Support the integration of Ukraine in the Trans-European Transport Network TEN-T RK7". Cross-cutting issues. Logistics. Final Report 7.2. 2010. Print.

Рецензент:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника".

УДК 338.45: 332.14

ББК 65.9 (4 Укр)

Царенко О.В.

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ РЕГІОНАЛЬНОГО ІННОВАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В МЕЖАХ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ ДЕРЖАВИ

Академія муніципального управління,
01032, м. Київ, вул. Фрунзе, 164,
тел.: 0503415718
e-mail: tsarenko28@ukr.net

Анотація. Дослідження стратегій сталого розвитку національного та регіональних рівнів дозволяє визначити, що пріоритетним є реформування системи державного регулювання з експансією на нові ідеї й управлінські інновації для створення моделі сучасного регіонального інноваційного менеджменту. Розроблена структурно-логічна схема формування механізму реалізації стратегії управління відтворювальних процесів у регіональній економічній системі. Запропоновано ряд заходів економічної політики регенерації соціально-економічних систем регіону.

Ключові слова: управління, стратегія, політика відтворення, інноваційний менеджмент, зростання, економічне регулювання, засоби, потенціал, сталий розвиток, моделювання.

Annotation. Research of strategies of steady development national and regional levels allows to define that priority is reformation of the system of government control with expansion on new ideas and administrative innovations for creation of model of modern regional innovative management. The structurally logical chart of forming of mechanism of realization of strategy of management of reproductive processes is developed in the regional economic system. It is offered system of measures of economic policy of recreation of the socio-economic systems of region.

Keywords: management, strategy, policy of recreation, innovative management, growth, economic adjusting, facilities, potential, steady development, reproductive process, design.

Вступ. Актуальність проблеми зумовлена недостатньою теоретичною розробленістю питань формування та реалізації інноваційно-інвестиційної політики держави в розвитку промислового регіону. Особливо гострими в реалізації завдання економічного розвитку є два аспекти, а саме: з одного боку, випереджаюче скорочення інвестицій і затребування інноваційних технологій для відновлення стратегічного потенціалу, з іншого, – посилення диференціації економічного потенціалу регіональних економічних систем країни. Обидва вони проявляються в наростанні негативних соціально-економічних наслідків для економіки в цілому. У зв'язку із цим, об'єктивно необхідна наукова розробка реальної переорієнтації інвестиційного процесу на завдання економічного зростання кожного регіону країни за рахунок якісних глибинних перетворень, що охоплюють багатокомпонентні макроструктури, відкриваючи нові можливості економічного регулювання відтворювальних процесів у регіонах. Визначальною ознакою сучасного етапу розвитку регулювання відтворювальних процесів у регіональній економіці держави є ускладнення її структури, прискорення науково-технологічних змін і розвиток процесів глобалізації.

Вагомі здобутки в дослідженні різнопланових теоретичних та практичних проблем щодо формування системи економічного регулювання відтворення стратегічного

потенціалу регіонів представлені в працях О.Амоші, О.Алімова, Б.Буркинського, С.Дорогунцова, А.Касича, Л.Чернюк, С.Шкарлета та ін. Проте потребують ґрунтовного наукового підходу визначення етапів реалізації політики економічного відновлення потенціалу регіону, напрямів і пріоритетів стратегічного управління та моделювання процесом регенерації регіональних соціально-економічних систем у контексті сталого розвитку держави.

Постановка завдання. Мета роботи полягає в удосконаленні методичних підходів до формування стратегій економічного відновлення регіону шляхом розроблення структурно-логічної схеми формування механізму реалізації регіонального інноваційного менеджменту, що дає змогу запропонувати систему заходів економічної політики відтворення регіонального потенціалу в межах економічного простору держави.

Результати. Виклики глобальної економічної кризи вимагають технології реалізації регіональної економічної політики через розроблення і реалізацію дієвої стратегії, невід'ємною складовою якої є комплексна система передбачення, зниження негативних проявів та прискорення виходу на новий виток розвитку економічної системи. Відсутність подібної стратегії, як показує досвід, призводить до безсистемності, відсутності загальної спрямованості й спадкоємності проведених заходів, ігнорування істотних взаємозв'язків між елементами й процесами, як наслідок, може призвести економічну систему регіону до колапсу [3].

Результати дослідження доводять, що відтворення структури регіональної економіки, адекватної реальним потребам регіону, внутрішнього й зовнішнього ринків, можливостям ресурсної бази та сучасним прогресивним технологіям передбачає, у першу чергу, завдання перепрофілювання регіону з традиційного індустріального розвитку на виробництво наукомісткої високотехнологічної продукції.

На наш погляд, з урахуванням загального вектора інноваційного розвитку України стратегія управління відтворювальних процесів у регіональній економічній системі повинна формуватися шляхом комбінування стратегії реструктуризації економічної системи, орієнтованої на відтворення (регенерацію) стратегічного потенціалу, і стратегії інституціональної корекції, орієнтованої на застосування сукупності спеціальних інституціональних інструментів, за такою структурно-логічною схемою механізму її реалізації (рис. 1).

Таким чином, стратегія управління відтворювальних процесів у регіональній економічній системі повинна сприйматися як основа стратегічного інвестиційного проекту соціально-економічного розвитку регіону, метою якого є технологічний прорив, формування конкурентних переваг, зняття соціальної напруженості в регіоні. Створення ефективної стратегії регіонального розвитку дозволить здійснити стратегічно-інноваційну функцію держави в регульованій ринковій економіці.

Отже, формування та реалізація економічної політики відтворення потенціалу соціально-економічного розвитку регіону в поєднанні з інноваційно-інвестиційним процесом визначаються нами як головна структурно-економічна надбудова економічного регіонального розвитку регіонів, їхнього сталого розвитку.

Для забезпечення сталого просторового розвитку в найкоротші строки ми визначили такі заходи превентивно-стимулюючого та заохочувального характеру:

а) терміново виробити довгострокову структурну стратегію, основний акцент зробити на інноваційний прорив, серцевиною якого стане розповсюдження останніх поколінь п'ятого технологічного укладу (комп'ютери, ракети, авіа- й електронна промисловість) і освоєння перших поколінь шостого укладу (інформаційні, біо- та нанотехнології) у вузьких сферах, у яких поки що є передумови випереджаючого, а не доганяючого розвитку, досягнення світової конкурентоздатності, які мають ключове значення для інноваційної модернізації економіки. Політика інноваційного прориву має базуватися на

зміцненні конкурентних переваг Дніпропетровської області у, перш за все, космічному секторі, сферах альтернативної енергетики (водень і біоетанол), військового машинобудування. Причому перший ешелон прориву повинен опиратися на вітчизняні винаходи й розробки, які гарантують світову конкурентоздатність. Серед різноманітності науково-технічних досягнень і перспективних ідей необхідно ретельно відібрати декілька конкретних розробок, які можна достатньо швидко (5–10 років) упровадити в промислове виробництво, тобто зробити їх лідируючими, “флагманськими” напрямками майбутніх революційних перетворень промисловості [7]. Ці розробки мають бути підтримані масштабними фундаментальними дослідженнями. Другим ешелonom повинно йти більш широке коло галузей, які забезпечують інноваційну модернізацію провідних галузей виробництва й соціальної сфери з поєднанням вітчизняних й імпортованих технологій, у тому числі іноземних інвестицій, але з поступовим нарощуванням частки вітчизняних технологій. Мовиться, перш за все, про відродження (за сильної підтримки держави) будівництва, транспорту й аграрного сектору, виробництва екологічно чистих продуктів, послуг у сфері аутсорсингу [2];

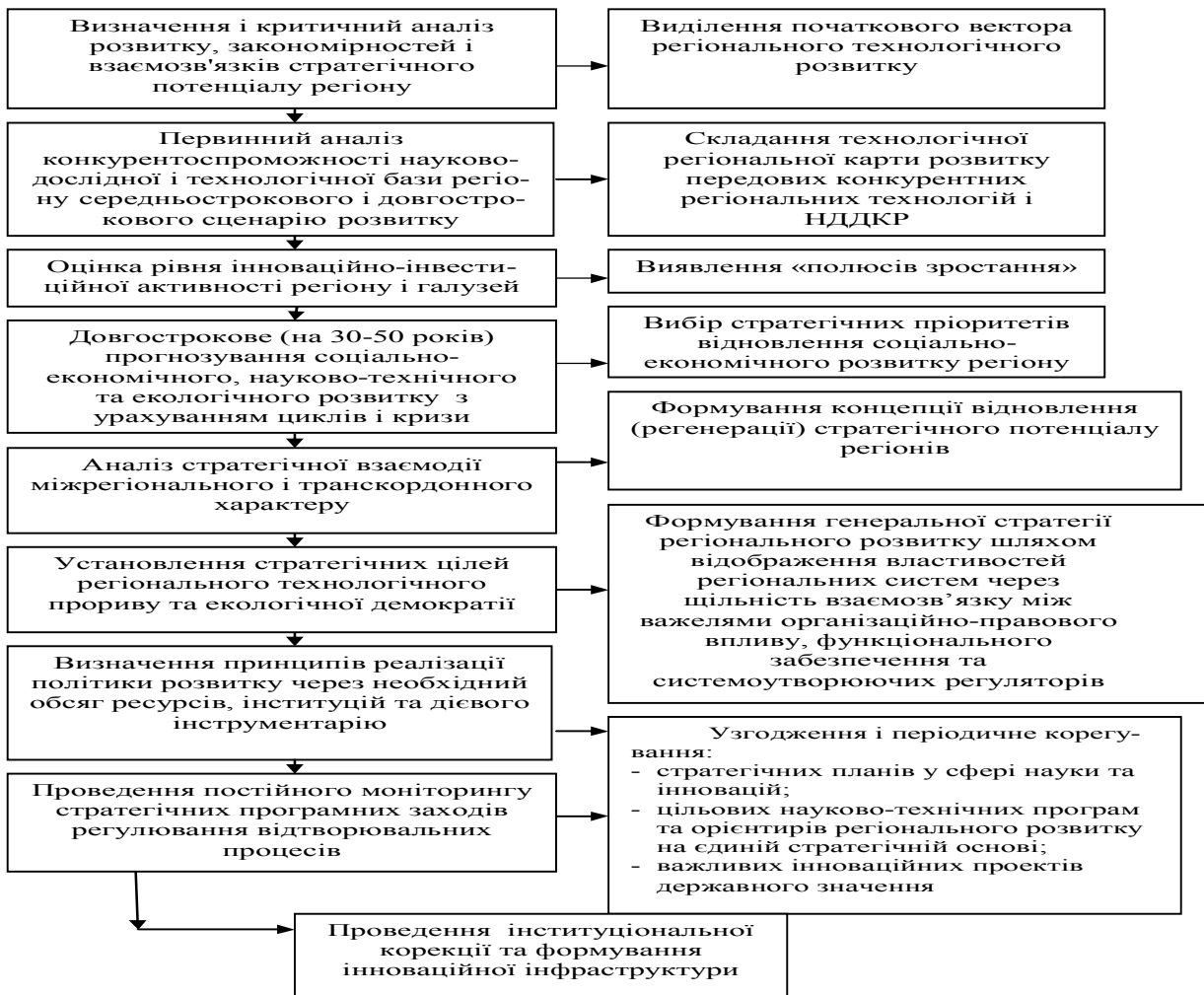

Рис. 1. Структурно-логічна схема формування механізму реалізації стратегії управління відтворювальних процесів у регіональній економічній системі (за пропозиціями автора)

б) проведення регіонального менеджменту економічного розвитку просторових систем. У цьому напрямі доцільно поділити, зокрема, великі промислові підприємства на три групи: ефективно працюючі виробничі потужності, проблемні й низькорентабельні виробництва, неефективно працюючі виробничі потужності.

Для проблемних і низькорентабельних виробництв пропонується проведення комплексу заходів з поетапного їх виведення з кризового тренду в режим стійкого функціонування шляхом амортизаційних заходів: уведення прискореної амортизації устаткування, використовуюваного з метою наукових досліджень й інноваційної діяльності; уведення механізму стимулювання інвестицій у відновлення основних фондів за рахунок скорочення оподаткованої бази з податку на прибуток на суму капіталовкладень виробничого призначення; уведення заохочувальної ставки амортизації до 150% із застосуванням прискореної амортизації з коефіцієнтом до 3; перегляд складу амортизаційних груп і строків корисного використання устаткування в напрямі їхнього скорочення; збільшення розмірів амортизаційної премії для окремих груп з урахуванням пріоритетів економічного розвитку. Затрати на реалізацію цього заходу цілком окупаються додатковими податковими доходами, які буде отримувати регіональний бюджет від підприємств, що стануть прибутковими [6].

Структурне перетворення в суспільному відтворенні продуктивних сил регіонів передбачає вирішення завдання покращення ділового середовища. Світова практика засвідчує, що основними економічними заходами держави щодо активізації бізнес-середовища в умовах економічної кризи є: а) лібералізація процедур ведення господарської діяльності – зниження податкового навантаження, спрощення дозвільних процедур, правил ліцензування, сертифікації, інших норм технічного регулювання, а також зменшення кількості перевірок; б) запровадження практики надання пільгових умов для суб'єктів господарювання малого й середнього бізнесу, що працюють за пріоритетними напрямками, або соціально незахищених верств населення, які здійснюють підприємницьку діяльність, стосовно оренди вільних виробничих площ, потужностей, обладнання та іншого майна комунальних підприємств; в) розбудова інфраструктури бізнесу: бірж, виставкових залів, бізнес-інкубаторів, центрів бізнесу, індустріальних парків, інноваційних центрів, об'єктів сфери послуг; г) забезпечення гарантованого доступу до кредитів для малих і середніх підприємств через розвиток ринку фінансових послуг, формування мережі регіональних фондів підтримки підприємництва та кредитно-гарантійних установ; д) скорочення адміністративних бар'єрів і перешкод для ведення підприємницької діяльності в малому бізнесі; е) формування мережі регіональних фондів підтримки підприємництва й кредитно-гарантійних закладів.

Наголошено, що ефективна реалізація політики відтворення регіональних соціально-економічних систем у контексті сталого розвитку потребує управлінських рішень, які повинні стати основою під час формування стратегії і мети розвитку на плановий період часу. При цьому завжди існує конфлікт між цілями довгострокового планування і короткостроковими рішеннями, тому необхідна координація при прийнятті рішень. Адже необґрунтоване й неправильне планування розвитку та покращення сукупного регіонального процесу може стати втраченою вигодою від неприйнятих вчасно рішень, а також затратами на помилкові рішення [5].

Регулювання процесів відтворення розвитку регіону потребує проведення вимірів та збору достовірних і точних даних, що є надто проблемним в умовах кризи. Існуюча практика прогнозно-аналітичної діяльності не дозволяє отримати об'єктивну аналітичну та прогнозну інформацію щодо всієї множини соціально-економічних процесів за допомогою традиційних макроекономічних моделей й екстраполяційних методів. Крім того, указані підходи не дають змоги проводити оцінку впливу регулюючих параметрів, вирішувати завдання цільового регулювання соціально-економічних процесів регіону під час формування економічної політики.

Доведено, що основним системоутворювальним методом соціально-економічного моделювання відтворювальної регіональної економічної політики є імітаційні моделі, які дозволяють досліджувати складні, слабоформалізовані системи в динаміці, в умовах

невизначеності інформації і дії великої кількості факторів стохастичної природи, програвати різноманітні альтернативи, сценарії і стратегії розвитку.

У результаті проведеного аналізу технології роботи регіональних систем з інформаційно аналітичними задачами ми виділили ряд факторів, які підтверджують актуальність розробки системи підтримки й виконання рішень для соціально-економічного розвитку регіону: потребу оперувати великими обсягами різноманітної інформації; необхідність внутрі- і міжвідомчого узгодження при підготовці й прийнятті рішень у виконавчих органах влади; наявність великої кількості й системної складності задач звітного, аналітичного та прогнозного характеру; різноманітність форм вихідних звітів; розрізнену інформаційно-аналітичну підтримку різних етапів регулювання розвитком регіону; використання застарілих моделей і методів прогнозування, відсутність інформаційної бази й інструментарію для використання сучасних комп'ютерних моделей; високу складність процесів регулювання.

Висновки. Визначено, що для успішного управління процесом відтворення регіональних соціально-економічних систем у контексті сталого розвитку необхідно використовувати системи підтримки прийняття рішень, здатні враховувати значний обсяг фінансово-економічної, соціально-демографічної, природно-екологічної та іншої інформації, проводити регіональний інноваційний менеджмент у межах економічного простору держави для визначення і прогнозування конкретних показників розвитку регіону стосовно можливих у перспективі сценаріїв і на основі їхньої оцінки визначати найбільш ефективний і прийнятний за економічними, соціальними й екологічними критеріями оцінки спосіб регулювання розвитку регіонів при загостренні протиріч відтворювального процесу в межах економічного простору держави.

1. Алімов О. М. Стратегічний потенціал – сукупні можливості національної економіки по досягненню цілей збалансованого розвитку [Текст] / О. М. Алімов, В. В. Микитенко // Продуктивні сили України : [наук.-теорет. екон. журн. / голов. ред. Б. М. Данилишин]. – К. : Вид-во РВПС НАН України, 2006. – № 1. – С. 135–151.
2. Бауліна Т. В. Формування державної політики розвитку інноваційно-інтелектуальної сфери : монографія [Текст] / Т. В. Бауліна. – К. : РВПС України НАН України, МНТУ МОН України, 2009. – 276 с.
3. Касич А. О. Розвиток інвестиційно-інноваційних процесів в Україні : джерела, оцінка, перспективи : монографія [Текст] / А. О. Касич. – Кременчук : ТОВ “Кременчуцька міська друкарня”, 2008. – 406 с.
4. Колодинський С. Б. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємств регіону / С. Б. Колодинський // Вісник Академії економічних наук України. – 2009. – № 1. – С. 95–99.
5. Покропивний С. Ф. Регулювання територіального розвитку: стратегія і ефективність / С. Ф. Покропивний, В. М. Колот. – К. : КНЕУ, 2008. – 352 с.
6. Череп А. В. Економічний механізм регулювання розвитку промислового виробництва : монографія [Текст] / А. В. Череп, О. В. Лепьохін. – Запоріжжя : ЗПУ МОНмолодьспорту України, 2011. – 352 с.
7. Чумаченко Н. Г. Очерки по економіке региона / Н. Г. Чумаченко. – К. : Наук. думка, 1995. – 338 с.
8. Шумпетер Й. Теорії економічного розвитку : монографія [Текст] / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 452 с.

References

1. Alimov, O. M., and V. V. Mikitenko. “Strategic potential is the combined possibilities of national economy on achievement of aims of the balanced development”. *Produktivni syly Ukrainy* 1 (2006): 135–151. Print.
2. Baulina, T.V. *Formuvannia derzhavnoi polityky rozvytku innovatsijno-intelektual'noi sfery*. Kyiv: RVPS of Ukraine of the NAN of Ukraine and MNTU MON of Ukraine, 2009. Print.
3. Kasich, A. O. *Rozvytok investytsijno-innovatsijnykh protsesiv v Ukraini: dzherela, otsinka, perspektyvy*. Kremenchuk: Kremenchuk city printing house, 2008. Print.
4. Kolodinsky, D.B. “Strategic management of innovative development of the enterprises of the region”. *Visnyk Akademii ekonomichnykh nauk Ukrainy* 1(2009): 95–99. Print.
5. Pokropyvnyj, S. F., and V. M. Kolot. *Rehuliuвання terytorial'noho rozvytku: stratehiia i efektyvnist'*. Kyiv: KNEU, 2008. Print.
6. Cherep, A. V. *Ekonomichnyj mekhanizm rehuliuвання rozvytku promyslovoho vyrobnytstva*. Zaporozhye: UPP MES of Ukraine, 2011. Print.

7. Chumachenko, N. G., *Ocherky po ekonomyke rehyona*. Kyiv: Naukova Dumka, 1995. Print.
8. Schumpeter, J. *Teorii ekonomichnoho rozvytku*. Moscow: Progress, 1982. Print.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 312

ББК 65.9 (4 Укр)-08

Курило І.О.

**ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ ТА СТРУКТУРИ В УКРАЇНІ:
СУЧАСНІ РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України,
01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60,
тел./факс: 380444866238, 4866237

Анотація. Обґрунтовано зростаючий вплив соціально-демографічних факторів на темпи і пропорції економічного розвитку регіону в статті. Сучасна територіальна специфіка процесів природного руху населення аналізується в її взаємозв'язку з демографічною структурою. Визначаються найбільш складні демографічні проблеми регіонів України, на які регіональна політика повинна бути в першу чергу спрямована. Північно-східні й східні регіони з високим рівнем вікового населення мають найбільшу інтенсивність депопуляції і менш відчутні позитивні зміни в демографічній ситуації в останні роки.

Ключові слова: депопуляція, старіння населення, народжуваність, смертність та тривалість життя, регіональна демографічна політика.

Annotation. The growing influence of socio-demographic factors on the rates and proportions of regional economic development is substantiated in the paper. The modern territorial specificity of processes of natural population movement is analyzed in its interconnection with demographic structure. The most daunting demographic problems of regions of Ukraine, which regional policy should be primarily focused on, are identified. North-eastern and eastern regions with the highest level of population ageing have the greatest intensity of depopulation and less tangible positive changes in the demographic situation in recent years.

Keywords: depopulation, ageing, fertility, mortality and life expectancy, regional demographic policy.

Вступ. Невід'ємною рисою збалансованого сталого розвитку великих країн у сучасних умовах стає регіоналізація різних сфер суспільно-економічного життя. Формування регіональної політики, а також стратегії регулювання різнопланових взаємозв'язків між регіонами (соціально-культурних, суспільно-політичних, фінансово- й деоекономічних та ін.) потребує врахування регіональної специфіки прояву тих чи інших соціально-економічних проблем, тенденцій демографічного розвитку тощо й передбачає застосування диференційованого підходу до обґрунтування напрямів поліпшення економічної й соціально-демографічної ситуації в межах країни.

В Україні й найближча, й більш довгострокова перспектива відзначатиметься вагомим впливом демографічних імперативів на можливості забезпечення сталого розвитку як країни в цілому, так й окремих регіонів. Ця обставина, поряд з необхідністю посилення соціальної спрямованості економіки, диктує вимоги до формування й реалізації державної політики відповідно до специфіки демографічної ситуації в регіонах країни та з огляду на тенденції сучасних змін у перебігу демографічних процесів, у чисельності й складі населення.

У зв'язку з вищезазначеним, усе більшої актуальності в нашій країні наразі набувають дослідження регіональних особливостей відтворення населення й демографічних структур, а також соціально-економічних наслідків і викликів, зумовлених регіональною демографічною динамікою.

Постановка завдання. Ті чи інші проблеми відтворення населення України в регіональному контексті повсякчас стають предметом наукового зацікавлення демографів, економістів, географів. В останнє десятиліття вони найчастіше розглядаються в рамках робіт більш широкого (переважно недемографічного) спрямування, де питання демографічної динаміки досліджуються в контексті вирішення суміжних економічних, екологічних, соціокультурних та інших проблем [1, с.264–276; 2, с.177–185; 3; 4], а відтак не ставляться завдання поглибленого аналізу процесів природного руху населення та змін демографічних структур з використанням специфічних демографічних методів.

Доволі активно підтримуваною в останні роки є також традиція дослідження регіональної диференціації окремих демографічних процесів, зокрема, сучасних відмінностей у тривалості життя [5], детермінант та особливостей народжуваності [6]. Водночас наразі, на наш погляд, відчувається певний дефіцит саме комплексних вітчизняних демографічних досліджень процесів природного руху населення та змін його демографічних структур у регіональному розрізі, результати яких мали б стати підґрунтям для формування, корегування та актуалізації регіональної соціально-демографічної політики. Адже остання з комплексних робіт, присвячених регіональному демографічному розвитку, представлена виданням монографічного характеру, яке вийшло у 2004 році [7]. Тож, з огляду на наявність помітних змін у демографічній динаміці в останні п'ять-сім років, виникла потреба поновити й систематизувати аналітичні пошуки стосовно регіональних особливостей цих змін.

У зв'язку з вищезазначеним, у рамках нашої роботи було *поставлено за мету* проаналізувати сучасну територіальну специфіку процесів природного руху населення в її взаємозв'язках з демографічною структурою в регіонах України та виявити, таким чином, “больові точки” у демографічному становищі окремих регіонів та їх груп, на які має бути насамперед спрямована регіональна демографічна політика.

Результати. Демографічна ситуація в регіонах України та її новітня динаміка мають помітні регіональні особливості, які визначають подальші демоекономічні перспективи різних територій, а також можливості впливу на ситуацію, що склалася, засобами економічної й соціально-демографічної політики. У свою чергу, під час розробки як загальнодержавної демографічної політики, так і стратегії демополітичного впливу в кожному регіоні має бути врахована територіальна специфіка демографічних процесів і стану демографічних структур.

Результатом перебігу основних демографічних процесів в Україні в період її незалежності є, на жаль, усе ще доволі масштабна депопуляція. Проте природне зменшення населення, що має місце в країні в цілому вже понад двадцятиріччя, свій “всеукраїнський” характер зберігало (тобто спостерігалось в усіх без винятку областях) лиш у період з 2001 до 2005 рр. Після цього п'ятирічного періоду тотальної депопуляції з режиму природного убутку населення у 2006 р. вийшла тільки одна область країни (Закарпатська), уже у 2008-му – ще два регіони (Рівненщина та м. Київ), з 2009 р. – Волинська область, тож у 2009–2010 рр. природний приріст населення було зафіксовано в чотирьох регіональних утвореннях країни, а з 2011 р. до них із вельми незначним позитивним сальдо природного руху долучилася Чернівецька область. Більш цілісне та наочне уявлення про інтенсивність депопуляції та про новітню динаміку узагальнюючого індикатора природного руху населення в групах регіонів, що репрезентують головні демографічні зони України¹, дає рис. 1.

¹ За основу було взято типологію регіонів України за параметрами демографічного розвитку, запропоновану свого часу Н.Левчук [7, с.293].

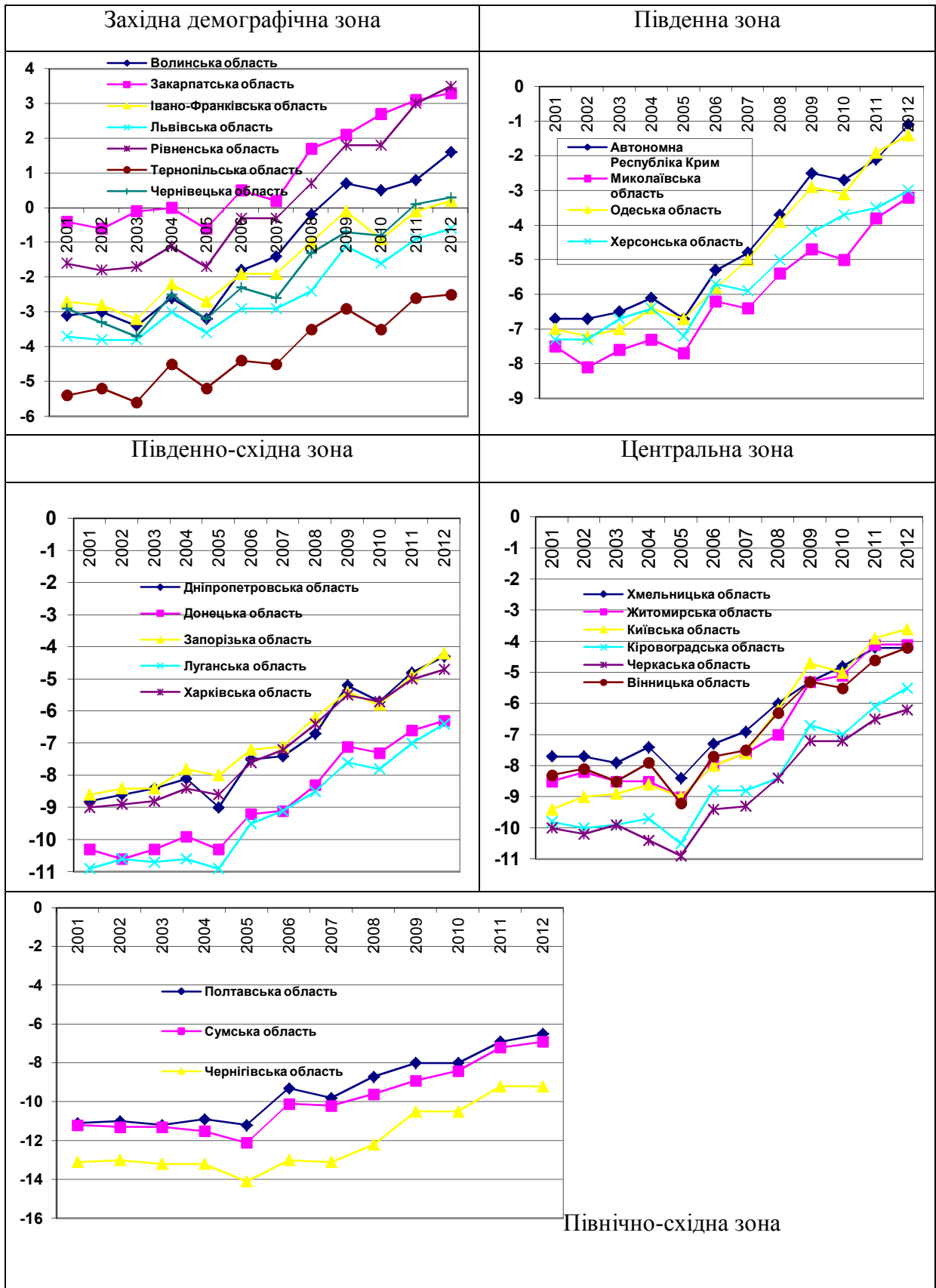

Рис. 1. Коефіцієнти природного приросту (убутку) населення в областях, що входять до різних демографічних зон України у 2001–2012 рр.
Джерело: дані Держстату України.

В областях Західної демографічної зони країни загальний, порівняно більш сприятливий, режим природного руху населення формується як унаслідок підвищеної народжуваності, так і порівняно нижчої смертності. Так, наразі сумарний показник народжуваності в областях цієї зони варіює від 1,5 дитини на жінку в Тернопільській області, яка має найвищу в зоні інтенсивність депопуляції, до 2,0 дітей у Закарпатській і 2,1 – у Рівненській, які є лідерами й за показником природного приросту населення. При цьому, наприклад, Івано-Франківщина та Тернопільщина у 2011 р. виступили лідерами серед обласних територіальних утворень України за тривалістю життя.

Ключовим питанням щодо скорочення масштабів депопуляції в регіонах Південної демографічної зони, які наразі підтримують близькі до середньоукраїнського (Миколаївщина, Херсонщина) або навіть помітно вищі рівні народжуваності (АР Крим, Одеська область), є вирішення їх доволі гострих медико-демографічних проблем. У цьому контексті варто насамперед звернути увагу на високий рівень необоротних демографічних утрат від інфекційних і паразитарних хвороб (зокрема, туберкульозу та СНІДу) і через нещасні випадки, травми й отруєння в Миколаївській, Одеській і Херсонській областях.

Серед регіонів Південно-східної демографічної зони виділяються ті, які в загальноукраїнському масштабі можна віднести до областей-аутсайдерів як за рівнем народжуваності, так і з точки зору смертності. До них, безумовно, належать Донеччина та Луганщина, сумарний показник народжуваності в яких дотепер лиш перетнув відмітку 1,3 дитини й при цьому помітно підвищеною є смертність від інфекцій та зовнішніх причин, а також хвороб органів травлення (Донецька область) і серцево-судинних захворювань (Луганщина); ці ж регіони, як бачимо, зберігають і найвищу в цій демографічній зоні інтенсивність депопуляції. У Харківській області дотепер фіксується низька, порівняно із загальноукраїнським рівнем, дітородна активність населення, а стосовно Дніпропетровщини як пріоритетну для регіону ми б радше виділили проблему доволі високої смертності (насамперед від інфекцій, новоутворень, хвороб органів травлення).

Стосовно тих областей Центральної демографічної зони, які є аутсайдерами щодо темпів скорочення природного убутку населення – Кіровоградської та Черкаської – слід наголосити, у першу чергу, на необхідності реалізації резервів скорочення підвищеної екзогенної смертності (від інфекцій і зовнішніх причин) у першій області та на впливі високого рівня постаріння (а також підвищеної смертності від хвороб органів дихання) на інтенсивність депопуляції – у другій.

З рис. 1 видно також, що попри загальну для всіх груп регіонів позитивну тенденцію до скорочення інтенсивності природного убутку населення (або й виходу з депопуляції в частині областей Західної зони) найнижчі темпи цього процесу характерні насамперед для демографічно старих областей (переважно Північно-східної демографічної зони).

Зазначимо, що в усіх без винятку депопуляційних регіонах України інтенсивність природного убутку сільського населення перевищує таку для городян: знову-таки дається взнаки передусім більш високий рівень постаріння сільських жителів, почасти – і вища повікова інтенсивність смертності селян. Показово, що доволі значним є вказане перевищення в низці демографічно старих областей – Житомирській, Київській, Полтавській, Сумській, Чернігівській. Особливу увагу привертають ті регіони (Вінниччина, Івано-Франківщина, Львівщина, Тернопільщина, Хмельниччина, Чернівецька область), у яких загальний депопуляційний фон нині формує саме масштабна депопуляція в сільських поселеннях, де мешкає старіше населення, у той час як у містах останніми роками вже було зафіксовано певний природний приріст населення.

Віковий склад населення та його зміни в Україні насправді уособлюють вагомий структурний чинник, що впливає на основні демографічні процеси, а відтак – на підсумки природного руху населення. Тож не випадково переважно ті регіони України, що характеризуються більш сприятливим віковим розподілом населення (нижчим рівнем постаріння тощо), зазвичай мають і нижчі показники депопуляції (рис. 2).

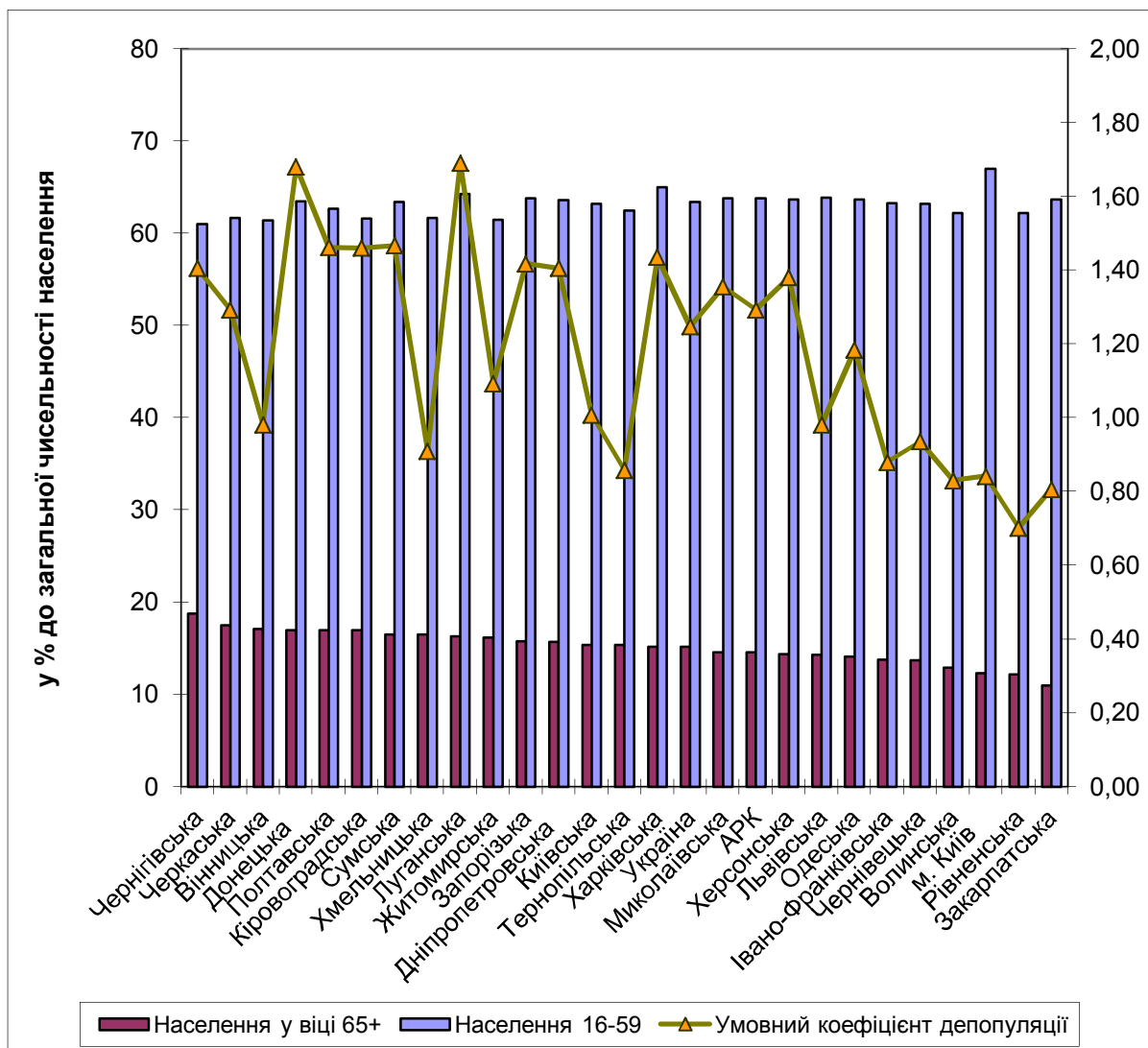

Рис. 2. Показники вікового складу населення та умовний коефіцієнт депопуляції за регіонами України у 2012 р.

Джерело: дані Держстату України та розрахунки за ними.

Слід урахувати при цьому, що протягом тривалого періоду саме специфіка вікового складу позитивно впливала на перебіг процесів природного руху населення в більшості регіонів України (принаймні у міському населенні), однак останніми роками потенціал позитивного впливу вікової структури на демографічні процеси майже повсюдно вичерпується й у перспективі слід очікувати несприятливі зміни в цьому відношенні стосовно міського населення (“досвід” негативного впливу вікової структури населення на перебіг демографічних процесів у сільській місцевості мав місце вже в новітній демографічній історії країни – у перші дві третини 1990-х років).

Демографічний склад являє собою також самостійну значущу детермінанту соціально-демографічного стану регіонів країни, яка дедалі більшою мірою стає імперативом стосовно розвитку в регіоні соціальної сфери та можливостей (зокрема, трудових ресурсних) забезпечення сталого економічного розвитку тих чи інших територій. Так, у плануванні розвитку соціальної інфраструктури обов’язковим і більш ретельним, ніж це є наразі, має бути врахування сучасних і перспективних змін чисельності окремих вікових контингентів населення (дітей дошкільного та шкільного віку, жінок-потенційних матерів тощо) і особливо, з огляду на сьогоднішні демографічні реалії, регіональних відмінностей щодо чисельності літніх осіб та рівня постаріння населення.

Для України характерна суттєва регіональна варіація постаріння населення. Як видно з рис. 2, найнижчі показники старіння нині в Закарпатській області, м. Київ, Рівненській області, найвищі – у Чернігівській, Черкаській, Вінницькій і Донецькій областях. У термінах середнього віку ця характеристика вікового складу населення за регіонами виглядає таким чином: у демографічно найстаріших Чернігівській, Донецькій, Сумській і Черкаській областях середній вік населення станом на 2012 р. становив 42,9; 42,2; 42,1 та 41,9 року відповідно, у той час як на Закарпатті – 36,5 року, Рівненщині – 36,8, у Волинській області – 37,4 року.

Старіння населення як імператив розвитку соціальної інфраструктури регіону передбачає розширення в ньому мережі й підтримання належного рівня розвитку тих специфічних об'єктів, які орієнтовані на забезпечення життєдіяльності осіб поважного віку, як-от, наприклад, відповідних відділень у центрах соціальної допомоги, місць у будинках-інтернатах для престарілих тощо. Як показав порівняльний аналіз регіонального розподілу старших контингентів населення та вищевказаних об'єктів соціальної інфраструктури в нашій країні, низка великих промислових областей, де зосереджена немала частка осіб похилого віку (Донецька, Дніпропетровська, Харківська), а також й Одещина та Вінниччина, вочевидь, мають проблеми із забезпеченням відповідних потреб своїх найстаріших жителів (принаймні в кількісному аспекті).

В умовах, коли прогресуюче старіння населення стало загальноцивілізаційною тенденцією змін вікової структури, саме зростаючі контингенти осіб післяпрацевдатного віку формують переважаючу частину демографічного навантаження на працевдатний контингент, що характерно нині для більшості регіонів нашої країни. В Україні наразі найвищі показники загального демографічного навантаження властиві для регіонів із високим рівнем постаріння населення (Чернігівська, Вінницька, Житомирська, Кіровоградська області), а, крім того, і для низки західних областей з порівняно низьким рівнем урбанізації та більш високою часткою дітей у населення (Волинська, Рівненська, Хмельницька) (рис. 3).

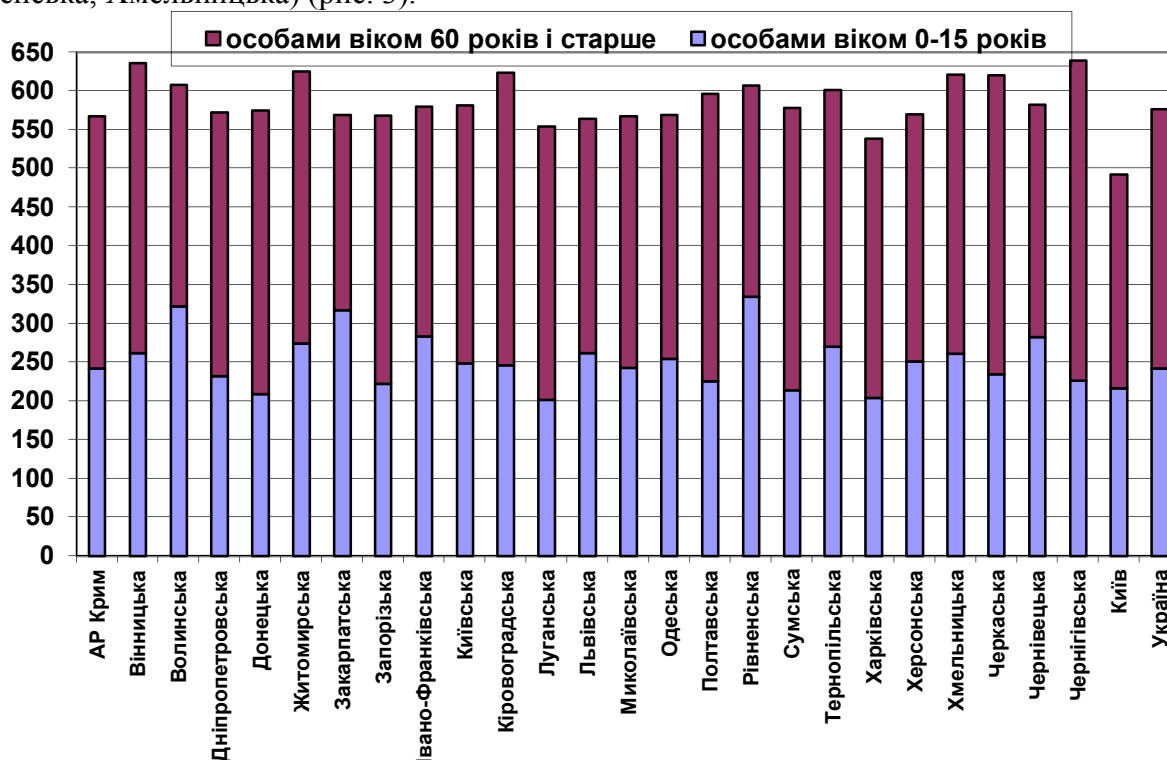

Рис. 3. Показники демографічного навантаження на працевдатний контингент (населення віком 16–59 років за регіонами України у 2012 р.

Джерело: побудовано за [8, с.26].

Наявні нині трудові ресурсні можливості регіону репрезентують такі демографічні характеристики, як чисельність і частка осіб у працездатному віці серед його населення. Як видно з рис. 2, сьогодні найбільш високою часткою працездатного за віком контингенту в складі постійного населення з-поміж регіонів України вирізняються м. Київ (67,0%), Харківська (65,0%) і Луганська (64,3%) області, найнижчою ж питома вага осіб віком 16–59 років є в демографічно старих Чернігівській (61,0%) і Вінницькій (61,1%) областях.

Віковий склад населення регіонів та його зміни формуються під впливом процесів як природного, так і міграційного руху. Виходячи зі специфіки нашого дослідження, ми здійснили регіональний аналіз впливу новітньої динаміки процесів природного руху на зміни вікового складу населення в поточному сторіччі. За його підсумками можна констатувати, що найбільш вагомий вплив на зрушення в демографічних структурах у регіонах України за останнє десятиріччя справляла саме повсюдно сприятлива динаміка народжуваності, що виступає фактором “омолодження” вікового розподілу. Принагідно зазначимо, що в цілому за останнє десятиріччя сумарний показник народжуваності найбільше серед регіонів країни (більш ніж у півтора раза) зріс на Київщині та в Криму.

Водночас слід наголосити, що за умови закріплення позитивних зрушень щодо інтенсивності смертності, які останніми роками мали місце в усіх регіонах (хоч відбувалися з різною “швидкістю”), можна було б розраховувати на збільшення частки осіб працездатного віку (насамперед молодого й середнього) у населенні. Хоча за підсумками динаміки тривалості життя в цілому за останнє п’ятиріччя найбільшого прогресу вдалося досягти низці регіонів переважно з гіршими вихідними показниками (Чернігівська, Одеська, Дніпропетровська, Житомирська, Київська, Херсонська області), однак проблема реалізації наявних резервів скорочення високої передчасної смертності (зокрема, у працездатному віці) і дотепер більш гостро стоїть у регіонах сходу й півдня (Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Херсонська області) та окремих північних (Київська, Чернігівська) і центральних (Житомирська) областях.

Що ж до злободенних демополітичних завдань України загалом як країни, у межах якої зберігаються відчутні регіональні відмінності параметрів відтворення населення, зумовлені комплексом різнопланових чинників (у тому числі й наявною територіальною нерівністю щодо умов демографічного розвитку), то серед них на передній план висувається завдання створення рівних можливостей формування людського потенціалу й умов для його реалізації в усіх регіонах країни.

1. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : [монографія] / [Варналій З. С., Воротін В. Є., Куйбіда В. С. та ін.] ; за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 820 с.
2. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі XX–XXI століть: нові пріоритети / М. І. Долішній. – К. : Наук. думка, 2006. – 621 с.
3. Деєва Н. М. Оцінка змін соціалізаційних можливостей регіонів / Н. М. Деєва // Демографія та соціальна економіка. – К. : НАН України, Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – № 1 (17). – С. 32–42.
4. Швидка Г. Ю. Регіональні особливості ринку праці України / Г. Ю. Швидка // Демографія та соціальна економіка. – К. : НАН України, Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – № 2 (14). – С. 160–167.
5. Шевчук П. Є. Сучасні зрушення у регіональній диференціації смертності та тривалості життя в Україні / П. Є. Шевчук // Демографія та соціальна економіка. – К. : НАН України, Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2007. – № 2. – С. 24–37.
6. Курило І. О. Регіональні особливості народжуваності в Україні та її детермінанти (досвід аналізу багатомірними статистичними методами) / І. О. Курило, О. А. Кривова, О. С. Коваленко // Regio-

- нальні аспекти розвитку продуктивних сил України. 2009. – Вип. 14. “Економічна думка”. – С. 44–47.
7. Населення України-2004. Регіональні аспекти демографічного розвитку. – К. : ІДСД НАН України, Держкомстат України, 2005. – 342 с.
 8. Розподіл постійного населення України за статтю та віком: за станом на 1 січ. 2012 р. : стат. зб. – К. : Держ. служба стат. України. – 413 с.

References

1. *Derzhavna rehional'na polityka Ukrainy: osoblyvosti ta stratehichni priorityety* : [monohrafiya]. Ed. Z. S. Varnaliya. Kiev : NISD, 2007. Print.
2. Dolishniy, M. I. *Rehional'na polityka na rubezhi XX–XXI stolit': novi priorityety*. Kyiv: Naukova dumka, 2006. Print.
3. Dyeyeva, N.M. “Otsinka zmin sotsializatsiynykh mozhlyvostey rehioniv”. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika* 1(17)(2012): 32–42. Print.
4. Shvydka, H.Yu. “Rehional'ni osoblyvosti rynku pratsi Ukrainy” *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika* 2(14)(2010): 160–167. Print.
5. Shevchuk, P.Ye. “Suchasni zrushennya u rehional'niy dyferentsiatsiyi smertnosti ta tryvalosti zhyttya v Ukraini” *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika* 2(2007): 24–37. Print.
6. Kurylo, I.O., O.A Kryvova, and O.S. Kovalenko. “Rehional'ni osoblyvosti narodzhuvanosti v Ukraini ta yiyi determinanty (dosvid analizu bahatomirnymy statystychnymy metodamy)” *Rehional'ni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy* 14 (2009): 44–47. Print.
7. *Naseleennya Ukrainy-2004. Rehional'ni aspekty demohrafichnoho rozvytku*. Kiev: IDSD NAN Ukrainy, Derzhkomstat Ukrainy, 2005. Print.
8. “Rozpodil postiynoho naseleennya Ukrainy za stattyu ta vikom (Stanom na 1 sichnya 2012 roku)” *Statystychny zbirnyk*. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Print.

Рецензент:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 338.22.021.1

ББК 65.05: 65.28

Мазур І.М.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ: РЕСУРСНИЙ ПІДХІД

ПВНЗ “Івано-Франківський університет права імені
Короля Данила Галицького”,
кафедра фінансів і кредиту,
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Євгена Коновальця, 35,
тел.: 80634150200,
e-mail: masur@tvnet.if.ua

Анотація. У статті обґрунтовано головні критерії оцінювання енергетичної безпеки на засадах кількісного та якісного аналізу згідно з доктриною управління паливно-енергетичними ресурсами на засадах сталого розвитку. Проведено критичний аналіз концептуальних засад оцінювання енергетичної безпеки, визначено основні недоліки теоретичного, методологічного та прикладного характеру щодо побудови системи індикаторів оцінювання рівня і стану енергетичної безпеки. Вмотивовано засади побудови системи показників оцінювання енергетичної безпеки на базі ресурсного підходу та головні його концептуальні положення.

Ключові слова: критерії оцінки енергетичної безпеки, раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів, сталий розвиток.

Annotation. In the article the basic criteria for assessing the power safety are grounded on quantitative and high-quality analysis according to the doctrine of use the fuel and energy resources based on sustainable development. A critical analysis of the conceptual foundations for the evaluation of energy security has found the main theoretical, methodological and applied shortcomings of the real system of indicators for evaluation of the energy security. The principles for construction the system

of indexes of evaluation of power safety and basic conceptual positions are grounded on the base of resource approach.

Keywords: criteria for assessing power safety, sustainable use of energy resources, sustainable development.

Вступ. Науковцями й експертами в термін “енергетична безпека” вкладається різноманітний зміст у процесі висвітлення економічних та політичних проблем, що породило диверсифікацію аналітичного інструментарію оцінювання загроз та стану енергетичної безпеки. Найчастіше виділяють три підходи тлумачення суті енергетичної безпеки: 1) стан захищеності громадян, суспільства, економіки від загроз незадовільного енергозабезпечення [1–4]; 2) стан захищеності інтересів (національних, державних, суспільних) в енергетичній сфері [5–7]; 3) стан систем енергозабезпечення, зокрема паливно-енергетичного комплексу у різних умовах [8–10]; 4) стабільність системи енергозабезпечення при дії дестабілізуючих чинників.

Згідно з кожним підходом, ряд науковців пропонують визначати об’єкт дослідження: 1) паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) або система енергозабезпечення країни й управління ним [7–10]; 2) економіка, суспільство, держава, країна [4; 7; 11]; 4) об’єктом вивчення є загрози розвитку паливно-енергетичного комплексу або системи енергозабезпечення.

У ході дослідження останніх напрацювань щодо концептуальних засад оцінювання енергетичної безпеки прослідковується відсутність стандартизації й уніфікації теоретично-прикладних засад комплексного аналізу рівня та стану енергетичної безпеки.

Постановка завдання. Сьогодні енергетичну безпеку розглядають як одну зі складових економічної безпеки, як “стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників і постачальників енергії, а також доступності, диференційованості й екологічності енергетичних ресурсів” [12]. Такий підхід зумовлює використання аналогічного, як для економічної безпеки, методологічного інструментарію оцінювання.

Під час реформування паливно-енергетичного комплексу виникає необхідність визначення результату, який буде отримуватися як для народного господарства загалом, так і для кожного економічного суб’єкта. Отже, ефективність реформування за відповідною системою показників повинна відображати вплив його результатів на стан енергетичної безпеки економіки країни загалом, а також окремих регіонів, галузей, організацій і підприємств, що беруть участь у реалізації енергозберігаючих технологій.

Метою дослідження виступає обґрунтування критеріїв для кількісного та якісного аналізу енергетичної безпеки та вимоги до побудови системи показників як базового елемента методології оцінювання.

Результати. На основі ідентифікації загроз більшість науковців для характеристики головних напрямів енергетичної безпеки пропонують такі критерії: 1) енергозабезпечення споживачів; 2) енергетичну залежність; 3) екологічну прийнятність виробництва; 4) соціальну стабільність. При цьому зауважують необхідність побудови ієрархічної системи показників за окремими напрямками оцінки або інтегрованих показників, розглядаючи як чинники параметри “досліджуваного об’єкта” і фактори зовнішнього середовища.

Такий підхід детермінації загроз має ряд недоліків, оскільки як об’єкт дослідження слід аналізувати процес забезпечення й використання паливно-енергетичних ресурсів та потенціалу енергозбереження. Окремими сферами або ієрархічними рівнями енергетичної безпеки повинні слугувати: 1) енергетична безпека економічного суб’єкта; 2) енергетична безпека регіону; 3) енергетична безпека економіки (національного господарства); 4) глобальна енергетична безпека.

Умовно в процесі використання паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) можна виокремити ряд підпроцесів: 1) забезпечення формування ресурсної бази; 2) видобування нафти, природного газу, урану, інших видів палива; 3) виробництво та перетворення енергії; 4) транспортування палива й енергії; 5) споживання енергії й палива. Кожний етап характеризується певною енергоємністю, корисністю використання ресурсів, втратами паливно-енергетичних ресурсів, що зумовлює появу викидів парникових газів. Мінімізація втрат дозволить залучити потенціал енергозбереження, а використання нетрадиційних джерел енергії – потенціал заміщення невідновлюваних відновлюваними енергетичними ресурсами та мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище. Використання зазначених потенціалів енергозбереження та заміщення потребує відображення в оцінці стану й рівня енергетичної безпеки та використання енергетичних ресурсів.

Необхідність забезпечення енергетичної безпеки стимулювала формування нової економічної доктрини управління паливно-енергетичними ресурсами на засадах сталого розвитку. На думку експертів, під сталим розвитком слід розуміти задоволення потреб соціально-економічних систем без обмеження можливостей майбутніх поколінь у задоволенні їхніх потреб [13; 14]. Із цієї позиції треба оцінювати використання ПЕР і потенціалу енергозбереження в контексті концепцій екологічно ефективного виробництва [15], екологічно виправданого споживання [16] й ефективного управління, згідно з якими можна виділити такі критерії раціонального використання ПЕР: 1) мінімізація втрат ресурсів у процесах виробництва, постачання, розподілу, перетворення і споживання; 2) залучення і використання вторинних енергетичних ресурсів та відходів для їх виробництва; 3) розвиток ринкових механізмів у сфері забезпечення та використання енергетичних ресурсів, систем гарантування прав власності й механізму оподаткування неефективного використання ПЕР; 4) підвищення ефективності споживання ПЕР за рахунок упровадження ефективних технологій у межах соціальних програм; 5) збереження приросту ПЕР на душу населення для забезпечення збереження вартості природного капіталу; 6) розширення сфери застосування відновлюваних джерел енергії у виробництві й споживанні ПЕР; 7) обмеження втручання уряду, що несуть загрозу розбалансування ринкових механізмів регулювання споживання ПЕР та соціально-економічного розвитку.

Указані вище критерії дозволяють оцінити досягнення цілей раціонального використання ПЕР. В умовах переходу техніко-технологічно відсталої економіки України на засади постійного розвитку методологічні підходи щодо аналізу використання ПЕР вимагають доопрацювання і вдосконалення. Саме технологічний й інноваційний розвиток національної промисловості в кризових і посткризових умовах стимулюватиме скорочення споживання й раціональне використання ПЕР, що створюватиме вікна можливостей для входження до числа економічно розвинутих країн світу.

Вітчизняні науковці визначили цілі створення системи показників енергетичної безпеки: 1) обґрунтування заходів з підвищення рівня енергетичної безпеки за окремими або інтегральними показниками та зменшення рівня загроз; 2) оцінка результатів заходів і зміни рівня енергетичної безпеки; 3) прогнозування стану та рівня енергетичної безпеки; 4) аналіз альтернативних сценаріїв економічного розвитку в контексті забезпечення прийняттого рівня енергетичної безпеки економіки. При цьому вона повинна забезпечувати комплексну оцінку стану енергетичної безпеки з урахуванням впливу числених факторів; забезпечувати необхідний інструментарій і результати для вирішення різноманітних завдань шляхом згортання кількох в один показник за рахунок ієрархічної побудови; характеризувати напрями загроз, беручи до уваги соціальні напрями; дозволяти прогнозувати вплив заходів на рівень енергетичної безпеки та ризики, які вони породжують; для аналізу повинні використовуватися доступні дані й

офіційні статистичні матеріали; забезпечувати на всіх ієрархічних рівнях порівняння поточних, прогнозних, граничних і критичних значень показників [16; 17].

Указані вимоги частково реалізовано в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [7], у яких передбачено визначення інтегрального показника енергетичної безпеки індексним методом відносно кращого показника інших країн або щодо нормованих його значень (середнього рівня):

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i,$$

де I_m – агрегований індекс енергетичної безпеки;

d_i – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску i -го показника в агрегований індекс;

y_i – нормалізована оцінка i -го індикатора.

Розрахунок вагових коефіцієнтів проводиться на основі результатів експертного оцінювання за формулою:

$$d_i = \frac{\bar{a}_i}{\sum_{i=1}^n \bar{a}_i},$$

де \bar{a}_i – експертна оцінка, що відмічає важливість i -го індикатора для агрегованого індексу енергетичної безпеки.

Приведення різних за типами й одиницями вимірювання індикаторів відбувається шляхом нормування характеристичних значень – установленням їх наближення до оптимального рівня. Присвоєння характеристичних значень здійснюється аналоговим методом – відносно кращого показника інших країн, порівнянням із законодавчо-визначеним рівнем, методом експертного оцінювання. Діапазон можливих значень розбивається на п'ять інтервалів: абсолютно небезпечний рівень, критичний, незадовільний, задовільний й оптимальний рівні, а згідно з науковими підходами, передбачено три таких інтервали.

Запропоновані індикатори енергетичної безпеки наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Індикатори енергетичної безпеки [12, с.17–18]

№	Показник	Порядок розрахунку	Джерело інформації
1.	Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, %	Загальне постачання первинної енергії, тис. т. н. е. – імпорт, тис. т. н. е. / загальне постачання енергії, тис. т. н. е. * 100%	Експрес-випуск “Енергетичний баланс України” (видання Держстату)
2.	Рівень імпортової залежності за домінуючим ресурсом у загальному постачанні первинної енергії, %	Імпорт за домінуючим ресурсом у постачанні первинної енергії, тис. т. н. е. / загальне первинне постачання за домінуючим ресурсом у постачанні первинної енергії * 100%	Експрес-випуск “Енергетичний баланс України” (видання Держстату)
3.	Частка імпорту палива з однієї країни (компанії) у загальному обсязі його імпорту, %	Обсяг імпорту за домінуючою країною за групою 27 “Палива мінеральні; нафта та продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні”, млн дол. США / загальний обсяг імпорту за цією групою, млн дол. США * 100%	Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу, Держстат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/

4.	Знос основних виробничих фондів підприємств ПЕК, %	-	Статистичний бюлетень “Основні засоби України” (Держстат)
5.	Відношення інвестицій у підприємства ПЕК до ВВП, %	Капітальні інвестиції за видом економічної діяльності “Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води”, млн грн / ВВП, млн грн • 100%	Експрес-випуск “Капітальні інвестиції в Україні”, експрес-випуск “Валовий внутрішній продукт України” (Держстат)
6.	Енергоємність ВВП, кг ум. палива/грн.	-	Розрахунки Держенерго-ефективності відповідно до Методики розрахунку показника енергоємності валового регіонального продукту (Наказ Держенерго-ефективності № 63 від 21.07.2001)
7.	Запаси природного газу, місяців споживання	Запаси природного газу, млн м ³ /споживання природного газу, млн м ³ /12 місяців	Звіт про залишки й використання продуктів перероблення нафти, Держстат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua .
8.	Запаси кам'яного вугілля, місяців споживання	Запаси кам'яного вугілля млн т / споживання кам'яного вугілля, млн т / 12 місяців	Використання енергетичних матеріалів і продуктів перероблення нафти, Держстат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/
9.	Частка відновлювальних джерел у загальному обсязі постачання первинної енергії, %	Постачання гідроенергії, тис. т.н.е. + постачання вітрової, сонячної енергії, тис. т.н.е.+ постачання біопалива та відходів, тис. т.н.е.)/ загальне постачання первинної енергії, тис. т.н.е * 100%	Експрес-випуск “Енергетичний баланс України” (видання Держстату)
10.	Частка втрат під час транспортування та розподілення енергії, %	Втрати під час транспортування та розподілення енергії, тис. т.н.е./загальне постачання первинної енергії *100%	

Система показників характеризує рівень енергетичної незалежності, забезпеченості, втрат у процесі розподілу й транспортування, використання відновлюваних джерел енергії, ефективність використання ПЕР, що формують інтегральний показник. Проте вказаний підхід має ряд суттєвих недоліків: 1) наведена система показників та інструментарій не характеризують основний критерій сталого розвитку – збереження ресурсного капіталу; 2) методика не дозволяє проаналізувати еколого-економічний аспект енергетичної безпеки – скорочення викидів парникових газів у результаті технологічного вдосконалення виробництва; 3) не дозволяє відобразити вплив факторів інтенсифікації виробництва енергетичних ресурсів, залучення відходів і вторинних енергетичних ресурсів; 4) не дозволяє оцінити вплив змін енергоємності та структури виробництва внаслідок модернізації й структурної перебудови економіки на рівень енергетичної безпеки; 5) не враховуються зміни паритету купівельної спроможності,

б) запаси кам'яного вугілля і природного газу в місяцях споживання не мають однозначного економічного й аналітичного змісту; 7) наведений методичний підхід не передбачає ієрархічного підходу в оцінюванні енергетичної безпеки, необхідного під час аналізу впливу результатів реалізації державних, галузевих та регіональних цільових програм у сфері енергоефективності й енергозбереження тощо. Використання експертних оцінок при визначенні інтегрального показника результат оцінювання робить відносною характеристикою.

Частка імпорту палива з однієї країни (компанії) у загальному обсязі його імпорту за рахунок порядку розрахунку не бере до уваги всі види палива, що використовуються в Україні, тому її застосування невиправдане. Відношення інвестицій у підприємства ПЕК до ВВП також обмежується виробництвом і розподіленням газу, електроенергії та води, які не є виключними енергетичними ресурсами. Для оцінювання ефективності їхнього застосування слід аналізувати кінцеве споживання та використання вугілля й вторинних енергетичних ресурсів. Відношення інвестицій у підприємства ПЕК до ВВП не враховує капіталовкладення в модернізацію та виробничу реструктуризацію вугледобувних, нафтопереробних, нафтовидобувних підприємств і суб'єктів господарювання, що здійснюють виробництво біопалива та перетворення енергії з відновлюваних джерел.

Використання вартісного виміру ВВП під час обчислення окремих індикаторів спотворює результати оцінювання, бо встановлення ціни паливно-енергетичних ресурсів для споживачів в Україні має закритий неринковий характер. Ринковим засадам ціноутворення під впливом попиту й пропозиції відповідає тільки встановлення ціни паливно-мастильних матеріалів. Отже, застосування вартісних показників для аналізу ефективності виробництва й використання ПЕР не може слугувати основою для прийняття ефективних управлінських рішень. Через недостатність достовірної інформації часто приймаються неоптимальні рішення, які передбачають отримання позитивного результату, а не його оптимізацію. Прикладом може слугувати відновлення імпорту газу в обсягах, що перевищують потребу в його споживанні на 7 млрд м³ при зниженні ціни до 268,5 \$/1000 м³, що суперечить головним напрямам енергетичної безпеки: диверсифікації постачальників, скороченню імпорту ПЕР і підвищенню ефективності використання й споживання енергетичних ресурсів.

Ряд експертів зауважують системність неефективних управлінських рішень стосовно трансформації моделі використання ПЕР, що І.Ю.Черкашин відобразив у моделі енергонезалежності України [19].

Наведені недоліки свідчать про невідповідність прийнятої методики вимогам і завданням сьогодення, що не сприятиме ефективності енергетичної політики та нарощуванню потенціалу енергетичної безпеки.

У 2013 році компанією СКМ визначено рейтинг енергоефективності регіонів України – Ukrainian Energy Index (UEI)-2013 та проаналізовано ефективність споживання енергоресурсів на регіональному рівні у 2011 р. і показано, як змінювалася енергоефективність регіонів упродовж 2007–2011 рр.

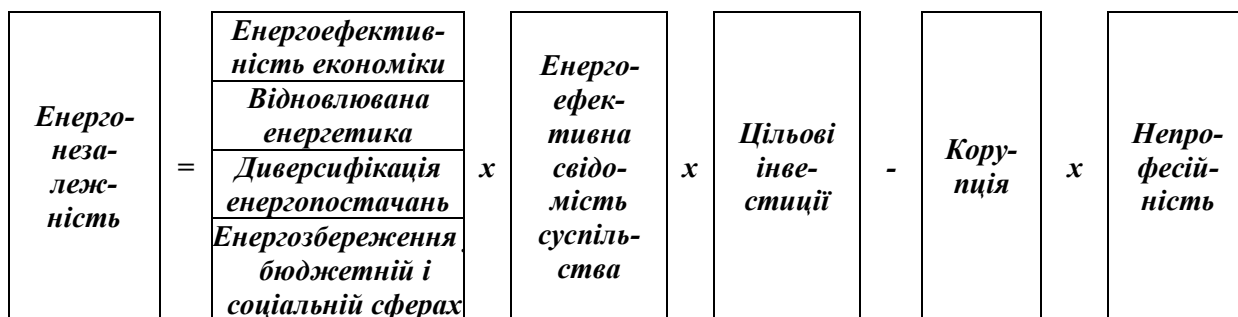

Рис. 1. Модель енергонезалежності України [20].

Щорічне визначення рейтингу UEI дозволяє прослідкувати тенденції зміни енергоспоживання кожного регіону, проаналізувати досягнення регіонів у реалізації програм енергоефективності, визначити лідерів для поширення успішного досвіду.

Рейтинг визначається за методологією аналізу енергоефективності Міжнародного енергетичного агентства (МЕА) і враховує при визначенні ефективності використання енергоресурсів області структуру економіки регіону. Із цією метою енерговикористання в регіоні аналізується за кінцевим споживанням енергії в 10 галузях переробної промисловості, сільському господарстві, добувній промисловості, будівництві, сфері послуг і секторі житлового господарства. Для кожного виду економічної діяльності визначається показник енергоефективності [20].

Отримані результати кінцевого енергоспоживання регіонів порівнюються з аналогічними показниками країн Європейського Союзу (ЄС), які використовуються як умовний еталон енергоефективності для України. Розрив між показниками енергоспоживання регіону й еталоном визначає потенціал кожного регіону щодо енергозбереження. Відносно нього можна визначити обсяг ресурсів, який можна зекономити, досягнувши стандартів ЄС. За допомогою Ukrainian Energy Index (UEI)-2013 можна встановити, як впливають на енергоспоживання регіону зміни в енергоємності, зниження або підвищення ділової активності та структурні зміни економіки регіону.

Недоліком оцінки за допомогою інтегрованих показників вважають можливість компенсування менших значень одного показника більшими іншого, тому в наведених методичних підходах вони порівнюються з критичними значеннями або еталонними. Методика оцінювання показників повинна ґрунтуватися на реальних доступних статистичних даних єдиного часового інтервалу, а не допускати використання останніх наявних значень індикаторів, які обстежуються рідше, ніж оцінюється безпека, або дані оприлюднюються з певною затримкою [17; 18].

Висновки. Економічний розвиток і зростання населення продукують підвищення обсягів споживання паливно-енергетичних ресурсів, більша частина яких є вичерпними. Зростання процесів глобалізації, лібералізації та геополітичного впливу створюють умови, що обмежують ефективно й ощадне використання ПЕР, становлячи загрозу економічній та енергетичній безпеці економіки.

Оскільки критерій є мірилом енергетичної безпеки, то його вибір повинен відображати основні напрями, які її визначають. Побудова системи показників має виражати основні критерії раціонального використання ПЕР: 1) мінімізацію втрат ресурсів у процесах виробництва, постачання, розподілу, перетворення і споживання; 2) залучення і використання вторинних енергетичних ресурсів та відходів для їх виробництва; 3) підвищення ефективності споживання ПЕР за рахунок упровадження ефективних технологій у межах соціальних програм; 4) збереження приросту ПЕР на душу населення для забезпечення збереження вартості природного капіталу; 5) розширення сфери застосування відновлюваних джерел енергії у виробництві й споживанні ПЕР.

В основу системи показників слід покласти ресурсний підхід до визначення раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів: 1) система показників повинна передбачати інтеграцію або “згортання” часткових показників нижчого рівня при визначенні показників наступного рівня енергетичної безпеки; 2) показники мають відображати всі етапи процесу забезпечення і використання паливно-енергетичних ресурсів за окремими видами палива чи джерелами енергії; 3) оцінюванню підлягають повні питомі витрати енергетичних ресурсів: прямі, непрямі й інвестиційні; 4) порядок розрахунку повинен відображати споживання енергетичних ресурсів у галузях переробної промисловості, сільському господарстві, добувній промисловості, будівництві, сфері послуг і секторі житлового господарства в регіоні та країні, дозволяючи порівнювати показники та визначати можливі резерви їх поліпшення за рахунок заміщення місцевими ПЕР; 5) сис-

тема показників має дозволяти комплексний аналіз енергетичної безпеки й оцінку впливу факторів; показники повинні забезпечувати не тільки кількісне вимірювання, а якісне оцінювання стану й рівня енергетичної безпеки; б) для розрахунків повинні використовуватися відкриті офіційні статистичні дані згідно з обраним періодом дослідження.

Методологія дослідження енергетичної безпеки має забезпечувати не лише кількісну, а і якісну оцінку рівня й стану енергетичної безпеки.

1. Стратегія національної безпеки України [Електронний ресурс] : затверджена Указом Президента України № 105/2007 від 12.02.07. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>.
2. Концепція економічної безпеки України [Текст] / Інститут економічного прогнозування; кер. проекту В. М. Геєць. – К. : Логос, 1999. – 36 с.
3. Мунтіян В. І. Економічна безпека України : монографія / В. Мунтіян. – К. : КВІЦ, 1999. – 464 с.
4. Земляной Н. Факторы энергетической безопасности в информационной системе принятия решений [Текст] / Н. Земляной, В. Вербинский // Сборник “Экономическая безопасность государства и информационно-технические аспекты ее обеспечения” ; под общ. ред. Г. Вороновского, И. Недина. – К. : Знання України, 2005. – С. 468–471.
5. Паливно-енергетичний комплекс України на порозі третього тисячоліття [Текст] / за ред. А. К. Шидловського, М. П. Ковалка ; НАН України, П-во “Укренергозбереження”. – К. : Укр. енцикл. знання, 2001. – 400 с.
6. Енергетична безпека України: чинники впливу, тенденції розвитку [Текст] / [за ред. М. П. Ковалка та ін.]. – К. : НАНУ, АТ “Енергозбереження”, 1998. – 160 с.
7. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] / Мінекополітики України. – К., 2003. – 31 с. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=294532.
8. Забезпечення енергетичної безпеки [Текст] / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки. – К. : НІПМБ, 2003. – 264 с.
9. Енергетична безпека України: стратегія та механізми забезпечення [Текст] / [Шевцов А. І., Земляний М. Г., Дорошкевич А. З. та ін.] ; за ред. А. І. Шевцова. – Дніпропетровськ : Пороги, 2002. – 264 с.
10. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України [Текст] / НІПМБ ; за ред. А. І. Сухорукова. – К., 2003. – 64 с.
11. Энергетическая безопасность России [Текст] / [В. В. Бушуев, Н. И. Воропай, А. М. Мастепанов и др.]. – Новосибирск : Наука, Сибирская изд. фирма РАН, 1998. – 302 с.
12. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : Наказ Мінекономрозвитку України № 1277 від 29.10.2013 р. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/World Commission on Environment and Developmentcategory/main?cat_id=38738.
13. Our Common Future : World Commission on Environment and Development. – Oxford : Oxford University Press, 1987. – 42 p.
14. Дейлі Г. Поза зростанням / Г. Дейлі // Економічна теорія сталого розвитку. – К. : Інтелсфера, 2002. – 48 с.
15. DiCristotaro E. Metodologie, strumenti casi di successo / E. DiCristotaro, P. Trucco. – Milano : Guerini e Associati, 2002. – 39 p.
16. Proc. of the 5-th International Conference on Ethics and Environmental Policies : Business Styles and Sustainable Development. – К., 2003. – 249 p.
17. Земляний М. Критерії оцінки та показники енергетичної безпеки. Концептуальні підходи [Електронний ресурс] / М. Земляний, В. Бараннік. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/november08/19.htm>.
18. Земляний М. Г. До оцінки рівня енергетичної безпеки. Концептуальні підходи [Електронний ресурс] / М. Г. Земляний. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/november08/36.htm>.
19. Черкашин І. Ю. Енергоефективність та відновлювальна енергетика в Україні – декларація чи реальність? [Текст] / І. Ю. Черкашин // Паливно-енергетичний комплекс України. Сучасний стан та перспективи розвитку. Лідери галузі. – К., 2011. – С. 2–3.
20. Рейтинг енергоефективності областей України. Ukrainian Energy Index (UEI)-2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.energy-index.com.ua/uk/about/methodology/>.

References

1. *The National Security Strategy of Ukraine*. President of Ukraine. 12 Feb. 2007. Web. 3 Jan. 2013.
2. *The concept of economic security of Ukraine*. Kyiv: Institut economic forecasting; hands, Project V.M. Heyets: Logos, 1999. Print.

3. Muntiyani, V. I. *Economic Security of Ukraine*. Kyiv: KVITS, 1999. Print.
4. Zetmlyanyi, N, and V. Verbinskyi. "Factors energy security in the information system of decision-making". *Collection of economic security and information technology aspects of its security*. Ed. G. Voronovskiy and I. Nedina. Kyiv: Knowledge of Ukraine, 2005. 468–471. Print.
5. *Fuel and Energy Complex of Ukraine on the eve of the third millennium*. Ed. A.K. Shydlovskiy and M. P. Kovalko. Kyiv: Eng. encyclopedic knowledge, 2001. Print
6. *Energy Security of Ukraine: the influence factors and trends*. Ed. M. P. Kovalko et al. Kyiv: National Academy of Sciences, JSC "Energy", 1998. Print.
7. "Methods of calculating the economic security of Ukraine". Department of Economic Policy of Ukraine. Kyiv. 2003. Web. 3 Jan. 2013.
8. National Security and Defense. Council of Ukraine, the National Institute of International Security Problems. *The Ensuring of energy security*. Kyiv: NIPMB, 2003. Print.
9. Shevtsov, A. I. et al. *Ukraine's energy security: a strategy and mechanisms to ensure*. Ed. A. I. Shevtsov. Dnepropetrovsk: Thresholds, 2002. Print.
10. NIPMB. *Guidelines on the assessment of the economic security of Ukraine*. Ed. A. I. Sukhorukov. Kyiv, 2003. Print.
11. Bushuyev, V.V., N. I. Voropai, A. M. Mastepanov, and J. K. Shafranik. *Russian Energy Security*. Novosibirsk: Siberian Academy of Sciences Publishing Company, 1998. Print.
12. "Guidelines to calculate the economic security of Ukraine". Department of Trade and Economic Development of Ukraine. 29.Oct. 2013. Web. 3 Jan. 2013.
13. World Commission on Environment and Development. *Our Common Future*. Oxford: "Oxford University Press", 1987. Print.
14. Daily, G. "Not Ascending" *Economics of sustainable development*. Kyiv: Intelsfera, 2002. Print.
15. DiCristotaro, E., and P. Trucco. *Metodologie, strumenti casi di successo*. Milano: Guerini e Associati, 2002. Print.
16. *Proc. of the 5-th International Conference on Ethics and Environmental Policies. Business Styles and Sustainable Development*. Kyiv, 2003. Print.
17. Zemlyanyi, M., and V. Barannik. "Evaluation criteria and indicators of energy security. Conceptual approaches". Web. 3 Jan. 2013.
18. Zemlyanyi, M. "To assess the level of energy security. Conceptual Approaches". Web. 3 Jan. 2013.
19. Cherkashyn, I. Y. "Energy Efficiency and Renewable Energy in Ukraine – the right or Reality?" *Fuel and Energy Complex of Ukraine. Current status and prospects. Industry leaders*. Kyiv, 2011. 2–3. Print.
20. "Rating energy regions of Ukraine. Ukrainian Energy Index (UEI)–2013". Web. 3 Jan. 2013.

Рецензенти:

Данилюк М.О. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства ІФНТУНГ;

Гораль Л.Т. – доктор економічних наук, професор, директор Інституту економіки та управління у нафтогазовому комплексі ІФНТУНГ.

УДК 336.761.4

ББК 65.26

Данилишин В.І., Стефанків О.М.

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ДЕРИВАТИВІВ
НА ВАЛЮТНОМУ РИНКУ УКРАЇНИ**

Івано-Франківський навчально-науковий
інститут менеджменту,
Тернопільський національний економічний університет,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра обліку та фінансів,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 7,
тел.: 0950935259,
e-mail: vova13169@rambler.ru

Анотація. На сучасному етапі режим плаваючого валютного курсу накладає на суб'єктів господарювання додаткові, валютні, ризики. Валютні ризики, як правило, пов'язані із широким колом міжнародних операцій, у тому числі з торгівлею та потоками капіталу. Україна – це

країна з доларизованою економікою, тому здійснення навіть внутрішніх операцій може обслуговуватися за допомогою іноземної валюти, а це, у свою чергу, накладає валютні ризики на економічних агентів. Ці агенти, здебільшого, не схильні до ризику, саме тому потреба в деривативах як інструменті хеджування валютних ризиків зростає. Валютні деривативи є стандартним, всесвітньо визнаним інструментом з управління ризиками в умовах волатильних обмінних курсів. У статті досліджено проблемні питання, які стосуються впровадження валютних деривативів на фінансовому ринку України.

Ряд загальних і регуляторних обмежень гальмує розвиток глибокого та ліквідного валютного ринку в Україні. НБУ, як ринковий регулятор, має намагатися зберегти рівновагу між двома позиціями: уведення та більш широке використання валютних деривативів означає кращі можливості хеджування валютних ризиків, проте стрімке й нерегульоване запровадження інновацій може зашкодити фінансовій стабільності. Таким чином, необхідність у лібералізації ринку валютних деривативів є доведеною, тому важливе правильне планування та здійснення запропонованих змін.

Ключові слова: валютний ризик, дериватив, хеджування, форвардний контракт, ф'ючерсна угода, опціон, своп-угода.

Annotation. Today flexible exchange-rate regime imposes additional currency risks on businesses. As a rule, currency risks are associated with a wide range of foreign transactions, including trade and capital fund flows. Ukraine is a county with dollarized economy, which is why even internal transactions may require a foreign currency, thus imposing currency risks on economic operators. In most cases the operators are not inclined to accept any additional foreign exchange risks; that's why there is a growing need for derivative as a method to hedge the risks. A foreign exchange derivative is a standardized instrument, commonly used for risk management under the conditions of high exchange rate volatility. The article focuses on problematic issues that might arise while introducing a foreign exchange derivative at the Ukrainian financial market.

A number of general and regulatory restrictions bar the development of viable and liquid currency exchange market in Ukraine. National Bank of Ukraine, being the market regulator, should try to balance the following two trends: by introducing and promoting a foreign exchange derivative it will provide some better opportunities for hedging currency risks; at the same time, aggressive and unmanaged introduction of this innovation might threaten the financial stability. The benefits of liberalized foreign exchange derivative market are evident; that's why it is so important to adequately plan and introduce the suggested changes.

Keywords: currency risk, derivative, hedging, forward contract, futures contract, option, currency swap agreement.

Вступ. На сучасному етапі режим плаваючого валютного курсу накладає на економічних агентів додаткові, валютні, ризики. Валютні ризики, як правило, пов'язані із широким колом міжнародних операцій, у тому числі з торгівлею та потоками капіталу. Україна належить до країн з доларизованою економікою, тому здійснення навіть внутрішніх операцій може обслуговуватися за допомогою іноземної валюти, а це, у свою чергу, накладає валютні ризики на економічних агентів. Ці агенти, здебільшого, не схильні до ризику, саме тому потреба в деривативах як інструменті хеджування валютних ризиків зростає. Валютні деривативи є стандартним, всесвітньо визнаним інструментом з управління ризиками в умовах волатильних обмінних курсів.

Основи дослідження строкових ринків заклали відомі західні економісти Дж.Гофман, Н.Калдор, Дж.М.Кейнс, А.Маршалл, Дж.Хікс. Дослідження строкових ринків на сучасному етапі проводять багато зарубіжних фахівців, які детально аналізують інструменти ринку деривативів, способи їх застосування з метою хеджування операцій компаній, шляхи запобігання втратам від операцій з деривативами. Серед них можна назвати П.Вілмотта, Р.Макдональда, Ф.Мишкіна, Дж.Халла, Ч.Смітсона. В Україні дослідженням фінансових ринків і розробкою необхідних заходів щодо становлення ринку деривативів займаються О.Береславська, І.Бланк, О.Кузьмін, Т.Лемішевська, Б.Луців, В.Мі-

щенко, О.Мозговий, С.Науменкова, Л.Примостка, О.Сохацька. Попри наявність окремих досліджень проблем функціонування строкових ринків в Україні тема похідних цінних паперів у вітчизняній науковій літературі в цілому відображена недостатньо. Наразі відсутній детальний аналіз практики функціонування строкових ринків у розвинутих країнах світу та, відповідно, досі не визначені шляхи використання їх досвіду для побудови основ строкового ринку в Україні. У нашій державі дотепер не розроблено теоретичної бази для функціонування строкового ринку, на фондовому ринку не використовуються ефективні похідні інструменти.

Постановка завдання. В Україні до квітня 2008 року, унаслідок прив'язки гривні до долара США, потреба у валютних деривативах була досить низькою. У результаті, Національний банк України по суті приймав на себе валютні ризики шляхом утримання фіксованого курсу. У той самий час ринок валютних деривативів був недостатньо розвинутим через його жорстке регулювання.

Результати. Починаючи із січня 2014 р., валютний ринок став значно волатильнішим, НБУ перейшов на більш гнучкий валютний курс, про що можна судити з такого графіка (рис. 1).

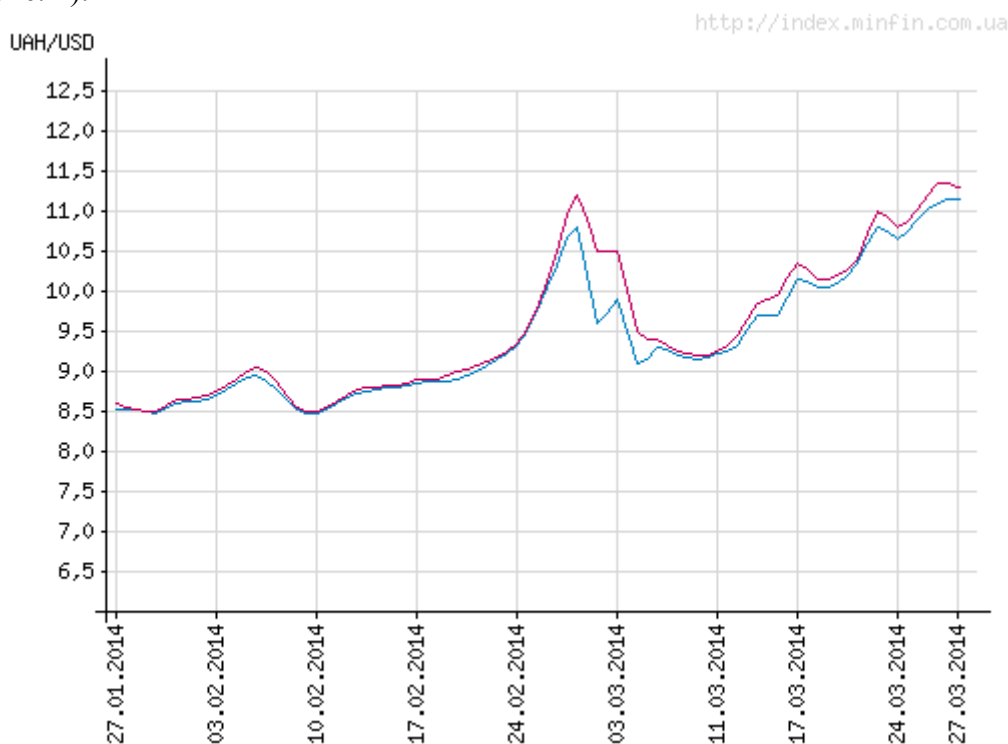

Рис. 1. Щоденні ринкові обмінні курси (27.01. – 27.03.2014)

Зміни, упровадження яких активізувалося з настанням фінансової кризи у вересні 2008 р., і кардинальні зміни, які відбуваються сьогодні, повністю змінили існуючий стан справ. Нині спостерігається зростання гнучкості та волатильності валютного курсу, а це приводить до збільшення потреби в ефективних і дієвих інструментах хеджування валютних ризиків. Саме тому все більш переконливими стають аргументи на користь введення адекватних інструментів хеджування. Обґрунтуванню необхідності розвитку ринку деривативів і присвячена ця стаття.

Теорія фінансів виокремлює 3 основні категорії мотивів економічних агентів, які беруть участь в операціях на ринку деривативів:

1. Хеджування: кінцеві учасники операції з хеджування ризиків зазвичай ведуть торговельну або інвестиційну діяльність (це можуть бути підприємства реального сектору або довгострокові інвестори/боржники). Існування можливості хеджування

валютних ризиків є дуже важливим при спробах залучення іноземних інвесторів до місцевих фінансових ринків. Тому деривативи можуть доповнювати стратегію розвитку місцевих ринків капіталу, зменшуючи залежність від потоків капіталу деномінованих в іноземній валюті та їх неочікуваних зупинок.

2. Арбітраж: економічні агенти можуть використовувати деривативи для здійснення операцій, що спрямовані на отримання прибутку від різниці в цінах на два ідентичні товари (активи). Такий арбітраж, в ідеалі, є безризиковим і веде до підвищення ефективності функціонування ринків, на яких використовується правило однієї ціни.

3. Спекуляція: деривативи можуть використовуватись як інструменти спекуляції на змінах валютного курсу. Проте необхідно приділити особливу увагу тому, що спекуляція не обов'язково є поганим в економічному сенсі явищем, як це зазвичай прийнято вважати в суспільстві. За нормальних умов спекуляція є стабілізуючим фактором, оскільки спекулянти зазвичай згладжують ціни, купуючи за низькими цінами та продаючи за високими, отримуючи свій прибуток у такий спосіб. Спекулятивні операції приводять до підвищення ліквідності ринків, а тому і їх ефективності. Спекулянти переважно займають позицію, протилежну позиції компаній з хеджування, що дозволяє перекладати ризик від останніх на перших.

Через існування згаданих причин можуть використовуватися та на ділі використовуються деривативи. Тому має бути проведений аналіз витрат-вигод від використання похідних. Вигоди: перекладання ризику за допомогою валютних деривативів є таким, що веде до загального добробуту економічних агентів – представників різних секторів економіки, а тому й до більш ефективного розподілу капіталу. Це особливо важливо для розвитку та збільшення повноти ефективних ринків капіталу. Витрати: за умов неналежного регулювання та нагляду за використанням валютних деривативів, використання похідних інструментів може негативно вплинути на фінансову й економічну стабільність. Зокрема, часто вказується на те, що похідні інструменти відігравали негативну роль у часи криз для ринків країн, що знаходяться на стадії становлення ринкової системи. У таких країнах фінансові ринки зазвичай є менш ліквідними, меншими за розмірами та відносно нерозвинутими, тому неналежне використання деривативів на цих ринках є доволі ризиковим, оскільки може призводити до фінансових криз або посилювати їхні наслідки. Неналежне використання деривативів на таких ринках характеризувалося зростаючою волатильністю та ставило під загрозу фінансову стабільність через надмірну ризикованість операцій, що проводилися ринковими гравцями (переважно щодо позабалансованих позицій, не визначених через це наглядачами), і левередж. На нашу думку, деривативи все-таки можуть подеколи посилювати наслідки криз (якщо не було встановлено належного нагляду над їх використанням і належного регулювання цих інструментів), але самі по собі вони не є причиною/пусковим гачком фінансових негараздів.

Зазначені вигоди, з великою долею ймовірності, можуть перевищувати витрати, тобто приводити до більшої економічної ефективності та стабільності, якщо процес поступового впровадження валютних деривативів належно регулюється. Із цієї точки зору завдання НБУ із забезпечення фінансової стабільності має здійснюватися через проведення банківського нагляду. Це означає, що, перш за все, ринкові гравці почують потребу в ризик-менеджменті й адекватному контролі над внутрішнім ризиком, а також свідчить про існування необхідності в обізнаності ринкових гравців щодо похідних інструментів і ризиків, пов'язаних з їх використанням. У таких процесах особливої важливості набувають прозорість ринкової інформації та її належне відкриття.

Додатковий аргумент на користь запровадження валютних деривативів в Україні міститься в такому: якщо національний ринок надалі не існуватиме, теперішній закордонний ринок, на якому торгують гривневими валютними деривативами, буде розви-

ватися й надалі. Проте ці закордонні ринки, по-перше, знаходяться поза впливом українського регулятора, по-друге, містять утрачені ділові можливості для національних агентів, адже потоки на цих ринках зазвичай важко спрямувати назад, усередину країни. Останнім часом, з огляду на обсяги потоків капіталу (наприклад, іноземні кредити та, меншою мірою, потоки портфельних інвестицій) і торгові потоки, Україна є економікою з високим рівнем відкритості. Тому варто очікувати великого потенційного попиту кінцевих споживачів (торговельних компаній реального сектору й інвесторів) на похідні інструменти. Це, у свою чергу, зумовлює значну зацікавленість у них посередників (банків), що забезпечують деривативами своїх клієнтів (кінцевих споживачів).

Розглянемо основні базові деривативи. Деякі з них впливають на розвиток ринку, а декотрі можуть розвиватися поряд зі зростанням попиту на більш довершені продукти.

Угоди спот на міжбанківському ринку включають у себе обмін двома валютами (зазвичай національною та іноземною) за курсом, визначеним на дату укладання договору, що підлягає виконанню протягом наступних двох робочих днів. Цей спотовий валютний курс є “базовою ціною” на ринку валютних деривативів, від неї “походять” ціни на всі інші інструменти.

Форвардний контракт засвідчує зобов’язання особи обміняти одну валюту на іншу у визначений час і на визначених умовах у майбутньому (наприклад, через 1 місяць, 3 місяці або 12 місяців, хоч інші строки також можуть бути предметом обговорення між укладачами контракту). Як правило, ці контракти виконуються з поставкою, тобто на момент настання зазначеної дати здійснюється фізичний обмін валюти. Форварди торгуються на позабіржових ринках зацікавленими сторонами (переважно банком та його клієнтом), тому можуть бути прив’язані до особливих потреб клієнтів [5].

Ф’ючерси, як і форварди, є валютними деривативами. Проте, оскільки цими угодами торгують на біржах, вони є дуже стандартизованими, а тому й більш ліквідними. Взаємозалік ризиків зазвичай здійснюється в клірингових установах. Порівнюючи форварди та ф’ючерси, важливо звернути увагу на загальні відмінності між позабіржовими й біржовими контрактами, які поширюються і на інші інструменти (наприклад, опціони). Обидва класи інструментів розрізняють за притаманними їм рисами, також вони є комплементарними, бо їх використання пов’язано з різними вигодами. У той час, коли форварди є гнучкими та можуть бути адаптовані до потреб окремих користувачів, вони є й відносно менш ліквідними та накладають ризик на партнерів ф’ючерсних угод, якщо ті неспроможні задовольнити вимоги за контрактом. Ф’ючерси “знімають” цей ризик уведенням клірингових установ, які гарантують виконання угоди обом сторонам, стягуючи плату за надання своїх послуг. Високий рівень стандартизації ф’ючерсів також знижує транзакційні витрати [5].

Опціон надає право, але не зобов’язання купити/продати валюту за наперед визначеним курсом у наперед визначений день зі здійсненням виплати премії (ціни) наперед. Це робить опціон умовним зобов’язанням з нелінійним типом виплат, на відміну від ф’ючерсних і форвардних контрактів, де зобов’язання обох сторін є безумовними, а виплати лінійно залежать від спотової ставки [5].

Своп – угода між двома ринковими гравцями про обмін валюти в майбутньому в наперед визначений день за наперед визначеним курсом із зобов’язанням провести зворотний обмін тих самих валют у майбутньому в наперед визначений день і за наперед визначеним курсом, що вказується в прикінцевих положеннях контракту (цей курс зазвичай відрізняється від попереднього, першого курсу). Своп в іноземній валюті може розглядатися як комбінація спот і форвардної позиції або комбінація двох форвардів [5].

Табл. 1 містить дані щодо обсягів валютних деривативів на біржах та в режимі позабіржових торгів. Із цих даних зрозуміло, що позабіржові контракти займають провідну позицію в загальних обсягах торгів, і їх кількість швидко збільшується.

Світові обсяги зобов'язань щодо похідних інструментів у позабіржовому та біржовому оборотах (млрд дол. США)

Показник	2001	2004	2007	2010
Похідні інструменти в позабіржовому обігу				
Валютні форварди та валютні свопи	10 335,7	14 951,2	29 143,7	31 965,7
Валютні опціони	2 470,1	6 115,0	12 747,9	14 710,0
Похідні інструменти в біржовому обігу				
Валютні ф'ючерси	65,6	103,5	158,5	175,9
Валютні опціони	27,4	60,7	132,7	190,6

Джерело: International Banking and Financial Markets Developments.

У той час, коли загальні світові тенденції визначаються розвитком промислово розвинутих економік, країни, що знаходяться на стадії становлення ринкової системи, також активно беруть участь у торгівлі деривативами. Відносно менший обсяг ринків похідних може бути пояснений меншим розміром базових спотових ринків, а також більш жорстким регулюванням таких ринків.

Нині використання похідних інструментів у світі здійснюється нерівномірно, проте щонайменш сегмент позабіржової торгівлі наразі майже однаково розвинутий у всіх країнах.

Різноманітні сегменти ринків валютних деривативів не є ізольованими, а, навпаки, залежать один від одного. Зокрема, "похідний" інструмент – це інструмент, ціна якого є "похідною" від ціни базового активу. Базова залежність між форвардом і ринком активів зветься "покритим паритетом процентних ставок" (ППП). Декількома словами, PPP означає таку позицію між спотовою ставкою, форвардною ставкою (наприклад, за форвардом на 12 місяців) і відповідними безризиковими відсотковими ставками в національній та іноземній валюті, при якій арбітраж неможливий. Таке співвідношення може розглядатися як установлення форвардної валютної ставки на основі спотової ставки та відповідних національних й іноземних кривих дохідності на ринках короткострокового капіталу та ринках державних цінних паперів. Оскільки валютні свопи просто поєднують у собі дві сторони опціонного спреду (спотову/форвардну або форвардну/форвардну, як було зазначено вище), до них також можуть застосовуватися зазначені вище аргументи.

Проте наведена залежність є правильною тільки за умови вільних потоків капіталу між кордонами, що означає існування можливості арбітражу. Якщо таку умову не дотримано, потоки капіталу є дещо обмеженими, а арбітраж – неможливим, що, у свою чергу, свідчить про неможливість дотримання PPP. Така ситуація найчастіше трапляється на зовнішніх ринках деривативів, що не підлягають поставці. У такому разі ціна на форвард може відрізнятись від теоретичної ціни, що визначається за допомогою PPP. Указане відхилення, яке іноді розраховується як незбіг між процентними ставками всередині країни та ставками на деривативи, що не підлягають поставці, на зовнішніх ринках, зазвичай є функцією від існування обмежень на потоки базового капіталу.

Останні з перелічених інструментів, валютні опціони, є інструментами, ціна на які встановлюється відповідно до іншого правила через їхній граничний характер. Однак базова залежність від спотового ринку та кривих дохідності залишається незмінною. Окрім спотової ставки й відповідних кривих дохідності на дату виконання зобов'язання, існують додаткові фактори, такі як ціна виконання й очікувана волатильність майбутньої спотової ставки, що також впливають на ціну опціонів.

Можна зробити висновок, що різноманітні сегменти ринку валютних деривативів є взаємозалежними, а тому мають розглядатися як взаємодоповнюючі (комплементарні). Таким чином, зростає необхідність в одночасному розвитку цих сегментів. Зокрема,

ціни на форварди (ф'ючерси) розраховуються на основі спотових обмінних ставок, беручи до уваги відповідну строковість відсоткових ставок удома та за кордоном. Існуючий механізм використовується й щодо інших валютних деривативів, таких як опціони, навіть з урахуванням додаткових факторів. Тому очевидною стає потреба в одночасному розвитку валютного ринку (спотового та сегменту похідних) і внутрішнього грошового ринку та ринку державних запозичень.

Нині в Україні (зі всього різноманіття валютних деривативів) здійснюється торгівля тільки форвардами, що підлягають поставці. Найбільший строк виконання складає 1 рік, а ліквідність ринку є дуже низькою. Інші деривативи практично не використовуються, а законодавства, що регулювало б торгівлю деривативами та містило загальні визначення, наразі не існує. Проте поки що існує законодавча ініціатива з регулювання ринку деривативів у цілому, що є вагомим кроком уперед. Державна комісія із цінних паперів і фондового ринку направляла на розгляд Кабінету Міністрів проект Закону "Про похідні (деривативи)". Цей законопроект містить окремі позиції стосовно валютних деривативів. Було проведено обговорення попередньої версії законопроекту основними ринковими гравцями. При хеджуванні резиденти мають зазначати головною метою таких операцій, яка, у свою чергу, повинна відповідати їхній діяльності на товарному ринку. Перевірка мети на відповідність діяльності резидентів вимагає від підприємства проходження ряду бюрократичних процедур, зокрема, підприємство має надати доказ високої вартості кожної торговельної операції, що підлягає хеджуванню [4].

На банки, як партнери/постачальники у форвардних операціях, також покладено ряд обмежень: ліміт форвардної відкритої позиції має становити 10% регуляторного капіталу, тоді як хеджування базової компенсуючої спотової позиції законодавчо не визначено.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що ряд загальних і регуляторних обмежень гальмує розвиток глибокого та ліквідного валютного ринку в Україні.

Отже, можна зробити висновок, що НБУ, як ринковий регулятор, має намагатися зберегти рівновагу між двома позиціями: уведення та більш широке використання валютних деривативів означає кращі можливості хеджування валютних ризиків, проте стрімке та нерегульоване запровадження інновацій може зашкодити фінансовій стабільності. Таким чином, необхідність у лібералізації ринку валютних деривативів є доведеною, тому правильне планування та здійснення запропонованих змін також є важливим. Кінцеві споживачі цих інструментів повинні мати доступ до можливостей регулювання ризиків, тоді як регулятор повинен мати вірний засіб оцінки ризиків від використання нових інструментів. Задля виконання цих вимог потрібне забезпечення високого рівня прозорості та розкриття ринкової інформації.

Уведення валютних деривативів загалом є непоганою ідеєю, проте дуже важливим є порядок запровадження цих інструментів в обіг. Найважливіші зміни, що включають зняття загальних обмежень на використання валютних деривативів, мають бути здійснені тільки після того, як ситуація на валютних спотових ринках дещо заспокоїться, тобто коли фінансова ситуація стабілізується, а гривня займе рівноважну позицію (хоча б у короткостроковій перспективі). Валютний спотовий ринок є базовим для будь-яких деривативів. Тому для розвитку валютних деривативів необхідний глибокий і ліквідний ринок.

Поряд з ринком валютних деривативів має розвиватися внутрішній ринок короткострокових і державних запозичень, оскільки безризикова крива дохідності є базою для розвитку валютних деривативів. Торгувати валютними деривативами можна як поза біржею, так і на організованих біржах. За фактом, у багатьох розвинутих країнах такий розвиток здійснюється паралельно, бо використання кожного класу інструментів надає різні переваги їхнім користувачам. Ці переваги, що можуть бути визначені декількома

словами, – високий рівень стандартизації (позабіржові інструменти) проти низького рівня ризику (біржові інструменти). Проте, якщо звернути увагу на динаміку розвитку ринків деривативів, можна помітити, що введення позабіржових інструментів передуює введенню біржових інструментів. Така послідовність може бути, окрім усього іншого, пояснена слабким законодавчим і технічним забезпеченням функціонуючих бірж.

Висновки. Поступова стратегія розвитку та розширення ринку валютних деривативів в Україні в найближчому майбутньому має бути сконцентрована на позабіржових інструментах, таких як форварди, валютні свопи та (лише потім) опціони. Таким чином, перший крок дозволить банкам розвинути їхні позабіржові інструменти, тоді як надалі увага має приділятися розвитку законодавчого та технічного забезпечення бірж, що уможливить подальше використання стандартизованих біржових продуктів. Поступова стратегія введення позабіржових валютних деривативів використовувалася і в інших країнах, що знаходяться на стадії становлення ринкової системи. Приміром, може використовуватися досвід Китаю, у якому з 2004 р. здійснювалося поступове запровадження національних валютних деривативів. Ринок розпочав своє існування у 2005 р. з поступового введення форвардів, торгівля якими могла виконуватись обмеженим колом установ. Після 6 місяців такої торгівлі ринковим гравцям була дозволена торгівля іншими продуктами, такими як валютні свопи.

Наступним важливим кроком є доступ нерезидентів до національного ринку деривативів. Загалом наразі простежується тенденція щодо активізації участі нерезидентів у торгах на місцевих ринках валютних деривативів, оскільки вони привносять у ринок більшу ліквідність, а тому й більшу ефективність.

У довгостроковій перспективі нерезидентам має бути наданий доступ до ринків деривативів з метою збільшення ліквідності й ефективності ринку. Проте загальноприйнятою у світі практикою є поступове надання права участі на таких ринках, яке має починатися з хеджування.

В умовах, коли здійснюється перехід з фіксованого до гнучкого валютного курсу, валютні деривативи є важливим інструментом управління зростаючими валютними ризиками. У більш широкому розумінні валютні деривативи можуть розглядатися як складова частина розвитку ефективного національного ринку капіталу, бо дозволяють переносити ризики та приводять до більш ефективного розподілу капіталу. Оскільки українські ринки таких інструментів наразі є недорозвинутими, введення інструментів хеджування є пріоритетним напрямом української політики.

Через те що необмежене та нерегульоване використання таких складних інструментів може мати руйнівні наслідки, регулятор у своїй стратегії введення валютних деривативів має спланувати свою діяльність у такий спосіб, щоб уникнути цього. Установлення правильних мотивів для належного використання валютних деривативів шляхом прискіпливого регулювання та довершеного управління ризиками є найважливішим завданням. Ми рекомендуємо стратегію поступового впровадження змін, що дозволить одночасно отримати доходи від уведення похідних інструментів і контролювати ризики, що пов'язані зі становленням ринку валютних деривативів.

1. Бланк И. А. Управление финансовыми ресурсами / И. А. Бланк. – М. : Омега-Л, 2010. – 768 с.
2. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/>.
3. Примостка Л. Роль строкового ринку в стабілізації економічної системи / Л. Примостка // Ринок цінних паперів. – 2004. – № 5–6. – С. 21–24.
4. Про похідні (деривативи) [Електронний ресурс] : проект Закону України від 11.05.2010 № 6376. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
5. Сохацька О. М. Біржова справа : підручник / О. М. Сохацька. – Тернопіль : Карт-бланш ; К. : Кондор, 2008. – 632 с.

References

1. Blank, I.A. *Management of financial resources*. Moscow: Omega-L, 2010. Print.
2. Tax Code of Ukraine 2755-VI as amended. 02 Des. 2010. Web. 10 Sep. 2013.
3. Prymostka, L. "The role of the market in term of economic stabilization". *Securities Market* 5–6 (2004): 21–24. Print.
4. On derivatives (derivatives): Draft Law of Ukraine of 11.05.2010 № 6376. 11 May 2012. Web. 11 Sep. 2013.
5. Sohatska, O.M. *Stock exchanges: a textbook*. Ternopil: Carte blanche, Kyiv: Condor, 2008. Print.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника";

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника".

УДК 336.143.01

ББК 65.02.6

Возняк Г.В.

ПЛАНУВАННЯ ТА ЕФЕКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ РЕСУРСІВ РЕГІОНІВ ЯК ІНСТРУМЕНТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПУБЛІЧНИМИ ФІНАНСАМИ

Інститут регіональних досліджень НАН України,
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4,
тел.: 2707043,
e-mail: gvoznyak@gmail.com

Анотація. Мета статті полягає в систематизації існуючих проблем планування та нерационального використання бюджетних ресурсів, обґрунтуванні напрямів їх подолання для забезпечення стійкого розвитку регіонів України. У статті дано характеристику ключових проблем планування місцевих бюджетів. Запропоновано авторське бачення вирішення проблем формування й ефективного використання бюджетних ресурсів регіонів у частині вдосконалення процесів формування місцевих бюджетів на програмно-цільовій основі та в частині реформування механізмів трансфертного забезпечення розвитку регіонів України.

Ключові слова: місцеві бюджети, планування, використання, фінанси регіону, трансферти.

Annotation. The purpose of the article is to systematize the existing problems of wasteful planning and using of budget resources, and to substantiate the directions of overcoming them in order to ensure resistant development of the Ukraine regions. The key problems of planning local budgets has been described. The author's vision of the problem solving of formation and efficient use of the region's budget resources have been proposed in the part of improving of the budgeting process on program-targeted basis and in the part of reforming of the transfer mechanisms of Ukraine's regions development.

Keywords: local budgets, planning, using, regional finance, transfers.

Вступ. У сучасних умовах регіонального розвитку в Україні у фокусі стратегічних пріоритетів відбуваються зміщення акцентів на розкриття внутрішнього потенціалу регіонів. З іншого боку, активізувалися процеси, спрямовані на посилення централізації влади, свідченням чого є те, що повноваження органів місцевого самоврядування зменшуються, а відповідальність перед мешканцями зростає. Дисбаланс між повноваженнями та зобов'язаннями призводить до ситуації, за якої органам місцевого самоврядування делеговано відповідальність за забезпечення прав та комфорту мешканців, проте ця відповідальність не підкріплена повнотою повноважень і достатніми ресурсами. У сфері управління фінансовими ресурсами місцеве самоврядування стає з кожним роком

усе більш залежним від центральної влади й менш спроможним до виконання своїх функцій. У цьому контексті процеси в економіці України, які відбуваються на тлі реформування принципів управління регіональним розвитком у державі, зумовлюють зміну ролі місцевих бюджетів: з *одного боку*, зростає роль місцевих бюджетів з позиції впливу на весь процес розширеного відтворення території за рахунок перерозподілу коштів бюджету, з *іншого*, – широка імплементація в українську практику бюджетування принципів фінансової децентралізації спонукає до коригування функції місцевого бюджету – з виконання чітко регламентованих центром планів акумулювання та використання коштів до фінансового забезпечення реалізації рішень громади щодо свого розвитку, які приймаються в межах наданих компетенцій.

Ураховуючи зазначене вище, у питаннях управління бюджетними ресурсами регіонів ключова *позиція належить бюджетному плануванню*, оскільки його ефективність є запорукою дисбалансів між запланованими доходами та доведеними для виконання видатками, а отже, і дефіциту місцевих бюджетів.

Різні аспекти цієї проблематики знайшли своє відображення в низці праць як українських, так і зарубіжних дослідників. Так, І.Луїна [1], Т.Боднарук [2], М.Єрмошенко, С.Єрохін, І.Плужников [3] у своїх працях досліджують питання фінансової незалежності органів місцевого самоврядування. Окремі аспекти підвищення ефективності використання бюджетних коштів розроблені в роботах Ц.Огонь [4], І.Ускова [5], Л.Лисяк [6]. Проблема реформування та вдосконалення бюджетної політики регіонів присвячені праці В.Зимовця [7], А.Ілларіонова [8] та ін.

Постановка завдання. Попри чималі напрацювання вчених-економістів усе ще існує низка практичних питань, пов'язаних з удосконаленням процесів якісного планування та ефективного використання бюджетних ресурсів регіонів України, яка потребує подальшого розвитку, з огляду доцільності перегляду форм та механізмів існуючої моделі фінансового забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування, яка б формувала оптимальний фіскальний та стимулюючий ефект і відповідала як реаліям сьогодення, так і потребам збалансування інтересів центру й регіонів та підтримувала ефективність бюджетної політики адміністративно-територіальних одиниць.

Мета статті полягає в систематизації існуючих проблем планування і нераціонального використання бюджетних ресурсів та обґрунтуванні напрямів їх подолання для забезпечення стійкого розвитку регіонів України.

Результати. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що необхідність удосконалення процесів формування та використання бюджетних коштів підтверджена існуванням низки проблем, ключове місце серед яких посідає *недосконалість довгострокового бюджетного планування*. Важливим інструментом забезпечення соціально-економічного зростання як у регіонах, так і в країні загалом є бюджетні програми із чітко визначеним цільовим спрямуванням та передбаченою ресурсною базою. Одним з дієвих інструментів підвищення ефективності бюджетної політики в Україні є запровадження програмно-цільового методу планування бюджетів, який сприяє оптимізації видатків бюджету, ефективному фінансуванню соціальних та економічних програм як на державному, так і на регіональному рівні й орієнтований на досягнення мети відповідно до визначених пріоритетів. Зазначимо, що впродовж останніх років у питаннях посилення стабільності й управління державними фінансами органами державної влади було здійснено низку кроків (це – і схвалення концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі (2002), і розробка та затвердження концепції реформування місцевих бюджетів (2007), і у 2011 році складання вперше Міністерством фінансів середньострокового прогнозу державного бюджету на 2012–2014 рр. з урахуванням найкращого досвіду розвинутих європейських країн і т. ін.). Разом з тим перехід, починаючи з 2014 року, на складання бюджету на засадах ПЦМ (поширюється на

всі місцеві бюджети) потребує низки змін у бюджетному законодавстві та модифікації підходів у плануванні відповідних фінансових потоків. Чинні урядові накази щодо запровадження ПЦМ складання та виконання місцевих бюджетів рамково визначають напрями необхідних змін у бюджетному законодавстві як такі, що потрібні для підвищення ефективності функціонування місцевих бюджетів. Окрім того, відсутність чіткої класифікації бюджетних програм на місцевому рівні й однозначних меж у системі оцінок ефективності витрачання бюджетних коштів зумовлюють об'єктивну необхідність удосконалення існуючих показників результативності.

Іншим аспектом озвученої проблеми є постійні зміни в бюджетному процесі, які не сприяють оптимізації державних коштів на певних напрямках реалізації пріоритетів бюджетної політики. Серед ключових причин, які сповільнюють процес бюджетного прогнозування, слід виділити *недосконалість правових норм щодо формування бюджету за програмно-цільовим методом*. Так, застосування програмно-цільового методу врегульовується статтями 20–21 Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 року № 2456-VI, однак у ньому чітко й однозначно не встановлено, як саме має здійснюватися формування й виконання бюджету за програмно-цільовим методом, а передбачено лише окремі положення стосовно намірів його застосування під час формування й виконання бюджету.

Ключовим елементом програмно-цільового методу є *бюджетна програма*. Незважаючи на прийнятий Закон України “Про державні цільові програми” від 18.03.2004 р. № 1610-IV, який мав на меті впорядкувати процеси формування та виконання програм і Стратегію оптимізації кількості бюджетних програм, затверджену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06.04.2011 № 292-р (при формуванні проекту бюджету на 2012 рік проведено оптимізацію кількості бюджетних програм шляхом скорочення їх кількості з 883 до 580), і надалі відбувається “розпорошення” бюджетних коштів. До речі, за даними Рахункової палати України щодо виконання державного бюджету: у 2010 році із 744 бюджетних програм частково проведено видатки за 314 програмами на 79,2% від плану, а за 19 програмами не розпочато фінансування взагалі; у 2011 році в запланованих обсягах з 816 бюджетних програм здійснено видатки за 41 бюджетною програмою, за 670 бюджетними програмами видатки проведено в обсягах 12,3% від плану, а за 105 програмами не розпочато фінансування взагалі. Така ситуація призводить до того, що результативність бюджетних програм залишається досить низькою.

Іншою стороною озвученої проблеми є *відсутність досконалої системи реалістичних показників* для оцінювання як окремих завдань, так і бюджетної програми в цілому. Ключовим інструментом планування та індикатором виконання бюджетних програм є показники *результативності* (кількісні виміри рівня задоволеності послугами в державному секторі, продуктивності, результативності та рентабельності послуг), які за змістом не повинні вимірювати наслідки одноразової дії або вимірювати результати короткострокової діяльності.

Зазначимо, що, відповідно до Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі, результативними показниками визнано: *показники затрат, показники продукту, показники ефективності та якості*. Однак практика застосування показників виконання бюджетних програм не переконує у відповідності останніх вимогам бюджетування, орієнтованого на результат. З огляду на те, що їх змістовна наповненість не відповідає їх сутності, важко здійснити об'єктивну оцінку бюджетних програм, а отже, існує потреба розробки реалістичних показників.

Упродовж останніх 4–5 років вітчизняна система планування місцевих бюджетів вирізняється *невідповідністю сучасних тенденцій формування місцевих потреб зміцненню місцевого самоврядування*. Ця проблема пов'язана, у тому числі, із чинними змінами до Бюджетного кодексу України, які, з одного боку, сприяли зміцненню дохідної

бази місцевих бюджетів, з іншого – істотно послабили їх фінансову спроможність. До речі, проведений аналіз процесів формування місцевих бюджетів Львівської області підтвердив, що місцеві бюджети відчувають гостру нестачу власних фінансових ресурсів, частка яких у загальному обсязі доходів є мізерною (рис. 1). Зазначене свідчить про високу фінансову залежність від державного фінансування. Доводиться констатувати, що й надалі основним джерелом доходів місцевих бюджетів в Україні, яка декларує принципи фіскальної й адміністративної децентралізації, є надходження від дотацій вирівнювання (навіть якщо їх обсяг визначений за прозорою формулою).

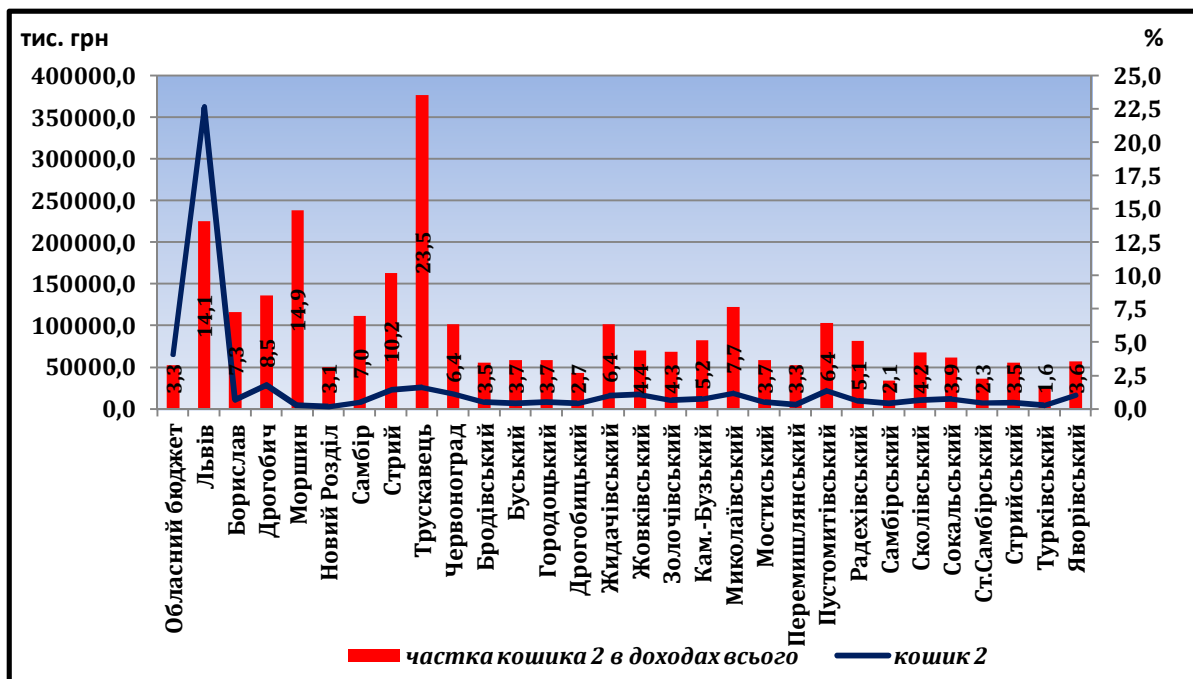

Рис. 1. Власні фінансові ресурси в загальному обсязі доходів у 2012 р.

* Складено автором на основі звітів департаменту фінансів ЛОДА.

Не менш важливою проблемою планування місцевих бюджетів є надмірна централізація бюджетних ресурсів, відсутність системного підходу до визначення обсягу трансфертів і порядку їх використання. З огляду на те, що основною функцією системи міжбюджетних відносин є розподіл і перерозподіл, ключове питання, яке виникає в процесі розподілу коштів між адміністративно-територіальними одиницями, – це збереження стимулів для місцевої влади, а тому, щоб місцеві органи самоврядування їх не втрачали, у край важливо зберегти незмінні тенденції формування місцевих бюджетів (наприклад, за рівнем доходів на одну особу) до й після перерозподілу доходів, тобто ті адміністративно-територіальні одиниці, які займали вищі позиції за рівнем доходів місцевих бюджетів, зберігали їх і після отримання дотацій вирівнювання.

Довідково зазначимо, що проведений аналіз доходів місцевих бюджетів Львівської області на 1 мешканця до й після розподілу підтверджує протилежне. Так, якщо до розподілу через “центр” місцеві бюджети Яворівського, Сколівського, Жидачівського, Бродівського, Радехівського, Пустомитівського, Сокальського та Миколаївського районів були в групі лідерів, то після перерозподілу попередні тенденції зберегли тільки два райони – Стрийський і Кам’янка-Бузький (рис. 2). Цікавим є те, що місцеві бюджети Пустомитівського й Самбірського районів мають приблизно однаковий рівень середньодушових доходів при тому, що доходи таких бюджетів без урахування трансфертів відрізняються практично у 2 рази.

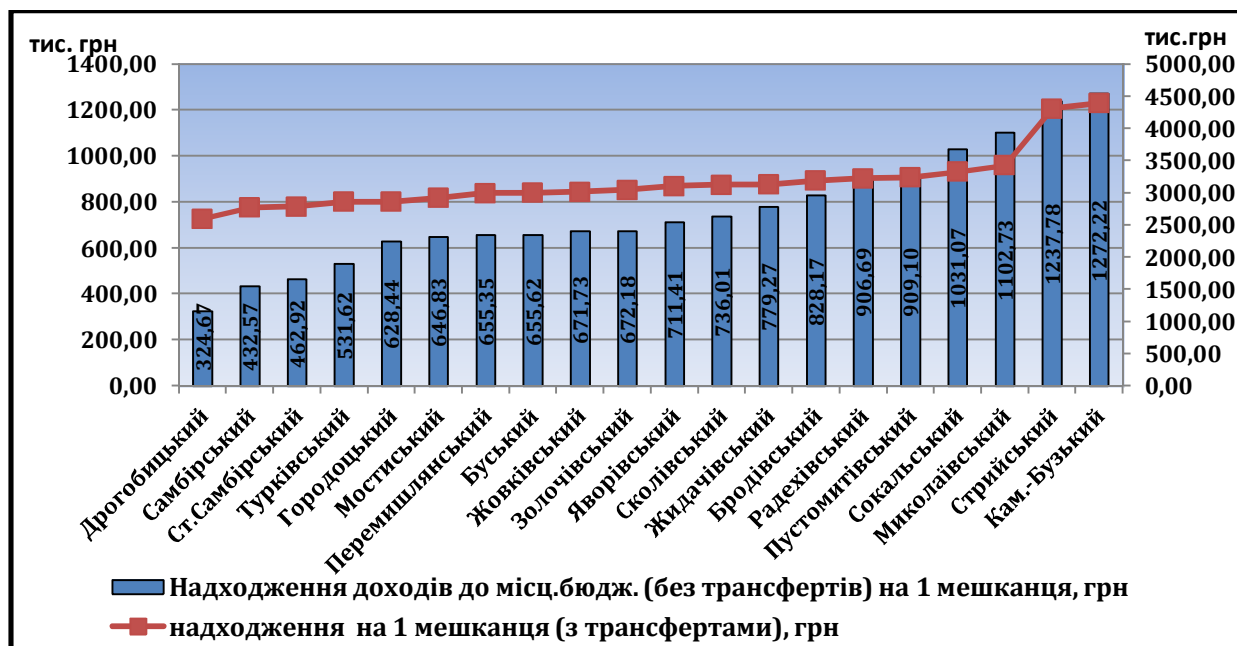

Рис. 2. Доходи районних бюджетів до та після перерозподілу, 2012 р.

* Складено автором на основі звітів департаменту фінансів ЛОДА.

Відсутність прозорого механізму розподілу та використання міжбюджетних трансфертів знижує прогнозованість і стабільність доходів місцевих бюджетів. Незважаючи на положення статті 105 чинного Бюджетного кодексу України, відсутні правові норми, які би визначали *принципи та критерії розподілу* інвестиційних субвенцій. Урешті-решт, зазначене призводить до того, що при затвердженні Закону України про Державний бюджет України щороку субвенції капітального характеру залишаються не розподіленими між регіонами, порядки їх використання не затверджуються. (До речі, протягом 2012 року Кабінет Міністрів України чотири рази вносив зміни до Порядку використання коштів субвенції на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій). Після врегулювання вищезазначених питань кошти до місцевих бюджетів починають надходити тільки в III–IV кварталі, що унеможлиблює їх своєчасне використання, ураховуючи тривалу процедуру внесення відповідних змін до місцевих бюджетів у частині затвердження видатків за рахунок відповідної субвенції, проведення тендерних процедур, виготовлення проектно-кошторисної документації й т. д. У результаті так потрібні для розвитку регіонів кошти повертаються до Державного бюджету України у зв'язку із закінченням бюджетного року.

Необхідно відзначити також й існуючий суб'єктивізм у розподілі бюджетних ресурсів, коли, по-перше, тому або іншому регіону віддається перевага у виділенні коштів, а по-друге, бюджетні кошти виділяються непропорційно й нерівномірно. Дані табл. 1 підтверджують сказане вище. Аналіз даних за 2011–2013 рр. засвідчує значну асиметрію трансфертного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, причому за вказаний період вона має стійкий характер. Із даних, наведених у табл. 1, цілком очевидно, що місцеві бюджети таких регіонів, як Вінницька, Львівська, Тернопільська, Хмельницька області практично взагалі не отримують бюджетних коштів на розвиток, у той час як дві області – Донецька й Одеська освоюють половину від загальнодержавного обсягу субвенції, передбаченої на поточний рік.

Таким чином, неналежне фінансове забезпечення потреб розвитку регіонів різко дисонує із заявами вищого керівництва держави про пріоритетність регіональної політики та про наміри реформування системи державного управління регіональним розвитком, а тому за таких умов постає потреба перегляду форм і механізмів розподілу

бюджетних трансфертів (субвенцій) з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку, які б усували диспропорції фінансової забезпеченості окремих територій, знижували напругу міжрегіональних фіскальних відносин та підтримували ефективність бюджетної політики адміністративно-територіальних одиниць.

Таблиця 1

Розподіл субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на соціально-економічний розвиток регіонів

Регіони	2011 рік			2012 рік			2013 рік		
	Обсяг субвенції, млн грн	% до загального обсягу	На одного мешканця, грн	Обсяг субвенції, млн грн.	% до загального обсягу	На одного мешканця, грн	Обсяг субвенції, млн грн	% до загального обсягу	На одного мешканця, грн
АР Крим	4,5	0,5	2,3	46,3	1,7	26,1	8,6	0,6	4,4
Вінницька	15,0	1,7	9,2	106,5	3,8	65,4	2,0	0,1	1,2
Волинська	0,0	0,0	0,0	85,2	3,0	81,9	9,0	0,7	8,7
Дніпропетровська	50,0	5,6	15,1	2,0	0,1	0,6	67,6	5,1	20,4
Донецька	398,0	44,4	90,9	932,5	33,4	212,9	400,6	30,0	91,5
Житомирська	44,0	4,9	34,7	131,5	4,7	103,6	158,0	11,8	124,5
Закарпатська	0,0	0,0	0,0	14,0	0,5	11,2	0,0	0,0	0,0
Запорізька	62,0	6,9	34,7	163,1	5,8	91,3	45,5	3,4	25,5
Івано-Франківська	0,0	0,0	0,0	59,6	2,1	43,2	8,0	0,6	5,8
Київська	127,3	14,2	73,9	142,0	5,1	82,4	100,0	7,5	58,1
Кіровоградська	6,0	0,7	6,0	72,1	2,6	72,4	39,0	2,9	39,2
Луганська	66,0	7,4	29,2	102,5	3,7	45,4	218,0	16,3	96,6
Львівська	0,0	0,0	0,0	7,5	0,3	3,0	49,6	3,7	19,5
Миколаївська	0,0	0,0	0,0	27,8	1,0	23,7	0,0	0,0	0,0
Одеська	104,5	11,7	43,7	314,0	11,2	131,2	75,0	5,6	31,3
Полтавська	0,0	0,0	0,0	220,3	7,9	150,0	0,0	0,0	0,0
Рівненська	16,0	1,8	13,8	12,7	0,5	11,0	10,0	0,7	8,6
Сумська	1,0	0,1	0,9	22,5	0,8	19,7	35,0	2,6	30,6
Тернопільська	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Харківська	0,0	0,0	0,0	75,2	2,7	27,4	54,1	4,0	19,7
Херсонська	0,0	0,0	0,0	6,0	0,2	5,6	0,0	0,0	0,0
Хмельницька	1,6	0,2	1,2	3,0	0,1	2,3	5,0	0,4	3,8
Черкаська	0,0	0,0	0,0	32,7	1,2	25,7	0,0	0,0	0,0
Чернівецька	0,0	0,0	0,0	95,3	3,4	105,1	5,0	0,4	5,5
Чернігівська	0,0	0,0	0,0	48,7	1,7	45,1	36,0	2,7	33,4
м. Київ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	11,0	0,8	3,9
м. Севастополь	0,0	0,0	0,0	72,4	2,6	188,9	0,0	0,0	0,0
Разом по Україні	895,9	100,0	19,7	2 795,3	100,0	61,4	1 337,0	100,0	29,3

* Складено на основі опрацювання Законів про державний бюджет за відповідний рік.

Висновки. Для вирішення проблем, пов'язаних з підвищенням якості планування й ефективності використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів України необхідним є впровадження низки заходів, які здатні пришвидшити позитивні зміни.

Для підвищення ефективності використання бюджетних коштів і покращення якості управління місцевими бюджетами доцільно вдосконалити інструментарій оцінювання бюджетних програм на рівні головних розпорядників з урахуванням таких вимог: чітка відповідність мети програми пріоритетам розвитку певної галузі; об'єктивність показників у будь-якому часовому інтервалі; достовірність і легітимність показників, що дозволить використовувати їх під час складання звітності; можливість оцінювання ступеня досягнення кінцевої мети; здатність відображати причинно-наслідкові зв'язки між потраченими бюджетними коштами й отриманими вигодами; аналіз виконання бюджетних програм здійснювати у форматі план/факт на предмет досягнення результативних показників, відповідність отриманих результатів інтересам замовників.

З метою посилення ефективності видатків провести інвентаризацію існуючих державних цільових програм, що виконуються за рахунок місцевих бюджетів, і привести їх у відповідність до наявних обсягів фінансових ресурсів.

Передбачити в бюджетних програмах розрахунок результативних показників (економічних, соціальних, екологічних і т. д.), яких необхідно досягнути в результаті їх виконання (причому як у кількісному, так і в якісному вираженні) за напрямками й роками.

Для впорядкування принципів та умов надання субвенцій на соціально-економічний розвиток регіонів доцільно внести зміни в чинний Бюджетний кодекс, якими передбачити окрему норму, яка буде регламентувати порядок та умови надання субвенції місцевим бюджетам.

1. Луніна І. О. Державні фінанси України та їх вплив на економічний розвиток : наук. доп. / І. О. Луніна, О. В. Короткевич, Т. П. Вахненко ; НАН України Ін-т екон. прогноз. – К., 2000. – 96 с.
2. Боднарук Т. Г. Роль місцевих бюджетів у забезпеченні суспільного добробуту / Т. Г. Боднарук // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – 2003. – № 1 (20). – С. 474–479.
3. Засади формування бюджетної політики держави : наук. монографія / [М. М. Єрмошенко, С. А. Єрохін, І. О. Плужников, та ін.] ; за наук. ред. М. М. Єрмошенка. – К. : НАУ, 2003. – 284 с.
4. Огонь Ц. Г. Проблеми підвищення ефективності формування та використання бюджетних коштів / Ц. Г. Огонь // Наукові праці НДФІ. – 2005. – Вип. 4 (33). – С. 27–33.
5. Усков І. В. Бюджетная политика в условиях трансформации системы местных финансов в Украине : монография / И. В. Усков. – Симферополь : ИТ “АРИАЛ”, 2012. – 452 с.
6. Лисяк Л. Концептуальні засади бюджетної політики у сфері державних видатків / Л. Лисяк // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 358–364.
7. Зимовець В. Структура державних видатків та економічне зростання: теоретичний аспект / В. Зимовець // Економіка і держава. – 2006. – № 6. – С. 17–20.
8. Илларионов А. Размеры государства и экономический рост / А. Илларионов, Н. Пивоварова // Вопросы экономики. – 2002. – № 9. – С. 18–45.

References

1. Lunina, I. O., O. V. Korotkevych, and T. P. Vakhnenko. *Ukraine's public finances and its impact on economic development*. Kyiv: NAN Ukrainy; Instytut ekonomichnoho prohnozuvannia, 2000. Print.
2. Bodnaruk, T. H. “The role of local budgets to ensure social welfare”. *Visnyk NUVHP* 1(20) (2003): 474–479. Print.
3. Yermoshenko, M. M., S. A. Yerokhin, and I. O. Pluzhnikov. *Principles of formation of fiscal policy*. Kyiv: NAU, 2003. Print.
4. Ohon, Ts. H. “Problems of improving the efficiency of formation and use of public funds” *Naukovi pratsi NDFI* 4(33) (2005): 27–33. Print.
5. Uskov, I. V. *Fiscal policy in the transformation of the system of local finance in Ukraine*. Simferopol: ARIAL, 2012.

6. Lysiak, L. "Conceptual foundations of fiscal policy in public spending". *Formuvannia rynkovoï ekonomiky v Ukraini* 19 (2009): 358–364. Print.
7. Zymovets, V. "The structure of public expenditure and economic growth: a theoretical perspective". *Ekonomika i derzhava* 6 (2006): 17–20. Print.
8. Illarionov, A., and N. Pivovarova. "Size of government and economic growth". *Voprosy ekonomiki* 9 (2002): 18–45. Print.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника";

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника".

УДК [332: 338; 325.450] (477)

ББК 65.9 (4 Укр)

Шулик Ю.В.

**ПРИЧИНИ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ Й ЗАХОДИ ЇЇ ЗНИЖЕННЯ
В ПРИКОРДОННОМУ РЕГІОНІ
(НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКОЇ ТА РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ)**

Національний університет "Острозька академія",
Міністерство освіти і науки України,
35800, м. Острог Рівненської області,
вул. Семінарська, 2,
тел.: 0976627651,
e-mail: yulia.khmaruk@oa.edu.ua

Анотація. Стаття спрямована на визначення причин тінізації економіки прикордонного регіону України (Волинська та Рівненська області) і виділення основних наслідків для населення, регіонів, держави. Тому мета дослідження – установити причини тінізації економіки України на прикладі Волинської та Рівненської областей і з'ясувати заходи зниження цього явища. Практична значущість статті полягає у виділенні чітких заходів зниження тінізації економіки на державному та місцевому рівнях.

Ключові слова: тінізація економіки, тінізація доходів, доходи й витрати домогосподарств, соціальні допомоги, приховування прибутків.

Annotation. The article aims to determine the causes of the shadow economy in the border region of Ukraine (Volyn and Rivne region), and highlight the main consequences for the population, regions and the state. The purpose of the research is to determine the causes of the shadow economy in Ukraine on the example of Volyn and Rivne regions and to identify measures to reduce this phenomenon. The practical significance of the article involves the allocation of clear measures to reduce the shadow economy at the state and on local level.

Keywords: economy shadowing, revenue shadowing, revenues and expenditures, social assistance, hiding profits.

Вступ. Проблема тінізації економіки набула світового рівня розгляду та є актуальною для вирішення в Україні. Згідно з обрахунками Міністерства економічного розвитку та торгівлі, рівень тінізації економіки України за останні роки коливається від 29% у 2007 році до 40% у 2009 році та 34–45% у 2011–2013 роках (нормативне рекомендоване значення 30%) [2; 5]. На думку австрійського економіста Фрідріха Шнайдера, сучасний рівень тінізації становить 52,8%. Відповідно до оприлюдненого Світовим банком рейтингу національних економік із найменшим рівнем тінізації Україна зайняла 154 місце серед 162 країн поряд із такими країнами, як Панама, Танзанія, Зімбабве [14].

Тому є актуальною проблема пошуку причин і шляхів вирішення питань зниження тінізації економіки України.

Обрану проблематику активно розглядають М.Артус, О.Коваленко, О.Макаренко, Т.Сидоренко, Р.Чайковський, Ф.Шнайдер, проте аналізу потребує визначення ролі первинних причин тінізації економіки через регіональний аспект, що дозволить з'ясувати можливі заходи її подолання.

Об'єктом дослідження став Західний прикордонний регіон – дві області України: Волинська та Рівненська. Так, ці області:

- 1) є прикордонними областями: Волинська область – Польща, Білорусія; Рівненська область – Булорусія;
- 2) складаються із 16 районів, включають 11 міст, 4 міста обласного підпорядкування;
- 3) однакові за розміром: 20,1 тис. км [10, с.10];
- 4) мають спільну історію (належали до Польщі), схожі культурні цінності;
- 5) мають однакові природні ресурси;
- 6) наближена чисельність наявного населення на 1 січня 2013 р. (Волинська область – 1 040,0 тис. осіб, Рівненська область – 1 156,9 тис. осіб) [10, с.10] та інше.

Зважаючи на подібні економічні, культурні, історичні зв'язки та перспективи розвитку, Волинська та Рівненська області мають схожі причини тінізації економіки.

Постановка завдання. Мета дослідження – визначити причини тінізації економіки України на прикладі Волинської та Рівненської областей і з'ясувати заходи зниження цього явища.

Результати. Аналізуючи аспекти розвитку тінізації економіки України, ми визначили основні чинники й наслідки зростання тінізації доходів у регіонах:

1. Тінізація ринку праці. У 2010–2013 роках в Україні співвідношення тіньової й офіційної оплати праці зростало. За даними Незалежного фонду дослідження заробітних плат в Україні, 27% працюючих громадян України залучено саме до “сірих” і “чорних” зарплатних схем.

Населення погоджується працювати за той рівень, який є в нелегальному секторі, оскільки в багатьох варіантах це – єдиний можливий метод працевлаштування й отримання заробітку. Причиною цьому є значний рівень безробіття та низький рівень заробітних плат. Так, найвищий рівень зареєстрованих безробітних за аналізований період у Рівненській і Волинській областях становив у 2000 році 34,4 тис. осіб у Волинській області та 45,6 тис. осіб у Рівненській області. За методологією МОП безробіття населення Волинської області у 2009 році становило 44,5 тис. осіб (9,4% безробіття до економічно активного населення віком 15–70 років), знижується у 2012 році – 39 тис. осіб (8,1%); а Рівненської області – із 66,9 тис. осіб (12,7%) у 2009 році до 53,8 тис. осіб (9,8%) у 2012 році.

Середня заробітна плата як Волинської, так і Рівненської області є нижчою за середній рівень в Україні. Причому у Волинській області середня заробітна плата нижча й у порівнянні до Рівненської області (різниця до 10%). Найвища заробітна плата у 2012 році у Волинській області – на одного штатного працівника – 4 715 грн у фінансовій діяльності. Також високі: державне управління, діяльність транспорту, промисловість. У Рівненській області тенденції інші й заробітна плата найвища 3 697 грн – фінансова діяльність, промисловість, лісове господарство та пов'язані з ним послуги, діяльність транспорту. Рівень заробітних плат впливає на попит на обрані професії та місця роботи.

Негативним значенням тінізації заробітних плат є зниження доходів місцевих бюджетів, а саме – податку з доходів фізичних осіб – основного джерела надходжень цих бюджетів. Це призводить до недоотримання доходів місцевими бюджетами, а отже, і до скорочення можливостей фінансування першочергових видатків. А також знижує мож-

ливості державних фондів соціального страхування, проведення пенсійної реформи та підняття пенсій.

2. Тінізація доходів населення. Для розрахунку рівня тіньової економіки на регіональному рівні можливо застосувати лише метод “витрати населення – роздрібний товарооборот”, визначений наказом Міністерства економіки України [4]. Обчислення за цим методом полягає у виявленні наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб’єктами господарювання в легальному секторі економіки. Важливо те, що діяльність домогосподарств з виготовлення товарів власного виробництва для своїх потреб чи потреб членів своєї сім’ї (сектор натурального самозабезпечення) не вважається тіньовою економікою.

У зв’язку з тим, що за 2012–2013 роки досі не опубліковані офіційні дані (а саме споживчі витрати й доходи домогосподарства), проводимо аналіз за 2007–2011 роки. Так, оцінка рівня тіньової економіки показала, що середній рівень у Волинській області у 2007–2010 роках становив 40,6%, а в Рівненській – 37,3%.

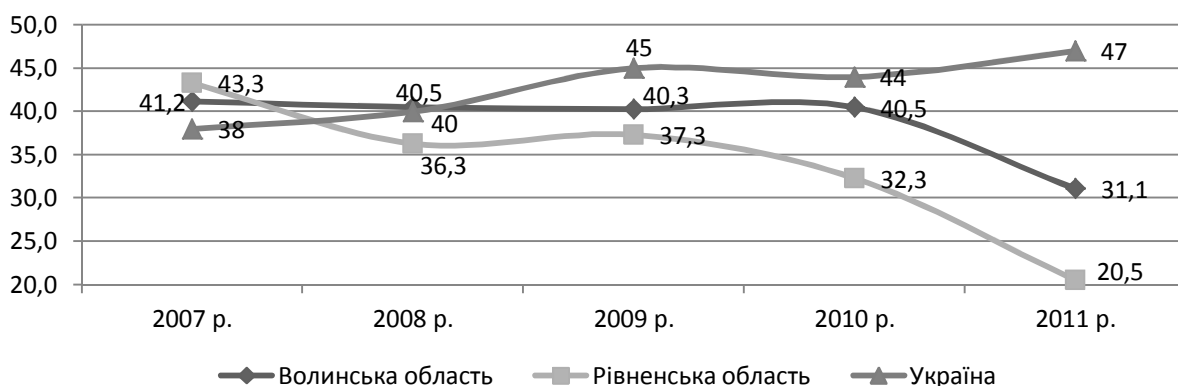

Рис. 1. Рівень тінізації економіки Волинської, Рівненської областей та України за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот”, %*

* Джерело: розраховано та складено автором.

Зниження рівня тінізації у 2011 році пов’язано зі зниженням вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель (у Волинській області – на 3%, у Рівненській – на 10%), що вплинуло на розрахунок показника. Ці ж тенденції продовжились у 2012–2013 роках.

Якщо порівняти середній рівень заробітної плати в регіоні зі споживчими витратами домогосподарства на місяць, то постає потреба в домогосподарств додатково працювати на підсобному господарстві, самозаготівлі для забезпечення родин необхідними товарами та послугами.

Так, на Поліссі основним заняттям улітку є збір чорниці. Більшість родин за літній період заробляють кошти на зиму. Інший метод заробітку – це грибний промисел (зауважуємо, що в чорнобильській зоні заборонено збирати гриби). Також процвітає в досліджуваних областях, як і в Україні в цілому, такий напрям заробітку, як надання освітніх послуг – підготовка до ЗНО, розв’язок домашніх завдань, репетиторство, а також незареєстрована діяльність у наданні послуг з оренди майна.

Разом з тим одним з показників тінізації економіки регіону є рівень злочинності. Так, згідно з даними Державного комітету статистики, рівень злочинності у Волинській і Рівненській областях зростає від 2008 року до 2011 року (8 439 та 7 389 відповідно). Причинами є зниження рівня життя населення та низька заробітна плата в регіоні. Генеральна прокуратура України визначила, що майже кожна друга з направлених до суду кримінальних справ – про злочини у сфері службової діяльності – 3 713 (у тому числі 1 237 –

за фактами зловживання владою чи службовим становищем, 267 – перевищення влади чи службових повноважень, 1 042 – про хабарництво, 729 – про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), 1 576 – з ознаками корупції, 979 – у бюджетній сфері, 496 – у сфері земельних правовідносин [9].

Варто визначити, що одним з основних чинників впливу на тінізацію економіки регіонів є соціальні допомоги.

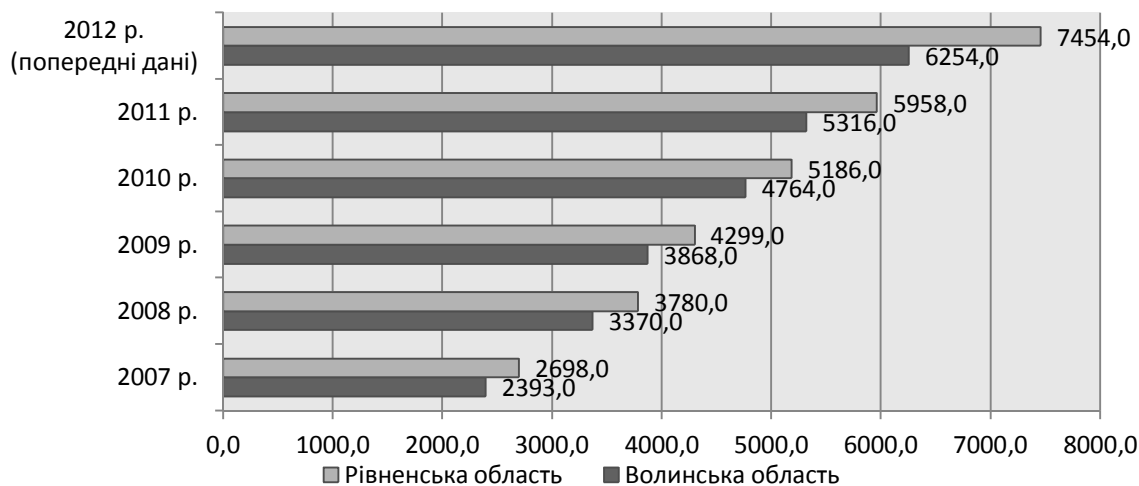

Рис. 2. Зміна обсягів надання соціальних допомог у Рівненській і Волинській областях за 2007–2012 роки, млн грн*

* Джерело: складено автором на основі даних [10].

Як видно з рис. 2, соціальні допомоги в Рівненській і Волинській областях різко зростають у 2,5 раза за останні п'ять років: від 2 393 млн грн до 6 254,0 млн грн у Волинській області та від 2 698 млн грн до 7 454,0 млн грн у Рівненській області.

Одним із чинників зростання соціальних допомог у досліджуваному регіоні є зростання народжуваності населення областей (рис. 3). Серед регіонів Рівненська та Волинська області є у числі шести регіонів з приростом населення в Україні [8, с.17]. Причому перше місце займає м. Київ, друге – Закарпатська область, третє – Рівненська область, четверте – місто/район Севастополь, п'яте – Волинська область.

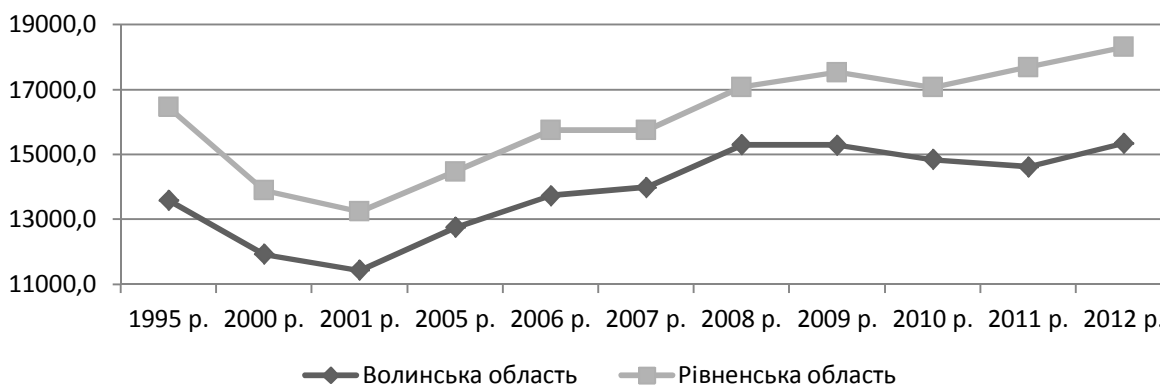

Рис. 3. Кількість народжених у Рівненській і Волинській областях за 1995–2012 роки, осіб*

* Джерело: складено автором на основі даних [10].

Крім цього, Рівненщина лідирує серед регіонів за кількістю багатодітних жінок, які отримали звання “Мати-героїня” – понад 11 тисяч. У 2011 році це звання отримали

2 597 жителюк області [6]. У 2011 році цим званням були удостоєні 2 666 жінок Волинської області [1].

Проте соціальні трансферти є основними в доходах населення Волинської та Рівненської областей (табл. 1).

Заробітна плата у Волинській області займає в середньому 32,7% за 2009–2012 роки, у Рівненській області – 34,1%. Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти у Волинській і Рівненській областях на одному рівні – 43%.

Основну частку у витратах та заощадженнях населення обох областей займало придбання товарів і послуг – 86,5% в середньому за 2009–2012 роки у Волинській області та 79,7% у Рівненській області. Це пов'язано з потребами населення на першочергові товари й послуги.

Таблиця 1

Структура доходів і видатків домогосподарств за 2009–2012 рр.*

Показник	Волинська область				Рівненська область			
	2009	2010	2011	2012 (попер. дані)	2009	2010	2011	2012 (попер. дані)
Доходи, млн грн	15 177	19 137	22 061	25 226	17 458	22 362	25 517	29 508
у тому числі заробітна плата	5 070	6 198	7 245	8 112	6 154	7 519	8 778	9 787
% заробітної плати в доходах	33,4	32,4	32,8	32,2	35,3	33,6	34,4	33,2
прибуток і змішаний дохід	3 137	3 855	4 702	4 946	3 354	4 163	5 264	5 547
% прибутку та змішаного доходу в доходах	20,7	20,1	21,3	19,6	19,2	18,6	20,6	18,8
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	6 577	8 071	9 281	11 258	7 551	9 621	10 522	13 103
% соціальних допомог та інших поточних трансфертів у доходах	43,3	42,2	42,1	44,6	43,3	43,0	41,2	44,4
з них соціальні допомоги	3 868	4 764	5 316	6 254	4 299	5 186	5 958	7 454
Витрати та заощадження, млн грн	15 177	19 137	22 061	25 226	17 458	22 362	25 517	29 508
у тому числі придбання товарів і послуг	13 134	15 636	19 481	22 518	13 646	16 771	21 274	24 240
% придбання товарів і послуг у витратах та заощадженнях	86,5	81,7	88,3	89,3	78,2	75,0	83,4	82,1
доходи від власності (сплачені)	558	409	363	311	506	367	343	299
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	874	956	1 116	1 260	1 082	1 172	1 456	1 624
нагромадження нефінансових активів	488	511	997	707	113	282	1346	860
приріст фінансових активів	123	1 625	104	430	2 111	3 770	1 098	2 485

* Джерело: складено автором на основі даних [10].

Знижуються доходи від власності (сплачені) і різко знижується приріст фінансових активів в обох досліджуваних областях. Тому необхідними є зміни в політиці регіону й держави для зростання доходів населення України.

3. Приховування прибутків від оподаткування та зростання кількості нелегальних підприємств. Важливо оцінити регіональний аспект приховування прибутків суб'єктами господарювання. Згідно з Державним комітетом статистики, кількість підприємств за досліджуваний період постійно збільшувалася.

Разом з тим зростає діяльність нелегальних малих підприємств і недоотримання податків і зборів. Так, останніми роками зростає заробіток на Поліссі – продаж бурштину. Легально на Рівненщині бурштин добуває лише державне підприємство “Бурштин України”. Проте нелегально викопують бурштину більше двох тонн на рік. Основний ринок збуту – Польща. Однак головна проблема – зв'язок власників нелегальних копалок з міліцією [12].

Також прибутковим на Поліссі є нелегальне вирубування та продаж лісу. Існують можливості ведення бізнесу за допомогою сфальсифікованих документів. Загальна митна вартість незаконно вивезеної лісосировини одним підприємцем Рівненщини у 2008 році перевищила 340 тисяч гривень, іншим – у 2010 році – 1,79 млн грн [7]. Такі тенденції мають місце й у Волинській області.

Нелегальний бізнес у регіоні також пов'язаний з підприємцями-заготівельниками ягідно-грибної продукції, з гральним бізнесом (є в більшості районних центрів двох областей). У цілому цей бізнес є відомим правоохоронцем. Тому питання полягає також у корумпованості правоохоронних органів влади.

4. Інституційні причини розвитку тінізації економіки. Серед них: суперечливість чинного законодавства й недосконалість судової та правоохоронної систем. За ефективністю правової системи у вирішенні питань арбітражу між господарюючими суб'єктами, а також питань захисту від неправомірних дій з боку державних органів влади Україна зайняла 138 і 135 місця згідно з рейтингом Глобального індексу конкурентоспроможності (ГІК) 2011/2012. Ці питання визнані одними з кризових в Україні й підтверджують основну першопричину тінізації економіки держави – низький рівень довіри населення та бізнесу до державних структур, що негативно впливає на економічний розвиток країни та не стимулює до сумлінної сплати податків. Цю проблему визнає і Міністерство економічного розвитку та торгівлі України [2].

Тому похідними, на нашу думку, чинниками значного рівня тінізації економіки України є:

- несприятливі умови ведення бізнесу (наявність надмірного регуляторного та податкового тиску на корпоративний сектор; Україна в рейтингу “Ведення бізнесу-2012” (Doing Business-2012) зайняла 152 місце серед 183 країн світу, які досліджуються в рейтингу);

- високий рівень корумпованості (згідно з Індексом сприйняття корупції 2011 (Corruption Perception Index) Україна поділила 152 місце з Таджикистаном (рейтинг охоплює 182 країни). О.Коваленко визначає, що найбільш актуальна проблема сучасної України полягає в тому, що система “бюрократія – корупція – тіньова економіка – бізнес-структури” є замкнутою і самовідновлюваною системою, що розвивається в легальній економіці й політиці [3, с.100];

- недостатній захист прав на рухому та нерухому власність, включаючи права на фінансові активи (за даними рейтингу ГІК 2011/2012, Україна посіла 138 місце за показником захисту прав міноритарних акціонерів і 137 місце за показником захисту прав власності);

- нецільове використання бюджетних коштів чиновниками різних рівнів державної та місцевої влади й проблеми держзакупівель, проведення тендерів;

- низька якість державних послуг (медичних, освітніх, комунальних тощо). Оплачуючи значні податки, населення не відчуває зв'язку між платежами та наданими послугами, оскільки за більшість послуг є потреба доплачувати нелегальні платежі.

На регіональному рівні ці питання неможливі для вирішення, проте впливають на рівень життя населення і сприяють розвитку тінізації економіки регіону й держави. Тому повинні стати першочерговими для вирішення тінізації в цілому в Україні.

5. Нелегальна митниця. Найбільшою на західних кордонах України є питома вага контрабандної продукції на ринку автомобілів, тютюну (понад 80% експортованої контрабанди), алкогольних напоїв і побутової техніки, виробів легкої промисловості, продуктів харчування, нафтопродуктів, ювелірних виробів. За інформацією правоохоронних органів, переважну більшість злочинів, пов'язаних з незаконним переміщенням вантажів через державний кордон, скоєно з використанням корумпованих зв'язків з посадовими особами митних органів, органів охорони державного кордону та інших контролюючих органів [13, с.101–103]. Постійно розкриваються питання щодо корупційності самої митної служби.

6. Неузгодженість земельних питань. Відсутність ефективної кадастрово-реєстраційної системи в Україні спричинює незахищеність прав власності на землю через неможливість їх точної ідентифікації та створює умови для зловживань під час вирішення земельних спорів. За інформацією Міністерства аграрної політики та продовольства, 1,5 тис. га земель в Україні використовується без достатніх правових підстав [11]. Ще однією з причин є незаконні приватизаційні процеси державного майна, що мають значний негативний вплив на доходи бюджету.

7. Тінізація фінансових потоків. Її пов'язують з використанням стандартних інструментів – маніпулювання цінами експорту й імпорту, а також фінансові інструменти. Кумулятивний відтік тіншового капіталу з країни за період 2000–2008 рр. становив 82 млрд дол. США [11, с.8].

Зважаючи на оцінку тінізації економіки Волинської та Рівненської областей, визначаємо:

- ураховуючи значну бідність населення, тінізація доходів і нелегальні заробітки дозволяють забезпечити проживання сімей;
- негативним є зниження доходів місцевих бюджетів, зокрема, зі сплати податку з доходів фізичних осіб, єдиного податку та сплати зборів за спеціальне використання природних ресурсів. Тому спостерігається скорочення фінансування житлово-комунального господарства, капітальних видатків, позашкільної освіти, пожежної допомоги та інше;
- нелегальне виробництво призводить до розкрадання природних ресурсів регіонів і держави в цілому;
- спостерігаються втрати держави через вивезення контрабандою цінностей за межі держави та знижується якість продукції, яка перевозиться через кордон;
- обкрадання державних фінансів за рахунок несправедливо нарахованих соціальних трансфертів, при роботі в нелегальному бізнесі й отримання коштів від держави у зв'язку з безробіттям;
- корупційні схеми дають можливість існування нелегального бізнесу;
- тінізація заробітних плат знижує можливості державних фондів соціального страхування, проведення пенсійної реформи та підняття пенсій.

Зважаючи на аспекти розвитку тіншової економіки, вважаємо, що необхідними заходами детінізації економіки України та її регіонів є такі (табл. 2):

Заходи детінізації економіки України та її регіонів*

Напрями діяльності	На рівні держави	На рівні місцевих органів влади
Стимулювання розвитку бізнесу на легальній основі	припинення фіскального та регуляторного тиску на підприємців контролюючими органами (відбудеться покращення інвестиційного клімату)	
	проведення політики підтримки праці сумлінних платників податків, стимулювання до підприємницької діяльності	
	реальна, а не задекларована допомога податкових органів (зокрема, у заповненні податкових документів, наданні консультацій); провадження бізнес-партнерства	надання консультацій щодо ведення бізнесу захист інтересів місцевих підприємців
Зниження рівня тіньової зайнятості	посилення зв'язку між фактично сплаченими страховими внесками та розміром пенсійного забезпечення	звітування за використані кошти місцевих податків і зборів, податку з доходів фізичних осіб як визначення відповідальності за використані кошти громади
	зменшення розриву між фактичною вартістю трудових ресурсів для роботодавця та фактичним обсягом отриманих коштів для працівника	
Посилення контролю за тінізацією економіки	посилити роль засобів масової інформації для висвітлення питань корупції та негативних явищ у тінізації економіки	
	забезпечити ефективність системи надання послуг: медицини, освіти, виготовлення документів та інше	
	активні заходи з подолання корупції в центральних і місцевих органах державної влади, зокрема, відкритість результатів діяльності правоохоронних органів із викриття фактів хабарництва та впровадження відповідальності державних службовців за незаконні дії чи бездіяльність, які завдали збитків суб'єкту господарювання	контроль за регулярністю, повнотою виплат і своєчасною індексацією заробітної плати, соціальних платежів
	оптимізувавши чисельність владних структур, а також митної та податкових служб, забезпечити їх працівникам оплату праці, яка б гарантувала високий рівень життя, відповідальність за роботу та неможливість хабарництва	стимулювання збільшення кількості робочих місць – зацікавленість влади в розширенні місць праці та розвиток легального бізнесу
Адміністративні заходи детінізації	створення умов для легалізації тіньових структур	
	застосування жорстких адміністративних і каральних заходів	
	узгодження питань земельного кадастру та контроль за продажем землі	
	усунення державних корумпованих структур на всіх рівнях влади, у митних, податкових і правоохоронних органах	
	створення стратегій розвитку підприємництва та зайнятості населення на рівні держави й регіонів, їх упровадження та контроль за виконанням	

* Джерело: складено автором.

Висновки. На регіональному рівні основними причинами тінізації економіки є низький рівень доходів населення, тиск на бізнес, недовіра до державних структур. Це впливає на зниження доходів місцевих бюджетів і, відповідно, на скорочення видатків, стимулювання нелегального виробництва та ввезення контрабанди, знижує можливості державних фондів соціального страхування.

Тому заходами зниження тінізації є стимулювання розвитку бізнесу на легальній основі, зниження рівня тіньової зайнятості, посилення контролю за тінізацією еконо-

міки й адміністративні заходи детінізації. Більшість із цих заходів неможливо вирішити на місцевому рівні й потребує загальнодержавних реформ. Проте місцеві органи влади повинні стимулювати розвиток бізнесу, проводити консультації та захист прав підприємців.

1. Башкаленко О. Жоден закон не спроможний врахувати усі життєві ситуації [Електронний ресурс] / О. Башкаленко. – Режим доступу : http://deputat.volyn.ua/dep/intervu_ta_k/1321617139_7340.html.
2. Загальні тенденції тіньової економіки у I кварталі 2012 року [Електронний ресурс] // Управління макроекономічного прогнозування. Відділ економічної безпеки та детінізації економіки. – Режим доступу : www.me.gov.ua/file/link/187630/file/Shadow_Ikv2012.doc.
3. Коваленко О. Процес подолання корупції і тіньової економіки як специфічний об'єкт соціального аудиту [Електронний ресурс] / О. Коваленко. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-4/doc/3/03.pdf>.
4. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі від 02.03.2007 № 60 “Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98200&cat_id=32854.
5. Рівень тіньової економіки в 2012 році становив 45% ВВП [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.newsru.ua/finance/23may2013/prasolov_ten.html.
6. Рівненщина лідирує за кількістю “Матерів-героїнь” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zik.ua/ua/news/2011/12/09/323401>.
7. Романюк Л. Замість лісу будуть грати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rakurs.govno.ua/info.php?id=9324>.
8. Соціально-економічний розвиток регіонів України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrexport.gov.ua/i/imgupload/sesr_12_2010.pdf.
9. Стан та структура злочинності в Україні (2010–2011 роки) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/717134;jsessionid=61F749888083C10A5E8E8245354DD60A>.
10. Статистичний збірник “Регіони України”, 2013 рік. Ч.1–2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання [Текст]. – К. : НІСД, 2011. – 31 с.
12. Уже багато років поспіль на Поліссі люди незаконно видобувають закам'янілі сльози сосен – бурштин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.wz.lviv.ua/articles/99204>.
13. Чайковський Р. Й. Причини існування тіньової економіки у прикордонному з Європейським Союзом регіоні [Текст] / Р. Й. Чайковський // Проблеми економіки та управління. – Л. : Вид-во нац. ун-ту “Львів. політехніка”, 2008. – № 611. – С. 98–104.
14. Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2011/IEJ_NewEstimates_ShadEc_World.pdf.

References

1. Bashkalenko, O. “Nothing law can possibly consider all everyday situations”. Web. http://deputat.volyn.ua/dep/intervu_ta_k/1321617139_7340.html.
2. “General tendencies in shadow economy in the first quarter of the 2012”. The Administration of the Macroeconomic Prognostication. The department of Economic Security and Economy Legalisation. Web. www.me.gov.ua/file/link/187630/file/Shadow_Ikv2012.doc.
3. Kovalenko, O. “The process of fighting corruption and the shadow economy as a specific object of social audit”. Web. <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-4/doc/3/03.pdf>.
4. Ministry of Economic Development and Trade. Order On approval of the methodology for determining the level of economic security of Ukraine dated 02.03.2007 № 60. Web. http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98200&cat_id=32854.
5. “The level of the shadow economy in 2012 was 45% of GDP”. Web. http://www.newsru.ua/finance/23may2013/prasolov_ten.html.
6. “Rivne region leads in numbers of “Heroine Mothers””. Web. <http://zik.ua/ua/news/2011/12/09/323401>.
7. Romaniuk, L. “No forest but a prison”. Web. <http://rakurs.govno.ua/info.php?id=9324>.
8. “Socio-economic development of the regions of Ukraine in 2010”. Web. www.ukrexport.gov.ua/i/imgupload/sesr_12_2010.pdf.
9. “Status and structure of crime in Ukraine (years 2010–2011)”. Web. <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/717134;jsessionid=61F749888083C10A5E8E8245354DD60A>.
10. Statistical Bulletin “Regions of Ukraine”. 2013, p.1/p.2. Web. <http://www.ukrstat.gov.ua>.

11. *Shadow economy in Ukraine: the magnitude and directions of overcoming*. Kiev: NISS, 2011. Print.
12. "For many years in the Polissia region people illegally mined petrified tears of pine trees – amber". Web. □<http://archive.wz.lviv.ua/articles/99204>□.
13. Tchaikovsky, R. Y. "Causes of the shadow economy in the border region to the European Union". *Problems of Economics and Management* 611 (2008): 98–104. Print.
14. *Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007*. Web. □http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2011/IEJ_NewEstimates_ShadEc_World.pdf□.

Рецензенти:

Мамонтова Н.А. – доктор економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту національного університету "Острозька академія";

Кривицька О.Р. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту, національного університету "Острозька академія".

УДК 369.03

ББК 65.9 (4 Укр) 261.7

Кропельницька С.О., Гринів Л.В., Гринів Н.В.

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УМОВАХ
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО СТАНОВИЩА УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ
ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

ДВНЗ "Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника",
Міністерство освіти і науки України,
кафедра фінансів,
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел.: (0342)752351,
e-mail: inst@pu.if.ua

Анотація. У статті визначено необхідність реформування системи медичного страхування та запровадження страхової медицини в Україні. Досліджено закордонний досвід, зокрема, моделі фінансування системи охорони здоров'я в деяких країнах ЄС. Обґрунтовано потребу створення власної системи медичного страхування з урахуванням як національної специфіки, так і необхідності застосування сучасних світових інновацій у цій галузі. Окреслено основні інституційні механізми й організаційні заходи, що сприятимуть євроінтеграції в цій сфері, у т. ч., розвиток бюджетно-страхової моделі медичного страхування; розвиток добровільних страхових програм у сфері медичного обслуговування; розвиток альтернативних механізмів і форм організації й управління в охороні здоров'я (кластерний підхід, державно-приватне партнерство).

Ключові слова: охорона здоров'я, обов'язкове (добровільне) медичне страхування, бюджетно- страхова модель, медичний кластер, державно-приватне партнерство в охороні здоров'я.

Annotation. The paper identified the need to reform the health insurance system and the introduction of health insurance in Ukraine. Studied international experience, including models of health care financing in some EU countries. The necessity of creating their own health insurance, according to both national identity and the need to apply modern world of innovation in this area. The basic institutional mechanisms and arrangements to promote European integration in this area, in particular, the development budget and the insurance model of health insurance, the development of voluntary insurance programs in health care, development alternative mechanisms and forms of organization and control in health care (cluster approach, public-private partnerships).

Keywords: protection of health, mandatory (voluntary) health insurance, budget-insurance model, medical cluster, public-private partnerships in health.

Вступ. Стан охорони здоров'я відбиває рівень соціального захисту населення та іс-

нуючу політико-економічну ситуацію в суспільстві. Захворювання й непрацездатність – це соціальні ризики, з необхідністю управління якими стикається будь-який громадянин, господарюючий суб'єкт і держава. Структурні та системні зміни у функціонуванні економіки в Україні призвели до того, що держава не в змозі фінансувати вирішення соціальних проблем, використовуючи старі схеми бюджетної охорони здоров'я, що базувалися на принципах загальнодоступності та безоплатності.

Тому особливу актуальність нині набули питання раціонального використання ресурсів; оптимізації взаємовідносин між державою, суспільством і ринком; пошуку та застосування ефективних моделей організації й управління системою охорони здоров'я.

Вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема І.Н.Кутузов, П.Щедрий, В.Нонко, А.В.Решетников, Еро Ліннакко, Софі Віттер, Тім Енсор, М.МакКлелан, Дж.Скіннер, М.В.Паулу, у своїх дослідженнях аналізують можливості, проблеми й перспективи медичного страхування. За останні роки в засобах масової інформації все частіше говориться про перехід системи охорони здоров'я країни на принципи страхової медицини. Але, на думку А.В.Манулика (1990), навіть ті, хто про неї говорить і пише, не зовсім чітко уявляють собі, що вона собою являє.

Постановка завдання. Метою наукової статті є дослідження основних перспектив розвитку медичного страхування в Україні, зважаючи на соціально-економічну та політичну ситуації в країні, а також окреслення можливих інституційних механізмів й організаційних заходів, що сприятимуть євроінтеграції в цій сфері.

Результати. Сфера охорони здоров'я – сукупність суспільних відносин, пов'язаних із впливом на здоров'я людини шляхом здійснення профілактичних і лікувальних заходів на колективному й індивідуальному рівні [1].

В усьому світі організація сфери охорони здоров'я розглядається як суспільна (національна) справа, для забезпечення якої створюються солідарні механізми, що акумулюють ресурси суспільства (у ринково-солідарних і/або в державно-солідарних формах) [2]. Як показує вивчення літературних джерел, багато відомих систем охорони здоров'я будуються, опираючись на принцип, що вміщує у своїй основі структурну та формоутворювальну суть. Так, М.С.Філд [3] з точки зору соціально-політичної структури суспільства умовно виділяє 5 типів систем охорони здоров'я: класична (невпорядкована); плюралістична; страхова; національна; соціалістична. Жодна модель системи охорони здоров'я, що діє в зарубіжних країнах, в ідеальному варіанті за нинішніх умов не може бути прийнятною для України.

В Україні, як у більшості країн пострадянського простору, медична допомога забезпечується через поліклініки (первинна допомога) лікарями-терапевтами та лікарями-спеціалістами, а також у лікарнях (вторинна допомога) міського, районного й обласного рівнів.

Під страховою медициною, зазвичай розуміється складна й надзвичайно мобільна система товарно-ринкових відносин у галузі охорони здоров'я, де товаром виступає оплачувана конкурентоспроможна гарантована якісна й достатня за обсягом медична послуга, провокована ризиком для здоров'я, а "покупцем" її може бути держава, група людей (виробничі колективи, заклади й установи різних форм власності) або фізичні особи, які знаходяться в умовах ризику для здоров'я.

Медичне ж страхування являє собою систему організаційних і фінансових заходів щодо забезпечення діяльності страхової медицини.

Стан і розвиток системи охорони здоров'я в країні безпосередньо залежить від економічних, соціальних і демографічних умов. Суспільне здоров'я є точним відображенням рівня добробуту та якості життя населення, сутності й послідовності державної соціальної політики.

Загальноекономічні й соціодемографічні причини захворюваності населення впливають на суспільне здоров'я і викликають стійку патологію в стані здоров'я населення. Економічні умови зміцнення здоров'я і вдосконалення системи його охорони характеризуються витратами суспільства на медичне обслуговування населення. Так, наприклад, за період 2002–2010 рр. державні ресурси на охорону здоров'я номінально зросли в 5,9 раза, а їх частка у ВВП підвищилася з 3,4 до 4,0%. Фактично з поправкою на індекс-дефлятор ВВП витрати збільшилися в 1,6 раза. За даними ВООЗ, загальні витрати на охорону здоров'я в Україні становлять 6,8%, що властиво для більшості країн Східної і Центральної Європи. Проте за рівнем витрат у розрахунку на особу Україна значно поступається не тільки провідним країнам, а й країнам близького зарубіжжя. У той час як за обсягом ВВП Україна в розрахунку на особу посідає 85 місце у світі, то за витратами на охорону здоров'я – 110 серед 191 країни світу та восьме – серед країн СНД, пропустивши не тільки країни Балтії, Білорусію, а й Молдову [15].

З розвалом СРСР безкоштовна медицина в країнах колишнього Союзу залишилася лише декларацією, тому багато з них зайнялися пошуком оптимального шляху подальшого розвитку системи охорони здоров'я. Сьогодні українська система охорони здоров'я перебуває в жалюгідному стані. Для більшості громадян нашої країни доступність медичної допомоги та лікарських засобів обмежена. Загрозлива демографічна ситуація в Україні вимагає від законодавців політичної волі в ухваленні рішення про вибір подальшої моделі охорони здоров'я.

Недостатні обсяги державного фінансування національної системи охорони здоров'я компенсуються альтернативними джерелами, серед яких значну роль відіграють грошові кошти населення. Частка витрат населення, за найбільш обережними оцінками, становить до 40% загального фінансування медичної галузі. Діяльність на ринку медичних послуг недержавних структур, таких як добровільні страхові організації і лікарняні каси, обмежена й не відіграє істотної ролі у фінансуванні охорони здоров'я. Частина коштів населення, що витрачається на лікування і становить не менше 10% загальних витрат, є тіншовими платежами. Нині це становить більше ніж 700 млн грн на рік [16].

Тепер в Україні найвищі темпи скорочення чисельності населення в Європі – щорічно вмирає близько 700 тис. наших громадян, причому третину з них складають особи працездатного віку. За останні 15 років населення України скоротилося майже на 7 млн осіб (з 52,2 млн осіб до 45,6 млн осіб). Ці втрати можна порівняти з населенням таких країн, як Данія, Грузія, Фінляндія, Норвегія.

Обов'язкова форма медичного страхування використовується в тих країнах, де переважне значення має суспільна охорона здоров'я, а добровільна – там, де поширені приватні страхові компанії.

Загалом за характером фінансування системи медичного страхування (охорони здоров'я) визначаються в першу чергу принципом її організації: державною, соціального страхування, платною:

1. Державна (бюджетна) система охорони здоров'я фінансується за рахунок податкових надходжень до державного бюджету й забезпечує належний рівень медичної допомоги всім категоріям населення (Англія, Італія, Данія, Ірландія, країни колишнього Союзу).

Управління та планування в державних системах охорони здоров'я здійснюються центральними й місцевими органами влади. Державні системи охорони здоров'я в капіталістичних країнах мають багато спільного з існуючою поки що системою охорони здоров'я України, однак суттєво різняться за конкретними формами управління, передбачаючи ступінь децентралізації, самостійності закладів охорони здоров'я і т. д.

2. Системи охорони здоров'я, що організуються за принципом соціального страхування, також управляються державними органами, але, на відміну від бюджет-

них систем, фінансуються на тристоронній основі: за рахунок бюджетних надходжень, внесків роботодавців і самих працівників. При цьому особи з низькими прибутками й соціально незахищені контингенти, як правило, страхові внески не сплачують (Франція, Бельгія, Австрія, Японія, Німеччина, Нідерланди та інші). Характерним для системи охорони здоров'я, що базується на принципі соціального страхування, є участь населення у витратах (певні види й обсяг медичної допомоги оплачуються населенням самостійно, окрім коштів страхування) і соціальна солідарність (здоровий платить за хворого, молодий – за старого, багатий – за бідного).

3. До третього виду систем охорони здоров'я відносяться переважно платні, які фінансуються за рахунок особистих коштів населення. Єдиною капіталістичною країною, де відсутня єдина система державного страхування і медична допомога здійснюється на платній основі, є США. Їм належить провідне місце в капіталістичному світі за масштабами нагромаджених ресурсів в охороні здоров'я.

На створення системи охорони здоров'я, яка відповідатиме потребам населення і забезпечить реалізацію зазначених принципів, спрямована Загальнодержавна програма "Здоров'я 2020: український вимір" на 2012–2020 рр.

Як зазначають В.Новіков, К.Никонюк [14], у рамках підписання угоди про Поглиблену зону вільної торгівлі з ЄС Україна долучається до формування абсолютно нового способу творення політики охорони здоров'я, що має поліструктурний характер. При цьому Україна може стати одним з найперспективніших ринків для медичних корпорацій ЄС. Це вплине на розвиток приватного ринку медичних послуг. Транснаціональні компанії принесуть із собою і загострення конкуренції, і новий важливий досвід.

Інституціональні механізми й організаційні заходи повинні бути націлені на реструктуризацію системи медико-санітарної допомоги, яка має бути спрямована на детермінанти здоров'я і відповідати сучасним підходам, викладеним в європейській політиці "Здоров'я 2020".

З досвіду інших країн відомо, що лікувально-профілактичні заклади (ЛПЗ), які задіяні в програмах медичного страхування, несуть економічну та юридичну відповідальність перед страхувальником за надання застрахованій стороні медичних послуг, передбачених угодою, щодо обсягу та якості. У разі порушення ЛПЗ стандарту надання медичної допомоги застрахованому страхувальник має право частково чи повністю не сплачувати вартість медичних послуг.

Медичні заклади, які беруть участь у реалізації медичних страхових програм, мають право застосовувати штрафні санкції до своїх лікарів, що виконують медичні послуги з порушенням стандартів медичного забезпечення.

Запровадження страхової медицини – це не лише зміна кількості джерел фінансування (державний бюджет, відрахування підприємств, організацій, оплата медичних послуг приватними особами у формі додаткових послуг чи страхування здоров'я), а й перехід на нові форми організації та управління в системі охорони здоров'я (колективний підряд, бригадна форма, оренда, приватна практика), оплати праці (згідно зі стандартами надання медичної допомоги й оцінкою якості проведеного лікувально-діагностичного процесу) за обсяг виконаної роботи, зміни пріоритетів у наданні медичної допомоги (зі стаціонарної допомоги на амбулаторно-поліклінічну) і високу якість медичних послуг та їх відповідності соціальним гарантіям страхового поліса, вільного вибору лікаря і лікувально-профілактичного закладу пацієнтом, боротьби за пацієнта тощо.

Про необхідність реформ у сфері охорони здоров'я України свідчить стан її фінансування. З одного боку, система охорони здоров'я нашої країни задихається від багаторічного хронічного дефіциту державного фінансування. З іншого, – ця система вкрай неефективно використовує наявні ресурси.

Ураховуючи таку ситуацію, держава зобов'язана забезпечити системне вирішення проблем у галузі охорони здоров'я населення. Без змін системи охорони здоров'я буде неможливо зупинити негативні тенденції в демографії України.

На основі цього уряд визначив реформу охорони здоров'я одним з головних пріоритетів Програми економічних реформ на 2010–2014 рр. [13]. У ній передбачено, що умови для запровадження обов'язкового медичного страхування повинні бути створені до кінця 2014 р.

Для того щоб змінити ситуацію в системі охорони здоров'я, необхідно прийняти ряд непопулярних рішень. Перше, що має бути зроблено, – це чесно й відкрито визнати, що існуюча в Україні система охорони здоров'я не в змозі задовольнити запити громадян на медичну допомогу. Причина банальна – у держави немає можливості фінансувати медицину в достатньому обсязі.

Натомість і приватний сектор медичного страхування розвивається досить повільно порівняно з європейським.

У країнах ЄС частка приватного ринку медичних послуг в окремих випадках перевищує 50% і має чітку тенденцію до зростання. В Україні вона становить менше 1%. Частково за рахунок цього госпіталізація в державних лікарнях скоротилася майже на 20%, а частота викликів державної “швидкої допомоги” – на третину [14].

У 2013 році темпи зростання страхового ринку України сповільнились. Якщо у 2012-му класичний ринок ризикового страхування, до якого відноситься і медичне, виріс на 5%, а ринок страхування життя – на 34%, то, згідно з консенсус-прогнозом Української федерації страхування, у цьому році зростання складатиме приблизно 3 і 13% відповідно.

Ринок медичного страхування за перше півріччя перевищив 758,7 млн грн, що на 20,3%, або 128,2 млн грн більше, ніж за аналогічний період минулого року. На думку експертів, цей ринок ще остаточно не сформувався. Тому в цьому сегменті найбільш яскраво виражена концентрація ринку: на частку топ-10 страхових компаній припадає близько 70% валових страхових платежів з добровільного медичного страхування. Частка індивідуальних клієнтів, які страхуються за власною ініціативою, поки що дуже незначна. Сьогодні за програмами добровільного медичного страхування застраховано не більше 5% населення. В основному страхувальниками виступають роботодавці.

Підтверджує це начальник управління партнерських продажів особистих видів страхування СК “Провідна” Р.Козир, зазначаючи, що індивідуальне медстрахування слабо затребуване. Корпоративні договори складають у них 95%. Їх перевагою є те, що вони дозволяють знизити вартість полісу для окремо взятого застрахованого.

Хоча деякі страховики фіксують зростання індивідуальних клієнтів за договорами медстрахування, воно є не надто показним в абсолютних цифрах. У 2012-му в порівнянні з попередніми роками кількість застрахованих фізосіб виросла більш ніж у три рази. Але їх частка склала всього 6,5% [19].

Одним із найскладніших, але вкрай необхідних етапів реформи медичного обслуговування в Україні вважають перехід до обов'язкового медичного страхування. У суспільстві склалося позитивне ставлення до необхідності його введення. Однак навіть якщо відповідні закони будуть прийняті найближчим часом, реорганізація системи охорони здоров'я де-факто буде досить тривалим і болючим процесом.

За останні роки, починаючи з 2000 року, у Парламент було подано безліч законопроектів про обов'язкове медичне страхування. Останній з них зареєстрований 13 серпня 2013 року.

Проект медичної реформації передбачає створення Фонду обов'язкового медичного страхування України, що матиме статус державного. Робота фонду буде спрямована на акумуляцію коштів та їх розподіл під час здійснення цього виду страхування.

Управління таким фондом пропонується виконувати на паритетній основі представниками від застрахованих осіб, роботодавців і держави.

Прогнозується, що створення державного Фонду дозволить забезпечити жорсткий контроль за цільовим використанням коштів страхування. Контроль за його діяльністю буде здійснювати наглядова рада, що складається з представників Верховної Ради України, Кабінету Міністрів і представників органів місцевого самоврядування.

Запропонована в законопроекті модель заснована на таких принципах об'єднання трьох основних джерел фінансування, як:

1. Бюджет, який наповнюється за рахунок обов'язкових податків.

2. Обов'язкове медичне страхування, яке забезпечується шляхом обов'язкових внесків.

3. Добровільне медичне страхування та інші джерела, які базуються на добровільних платежах.

Таку модель організації медичного страхування, зазвичай, називають бюджетно-страховою.

Бюджетне фінансування планується сконцентрувати на таких соціально важливих напрямках, як імунопрофілактика, лікування туберкульозу, СНІДу, цукрового діабету, онкологічних захворювань. Крім того, з державного бюджету будуть фінансуватися екстрена медична допомога та заходи щодо забезпечення санітарного й епідемічного благополуччя населення.

Медична допомога, спрямована на забезпечення охорони здоров'я населення, буде фінансуватися за рахунок коштів обов'язкового медичного страхування, а потреба в додаткових медичних послугах підвищеного сервісного рівня – за рахунок добровільного страхування та інших джерел.

Реформа охорони здоров'я має стати об'єднуючим фактором для всіх гілок влади всіх типів політичної та економічної кон'юнктури.

Невід'ємним елементом таких реформацій на шляху України до євроінтеграції повинно стати врахування зарубіжного досвіду країн – членів ЄС, у яких успішно функціонує система обов'язкового медичного страхування, таких як Німеччина, Франція, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Швеція та Японія [11], а також інших прогресивних у галузі медичного страхування країн.

Однією з перших країн, де було запроваджено медичне страхування, є Німеччина. Основним принципом німецької системи медичного страхування є те, що уряд не бере на себе відповідальність за фінансування охорони здоров'я (за винятком деяких його сегментів), а лише надає умови для того, щоб необхідні фонди були створені працівниками та роботодавцями, а також здійснює нагляд за функціонуванням усієї системи медичного страхування. У Німеччині діє децентралізована система медичного страхування: ним займається близько 1 200 страхових кас (страхових фондів), побудованих за професійним принципом (шахтарі, фермери, моряки та ін.), за територіальним принципом та ерзац-каси.

Головна функція уряду стосовно медичного страхування – забезпечення відповідності діяльності страхових кас нормам закону, зокрема, щодо виконання страхових програм.

У Франції медичне страхування було введено в 1910 році у формі фондів взаємодопомоги, а починаючи з 1928 року, ці фонди були перетворені в страхові компанії. Сьогодні у Франції існує єдина ієрархія страхових кас, діє вертикальна система медичного страхування – могутня страхова організація – Національна страхова організація (національна каса страхування найманих робітників), що знаходиться під контролем Міністерства соціального забезпечення та праці й охоплює 78% населення, має 129 місцевих відділень, кожне з яких відповідає за страхування в окремому регіоні й не конкурує з іншими. Місцеві відділення мають певну автономію, але, у цілому, підлягають адмі-

ністративному контролю із центру Франції, зберегли свої страхові компанії, однак і вони, загалом, підпорядковані спільним правилам, установленим урядом. Ці фермерські та інші професійні страхові каси обіймають 12% населення. Окрім цього, Франція має розвинуту мережу приватних страхових компаній. У разі отримання страхового поліса в приватній страховій компанії, вона, як і будь-яка страхова каса, оплачує госпітальні затрати та рахунки пацієнта за прийом лікарів. Перелік додаткових послуг варіюється та є предметом конкуренції між приватними страховими компаніями.

Один із найвищих у світі життєвих рівнів має Швеція. Тут страхові закони про медичне страхування були видані в 1898 році. Всезагальне обов'язкове медичне страхування було запроваджено в 1955 році. Воно охоплювало всіх громадян у віці від 16 років. Національна система соціального страхування – загальна й обов'язкова для всього населення країни. А медичне та стоматологічне страхування є його невід'ємними частинами. Управління всією системою виконується 26 регіональними бюро соціального страхування, нагляд за діяльністю яких виконує Національна Рада соціального страхування. Затрати на соціальне благо компенсуються за рахунок 25% бюджету центрального уряду, 26% затрат несуть муніципальні й окружні ради та 48% – роботодавці. На охорону здоров'я й медичну допомогу 18% коштів виділяє уряд, 51% – місцеві органи влади, 31% – роботодавці. Однією з особливостей шведської системи страхування є передача застрахованими до страховиків своїх юридичних прав з питань медичного страхування [11].

У Великій Британії використовується система бюджетного фінансування охорони здоров'я, що зумовлює його державний характер із великим рівнем централізації управління. Закон про страхування, прийнятий у 1912 році, запровадив принцип обов'язковості й охопив обов'язковим медичним страхуванням третю частину населення Англії, Шотландії та Ірландії, практично всіх осіб, які працювали, і службовців за договором найму.

Фінансовою основою Національної системи охорони здоров'я Великобританії є надходження з податків, які складають 90% бюджету охорони здоров'я. Тільки 7,5% бюджету формується за рахунок внесків роботодавців. Таким чином, Національна система охорони здоров'я практично існує за рахунок коштів, що вносяться платниками податків і виділяються урядом на охорону здоров'я зі статті затрат на соціальні потреби.

Уряд Великої Британії пропонує стимулювати спроби Національної системи охорони здоров'я підвищити ефективність медичної допомоги за рахунок збільшення конкуренції між її різновидами.

Приватне медичне страхування у Великій Британії охоплює переважно ті сфери медичних послуг, що не забезпечуються Національною службою охорони здоров'я. Приватним добровільним медичним страхуванням охоплено понад 13% населення [12].

У США існує система медичного страхування, що базується на сполученні центрального страхового фонду з мережею місцевих незалежних страхових організацій. Кошти акумулюються в центральному фонді, що не виконує адміністративних функцій, а потім розділяються між страховими організаціями на основі законодавчо затвердженої форми розрахунків.

Ця система діє в США в частині програм “Медікер” і “Медікейт”. Ці системи обіймають більше 20% населення, групове страхування за місцем роботи складає 58% і добровільне медичне страхування не за місцем роботи – 2%. Близько 15% населення не мають доступу до медичного страхування: це малозабезпечені, безробітні, безпритульні та члени сімей працівників підприємств, що не забезпечуються системою медичного страхування. Наявність роботи не гарантує отримання медичної страховки. Найбільш широко медичним страхуванням охоплені робітники промисловості, державні службовці, члени профспілок, робітники, які працюють повний робочий день. Втрата робочого місця автоматично призводить до втрати медичної страховки.

Таким чином, у США медичне страхування тісно пов'язане з трудовою діяльністю. Економіка медичного обслуговування в США – парадоксальна сукупність недоліків і переваг. США витрачають на охорону здоров'я 11,5% валового прибутку – більше, ніж будь-яка інша країна у світі, і водночас, понад 15% американців не мають ніякого фінансового захисту від великих витрат на медичну допомогу через відсутність страхових медичних полісів [13].

Незважаючи на такий короткий аналіз систем медичного страхування, можна зробити висновок, що більшість країн Європи працює за принципами відомої у всьому світі моделі соціального страхування Бісмарка.

Попри все, вважаємо, що значно покращити ефективність систем охорони здоров'я уряди згаданих країн змогли не завдяки копіюванню певних існуючих моделей, а розробивши власні, з урахуванням як національної специфіки, так і необхідності застосування сучасних інновацій у медицині.

Подальше поглиблення взаємозв'язків між Україною та ЄС, розширення міжінституційного співробітництва є об'єктивним і невідворотним процесом, а отже, національна система охорони здоров'я не зможе бути ізольованою від загальноєвропейських процесів і законів.

Як зазначається в публікації В.Новікова і К.Никонюк, конвергенція політик у сфері охорони здоров'я стане надзвичайно складним процесом системних змін у законодавстві України, адже потребує запровадження низки законодавчих заходів. Складність процесу конвергенції полягає в тому, що сьогодні модель охорони здоров'я ЄС не є гомогенним утворенням, включаючи в себе 27 специфічних систем організації та фінансування охорони здоров'я [14]. Незважаючи на це, можна виокремити ряд параметрів, що відбивають спільні риси, і згрупувати країни ЄС відповідно до переважаючої форми фінансування охорони здоров'я: бюджетна, страхова (бюджетно- страхова), альтернативна (доповнююча).

Таблиця 1

Моделі фінансування системи охорони здоров'я в деяких країнах ЄС

Країни	Домінуюча система фінансування	Додаткові джерела надходжень
Фінляндія, Греція, Італія, Швеція, Іспанія, Об'єднане Королівство, Кіпр	Державна, шляхом оподаткування	Добровільне приватне страхування, прямі платежі
Данія, Португалія, Естонія	Державна, шляхом оподаткування	Прямі платежі
Австрія, Бельгія, Франція, Німеччина, Люксембург, Чехія, Словаччина, Угорщина	Державне обов'язкове медичне страхування	Добровільне приватне страхування, прямі платежі, державне оподаткування
Нідерланди, Латвія	Поєднання обов'язкового та приватного добровільного фінансування	Державне оподаткування, прямі платежі

Джерело: [14].

Підтримуючи позицію авторів і враховуючи рівень диференціації соціально-економічного розвитку та політичну кризу в Україні, теж вважаємо, що найбільш прийнятними в розвитку медичного страхування нашої держави могли б стати елементи моделі Бісмарка:

- запровадження системи медичного страхування (державної та приватної, з метою створення конкурентного середовища на ринку медичного страхування);
- збереження за державою функції надання медичної допомоги та послуг малозабезпеченим верствам населення;

- забезпечення автономності постачальників медичних послуг і страхових компаній;
- наявність альтернативних джерел фінансування галузі (державних і приватних).

За останніми даними ЗМІ, як наслідок останніх політичних подій у нашій державі, упровадження обов'язкового медичного страхування, імовірно, відкладуть до 2017 року. Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) України ініціює запровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування з 2017 р. Про це йдеться в оприлюдненому на сайті міністерства законопроекті [20].

Таке тривале відстрочення легітимізації обов'язкового медичного страхування має досить негативний характер, оскільки людей тепер, які не мають медичної страховки, більше 95%. Тобто перспективи розвитку системи медичного страхування в Україні великі, бо потенційних споживачів страхових послуг багато. Але всі намагання будуть марними без належної та вчасної підтримки держави. Розроблені закони в галузі медичного страхування повинні бути ретельно перевірені вітчизняними та зарубіжними спеціалістами, які мають певний досвід у практичному медичному страхуванні.

Зважаючи на це, влада, науковці та практики наголошують на необхідності пошуку нових інструментів, методів і механізмів управління охороною здоров'я, зокрема, механізмів державно-приватного партнерства (ДПП). На думку доктора економічних наук Клавдії Павлюк, розвиток взаємодії державного й приватного сектора у сфері охорони здоров'я надасть можливість поліпшити ситуацію шляхом оптимізації бюджетних видатків, підвищення ефективності вкладання коштів, використання ресурсів й управління, створення умов для стабільного поліпшення надання медичних послуг, стабільності функціонування всієї системи.

В охороні здоров'я в Україні нині робляться тільки перші кроки з упровадження механізмів державно-приватного партнерства. Зокрема, у 2011 році у схваленій Концепції загальнодержавної програми "Здоров'я 2020: український вимір" зазначається про необхідність взаємодії державного та приватного секторів. На доцільність розвитку державно-приватного партнерства вказується в Програмі економічних реформ на 2012–2014 роки. Водночас конкретних проектів із застосуванням такого механізму в Україні дуже мало, тому дослідження розвитку державно-приватного партнерства, його конкретних форм, моделей і можливостей їх застосування в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду є вкрай актуальним завданням [10].

На жаль, у своїх дослідженнях автори роблять акцент на впровадженні державно-приватного партнерства тільки у сферу медичного забезпечення як головної функції держави, не згадуючи при цьому про медичне страхування та його основних суб'єктів – страховиків. Адже саме страхові компанії, на нашу думку, можуть забезпечити ефективне фінансування охорони здоров'я, маючи гарантії і підтримку держави, а зважаючи на останнє, – ще й довіру населення, якщо всі об'єднають свої зусилля в рамках ДПП.

Відповідно до згадуваної вище Постанови Кабінету Міністрів України від 31.10.2011 р. у межах Загальнодержавної програми "Здоров'я 2020: український вимір", у деяких областях України почав реалізовуватись один з новітніх ефективних механізмів розвитку різних секторів економіки – кластерний підхід.

Як прихильники кластеризації економіки України [17; 18] поділяємо пропозиції професора Н.Внукової щодо застосування кластерного підходу до організації регіональної структури обов'язкового медичного страхування, що дозволяє сформувати нові принципи їх функціонування. До учасників такого медичного кластера належать: місцеві органи влади, заклади охорони здоров'я (стаціонарні, амбулаторні), страхові компанії, фармацевтичні компанії, постачальники медичного обладнання, аптеки, асистуючі компанії, вищі навчальні заклади (ВНЗ), науково-дослідні установи, фінансові інститути [9].

Переваги створення медичного кластера в галузі охорони здоров'я створюють такі можливості: об'єднання організацій різної форми власності зі збереженням їх господарської самостійності; підвищення якості й конкурентоспроможності медичної про-

дукції та послуг; спрямованість на довгострокову перспективу, залучення інвестицій у розвиток системи охорони здоров'я шляхом участі фінансових організацій у кластері; покращення доступу до нової інформації, технологій та інновацій; налагодження тривалої співпраці з постачальниками фармацевтичної продукції та медичного обладнання.

Висновки. Отже, розвиток медичного страхування потребує чіткого визначення правових, організаційних і фінансових засад запровадження такої системи.

Найважливішими кроками на шляху до євроінтеграції у сфері охорони здоров'я, на нашу думку, мають стати:

- розвиток бюджетно-страхової моделі медичного страхування через бюджетне фінансування соціально важливих напрямів і впровадження обов'язкового медичного страхування;
- розвиток добровільних страхових програм у сфері медичного обслуговування;
- розвиток альтернативних механізмів і форм організації та управління в охороні здоров'я (кластерний підхід, державно-приватне партнерство та ін.).

Усе це дозволить поєднати вільну конкуренцію та державне регулювання з метою вирішення інтересів громадян як на регіональному рівні, так і на рівні країни загалом, сприятиме реформуванню системи фінансування медичного страхування з метою накопичення додаткових ресурсів, упровадження механізмів регулювання ризиками та виплатами компенсацій.

У цілому це приведе до створення власної моделі медичного страхування з урахуванням як національної специфіки, так і необхідності застосування сучасних світових інновацій як у галузі медицини, так і в страхуванні цієї сфери, що сприятиме зростанню сильної та здорової нації, і, як наслідок, побудові сильної й ефективної економіки.

1. Закон України “Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги” [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР), № 3611-VI від 07.06.11 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3611-17>.
2. Ковжарова Е. Міжнародний досвід вирішення проблеми фінансування системи охорони здоров'я: практичні висновки для України / Е. Ковжарова // Формування демократичного та ефективного державного управління в Україні : матеріали наук.-практ. семінару, 11–12 берез. 2002 р. / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ? 2002. – С. 65–77.
3. Філд М. Г. Галузь охорони здоров'я у політичній системі: сучасний американський діалект / М. Г. Філд // Соціологія і медицина. – 1980. – Вип. 14а, № 5. – С. 401.
4. Троїцька А. О. Перспективи розвитку медичного страхування в Україні / А. О. Троїцька, Л. В. Русул // Збірник статей та доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих учених. 14–15 трав. 2009 р. – Т. 2. – С. 122–123.
5. Батужак М. І. Запровадження страхової медицини в Україні : проблеми, перспективи, зарубіжний досвід / М. І. Батужак, Л. А. Приступа // Збірник статей та доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих учених, 14–15 трав. 2009 р. – Т. 2. – С. 13–15.
6. Мних М. В. Медичне страхування та необхідність його запровадження в Україні / М. В. Мних // Економіка та держава. – 2009. – № 2. – С. 40–49.
7. Богусловський Є. І. Медичне страхування в Україні: проблеми та перспективи / Є. І. Богусловський, Ю. С. Шибалкіна // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2009. – № 4 (39). – С. 83–86.
8. Рудень В. В. Першочергові завдання медицини / В. В. Рудень // Інформаційний бюлетень Львівської обласної організації професійної спілки працівників охорони здоров'я України “За медичні права”. – 2007. – № 8 (42). – С. 45–57.
9. Внукова Н. Розвиток державно-приватного партнерства на основі створення медичного кластера / Н. Внукова // Україна Бізнес Ревю. Партнерство. – 2012. – № 3–4. – С. 15–18.
10. Павлюк К. Охорона здоров'я: спробувати механізми державно-приватного партнерства [Електронний ресурс] / К. Павлюк. – Режим доступу : http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/141?view=material.
11. Поліщук М. Економічні важелі реформування галузі охорони здоров'я [Електронний ресурс] / М. Поліщук // Медичне здоров'я. – 2008. – Режим доступу : <http://forinsurer.com/public/06/05/11/2426>.
12. Черненко В. Е. Досвід країн Європи у фінансуванні галузі охорони здоров'я. Уроки для України [Текст] / В. Е. Черненко, В. М. Рудий. – К. : SOCON ltd, Академ-прес, 2009. – 112 с.

13. Виноградов О. В. Система здравоохранения США. Полезные предложения для государственного управления в Украине / О. В. Виноградов // Економіка та держава. – 2011. – № 9. – С. 43–47.
14. Новіков В. Соціальні наслідки євроінтеграції. Система охорони здоров'я [Електронний ресурс] / В. Новіков, К. Никонюк. – Режим доступу : <http://www.fes.kiev.ua>.
15. Регіональні особливості рівня здоров'я народу України : аналітико-статистичний посібник. – К., 2011. – 165 с.
16. Лехан В. М. Стратегія розвитку охорони здоров'я: український вимір / В. М. Лехан, Г. О. Слабкий, М. В. Шевченко // Україна. Здоров'я нації : науково-практичне видання. – № 1 (10)/10. – С. 5–23.
17. Ткачук І. Г. Кластер народних художніх промислів “Сузір'я” : методика, коментар, поради : посібник [Текст] / І. Г. Ткачук, С. О. Кропельницька, А. Д. Петруняк. – Івано-Франківськ : ТІПОВІТ, 2008. – 272 с.
18. Ткачук І. Г. Організація виробництва за кластерною моделлю : навчальний посібник [текст] / І. Г. Ткачук, С. О. Кропельницька. – Івано-Франківськ : Вид-во “Плаї” ЦІТ Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2009. – 280 с.
19. Галицкая О. Потенциал зашкаливает: страховой рынок Украины в 2013 году активно не рос, но очень обнадёживал [Електронний ресурс] / О. Галицкая, П. Харламов. – Режим доступу : <http://kontrakty.ua/article/72426>.
20. Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.novostimira.com.ua/novyny_74450.html.

References

1. “Law of Ukraine. On Amendments to the Basic Laws of Ukraine on health care for the improvement of medical care № 3611 -VI dated 07.06.1”. Web. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3611-17>.
2. Kovzharova, E.V. “International experience solving problems of health financing”. *Formation of a democratic and good governance in Ukraine materials scientific-practical. Workshop on 11–12 March. 2002*. Ed. V. Lugovoi and V. Knyazev. Kyiv: UADU, 2002. 65–77. Print.
3. Field, M. “The Health System and Policy: a Contemporary American Dialectic”. *Sosial Science and Medicine* 14a.5 (1980): 401. Print.
4. Trojitska, A., A. Trinity, and L. Rusul. “Prospects for the development of health insurance in Ukraine”. *Collection of articles and reports Second All-Ukrainian scientific-practical conference of students and young scientists*. 2009. Print.
5. Batuzhak, M.I. “The introduction of health insurance in Ukraine: problems, prospects, international experience”. *Collection of articles and papers II All-Ukrainian scientific-practical conference of students and young scientists*. 2009. Print.
6. Mnich, M.V. “Health insurance and the need for its implementation in Ukraine”. *Economy and State* 2(2009): 40–49. Print.
7. Bohuslovskyy, E.I. “Health Insurance in Ukraine : problems and prospects”. *Foreign trade: law and economics* 4(2009): 83–86. Print.
8. Ruden, V. “Priorities medicine *Bulletin of the Lviv regional organization of trade union of health workers of Ukraine “For medical law”* 8,42 (2007): 45–57. Print.
9. Vnukova, N. “Development of public-private partnership through the creation of health cluster”. *Ukraine Business Review.Partnership*, 3–4 (2012): 15–18. Print.
10. Pawluk, K. “Protection of health: Try mechanisms of public-private partnerships”. Web. <n-auditor.com.ua>.
11. Polishchuk, M. “Economic instruments reforming health care”. Web. <forinsurer.com>.
12. Chernenko, V.E., and V. Rudy. *The experience of European countries in financing health care. Lessons for Ukraine*. Kiev: SOCON ltd, Academ Press, 2009. Print.
13. Vinogradov, A.V. “System of Health of the United States. Useful suggestions for the government in Ukraine.” *Economy and state*. 9 (2011): 43–47. Print.
14. Novikov, V., and K. Nykonyuk. “The social consequences of European integration. Healthcare system”. Web. <<http://www.fes.kiev.ua>>.
15. *Regional patterns of people's health in Ukraine: Analytical and Statistical Manual*. Kiev, 2011. Print.
16. Lekhan, V.M., G.O. Slabkyy, and M.V. Shevchenko. “Development Strategy Health: Ukrainian dimension”. *Ukraine. Health of the Nation. Scientific and practical issue* 1,10 (2010): 5–23. Print.
17. Tkachuk, I.H., S.O. Kropelnytska, and A.D. Petrunyak. *Cluster folk crafts*. Ivano-Frankivsk: TIPOVIT, 2008. Print.
18. Tkachuk, I.H., and S.O. Kropelnytska. *Organization production for the cluster model*. Ivano-Frankivsk: Play CIT Prekarpathian National University named after V. Stefanik, 2009. Print.
19. Halytskaya, A., and P. Kharlamov. “Potential rolls: the insurance market in Ukraine in 2013 are not actively growing, but it is very reassuring”. Web. <<http://kontrakty.ua/article/72426>>.
20. Web. Jan. 2014. <http://www.novostimira.com.ua/novyny_74450.html>.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 336.276

ББК 65.26

Плець І.І.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ВНУТРІШНІМ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра фінансів,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 82,
тел. : 0342596176,
e-mail: ivanplets@mail.ru

Анотація. У статті запропоновано фінансово-економічний механізм управління внутрішнім державним боргом розглядати структурно як сукупність методів, важелів, інструментів, індикаторів і систему забезпечення, упровадження якого дасть можливість розв’язати проблеми й суперечності сучасного стану внутрішньої заборгованості й окреслити напрями підвищення ефективності управління нею, обрати шляхи реалізації цих напрямів.

Ключові слова: внутрішній державний борг, управління внутрішнім державним боргом, фінансово-економічний механізм управління внутрішнім державним боргом.

Annotation. This article presents a financial and economic mechanism of internal public debt structure viewed as a set of methods, instruments, tools, indicators and system software, implementation of which will enable to solve the problems and contradictions of the current state of domestic debt and outline directions for improving the management of it, choose the path implementation of these directions.

Keywords: internal national debt, management of an internal national debt, financio-economic mechanism of management of an internal national debt.

Вступ. Найсуттєвішими ознаками провадження виваженої політики управління внутрішнім державним боргом є реалізація стратегії фінансового забезпечення економічної та соціальної функцій держави; мінімізація боргових ризиків, витрат на обслуговування державного боргу у видатковій частині державного бюджету; створення умов макроекономічної та фінансової стабільності сьогодні й у майбутньому.

Аспекти становлення та розвитку державного боргу досліджували у своїх роботах такі вітчизняні вчені: Т.Вахненко, В.Глушенко, Г.Калач, В.Козюк, В.Корнєєв, Г.Кучер, І.Лютий, М.Макаренко, К.Швабій. Основні складові управління державним боргом у контексті зарубіжного досвіду розглянуті у роботах О.Будякова, В.Вавілова, Є.Гасанова, М.Карліна, Г.Рибалко, В.Тіткова, І.Хакамади. Однак нині у вітчизняній теорії та практиці майже відсутні дослідження з проблем формування фінансово-економічного механізму управління внутрішнім державним боргом в умовах ринкової економіки. Саме актуальність, науково-практична важливість проблеми, її недостатнє дослідження в Україні склали передумови для вибору теми нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування концептуальних засад формування механізму управління внутрішнім державним боргом як сукупності фінансово-економічних методів, важелів, інструментів, індикаторів, систем забезпечення (інформаційна, правова, нормативна, інституційна), упровадження якого дасть можливість розв’язати проблеми й суперечності сучасного стану внутрішньої заборгованості України.

Під час дослідження фінансово-економічного механізму управління внутрішнім державним боргом, проведеного аналізу величини й окремих структурних елементів величини внутрішнього державного боргу застосовувалися такі загальнотеоретичні та спеціальні наукові методи: наукового пізнання та діалектичного аналізу.

Результати. Із часу створення внутрішнього ринку державних цінних паперів управління боргом характеризується частковою системністю. Формування довгострокового боргу є ситуативним і суперечить політиці дохідності первинного ринку цінних паперів. Водночас проблема посилення навантаження на бюджет відсотків з облігацій, як правило, вирішувалася заходами примусової конверсії. Отже, суть заходів, які вживалися, зводиться до того, щоб відтермінувати погашення позик і по можливості трансформувати короткострокові зобов'язання держави в середньо- та довгострокові. Для цього в Україні використовується схема залучення Державної казначейської служби, за участю якої з дозволу інвесторів відбувається обмін короткострокових зобов'язань на середньо- та довгострокові цінні папери, викуп короткострокових зобов'язань за рахунок випуску нової довгострокової позики з вищою дохідністю. Результатом таких дій є короткостроковий ефект поточного зниження боргового навантаження на бюджет, але це жодним чином не сприяє фінансовій стабілізації, оскільки призводить переважно до зростання відсоткових ставок і, зрештою, до нарощування суми заборгованості.

Структура внутрішніх кредиторів України сьогодні представлена Національним банком України, комерційними банками, іншими юридичними особами (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка складових внутрішнього державного боргу України
у 2005–2013 рр. (станом на кінець року)***

Показник/Рік	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Заборгованість перед юридичними особами, млрд грн	10,0	7,7	9,1	33,6	87,6	138,4	158,29	187,39	254,05
Заборгованість перед банківськими установами, млрд грн	9,2	8,9	8,7	11,1	3,5	3,3	3,17	3,04	2,9
Абсолютна зміна заборгованості перед юридичними особами, млрд грн	-	-2,3	1,4	24,5	54,0	50,8	19,89	29,1	66,6
Абсолютна зміна заборгованості перед банківськими установами, млрд грн	-	-0,3	-0,2	2,4	-7,6	-0,2	-0,13	-0,13	-0,14
Темпи зростання заборгованості перед юридичними особами, %	-	77,0	118,2	369,2	260,7	158,0	114,37	118,4	135,6
Темпи зростання заборгованості перед банківськими установами, %	-	96,7	97,8	127,6	31,5	94,3	96,06	96,0	95,3

* Розраховано автором на основі даних Міністерства фінансів України.

Як бачимо з даних табл. 1, величина заборгованості перед юридичними особами з 2008 р. стрімко зростала: у цьому році вона збільшилася на 24,5 млрд грн і досягла

33,6 млрд грн. На фоні світової кризи розв'язання внутрішніх економічних проблем в Україні, починаючи з 2008 р., здійснювалося за рахунок збільшення запозичень у суб'єктів господарювання. Тим часом спостерігалось зниження заборгованості держави перед комерційними банками: з 2008 до 2013 рр. заборгованість зменшилася з 11,1 млрд грн до 2,9 млрд грн.

Проведений аналіз ринку внутрішніх державних запозичень в Україні дає підстави для низки висновків.

По-перше, функціонування ринку державних цінних паперів виявило недосконалість законодавчої та нормативно-правової регламентації. Зокрема, наявні законодавчі акти не сприяють визначенню і чіткій регламентації всіх відносин у сфері державного боргу.

По-друге, рівень довіри населення до держави є низьким як унаслідок попередніх дій, так і з огляду на сучасні рішення щодо соціально-економічної політики та якості її реалізації.

По-третє, ринок цінних паперів в Україні, державних зокрема, характеризується низьким рівнем ліквідності. Це, на нашу думку, зумовлено обмеженістю пропозицій інструментів державної позики, браком належної інформації тощо.

По-четверте, недостатній рівень розвитку інфраструктури ринку державних запозичень, у т. ч. інформаційної його складової.

По-п'яте, населення України наразі не підготовлене до активних фінансових операцій на ринку цінних паперів. Це спричинено недостатнім рівнем фінансово-економічної грамотності населення, зокрема, обізнаності в питаннях фінансових інструментів інвестування в державні цінні папери.

По-шосте, стримуючим фактором є фінансово-економічна нестабільність. Довготривала й системна криза призвела до відтоку інвестицій з України, зменшення реального капіталу суб'єктів господарювання, знецінення заощаджень і доходів населення. Ситуацію погіршує достатньо висока інфляція, негативне сальдо торгового балансу й поточного рахунку. Як результат, зросли обсяги фінансування поточних потреб, що зменшило потенціал заощаджень.

Зазначене засвідчує нагальну потребу в удосконаленні фінансово-економічного механізму управління та регулювання державним внутрішнім боргом як основи реалізації стратегічних цілей і завдань. Але питання щодо визначення такого механізму у вітчизняній правовій, економічній, фінансовій літературі взагалі не порушується, що сильно знижує ефективність дій уряду з реалізації боргової політики [3].

Фінансово-економічний механізм управління внутрішнім державним боргом – це сукупність фінансових й економічних методів, прийомів, інструментів, важелів, за допомогою яких держава реалізує свої боргові відносини щодо внутрішніх запозичень з кредиторами та які спрямовані на забезпечення платоспроможності й кредитоспроможності держави, створення умов для стійкого економічного зростання, макроекономічної і фінансової стабільності тепер і в майбутньому. При цьому управління заборгованістю держави орієнтоване на залучення позик, їх розміщення і погашення, забезпечення платоспроможності держави, а регулювання – на коректування, упорядкування відносин між кредитором і боржником.

Такий механізм повинен формуватися на базі боргової доктрини, відповідати фінансовій політиці держави, узгоджуватися з грошово-кредитною та бюджетно-податковою політикою, принципами управління державним боргом. Його формування й оптимізація мають спрямовуватися на вирішення таких завдань: фінансове забезпечення економічного розвитку й соціального захисту відповідно до національних інтересів; ефективне використання запозичених коштів; мінімізація боргових ризиків; оптимізація структури боргу як загального, так і внутрішнього; забезпечення платоспроможності й кредитоспроможності держави.

Ураховуючи двоаспектність ролі державного боргу, під час формування фінансово-економічного механізму управління внутрішнім державним боргом доцільно визначати стратегічні, тактичні, оперативні цілі.

До стратегічних цілей відносимо, передусім, забезпечення політичної, економічної безпеки й стабільності, а саме: обмеження боргового навантаження на державний бюджет, мінімізацію вартості обслуговування державного боргу, оптимізацію структури державного боргу, задоволення за рахунок запозичень потреб уряду в додаткових фінансових ресурсах, необхідних для фінансування загальнодержавних програм, забезпечення інвестиційної складової державних запозичень.

До тактичних цілей фінансово-економічного механізму управління державним боргом слід зарахувати: збільшення довгострокових позик за умови зменшення питомої ваги короткострокових, забезпечення контролю за ефективністю використання запозичених ресурсів; розширення та диверсифікацію портфеля фінансових інструментів державного боргу.

До групи оперативних цілей, реалізація яких передбачається на короткострокову перспективу, віднесемо: підтримання курсу державних цінних паперів; мінімізацію витрат щодо залучення та обслуговування позик.

Структурно фінансово-економічний механізм управління і регулювання внутрішнього державного боргу повинен включати:

1) методи: планування, прогнозування, ціноутворення, оцінка, контроль, моніторинг, мотивація;

2) важелі: кредит (види, вартість, строк), цінні папери (види, дохідність), витрати на обслуговування боргу, податки, фінансові санкції, пільги;

3) інструменти: реструктуризація, рефінансування, уніфікація, конверсія, консолідація, капіталізація, відстрочка, анулювання;

4) індикатори: фінансово-аналітичні показники внутрішнього державного боргу [5, с.350];

5) систему забезпечення: інформаційна, правова, нормативна, інституційна.

Основними принципами оптимізації фінансово-економічного механізму управління і регулювання внутрішнього державного боргу слід вважати: відповідність внутрішньоборговій доктрині; фінансове забезпечення потреб держави; економічну обґрунтованість; ефективність; прогнозованість і планування; координованість із грошово-кредитною і бюджетно-податковою політикою; фінансово-економічну безпеку держави; відповідальність; прозорість і публічність [1, с.143].

Отже, розвиток цього механізму повинен відповідати таким стратегічним напрямкам удосконалення системи управління і регулювання внутрішнього державного боргу, як:

1. Удосконалення системи планування і прогнозування державного боргу з метою підвищення ефективності боргових відносин на основі забезпечення фінансової незалежності, мінімізації вартості обслуговування, максимізації результативності використання запозичених коштів.

Для реалізації цього доцільно: здійснювати поточне, короткострокове (3 роки), довгострокове (7–10 років) стратегічне планування внутрішнього боргу держави, узгодивши ці плани зі стратегією соціально-економічного розвитку країни, прогнозами доходів державного бюджету за строками, макроекономічними показниками, основними напрямками реалізації, критеріями ефективності заходів; упровадити стратегічне планування внутрішнього державного боргу як систему коротко- та довгострокового планування, спрямовану на досягнення стратегічних цілей зростання соціально-економічного добробуту та розробку відповідних стратегій щодо управління і регулювання державного боргу; здійснювати прогнозування і планування за сценаріями: песимістичним, інерційним, оптимістичним; планування внутрішніх державних зобов'язань здійсню-

вати за трьома головними напрямками відповідно до структури боргового портфеля: позики, які реалізуються державою на сучасному етапі; позики заплановані (обґрунтована доцільність, визначені кредитори, є попередній дозвіл на їх залучення); позики прогнозовані, тобто потреба в додаткових запозиченнях на перспективу згідно з довгостроковими прогнозами й планами соціально-економічного розвитку держави; посилити систему обліку боргових операцій уряду.

2. Удосконалення нормативно-правової бази щодо державного боргу. Законодавчо слід виокремити й інституційно закріпити: внутрішній державний борг і заборгованість місцевих органів влади; внутрішній державний борг перед суб'єктами господарювання й домогосподарствами; активний і пасивний внутрішній державний борг. Для кожного із цих видів нормативно вписати умови управління, тобто для реалізації яких цілей, завдань держави може бути його використано; умови оформлення кредиту (дохідність, строк, валюта); джерело погашення, обмеження (стосовно строку, структури, ризику, дохідності); критерій ефективності.

3. Посилити ринковий взаємозв'язок внутрішньоборгової політики з бюджетно-податковою, грошово-кредитною, політикою розвитку фінансового ринку, що дасть можливість розширити інструменти, важелі регулювання державними запозиченнями та посилити вплив саме непрямих методів. Зокрема, актуальною сьогодні є політика обмеження відтоку капіталу з країни, забезпечення стабільного рівня цін, стійкого зростання реальних доходів населення, оптимального рівня відсоткових ставок, підвищення ділової активності, зростання конкуренції на фінансовому ринку, детінізації економіки тощо.

4. Організаційно-інституційне вдосконалення механізмів управління борговими ризиками, що потребує забезпечення можливості гарантовано виконувати зобов'язання з погашення та обслуговування внутрішнього державного боргу в майбутньому незалежно від стану державного бюджету. Доцільно управління ризиками здійснювати за двома напрямками: прямий борг й умовний борг (зобов'язання за гарантованим боргом, боргом за запозиченими державою коштами, наданими третім особам на умовах субкредиту, зобов'язання за запозиченнями суб'єктів господарювання державного сектору, місцевих органів влади, забезпечення яких не гарантувалося державою, неврегульована заборгованість держави).

Відзначимо, що управління ризиками прямого боргу передбачає використання двох основних інструментів: стратегії державних запозичень й активних операцій з державним боргом. До першого інструмента відносять установлення планових показників, зокрема, періоду (місяці) або дати (графік запозичень), терміну запозичень, виду валюти, виду ставки, порівняння яких з фактичними показниками дає змогу обрати одну зі стратегій (ідеальну, з урахуванням внутрішніх можливостей і зовнішніх обмежень за найгіршого розвитку умов зовнішнього середовища); до другого інструмента – такі операції, як хеджування ризиків за допомогою деривативів (валютні й відсоткові форварди, ф'ючерси, свопи; кепи, флори й колари), дострокове погашення зобов'язань, зворотний викуп цінних паперів держави (остаточна купівля, зворотний аукціон, конверсія облігацій); придбання державних боргових цінних паперів з одночасним зобов'язанням щодо зворотного їх продажу (купівлі) до кінця поточного бюджетного періоду (операції зворотного репо).

На сучасному етапі в Україні частіше застосовується перший інструмент, коли визначальним критерієм у виборі стратегії державних запозичень є рівень несхильності до ризику ("витрати на обслуговування і погашення боргу – ризик державного боргу за реалізації обраної стратегії"). Однак його подальше використання буде визначатися можливістю розширення внутрішнього ринку цінних паперів, що за необхідності першого зростання внутрішньої складової державного боргу порівняно із зовнішньою

та недоступності альтернативних інструментів управління ризиками потребує негайного вдосконалення розвитку внутрішнього фінансового ринку та його інфраструктури.

Використання активних методів управління боргом обмежується відсутністю належного нормативно-правового забезпечення реалізації операцій, недостатнім рівнем ліквідності фінансового ринку, його інформаційної ефективності, рівнем розвитку організованого ринку цінних паперів, що є обов'язковою умовою для функціонування ринку похідних цінних паперів.

Інструменти управління ризиками умовної внутрішньої заборгованості держави мають нормативні обмеження. З огляду на зазначене, розробки, удосконалення та обґрунтування потребують: методика оцінки фінансового становища, платоспроможності й кредитоспроможності, імовірності банкрутства суб'єктів господарювання (окремо для державної і недержавних форм власності); методика оцінки самоокупності, ефективності проекту фінансування за рахунок державних запозичень, гарантій; критерії доцільності надання запозичень, гарантії держави (окремо для державної і недержавних форм власності); контроль і моніторинг цільового використання та ефективності призначень, відповідності планових і фактичних показників використання запозичених коштів, своєчасності й повноти погашення зобов'язань; організаційно-інституційні та нормативно-правові засади процедури банкрутства, реструктуризації, реорганізації; система розкриття інформації; національна незалежна система оцінки кредитоспроможності суб'єктів господарювання.

Для зниження ризиків, окрім того, слід пов'язувати визначення терміну майбутніх запозичень з графіком обслуговування і погашення боргу.

5. Розвиток портфеля державних цінних паперів на основі підвищення його конкурентоспроможності, ліквідності, оновлення та диверсифікації структури, збільшення середнього строку зобов'язань, мінімізації ризиків.

Розрахунки засвідчують достатньо низький рівень місткості ринку державних цінних паперів (співвідношення емітованих державних цінних паперів до ВВП) в Україні – 6,5%, однак відповідно до світової практики її рівень у Бразилії, Чехії, Канаді, Німеччині, Угорщині, Індії, Малайзії, Польщі, Іспанії, Швеції, Швейцарії, Великій Британії і США становить від 1/3 до 2/3 ВВП, в Італії – 92,4% , Японії – 142,2%, в Аргентині, Гонконгу, Росії це співвідношення нижче 10% ВВП [8].

Отже, беручи до уваги низький рівень ліквідності ринку внутрішніх державних цінних паперів в Україні внаслідок низької ліквідності вітчизняної грошово-кредитної системи, обмеженості інструментів кредит-менеджменту внутрішніми борговими зобов'язаннями та маючи на меті зростання обсягів ринку, доцільним є оновлення портфеля державних цінних паперів шляхом включення нових фінансових інструментів, зокрема, облігацій, індексованих до зміни валютного курсу національної грошової одиниці, рівня інфляції, рівня цін; облігацій з плаваючою ставкою (індекс ставок за депозитами фізичних осіб); облігацій з достроковим погашенням. Світова практика підтверджує, що їх частка в загальній структурі державних цінних паперів становить від 3 до 40%.

Застосування цих інструментів дасть можливість не лише зменшити волатильність цін відповідних угод, а й створити ефект хеджування боргових ризиків, збільшити ліквідний термін обігу державних цінних паперів (сьогодні в Україні – 3 роки [6, с.119; 7, с.79], тоді як у США – 6 років, Великій Британії – 10 років) та інвестиційну привабливість, розширити інвестиційні інтереси. Разом з тим важливо поліпшити монетарні показники національної економіки через відновлення стабільності грошово-кредитного ринку, стійкості банківської системи, платоспроможності й кредитоспроможності реального сектору, населення [2]. Це потребуватиме відповідних дій держави з оптимізації регулювання грошово-кредитного й фінансового ринків.

Крім того, зважаючи на кризовий стан вітчизняного реального сектору, доцільно здійснити оновлення портфеля державних цінних паперів насамперед шляхом залучення роздрібного інвестора, зокрема населення. З огляду на наявний потенціал заощаджень населення поза банківською системою, доцільно розширити пропозицію фінансових інструментів, орієнтованих на нього, за рахунок житлових облігацій, неринкових позик (національні ощадні сертифікати), індексованих до рівня інфляції (наприклад, інфляція +2 – 4%), або, беручи до уваги високий рівень довіри населення до іноземної валюти, до зміни валютного курсу національної грошової одиниці, облігацій, деномінованих в іноземній валюті, облігацій з достроковим погашенням (за вимогою) [4].

Однак вирішення питання капіталізації внутрішнього ринку державних цінних паперів, окрім мети збільшення запозичень для фінансування державних витрат, повинно відповідати вимогам національної фінансової безпеки та забезпеченню стійкого соціально-економічного зростання. Саме тому слід застосовувати механізми, які будуть обмежувати дію ефекту “витіснення”, коли зростання боргового фінансування державних витрат “витісняє” всі види недержавних витрат: знижуються інвестиційний і споживчий попит, а також чистий експорт. У зв’язку із цим, доцільно орієнтуватися передусім не на оптового, а на роздрібного інвестора.

6. Удосконалення регулювання ринку державних цінних паперів. З метою розширення попиту на державні цінні папери слід забезпечити реалізацію таких заходів: підвищити рівень інформаційної відкритості й прозорості ринку; удосконалити організаційно-правові основи функціонування ринку державних цінних паперів; забезпечити розвиток інституційної структури, зокрема, шляхом залучення страхових компаній, комерційних банків, недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування; забезпечити доступність, зрозумілість умов інвестування; сприяти збільшенню частки комерційних інвесторів на ринку, а функції НБУ як кредитора уряду замінити на функцію регулятора грошово-кредитного ринку; гармонізувати інвестиційні інтереси; здійснювати маркетинг, рекламу державних запозичень; підвищити довіру населення до держави, грошово-кредитної системи, фондового ринку, поліпшити імідж держави як інвестора; підвищити рівень фінансово-економічної грамотності населення; піднести інвестиційну культуру власника надлишкових коштів; удосконалити інфраструктуру ринку державних цінних паперів, насамперед у частині закріплення прав власності; привести у відповідність графік обслуговування і погашення внутрішньої державної заборгованості із циклічністю розвитку вітчизняної економіки.

Висновки. Таким чином, розробка стратегічних напрямів удосконалення системи управління і регулювання внутрішнього державного боргу уможливить вирішення важливих завдань: визначення стратегічних орієнтирів щодо структури боргового портфеля з метою ефективно організації процесу обслуговування внутрішнього державного боргу; підвищення якості управління внутрішнім державним боргом; підвищення рівня прозорості боргової політики держави; підвищення відповідальності органів державної влади, що забезпечують розробку й реалізацію боргової політики; створення умов для розвитку внутрішнього ринку боргових інструментів.

Реалізація зазначених завдань сприятиме досягненню оптимальних параметрів структури внутрішнього державного боргу, що забезпечить належний рівень економічної безпеки країни, а також умови подальшого розвитку вітчизняного фінансового ринку.

1. Дудченко В. Державний внутрішній борг: особливості формування та структуризації / В. Дудченко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Економічна серія. – 2010. – № 634. – С. 140–144.
2. Лановий В. Якісне оновлення державних фондових інструментів – передумова подолання проблеми ліквідності ринку облігацій / В. Лановий, О. Дубихвіст // Вісник НБУ. – 2012. – № 1. – С. 3–6.

3. Плець І. І. Механізми фінансового регулювання державного боргу в Україні / І. І. Плець, А. Д. Шпак // Моделювання регіональної економіки : зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Видавець Віктор Дяків, 2011. – № 2 (18). – С. 207–213.
4. Плець І. І. Стратегічні напрями управління внутрішнім державним боргом України / І. І. Плець, М. М. Білий // Міжнародний науково-виробничий журнал “Сталий розвиток економіки”. – Тернопіль : СМП “ТАЙП”, 2013. – № 3. – С. 21–26.
5. Плець І. І. Теоретико-методичний підхід оцінки ефективності використання державного внутрішнього боргу в Україні / І. І. Плець, І. Г. Ткачук // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Терноп. нац. екон. ун-т ; редкол.: С. І. Шкарабан (голов. ред.) [та ін.]. – Тернопіль : Вид.-полігр. центр Терноп. нац. екон. ун-ту “Економічна думка”, 2013. – Вип. 12. – Ч. 2. – С. 344–352.
6. Рак Р. В. Світовий досвід функціонування ринку державних цінних паперів / Р. В. Рак // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. – № 1 (48). – С. 116–122.
7. Рак Р. В. Теоретичні засади й можливості використання боргової стратегії / Р. В. Рак // Фінанси України. – 2004. – № 5. – С. 76–83.
8. Тарасевич Н. В. Сучасний стан розвитку ринку державних запозичень в Україні / Н. В. Тарасевич, А. П. Тарасевич // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 1 (44). – С. 129–139.

References

1. Dudchenko, V. “State domestic debt: the main features of its formation and modeling”. *Journal of Kharkiv National University. Economic Series* 634. (2010): 140–144. Print.
2. Lanovyi, V., and A. Dubyhvyst. “The qualitative updating of national financial instruments – a prerequisite to overcome the problem of liquidity of the bond market”. *News of the NBU* 1 (2012): 3–6. Print.
3. Plets', I., and A. Shpak “Mechanisms for financial regulation of national debt in Ukraine”. *Modeling regional economy : coll. scien. works* 2.18 (2011): 207–213. Print.
4. Plets', I., and M. Bilyi “Strategic directions of domestic debt management in Ukraine”. *International scientific-production journal “Sustainable economic development”* 3 (2013): 21–26. Print.
5. Plets', I., and I. Tkachuk “Theoretical and methodological approach for evaluating the effectiveness of using public domestic debt in Ukraine”. *Economic Analysis : coll. scien. works / Ternopil National Economic University, Ed. S. I. Shkaraban (main. ed.) and others* 12.2 (2013): 344–352. Print.
6. Rak, R. “World experience of functioning the government securities market”. *News of National University of State Tax Service of Ukraine (economics, law)* 1.48 (2010): 116–122. Print.
7. Rak, R. “The theoretical basis and the possibility of using debt strategy”. *Finance Ukraine* 5 (2004): 76–83. Print.
8. Tarasevych, N., and A. Tarasevych. “The current state of the market for government debt in Ukraine”. *Journal of Social and Economic Research* 1.44 (2012): 129–139. Print.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 332.8.021.8(477)

ББК 65.44

Штогрин Г.С.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

ДУ “Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України”,
01032, м. Київ, б-р Т.Шевченка, 60

Анотація. Охарактеризовано пріоритетні методи управління підприємствами за умов реформування економічних відносин. Виділено головні проблеми розвитку природних організаційних структур в економіці України та визначено шляхи їхнього усунення. Установлено основні тенденції й особливості розвитку, окреслено проблеми функціонування.

Ключові слова: методи управління підприємствами, реформування житлово-комунального господарства, державне регулювання комунального сектора, пільги, субсидії, інвестиції.

Annotation. The article describes the preferred methods of enterprises management under the conditions of reforming economic relations. Basic problems of natural organizational structures in Ukraine's economy and ways to address them are defined. Prime trends are stated; development peculiarities are alleged, and functional matters are depicted.

Keywords: enterprises management, reforming housing and utilities sector, government regulation of the public utilities sector, subsidies, investments.

Вступ. Підприємства житлово-комунального господарства є надзвичайно важливим сектором економіки України. Вони виробляють понад 40 видів послуг, експлуатують значну частину основних фондів держави, у цих структурах зайнято близько 5% працездатного населення. Отже, природні монополії істотно впливають не лише на забезпечення першочергових потреб населення, а й на створення необхідних умов для функціонування всієї національної економіки. Водночас житлово-комунальне господарство України є однією з найбільш технічно відсталих галузей економіки. Через кризові явища підприємства цієї сфери перебувають на межі руйнування. Зміна економічної ситуації вносить істотні корективи в систему управління діяльністю цих підприємств.

Постановка завдання. Аналізу проблем природного монополізму в Україні присвячено праці багатьох вітчизняних науковців, зокрема, А.Гриценка, В.Базилевича, О.Бакалінської, З.Борисенка, В.Венгера, В.Кривуцького, О.Прутської, Д.Якубенка, О.Яременка, Я.Чумакова та ін. Проте недостатньо враховані в теоретичних дослідженнях проблеми ефективності методів і засобів управління підприємствами в контексті трансформаційних процесів. У статті охарактеризовано пріоритетні методи управління підприємствами в умовах перехідної економіки України. Виділено основні проблеми розвитку природних монополістичних структур у вітчизняній економіці та визначено шляхи їхнього усунення.

Результати. Пріоритетними методами управління природними монополіями за умов реформування економічних відносин повинні визначатися такі методи, як прогнозування і програмування соціально-економічного розвитку інфраструктури комунального господарства регіонів і суб'єктів господарювання, комплексні й цільові регіональні програми. Достатньо уваги необхідно приділити реалізації комплексних територіальних програм як важливих засобів управління соціально-економічними процесами й комунальною інфраструктурою в регіонах України.

Одним із найбільш ефективних методів розвитку комунальної інфраструктури є програмно-цільовий метод, оскільки він значно збільшує кількість учасників програми, що за умов дефіциту бюджету дуже важливо для експлуатаційних підприємств і комунальної інфраструктури. В Україні цей метод набув широкого застосування у 80-х роках минулого століття, коли почали розробляти й запроваджувати національні та територіальні галузеві цільові програми як складники державних перспективних планів економічного та соціального розвитку. Такі програми охоплювали три рівні управління: загальнодержавний, регіональний і галузевий. Таким чином, державні органи за допомогою економічних, правових й адміністративних важелів забезпечують практичну реалізацію стратегії та поточних програм економічного розвитку комунальної інфраструктури, аналізують й оцінюють отримані результати реформування галузі, вносять необхідні корективи в реалізацію заходів, залежно від специфіки розвитку того чи іншого регіону. Програмно-цільовий метод розвитку комунальної інфраструктури потрібно формувати на підставі трьох взаємопов'язаних блоків:

- аналітично-прогнозованого;
- системи основних показників;
- балансових розрахунків.

При цьому основні показники балансових розрахунків програми доцільно розглядати у двох варіантах: мінімальному й максимальному, залежно від визначених завдань та обсягів очікуваних фінансових ресурсів і можливостей маневрувати ними.

Для забезпечення тісної взаємодії органів виконавчої влади й місцевого самоврядування на виконання цільових програм розвитку комунальної інфраструктури доцільно при райдержадміністрації та міськвиконкомах створювати відповідні координаційні ради. У Законі України “Про затвердження програми реформування житлово-комунального господарства на 2009–2014 роки” було враховано бюджетні та небюджетні фонди для фінансування програми. Нестача власних і бюджетних фінансових ресурсів, їх неефективне розміщення, відсутність дієвого механізму залучення позабюджетних коштів не сприяють вирішенню завдань технічного переоснащення житлово-комунальних підприємств і розвитку комунальної інфраструктури. Не налагоджена ефективна співпраця з приватними інвесторами, міжнародними фінансовими установами та донорськими організаціями, не створений сприятливий інвестиційний клімат.

Однак відсутність фінансових механізмів її забезпечення дає змогу зробити висновок про декларування низки положень зазначеного Закону [1]. Орієнтовний обсяг фінансового забезпечення виконання завдань програми на 2012 р. передбачав 4 млрд 570 млн грн, з яких лише 479 млн грн – з коштів держбюджету, 1 771 млн грн – з коштів місцевих бюджетів, 1 279 млн грн – з коштів підприємств житлово-комунальних господарств і ще 1 023 млн грн – це кошти з “інших джерел” фінансування програми. До “інших джерел” належать гранти, кредити міжнародних організацій, благодійні внески, іноземні інвестиції, кошти фізичних та юридичних осіб, які залучаються шляхом приватизації підприємств житлово-комунального господарства, передачі об’єктів галузі в управління, оренду, кредити вітчизняних комерційних банків. У 2012–2014 роках: для проектів, що реалізуються в містах Київ, Севастополь, Сімферополь та обласних центрах, – не менш як 100 відсотків суми коштів, виділених з державного бюджету; для проектів, що втілюються в містах республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, – не менш як 70 відсотків суми коштів, виділених з державного бюджету; для проектів, що здійснюються в інших населених пунктах, – не менш як 20 відсотків суми коштів, виділених з державного бюджету [1].

Але, як видно з вищезгаданих цифр, основним джерелом фінансування реформи житлово-комунального господарства залишаються кошти місцевих бюджетів.

Підхід додаткового отримання коштів за програмно-цільовим методом важливий тому, що на базі законодавчих регламентацій адміністративно-територіальні органи мають додатковий маневр для розвитку територій і комунального сектору взагалі. Зокрема, варто зазначити той факт, що встановлення тарифів на житлово-комунальні послуги належить до компетенції органів місцевого самоврядування, які повинні затверджувати тарифи в обсязі економічно обґрунтованих витрат на виробництво житлово-комунальних послуг. У разі затвердження тарифів, нижчих за собівартість наданих послуг, органи місцевого самоврядування зобов’язані відшкодувати виробникам різницю з місцевого бюджету. Тобто діяльність суб’єкта господарювання може бути не тільки прибутковою, а й збитковою, формуватися під впливом дії чинників внутрішнього й зовнішнього середовища [2]. Так, механізм формування тарифів передбачає забезпечення єдиних принципів і методичних основ їхнього формування, запровадження єдиної класифікації витрат відповідно до чинних стандартів обліку. Отже, необхідно запобігати долученню до складу тарифів витрат, не пов’язаних із наданням послуг, забезпечувати чіткий і прозорий механізм їхнього визначення.

Головною умовою виходу житлово-комунального господарства з кризи є дієва система його державної підтримки. Значне регулювання комунального сектору на сучасному етапі та в найближчій перспективі може негативно позначитися на фінансовій

і виробничо-господарській діяльності підприємств природних монополістів. Пріоритетними заходами державної підтримки повинні стати:

- погашення заборгованості бюджетних коштів за нараховані субсидії і дотації;
- відшкодування втрат на надання пільг на оплату комунальних послуг окремим категоріям населення;
- пом'якшення податкової політики щодо підприємств комунального господарства шляхом зниження податків і всілякі збори для комунальної сфери.

Реформування місцевої інфраструктури природних монополій доцільно починати зі змін законів України, що мають норми конституційного характеру, які повинні надати більше повноважень органам місцевого самоврядування. Запровадження муніципальної власності дає змогу створити фінансово-економічні параметри місцевого самоврядування, що збігатимуться з потребами ринкової економіки.

Одним із провідних напрямів ринкового трансформування вітчизняної економіки визнана лібералізація цін. Проте вона торкнулася лише окремих її сегментів. Природні монополії ведуть свою фінансово-економічну діяльність за регульованими цінами й одночасно функціонують у ринковому середовищі. Отож заходи щодо лібералізації не тільки не вирівняли показники рентабельності природних монополістів, а й ще більше деформували їх, що значно ускладнило процес реального інвестування національної економіки за рахунок коштів українських товаровиробників. За цих умов найдієвішими напрямами економічного впливу на структурні зміни в галузевих пропорціях варто вважати:

- державне інвестування через капітальні трансфери сектору загального державного управління;
- державні інвестиції в галузі бюджетної сфери;
- реінвестування доходів (прибутків) підприємств державної форми власності.

Негативний вплив на фінансовий стан підприємств житлово-комунального господарства України має й те, що держава не забезпечує їм повної компенсації з бюджету різниці між установленими цінами й тарифами та фактичною собівартістю продукції і послуг. Крім того, постійний безсистемний перегляд тарифів на газ й електроенергію, який здійснюють НАК "Нафтогаз України" і Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, а також затвердження тарифів на водо-, теплопостачання не може бути прогнозованим, оскільки за відсутності механізму індексування тарифів їхні зміни на енергоносії призводять до значних збитків на підприємствах житлово-комунального господарства. Недостатнє виділення дотацій, погашення субсидій і пільг змушує підприємства житлово-комунального господарства перекладати частину витрат на промислові підприємства, що призводить до збільшення собівартості промислової продукції та до зростання цін на товари й послуги для населення. Підвищення тарифів для організацій бюджетної сфери потребує додаткового фінансування з бюджету.

У структурі доходів підприємств житлово-комунального господарства найбільшу питому вагу займають доходи від надання послуг населенню. Так, частка сплачених послуг населенням за період з 2011 до 2012 рр. у теплопостачанні в середньому становила 85,5%, у водопостачанні – 79,4%, у водовідведенні – 81,5% [4]. Таким чином, в умовах невинного зростання цін на електроенергію, коли немає механізму коригування тарифів на житлово-комунальні послуги, а також підвищення вартості матеріалів і мінімальної заробітної плати, собівартість послуг неухильно зростає, що призводить до зниження рівня її відшкодування чинними тарифами та зростання збитковості.

Для поліпшення ситуації в житлово-комунальній інфраструктурі важлива роль належить активізації іпотечного кредитування. Слід зазначити, що в Україні стартувала Державна програма видачі кредитів під 16% річних. Тепер сім'ї, що не мають грошей на квартиру, можуть узяти іпотеку на житло строком на 15 років. Держава компенсує

позичальникові 13%. Треба лише зробити перший внесок – четверту частину вартості житла. Умова отримання кредиту – зарплатня члена сім'ї не має перевищувати п'яти середніх окладів [5].

Отже, однією з основних причин кризового стану житлово-комунальних господарств є відсутність дієвої нормативно-правової бази, яка не лише регулювала б відносини в цій сфері, а й сприяла приходу в галузь інвестора шляхом установаження нормальних механізмів вкладення коштів та їхнє повернення з прибутками. Вирішуючи це завдання інвестицій, влада повинна розуміти, що бізнес є для того, щоб заробляти гроші. Він готовий вкладати кошти, навіть якщо їхнє повернення з прибутком – справа віддаленої перспективи [2].

Однією з найактуальніших проблем, яка стоїть на заваді стабільному розвитку підприємств житлово-комунального господарства, є проблема неплатежів. Із загальної суми боргу за житлово-комунальні послуги несплата комунальникам найбільша, виражена значними сумами, що може стати приводом відлякування не тільки тих власників, які хочуть заробляти на наданні комунальних послуг, а й інвесторів. Зважаючи це, відмітимо, що вирішення цієї проблеми під силу тільки компанії, яка має фінансово сильні ресурси й здатна погашати неминучі збитки за рахунок інших, прибуткових видів бізнесу. Тому, на наш погляд, лише заможні компанії можуть отримати довготермінові кредити, без яких неможливо уявити інвестиції, а отже, і реформу житлово-комунального господарства.

Унаслідок здійснених досліджень було виявлено, що заборгованість населення – основного споживача житлово-комунальних послуг за 2012 рік – становить понад 80%, що відповідає понад 7 млрд грн. За останній час борг зменшився не більше ніж на 1%. Отже, справа не лише в економічно обґрунтованій і прозорій системі тарифів. Хоча встановлення прийнятних для бізнесу та для населення тарифів – надзвичайно важливе завдання. Але для забезпечення рівного доступу на цей ринок послуг суб'єктів господарювання всіх форм власності варто не тільки декларативно вводити нові нормативно-правові акти, а й регіональні програми й створювати механізм залучення довготермінових кредитних ресурсів для фінансування капіталовкладень, що дасть змогу використовувати із цією метою випуск облігацій, фінансовий лізинг із залученням виробників обладнання та енергосервісних компаній. Якщо розглядати варіанти розвитку житлово-комунального господарства в найближчій перспективі, то, швидше за все, необхідність напряду отримувати за надане тепло гроші від населення і суб'єктів господарювання може привести до створення великим бізнесом комунальних компаній.

Для приходу успішного власника комунальний сектор економіки повинен стати інвестиційно привабливим. Інвестиційну привабливість ЖКГ має забезпечити оновлення основних заходів комунального господарства. Звичайно, на це піде значна частка бюджетних коштів, передбачених у програмі реформування житлово-комунального господарства. Але лише тоді з'являться інвестори.

Проте їхні цілі можуть бути різними. Тому, урахувавши соціальне значення цієї сфери, держава, безумовно, залишить за собою регулювання житлово-комунального господарства.

Висновки. Зміна економічної ситуації в Україні вносить істотні корективи в систему управління діяльністю природних монополістичних структур. З розвитком ринкових відносин у країні повинен відбуватися поступовий перехід до переважно організаційно-правових та економічних методів з використанням різних прийомів управління виробничо-господарськими процесами.

1. Закон України “Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009–2014 роки” : за станом на 11 черв. 2009 р. – К. : Парлам. вид-во, 2009. – 44 с.

2. Куценко В. І. Соціальний вектор економічного розвитку : [монографія] / В. І. Куценко ; НАН України, Рада по вивч. продуктивних сил України. – К. : Наук. думка, 2010. – 734 с.
3. Куценко В. І. Розвиток соціальної сфери в умовах формування ринкових відносин (питання теорії і практики) / В. І. Куценко ; НАН України, Рада по вивч. продуктивних сил України / за ред. Б. М. Данилишина. – К. : РВПС України НАН України, 2007. – 100 с.
4. Житловий фонд у 2011 році : [стат. зб.]. – К. : Держкомстат України, 2012. – 369 с.
5. Новини на першому національному [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://1tv.com.ua/ru/news/2012/06/09/22487>.
6. Салій О. М. Функціональне призначення та основні завдання соціальної інфраструктури / О. М. Салій // Наука і економіка. – 2010. – № 2. – С. 215–218.
7. Статистичний щорічник України за 2011 р. : [стат. зб.]. – К. : Консультант, 2012. – 571 с.
8. Електронний ресурс. – Режим доступу : www.economy.in.ua.

References

1. *Low of Ukraine On Statewide program of housing and utilities reform and development for 2009–2014*. Kiev: Parliament publishing, 2009. Print.
2. Kutsenko, V. *Social vector of economic development (monog.)*. Kiev: Scientific thought, 2010. Print.
3. Kutsenko, V.I. *Social sphere development under the conditions of market relationship development (theory and practice)*. Kiev: RVPC Ukraine NAS Ukraine, 2007. Print.
4. *Housing fund in 2011 [art.comp.]*. Kiev, 2012. Print.
5. “News on First National Channel”. Web. □ <http://1tv.com.ua/ru/news/2012/06/09/22487> □.
6. Saliy, O. “Functional goal and main tasks of social infrastructure”. *Science and Economy* (2010). Print.
7. *Ukraine statistics yearly for 2011*. Kiev: Consultant, 2012. Print.
8. Web. □ www.economy.in.ua □.

Рецензенти:

Куценко В.І. – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу суспільних проблем сталого розвитку ДУ “Інститут економіки прородокористування та сталого розвитку НАН України”;

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 330.8

ББК 65.02я73

Калашнікова Є.Д., Калашніков Г.Д.

**АЛЬФРЕД МАРШАЛЛ – ЗАСНОВНИК КЕМБРИДЖСЬКОЇ ШКОЛИ
НЕОКЛАСИКИ**

(ДО 90-РІЧЧЯ СМЕРТІ ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО)

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра теоретичної і прикладної економіки,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел.: 0342752391

Анотація. У статті розглянуті основні етапи життя і творчості видатного англійського економіста Альфреда Маршалла, засновника кембриджської школи – одного з провідних напрямів неокласичної економічної теорії (economics). Проаналізований вклад ученого в розвиток економічної науки на рубежі XIX – поч. XX ст., зокрема, у створенні синтетичної теорії, яка поєднала елементи трудової теорії вартості й “теорії граничної корисності”, що збагатило науку більш глибоким аналізом взаємозв’язку виробництва й обміну на підставі функціонального методу дослідження.

Ключові слова: маржиналізм, маржинальна революція, неокласична політекономія, закон попиту й пропозиції, еластичність, квазірента, витрати виробництва, “періоди часу”.

Annotation. The main stages in the life and activity of the outstanding English economist Alfred Marshall, the founder of “Cambridge school” – one of the leading directions of neoclassic economic theory (economics) have been considered. The analysed contribution of the scholar into the development of economic science on the border of the 19th – beginning of the 20th century, especially in creation of synthetic theory which combined the elements of labour cost theory and “marginal cost theory” which enriched the science with deeper analysis of correlation between production and exchange on the grounds of functional method of research.

Keywords: marginalism, marginal revolution, neoclassic political economy, law on demand and supply, elasticity, quasi-rent, costs of production, “periods of time” .

Вступ. В останній третині XIX ст. економічна теорія збагатилася новою маржинальною економічною концепцією, яка стала основою неокласичної економічної теорії. Об’єктивною передумовою її виникнення були глибокі якісні зміни, які відбулися в суспільно-економічному житті розвинутих країн світу під впливом науково-технічного прогресу: утворення нових складних форм господарювання – монополістичних об’єднань, формування нових відносин між виробниками та споживачами як на мікро-, так і на макрорівнях, інтенсивний процес розширення світового ринку, а також кризовий стан класичної політичної економії. Усе це вимагало переоцінювання багатьох теоретичних положень “класичної школи”.

Можливість прогресу великою мірою залежала від фактів і висновків, що входили до компетенції економічної науки, тобто це становило головне й найвище призначення тогочасних економічних досліджень. Так визначав місце й роль економічної науки в прогресивному розвитку людства Альфред Маршалл – один з найвидатніших особистостей в історії економічної думки.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є спроба розглянути основні віхи життя та еволюцію наукових поглядів великого вченого напередодні 90-річчя його смерті, яке економічний світ відмічатиме в липні 2014 року; проаналізувати той вклад, який вніс у розвиток економічної науки Альфред Маршалл як засновник кембриджської школи неокласичної економічної теорії.

Всесвітньо відомий англійський учений-економіст присвятив своє життя створенню економічної науки як самостійного предмета, який дістав назву “Економікс”, мав величезне значення для людства, декілька десятиліть був основним підручником з економічної теорії не тільки в Англії та США, а й в інших країнах світу й нині залишається одним з найвизначніших творів з економічної теорії за останнє сторіччя.

Результати. Альфред Маршалл народився 24 липня 1842 року в Лондоні в сім’ї службовця. Його батько служив касиром в Англійському банку, був людиною суворою з твердим деспотичним характером, виховував сина в дусі строгої протестантської релігії й мріяв бачити його студентом Оксфордського університету, а після цього – священником протестантської церкви. Однак, попри волю батька, Альфред після закінчення школи в 1861 р. вступив до Кембриджського університету на спеціальність “математика”. У Кембриджі майбутній великий економіст виявив не тільки виключно високі знання з математики, а й реалізовував свої інтереси в галузях філософії, етики, психології та інших суспільних наук. Тут формувався світогляд майбутнього вченого-економіста. Дж.М.Кейнс у журналі “The Economic Journal” у 1924 році, аналізуючи творчість Альфреда Маршалла, відзначав, що вчений ішов “...from Metaphysics ... to Ethics, and thought that the justification of the existing condition of society was not easy” [1].

На формування економічних поглядів майбутнього економіста значний вплив справили представники класичної школи (А.Сміт, Д.Рікардо, Т.Мальтус, Ж.Б.Сей, Дж.Мілль та ін.) і маржиналізму (Й.фон Тюнен, А.Курно, К.Менгер, Е.Бем-Баверк, Ф.Візер, Л.Вальрас та ін.), які основною рушійною силою економіки вважали економічну свободу й досконалу конкуренцію.

Вивчаючи праці представників класичної політичної економії Д.Рікардо та Дж.Ст.Мілля, А.Маршалл перекладав їх для себе мовою цифр, математичних формул і діаграм, що поклато початок графічному методу аналізу економічних процесів та явищ, який у майбутньому переконливо, науково, зрозуміло, й у той самий час досить обережно буде використаний у наукових працях засновника кембриджської школи. У 1865 р. після закінчення університету А.Маршалл був зарахований до аспірантури. Одержавши вчену ступінь, він захопився дослідженнями з метафізики, від якої майбутній учений-економіст перейшов до вивчення проблем етики та психології, а згодом – політекономії. Прагнення краще зрозуміти висловлені в праці “Політична економія” Дж.Ст.Мілля тези про нерівні можливості та матеріальні статки змусило Маршалла досліджувати життя і побут найбідніших верств Лондона та інших міст Англії й зробити для себе важливий висновок про необхідність поглибленого вивчення економічних процесів.

Свої економічні ідеї А.Маршалл виклав у понад 80 наукових працях, серед яких найважливіші “Економіка промисловості” (1889), “Принципи економікс” (1890), “Учення політичної економії” (1906), “Трактат про соціологію” (1916), “Промисловість і торгівля” (1919), “Гроші, кредит і комерція” (1923) та ін.

“Чим більше я заглиблювався у вивчення економічної науки, – писав А.Маршалл у кінці свого життя, – тим більше я усвідомлював, що одержані мною знання в цій галузі значно менші, ніж потрібні мені; і тепер, уже майже після піввіку вивчення практично тільки цієї науки, я усвідомлюю, що володію ще меншими знаннями в ній, ніж мав на початку її вивчення”. Вирішення економічних проблем учений завжди здійснював з великою обережністю і тактом, ніколи не пов’язував їх з якою-небудь етичною доктриною.

Великий вплив на формування економічних поглядів А.Маршалла мала його чотиримісячна поїздка до США в 1875 році, яка суттєво вплинула на його подальші дослідження. Під час поїздки А.Маршалл ознайомився з важливими промисловими об’єктами країни, яка в останній третині XIX ст. уже перетворилася на провідну індустріальну державу світу. Він об’їздив майже всі штати на сході країни, побував у Сан-Франциско, мав ґрунтовні бесіди з багатьма громадськими діячами США та вченими-економістами Гарвардського та Йельського університетів. Свою головну мету вчений бачив у “вивченні проблеми протекціоністської політики в “новій” країні”. Як відмічав він сам, у США його навчили бачити речі в їх кількісному співвідношенні, виявляти особливості індустріалізації і причини майбутнього світового лідерства США, а також прогнозувати форми, які воно прийме.

А.Маршалл досконало почав вивчати економічну теорію з 1867 р. ще до публікації праць К.Менгера (“Дослідження про методи соціальних наук і політичної економії зокрема”, 1883), В.С.Джевонса (“Теорія політичної економії”, 1871) і Л.Вальраса (“Елементи чистої політичної економії”, 1874), а опублікував результати своїх досліджень лише в 1890 р. як “Принципи політичної економії” (Principles of Economics). Цю фундаментальну працю він доповнював і виправляв протягом усього життя, намагаючись подати в ній універсальну економічну концепцію, об’єднавши різні економічні теорії попередників – “класиків”. Учений запропонував замість категорії “політична економія” категорію “економікс” і дав своє власне визначення цієї науки: “Political Economy or Economics is a study of mankind in the ordinary business of life; it examines that part of individual and social action which is most closely connected with the attainment and with the use of the material requisites of wellbeing” [2]. Він вважав, що термін “економікс” більше відповідає змісту методології створеної ним неокласичної економічної теорії, ніж політична економія, оскільки значно ширше трактує економічні процеси, розглядаючи ті індивідуальні або суспільні дії, які якнайтісніше зв’язані з придбанням і споживанням матеріальних благ. Це визначення суттєво відрізнялося від визначень його попередників, які обмежували предмет політичної економії лише наукою про багатство.

Маршалл дає значно ширше тлумачення її: “З одного боку, – відмічав він, – це наука про багатство, але з іншого, – це наука про людину, яка відчуває на собі вплив найрізноманітніших факторів; щодо економіки, то вона цікавиться переважно мотивами, які впливають...на поведінку людини в її економічному житті”.

З 1877 до 1881 рр. А.Маршалл викладав політичну економію в Брістольському, а з 1883 до 1885 рр. – в Оксфордському університетах. Починаючи з 1885 до 1908 рр., він був професором Кембриджського університету й очолював у ньому кафедру політичної економії. Саме тут заснував знамениту “Кембриджську школу”, до якої входили майбутні економісти зі світовими іменами – Дж.М.Кейнс, Дж.Робінсон, А.С.Пігу та багато інших спеціалістів у галузі економіки.

А.Маршалл успішно поєднував викладацьку, наукову й літературну роботу з державною та громадською діяльністю. Він був експертом у Королівській комісії з праці, готував проекти з місцевого оподаткування, на замовлення міністерства фінансів Великої Британії – меморандум про фіскальну політику в міжнародній торгівлі, записку про фінансову систему Індії тощо. Учений був активним учасником громадських і політичних рухів, зокрема, засновником Британської економічної асоціації (у майбутньому – Королівського економічного товариства) і, безперечно, фундатором кембриджської економічної школи, яка започаткувала нові шляхи розвитку економічної думки у ХХ ст.

У 1885 році А.Маршалл уперше почав викладати новий курс “Економікс”. “Він, – як писав про нього Дж.М.Кейнс, – був першим в історії великим економістом у повному розумінні цього слова, першим, хто своє життя присвятив створенню економічної науки у вигляді самостійного предмета, який побудований на суспільних постулатах вирізняється таким самим високим рівнем наукової точності, як і природничі науки. Маршалл був першим, хто посів стосовно цього предмета професійно-наукову позицію, як до наукової дисципліни, що стоїть над поточними суперечками, дисципліни настільки ж далекої від політики і політичних поглядів, як і фізіологія від уявлення пересічного лікаря” [3, с.230].

Вихід у світ “Принципів економікс” змінив суспільне значення та репутацію економічної науки, яка перетворилася в професійну науку. Уже не любителі й окремі вчені, а наукові школи стають реальністю в епоху індустріального суспільства. У своїй знаменитій праці А.Маршалл з погляду спадковості ідей представників класичної політекономії досліджував економічну діяльність людей з позицій “чистої теорії” та ідеальної моделі ринкового господарювання в умовах “досконалої конкуренції”.

Фундаментальна праця “Принципи економікс” складається із шести книг, витримала вісім видань ще за життя автора й багаторазові видання після його смерті, написана простою і доступною для розуміння мовою навіть для тих, хто не мав економічної освіти й не володів економічними знаннями. Літературний стиль роботи зрозумілий, хід думок автора послідовний, логічний і чіткий. Завдяки доступному викладу, використанню великої кількості фактичного матеріалу, авторських роздумів на соціальні й моральні теми, читач одержував наукове пояснення нагальних проблем суспільного життя. А.Маршалл був автором багатьох нових економічних термінів, які стали з його подачі постійно вживаними в економічній теорії: економікс, квазірента, ринкова рівновага, еластичність, періоди часу та ін. Аналізуючи економічні явища й процеси, учений подавав свої наукові погляди й робив висновки без сенсаційності та категоричності. Таким удалим літературним стилем засновник “економікс” зумів досягти поставлених перед собою цілей: по-перше, книга стала доступною масовому читачеві; по-друге, підвищила суспільне значення економічної науки на рубежі ХІХ – у першій половині ХХ ст.; по-третє, дала нове теоретичне обґрунтування проблем і процесів нового самостійного розділу економічної теорії – мікроекономіки.

Визначальне місце в теоретичній спадщині А.Маршалла посідають теорії попиту, пропозиції, ринкової рівноваги, розподілу та доходів. Найбільшою заслугою А.Маршалла є створення синтетичної теорії, яка поєднала елементи трудової теорії вартості й теорії “граничної корисності”, що збагатила економічну науку більш глибоким аналізом взаємозв’язку виробництва й обміну на основі функціонального методу дослідження і стала вершиною всього попереднього розвитку неокласичного напрямку. Він зумів побороти суперечності теорії “граничної корисності” й теорії факторів виробництва й зосередив головну увагу на розробці теорії ціни.

А.Маршалл вважав себе спадкоємцем класичної традиції, започаткованої Д.Рікардо, а згодом продовженої Дж.Ст.Міллем. Він стверджував, що принципи, сформульовані класиками, завжди будуть зберігати своє значення. З погляду спадковості ідей класичної політекономії вчений досліджував економічну діяльність людей з позицій “чистої теорії” та ідеальної моделі ринкового господарювання на базі “досконалої конкуренції”. Одночасно, віддаючи належне класичній політекономії, він критикував теорію вартості, заробітної плати та прибутку Д.Рікардо, яка лягла в основу додаткової вартості К.Маркса, і досліджував економічні процеси з позицій людини нової епохи. Це не “економічна людина” А.Сміта та його послідовників, а людина, яка перебуває в середовищі, де поряд з економічними діють соціальні, моральні й інституціональні фактори, у середовищі зрілої ринкової індустріальної економіки, яка, у свою чергу, характеризується структурними змінами в господарському житті на базі другої науково-технічної революції, концентрацією та капітальними змінами в організації й управлінні виробництва, загостренням протиріч між працею і капіталом тощо. “Бідність, – відзначав А.Маршалл, – величезне істинне зло ... Ліквідація тягарів злиднів та згубної дії непомірної фізичної праці – головне і найвище призначення економічних досліджень” [3, с.221].

На відміну від класичної політекономії стосовно суті багатства А.Маршалл, полемізуючи з А.Смітом і Д.Рікардо, стверджував, що багатством є не тільки речові, а й неречові блага, а щодо категорії “капітал” він зазначав, що той має дві найважливіші функції: “здатність виробляти і здатність нагромаджувати”. Учений поширював на категорію “капітал” людську активність – таку саму цінність, як і засіб виробництва. Завдяки Маршаллу, людина вперше стає не тільки засобом виробництва, а й головним об’єктом виробництва. Особлива увага в роботах засновника “економікс” приділяється характеристиці людини як соціальної істоти в тому розумінні, у якому дії людини приводять до наслідків, які вимірюються в грошовому еквіваленті.

Великою заслугою А.Маршалла є розробка теорії ринкової рівноваги. Ціна, як найважливіший елемент ринкової економіки, знаходиться в центрі наукових пошуків ученого. Ринкову рівновагу А.Маршалл пов’язував з проблемою вільного ціноутворення на ринку досконалої конкуренції. Ринкова ціна формується на основі синтетичного поєднання двох груп факторів, що впливають на неї. З одного боку, це ціна попиту, з іншого, – ціна пропозиції. Якщо перша залежить від граничної корисності товару, то друга – від граничних витрат виробництва. Середню ціну (вартість) А.Маршалл трактує як результат ціноутворення, коли на ринку перетинаються ціни попиту та пропозиції. Таким чином, засновник неокласичної теорії відмовився від визначальної ролі суб’єктивних оцінок граничної корисності, яку насаджували представники австрійської школи К.Менгер, Ф.Візер та Е.Бем-Баверк, і відводив їй роль лише одного із чинників впливу на попит. Він розглядав усі фактори, які діють на формування ринкового ціноутворення (ціну, попит і пропозицію) у взаємозв’язку. На основі цього вчений вивів головний закон попиту: “...in every case the more of a thing is offered for sale in a market the lower is the price at which it will find purchasers; or in other words, the demand price for each bushel or yard diminishes with every increase in the amount offered”

[4], тобто чим більша кількість товару, який треба продати, тим нижча має бути ціна його пропонування з тим, щоб товар знайшов покупця; або, інакше кажучи, потрібна кількість товару збільшується зі зниженням ціни й зменшується з її зростанням.

Головні досягнення вченого в теорії попиту пов'язані з концепціями кривої попиту (demand curve), еластичності попиту (elasticity of demand) і споживчого надлишку (consumer surplus). З іншого боку, ціна також впливає і на пропозицію, що знайшло відображення в законі пропозиції, за яким зміна ціни прямо впливає на обсяг пропозиції. Так був сформований закон ринкової рівноваги, графічне зображення якого згодом буде назване "хрестом Маршалла". Досліджуючи взаємозалежність ціни, попиту й пропозиції, А.Маршалл показав, що за умов вільної конкуренції, якщо ринкова ціна починає перевищувати ціну рівноваги, пропозиція буде перевищувати попит і ціна почне знижуватися. Аналізуючи проблему попиту, Маршалл запровадив у науковий обіг термін "еластичність", тобто функціональну залежність попиту від зміни цін, за якої зі зменшенням кількості товару ціни зростають. Він одним з перших розробив концепцію еластичного попиту, поставив попит на певний товар у функціональну залежність від трьох факторів: граничної корисності, ринкової ціни та грошового доходу, який використовується на споживання. Автор "Принципів економік" розрізняв еластичний і нееластичний попит, склав діаграми, які фіксували зміни в ціні й кількості продукту для товарів з різним ступенем еластичності. Він першим з економістів дослідив поняття "цінова еластичність попиту", надав їй алгебраїчного та геометричного вираження. За Маршаллом, еластичність попиту велика для високих цін значна для середніх, а в разі зниження цін вона скорочується до нуля. Еластичним він буде тоді, коли попит на товари зростає більше, ніж ціни на них, і навпаки. Розглядаючи попит крізь призму соціальної структури суспільства, А.Маршалл зазначав, що потреби багатьох людей є нееластичними (попит для них не реагує на зміну цін), для середнього класу – еластичними (попит реагує на зміни цін на товари, які вони відносять до предметів розкоші), для робітників, які споживають лише необхідні товари, попит є нееластичним.

Поряд з концепцією еластичного попиту А.Маршалл розробив теорію пропозиції та її еластичності, у якій провідна роль відводилася граничним витратам, які вчений ототожнював з тією номінальною ціною, за якою виробник товару ще погоджується продавати товар на ринку. Досліджуючи проблему нееластичності товарів, А.Маршалл дотримувався теорії витрат виробництва. Виходячи з того, що пропозиція на ринку – це певний запас товарів, а попит – активний фактор, оскільки, змінюючи ціну, можна створити попит, достатній для реалізації всіх товарів, Маршалл запровадив поняття "періоди часу", завдяки чому пропозиція як запас товарів перетворюється на пропозицію як потік. Учений виділив у "періодах часу" короткий, довгий і тривалий (дуже довгий) час. Протягом короткого періоду пропозиція товару обмежується його запасом. Ціна визначається цим запасом й обсяг виробництва залишається незмінним. У довгому періоді часу пропозиція залежить від витрат на виробництво товару, під час виробництва можливі підвищення його ефективності й залучення додаткових виробничих факторів. У дуже тривалих періодах ціна залежить від витрат на підготовку робочої сили й модернізацію обладнання, необхідного для його виготовлення. Отже, причиною, яка змушує фірму покинути ринок, вважав учений, є перевищення її витрат над рівнем ринкової ціни.

Важливе місце в економічному вченні А.Маршалла займає теорія розподілу та доходів. Засновник неокласичної економічної теорії виходив з того, що джерелом доходів усіх факторів виробництва в міру граничних послуг, які вони надають, є національний дохід. Він не тільки збільшується під впливом зростання пропозиції кожного з факторів виробництва, які задіяні в суспільстві, а й сам цілком розподіляється між ними пропорційно до граничної потреби населення в послугах цих факторів.

Усі фактори виробництва приносять доходи й усі вони знаходяться у функціональній залежності один від одного. Заробітна плата – це винагорода за працю найманих робітників, підприємницький дохід – це винагорода підприємців за управлінську працю та ризик, процент на капітал – винагорода за втрати від очікування майбутніх доходів від матеріальних ресурсів, рента від землі – винагорода землевласникові за реалізацію власності на землю. Досліджуючи підприємницький дохід, учений багато уваги приділив проблемі підприємництва, поділивши підприємців на дві категорії: тих, хто йде звичним шляхом й одержує нормальний прибуток, і тих, хто відкриває нові методи господарювання й отримує, крім нормального прибутку, додатковий тимчасовий дохід, який А.Маршалл розглядає як “квазіренту” – рентоподібний дохід (від лат. quasi – “подібний до”).

“When any particular thing, as a house, a piano, or a sewing machine is lent out, the payment for it is often called Rent. ...the term Quasi-rent will be used in the problem volume for the income derived from the income derived from machines and other appliances for production made by man” [5].

Маршалл запровадив термін “квазірента”, щоб підкреслити зв’язок своєї теорії з теорією ренти Д.Рікардо, згідно з якою рента є короткотерміновим доходом, що визначається рівнем цін і зумовлений фіксованим фактором будь-якого виробництва, а не тільки землі, причому – у короткостроковому періоді часу. У довгостроковому періоді вона переростає в граничну продуктивність, коли створюється більша можливість маневрувати факторами та ресурсами виробництва.

У науковій спадщині великого економіста є ще багато важливих проблем, які неможливо охопити в рамках однієї статті, але й такий аналіз найважливіших, над якими працював учений, свідчить про те, що своє життя він присвятив “вивченню сучасного в світлі минулого в ім’я майбутнього” і залишив неоціненний вклад у формування неокласичної економічної теорії.

Висновки. А.Маршалл помер 13 липня 1924 року, за два тижні до свого 82-річчя, залишивши про себе пам’ять як про “справжнього економіста”, людину, яка зробила неоціненний внесок у розвиток економічної науки, зокрема, у поєднання в єдиній теорії методологічних здобутків класичної та “маржинальної” теорій; створення синтетичної теорії вартості й ціни на базі концепцій попиту та пропозиції, “граничної корисності”, витрат виробництва й факторів виробництва; розробки мікроекономіки як самостійного розділу економічної теорії; аналізу економічних процесів на базі використання функціонального методу дослідження; вивчення, обґрунтування та запровадження нових законів, категорій і термінів мікроекономіки.

1. Кейнс Дж. Алфред Маршалл 1842–1924 [Електронний ресурс] / Дж. Кейнс // Економічний журнал. – Т. 34. – № 135 (вересень). – 1924. – С. 319. – Режим доступу : <http://www.jstor.org/stable/2222645>.
2. Маршалл А. Принципи економічної науки. Кн. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://libertyfund.org/title/1676>. – С. 6.
3. Проскурін П. В. Історія економіки та економічних учень. Нариси економічної історії індустріальної цивілізації : навч. посіб. / Проскурін П. В. – К. : КНЕУ, 2005. – 385 с.
4. Маршалл А. Принципи економічної науки. Кн. 5 [Електронний ресурс] / Маршалл А. – Режим доступу : <http://libertyfund.org/title/1676>. – С. 199.
5. Маршалл А. Принципи економічної науки. Кн. 2 [Електронний ресурс] / Маршалл А. – Режим доступу : <http://libertyfund.org/title/1676>. – С. 51.

References

1. Keynes, John Meinard. “Alfred Marshall 1842–1924” *The Economic Journal* 34. 135 (1924): 319 Web. <<http://www.jstor.org/stable/2222645>>.
2. Marshall, Alfred. *Principles of Economics. Book 1*. Web. <<http://libertyfund.org/title/1676>>.
3. Proskurin, P. *History of economics and economic learning. Essays on economic history of industrial civilization: Manual*. Kyiv: KNEU, 2005. Print.

4. Marshall, Alfred. *Principles of Economics. Book 5*. Web. <<http://libertyfund.org/title/1676>>.
5. Marshall, Alfred. *Principles of Economics. Book 2*. Web. <<http://libertyfund.org/title/1676>>.

Рецензенти:

Баланюк І.Ф. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку і аудиту ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Стефінін В.В. – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 332.145

ББК65.9 (4 Укр)

Галуцак І.Є.

СТРУКТУРА АНАЛІЗУ РЕГІОНУ ЯК СУБ’ЄКТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ Й ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ЦІЛЕЙ

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра обліку і аудиту,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 54,
тел.: 0342596003

Анотація. У статті розглядаються основні соціально-економічні функції і цілі регіону, а також здійснений аналіз регіону як суб’єкта економічного розвитку.

Глобалізація й інтернаціоналізація розвитку накладають відбиток на економічний розвиток і формування стратегічних цілей регіону, зумовлюючи необхідність комплексного аналізу різнопланових, іноді суперечливих сутнісних характеристик і функцій регіону як системи, організації, суб’єкта стратегічного управління з подальшою їх інтеграцією в цілісний об’єкт. Комплексне дослідження регіону з використанням системного підходу на діалектичній основі дозволяє враховувати суперечності як основу розвитку цієї складної, багатовимірної системи, а також управляючу дію на цей процес.

Ключові слова: аналіз регіону, стратегічні цілі, економічний розвиток.

Annotation. This article reviews the main socio-economic functions and objectives of the region and made an analysis of the region as an economic development.

Globalization and internationalization development impact on economic development and formulation of strategic objectives in the region, causing the need for a comprehensive analysis of the diverse and sometimes contradictory essential characteristics and features of the region as a system, organization, subject of strategic management with subsequent integration into a coherent object. A comprehensive study of the region using a systematic approach based on dialectical contradiction takes into account as the basis of this complex, multidimensional systems and administering the effect on this process.

Keywords: analysis of the region’s strategic goals, economic development.

Вступ. Необхідність визначення стратегічних цілей у регіональних концепціях, стратегіях, програмах розвитку, у практиці цільового формування складових економічної політики, оцінки ефективності державного управління свідчить про посилення довгострокового цільового аспекту керованого розвитку регіону. Віддзеркалення різних інтересів у стратегічних цілях регіону й забезпечення на цій основі суспільної підтримки стає важливим чинником регіонального розвитку.

Глобалізація й інтернаціоналізація розвитку мають значний вплив на економічний розвиток і формування цілей регіону. Паралельно із цим проблеми регіонального розвитку набувають значною мірою прикладного характеру внаслідок їх різноманітності, особливо в контексті вибору цілей і стратегій їх розвитку регіонів.

Проблемам розвитку регіону, управління регіональною економікою, формування регіональних стратегічних цілей присвячено праці В.М.Гейця [1], Т.В.Голікової [2],

А.Г.Гранберга [3], Г.В.Гутмана, А.А.Міроєдова, С.В.Федіна [4], М.І.Долішнього [5], Г.В.Жаворонкової [6], Ю.К.Перського, Н.Я.Калюжнової [9], В.Н.Лексіна й А.Н.Швецова [10] та інших.

Постановка завдання. Мета статті – структурувати аналіз регіону як суб’єкта економічного розвитку й формування стратегічних цілей.

Результати. Дослідження економічної природи суб’єктності регіону вимагає комплексного аналізу як сутнісних його характеристик, так і функцій як системи, організації, суб’єкта стратегічного управління для їх інтеграції в цілісний об’єкт.

Для вирішення цього завдання слід застосовувати єдину загальнонаукову методологію системного підходу, побудовану на діалектичній основі [11], з метою її адаптації для дослідження проблем розвитку регіону.

Регіон як складне поняття може досліджуватися в різних напрямках: територіально-географічному, відтворювальному, функціональному, державно-територіальному та інших.

Системний підхід дозволяє розглянути регіон як цілісну систему, якій властивий принцип інтеграції. Але цілісність регіону як динамічного, соціального об’єкта є суперечливою і відносною. Таку властивість треба аналізувати на базі діалектичного методу, який дозволяє враховувати суперечності як основу розвитку цієї складної, багатовимірної системи, а також управляючу дію на цей процес. На нашу думку, регіон необхідно досліджувати як суб’єкт держави, систему, організацію, суб’єкт формування стратегічних цілей і розвитку (рис. 1).

Рис. 1. Методологія дослідження стратегічних цілей розвитку регіону

У контексті дослідження регіону як суб'єкта розвитку серед визначень поняття “регіон” зупинимось на формулюваннях, наведених у працях [10; 4].

Перше з них характеризує регіон, по-перше, як адміністративно окреслений простір; по-друге, як відособлений соціально-економічний комплекс, у якому реалізуються процеси відтворення життєзабезпечення населення даної території; по-третє, як частину в системі територіального й суспільного розподілу праці. Тобто регіон – це територіальне формування, яке має чітко окреслені адміністративні межі, у яких відтворюються соціальні й економічні процеси забезпечення життя населення, зумовлені місцем регіону в системі територіального й суспільного розподілу праці [4, с.96].

Це визначення можна назвати умовним, оскільки основним завданням є процес відтворення умов життєдіяльності населення території.

Виходячи із цього, цілі регіонального розвитку – це не традиційна максимізація загальнодержавного ефекту, а задоволення ринкового попиту суб'єктів господарської діяльності регіону на основі раціонального використання всіх видів територіальних ресурсів [4]. На нашу думку, це визначення має дещо звужений характер. По-перше, задоволення ринкового попиту суб'єктів господарської діяльності здійснюється не тільки за рахунок ресурсів даної території, а й інших регіонів; а його продукція використовується за межами території і задовольняє ринковий попит інших регіонів. По-друге, цілі регіонального розвитку як державно-територіального формування включають не лише задоволення ринкового попиту суб'єктів господарської діяльності або виробничих потреб території, а й охоплюють процеси забезпечення умов життя населення [4, с.96].

Для визначення поняття “регіон” як державно-територіального формування, а також його стратегічних цілей ми запропонували використовувати методологію суб'єктно-функціонального аналізу з урахуванням режиму функціонування регіону в часі, який припускає виділення функцій регіону з позицій його суб'єктів (учасників, елементів). Суб'єкти регіону – це соціальні об'єкти, що мають цілі, узгоджені інтереси, взаємодіють між собою щодо виконання своїх функцій у регіоні.

При забезпеченні цілей, інтересів, потреб суб'єктів – носіїв цих цілей визначаються функції регіону. До основних суб'єктів можна віднести:

- 1) органи державного управління як носії державних цілей, інтересів, а також органи місцевої самоврядування;
- 2) населення (як конкретний носій соціально-економічних потреб);
- 3) ділове співтовариство (як носій цілей й інтересів підприємців, власників, ділових організацій, керівників, персоналу). Причому під ним розуміється як бізнес-співтовариство, так і співтовариство інших ділових організацій, включаючи державні та інші. Формуючи регіональні цілі, слід брати до уваги інтереси й інших зацікавлених сторін.

Динамічний аналіз функцій регіону означає врахування не лише поточних, а й майбутніх потреб і цілей суб'єктів регіону. Функціонування регіону може здійснюватися у двох основних режимах: поточному й стратегічному.

Поточний режим функціонування – це звичайна рутинна діяльність, спрямована на виконання традиційних функцій, внутрішніх цілей, необхідних для забезпечення життєдіяльності: збереження стійкості, цілісності, рівноваги, прибутковості тощо, так званий режим “виживання”. Такий режим забезпечується системою оперативного (поточного) управління або довгостроковим плануванням.

Стратегічний режим функціонування регіону пов'язаний з формуванням нових ці-

лей, орієнтованих на зовнішнє оточення, а також нових характеристик і рис, структури й функцій, необхідних для істотної (якісної) зміни умов життєдіяльності. Такий режим веде до розвитку регіону й забезпечується системою стратегічного управління.

Існують й інші підходи щодо встановлення режимів системи. Вони виділяють два режими функціонування об'єкта: власне функціонування (маючи на увазі поточний режим або поточне управління) і розвиток (маючи на увазі стратегічний режим або стратегічне управління). Так, у роботі [4] у контексті поняття "регіональний менеджмент" вводиться два терміни: "менеджмент функціонування" і "менеджмент розвитку".

Регіональний менеджмент – таке управління економікою регіону, яке засноване на корпоративних принципах і враховує територіальний поділ праці. Менеджмент функціонуванням ґрунтується на традиційних бюрократичних методах адміністрування діяльності регіональних і міських служб, житлово-комунального господарства, служб соціального захисту населення, збору податків, розпорядження бюджетними витратами, диспетчеризація виробництва суспільних товарів і послуг тощо [4, с.103]. Менеджмент розвитком спрямований на досягнення стратегічних цілей, адаптацію економіки регіону до змінних умов зовнішнього середовища, забезпечення реалізації порівняльних переваг регіону [4, с.104].

Для дослідження вказаних режимів запропоновано використовувати основні постулати стратегічного управління, які можна звести до такого.

1. Зростання не тотожне розвитку. Під зростанням розуміється збільшення маси однорідних елементів, розвиток – зміна елементного складу тієї ж системи й способів їх з'єднання. Інноваційний потенціал організації розглядається як головний стратегічний ресурс. Здатність швидше за інших освоїти необхідну новизну стала умовою конкурентоспроможності.

2. Інноватика стає управлінською основою організації. Управляти означає оновлювати.

3. Ведучою стає проактивність (інтерактивність), яка означає не слідувати за змінами зовнішнього середовища, а попереджати їх. В умовах зростаючої невизначеності дане завдання вирішується частково розробкою багатоваріантних стратегій.

Стосовно регіону розвиток означає не лише зміну структури економіки регіону, а й появу нових галузей, нових організаційних форм, зв'язків між ними (наприклад, кластерів).

Розвиток регіону розглядається як зміни через нововведення, нарощування інноваційного потенціалу й стратегічних ресурсів території, підвищення його конкурентоспроможності на користь нинішнього й майбутнього поколінь. Розвиток забезпечується інтерактивною поведінкою всіх суб'єктів – носіїв цілей регіону (населення, ділового співтовариства й органів управління), орієнтованою на зовнішнє середовище та режим стратегічного управління.

На підставі викладеного вище суб'єктно-функціонального підходу соціально-економічні функції регіону можна виділити два критерії: суб'єкти – носії цілей регіону й режими функціонування регіону. Суб'єктами – носіями цілей є населення, ділове співтовариство й органи управління. Функціонування регіону розглядається у двох основних режимах: поточному (виживання) і стратегічному (розвиток).

На перетині розглянутих критеріїв формуються головні функції регіону. Їх можна розглядати по горизонталі (рядку) по суб'єктах – носіях і по вертикалі (стовпцю) по режимах функціонування.

Для населення регіон як місце його проживання повинен виконати такі функції:

1.1. Поточний режим.

1.1.1. Забезпечити умови життя: житло, комунальні та інші послуги.

1.1.2. Забезпечити джерела доходів (робочі місця).

- 1.1.3. Забезпечити соціальний захист.
- 1.1.4. Забезпечити охорону здоров'я.
- 1.1.5. Забезпечити екологічний захист й охорону природи.
- 1.1.6. Забезпечити доступність освіти, спорту й культури.
- 1.1.7. Забезпечити необхідну інфраструктуру.
- 1.1.8. Забезпечити безпеку життєдіяльності.
- 1.2. Стратегічний режим.
 - 1.2.1. Забезпечити рівень і якість життя, зрівняні з розвиненими країнами.
 - 1.2.2. Забезпечити стратегічну безпеку.
 - 1.2.3. Забезпечити розвиток інтелекту й особи.
 - 1.2.4. Забезпечити впевненість у майбутньому.
 - 1.2.5. Забезпечити збереження й розвиток національних і цивілізаційних цінностей.
 - 1.2.6. Забезпечити довіру до держави та інші.

Для ділового співтовариства регіон як місцеперебування (базування) повинен здійснити такі функції.

2.1. Поточний режим.

2.1.1. Забезпечити здорове (конкурентне) ділове середовище й умови ведення бізнесу: підприємницький клімат, доступність ресурсів і чинників виробництва, їх конкурентоспроможність; інфраструктуру; відсутність адміністративних і корупційних бар'єрів.

2.1.2. Забезпечити безпеку.

2.1.3. Забезпечити зниження ризиків.

2.1.4. Забезпечити стабільні й прозорі інститути, стабільні правила "гри".

2.1.5. Забезпечити недоторканість власності.

2.2. Стратегічний режим.

2.2.1. Забезпечити капіталізацію результатів бізнесу.

2.2.2. Забезпечити зростання капіталу та його ефективності.

2.2.3. Забезпечити розвиток (диверсифікацію) бізнесу.

2.2.4. Мати сприятливий інвестиційний клімат.

2.2.5. Здійснювати стратегічне партнерство з владою і профспілками.

2.2.6. Розвивати соціалізацію бізнесу.

Для органів влади регіон є місцем виконання державних і регіональних функцій. Вони повинні забезпечувати такі цілі населення, ділового співтовариства й держави.

3.1. Поточний режим.

3.1.1. Забезпечити безпеку населення, ділового співтовариства й органів управління.

3.1.2. Забезпечити відтворення умов життєдіяльності населення, ділового співтовариства, включаючи інститути, інфраструктуру, екологію, дебіюрократизацію, демонополізацію тощо.

3.1.3. Підтримувати внутрішньо територіальний розвиток.

3.1.4. Надавати якісні послуги й суспільні блага.

3.2. Стратегічний режим.

3.2.1. Забезпечити використання, відтворення й оновлення потенціалів території з урахуванням інтересів сьогодення і майбутніх поколінь.

3.2.2. Забезпечити зростання інноваційного потенціалу регіону.

3.2.3. Підвищити конкурентоспроможність регіону, включаючи всі його компоненти (бізнес, населення, влада, трудові ресурси та інші).

3.2.4. Стимулювати проактивну поведінку всіх суб'єктів – носіїв цілей регіону.

3.2.5. Забезпечити стратегічне партнерство влади, бізнесу й населення.

3.2.6. Забезпечити відстоювання економічних інтересів регіону всередині країни й на міжнародному рівні.

3.2.7. Забезпечити оновлення виробничого апарату й технологій.

3.2.8. Розвивати й підвищувати якість послуг, що надаються, і суспільних благ.

Органи державної влади повинні: 1) підсилити координуючу функцію створення державних і приватних інститутів, основ ринкової інфраструктури; 2) попередити й ослабити криміналізацію економіки; 3) стимулювати безінфляційне зростання, виробничі інвестиції, вкладення в людський капітал, охорону здоров'я, освіту, охорону навколишнього середовища; 4) перетворити ренту природних ресурсів у державні доходи й суспільні інвестиції; 5) стимулювати конкуренцію, створення конкурентоздатних підприємств; 6) створити новий соціальний контракт, що включає систему соціального захисту, пом'якшення економічної нерівності; 7) полегшити перебудову промисловості активною промисловою політикою; 8) здійснити ключові проекти, використовуючи цільовий підхід [1; 5; 7].

На основі аналізу функцій і цілей регіону в контексті особливостей національного розвитку можна запропонувати таке визначення поняття "регіон". Регіон – це державно-територіальне утворення, що має адміністративні кордони (інколи й державні кордони для прикордонних територій) і органи управління, у якому забезпечуються: якість і рівень життя людей (населення); умови ведення і розвитку підприємництва; використання, відтворення й оновлення територіального потенціалу (економічного, соціального, природно-ресурсного, науково-технічного, інноваційного, культурного та інших видів потенціалу) на користь теперішнього й майбутніх поколінь у рамках єдиного національного простору.

Висновки. На основі дослідження сучасних проблем формування стратегічних цілей складних систем встановлено необхідність ґрунтовного аналізу як цілей макrorівня, тобто національних, так і цілей економічних підсистем (регіонів), що формують цю складну національну систему, причому, зважаючи на сучасні мінливі та невизначені умови розвитку, макроекономічні цілі повинні орієнтуватися на передбачення, попередження, проактивну поведінку, тобто це мають бути стратегічні цілі.

Розвиток регіону повинен забезпечити в певному періоді часу позитивні зміни в усіх головних взаємодіях: 1) між населенням і бізнесом (виробництвом), між соціальними й економічними інтересами, споживанням і накопиченням; 2) між окремими частинами (населеними пунктами) регіону, між столицею регіону та іншими (навколишніми) його поселеннями; 3) між регіональними й державними інтересами, які неминуче закладають основу для суперечностей. Звідси випливає, що для дослідження регіону варто використовувати системний підхід на діалектичній основі.

1. Моделювання економічної безпеки : держава, регіон, підприємство / [В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова та ін.] ; за ред. В. М. Гейця. – Х. : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 240 с.
2. Голікова Т. В. Сучасний стан та перспективи конкурентоспроможності регіонів України / Т. В. Голікова // Конкурентоспроможність економіки України ; за ред. Б. Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2005. – С. 195–196.
3. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики / А. Г. Гранберг. – 2-е изд. – М. : ГУВШЭ, 2001. – 495 с.
4. Гутман Г. В. Управление региональной экономикой / Г. В. Гутман, А. А. Мироедов, С. В. Федин. – М. : Фин. и стат., 2002. – 175 с.
5. Долішній М. І. Регіональна політика України на рубежі ХХ–ХХІ століть: нові пріоритети / М. І. Долішній. – К. : Наук. думка, 2006. – 512 с.
6. Жаворонкова Г. В. Науково-методичні підходи до формування регіональних стратегій / Г. В. Жаворонкова, В. О. Жаворонков // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 10 (113). – С. 191–196.
7. Зварич І. Т. Державне регулювання економічного зростання: інститути, механізми, інфраструктура (регіональний зріз) : [навчальний посібник] / І. Т. Зварич. – К. : АртЕк, 2009. – 416 с.

8. Кизим М. О. Збалансована система показників / М. О. Кизим, А. А. Пилипенко, В. А. Зінченко. – Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2007. – 192 с.
9. Конкурентоспособность регионов: теоретико-прикладные аспекты / под ред. Ю. К. Перского, Н. Я. Калюжной. – М. : ТЕИС, 2003. – 472 с.
10. Лексин В. Н. Государство и регионы: теория и практика государственного регулирования территориального развития / В. Н. Лексин, А. Н. Швецов. – М. : Изд-во “УРССР”, 2000. – 193 с.
11. Пригожин А. И. Методы развития организаций / А. И. Пригожин. – М. : МЦФЭР, 2003. – 98 с.

References

1. Heyets, V.M., T.S. Kyzym, T.S. Klebanova, and O.I. Chernyak. *Simulation of economic security: state, region, enterprise*. Kharkiv: INZHEK, 2006. Print.
2. Holikova, T.V. “Current state and prospects of regional competitiveness Ukraine”. *Competitiveness of Ukraine's in economy* (2005): 195–196. Print.
3. Granberg, A.G. *Basics regional Economy*. 2. Moscow: HUVSHE, 2001. Print.
4. Gutman, H.V., A.A. Myroedov, and S.V. Fedyn. *Management of regional economy*. Moscow: Finance and Statistics, 2002. Print.
5. Dolishniy, M.I. *The regional policy of Ukraine at the turn of XX–XXI century: new priorities*. Kyiv: Scientific Thought, 2006. Print.
6. Zhavoronkova, H.V., and V.O. Zhavoronkov. “Scientific and methodological approaches to formulating regional strategies.” *Formation of market relations in Ukraine* (2010): 191–196. Print.
7. Zvarych, I.T. *State regulation of growth: institutions, mechanisms and infrastructure (regional cross-section)*. Kyiv: ArtEk, 2009. Print.
8. Kyzym, M.O. and A.A. Pylypenko, V.A. Zinchenko. *Balanced Scorecard*. Kharkiv: INZHEK, 2007. Print.
9. Perskij, Yu.K., and N.Ya. Kalyuzhnova. *Competitiveness of regions: theoretical and applied aspects*. Moscow: TEIS, 2003. Print.
10. Lexin, V.N. and A.N. Shvetsow. *State and Regions: theory and practice state regulation regional development*. Moscow: URSSR, 2000. Print.
11. Pryhozhyn, A.I. *Methods development of organizations*. Moscow: MTSFER, 2003. Print.

Рецензенти:

Якубів В.М. – доктор економічних наук, професор кафедри обліку і аудиту ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Гнатюк Т.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 336.14: 352(477)

ББК 65.26

Цюпа О.П.¹, Кондур О.С.²

СТАТИСТИЧНІ МЕТОДИ АНАЛІЗУ ФОРМУВАННЯ НАДХОДЖЕНЬ БЮДЖЕТІВ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

¹ ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра фінансів,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел.: 0342596144;

² ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра економічної кібернетики,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел.: 0342596144

Анотація. Для виявлення закономірностей у формуванні бюджетів розвитку різних рівнів місцевих бюджетів пропонується провести статистичний аналіз обсягу надходжень бюджету розвитку в розрахунку на одного жителя, обсягу доходів І кошика в розрахунку на одного жителя, чисельності населення територіальної громади. За допо-

могою кореляційного аналізу охарактеризовано вплив основних соціально-економічних показників на формування надходжень бюджетів розвитку в Україні.

Ключові слова: місцеві бюджети, бюджет розвитку, надходження бюджету розвитку, статистичні методи, кореляційна матриця, рангова кореляція Спірмена.

Annotation. To identify regularities in capital budget forming of the various levels of local budgets is proposed to conduct a statistical analysis of capital budgets' revenues development budget per inhabitant, amount of capital budgets' revenues I basket per inhabitant, population local community. By a cross-correlation analysis influence of basic socio-economic indexes is described on forming of receipts of capital budgets in Ukraine.

Keywords: local budgets, capital budget, capital budgets' revenues, statistical methods, cross-correlation matrix, grade correlation of Spirmen.

Вступ. У сучасних економічних умовах провідну роль у функціонуванні окремої адміністративно-територіальної одиниці України займають місцеві бюджети, основним призначенням яких є фінансове забезпечення розвитку регіону, виконання соціально-економічних завдань, покладених на органи місцевого самоврядування, що реалізується головним чином через бюджет розвитку. Ресурси цієї складової місцевого бюджету спрямовуються на розбудову місцевої соціальної та виробничої інфраструктури, на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних із здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності. Тому питання впорядкування підходів до формування бюджету розвитку місцевих бюджетів в Україні набувають особливо важливого значення в умовах сьогодення.

Значну увагу зарубіжних і вітчизняних науковців приділено проблематиці бюджету розвитку територіальних громад, зокрема, Г.Кітчена, В.Белкіна, В.Гейця, В.Кравченка, О.Крайник, І.Луїної, В.Мельника, К.Павлюк, І.Ткачук, І.Чугунова та ін. [1–10]. Незважаючи на великий обсяг наукових публікацій, проблеми формування бюджету розвитку потребують подальшого теоретичного обґрунтування.

Постановка завдання. З метою виявлення закономірностей у формуванні бюджетів розвитку різних рівнів місцевих бюджетів проведемо статистичний аналіз обсягу надходжень бюджету розвитку в розрахунку на одного жителя, обсягу доходів І кошика в розрахунку на одного жителя, чисельності населення територіальної громади.

Результати. Аналіз нормативно-правового забезпечення формування надходжень до бюджету розвитку місцевих бюджетів дозволяє виявити основні джерела надходжень: 1) надходження, які пов'язані виключно з виконанням повноважень місцевого самоврядування (власні надходження бюджету розвитку); 2) надходження, пов'язані з виконанням делегованих органам місцевого самоврядування повноважень (закріплені надходження бюджету розвитку).

Головними джерелами власних надходжень бюджету розвитку місцевих бюджетів в Україні виступають надходження від операцій з комунальною власністю:

- дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є майно Автономної Республіки Крим, комунальна власність;
- кошти від відчуження майна, що належить Автономній Республіці Крим, і майна, що перебуває в комунальній власності;
- кошти від продажу землі.

Указані джерела мають місцеві бюджети всіх груп місцевих бюджетів. Крім зазначених, запозичення також віднесено до власних надходжень бюджету розвитку. Відповідно до вимог Хартії місцевого самоврядування [11], органи місцевого самоврядування можуть здійснювати запозичення, але це право обмежене чисельністю населення відповідної територіальної громади – лише міста із чисельністю жителів більше

300 тисяч можуть здійснювати запозичення до місцевих бюджетів [12]. Зазначене обмеження дещо викривляє можливості органів місцевого самоврядування, особливо базового рівня врядування: сільські, селищні ради та міські ради міст районного значення не мають права здійснювати позики. Тому аналіз надходжень до бюджету розвитку місцевих бюджетів України проведено в розрізі обласних, бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення, без урахування запозичень.

Під час аналізу надходжень важливим критерієм оцінки фінансових можливостей органів місцевого самоврядування виступають обсяги таких надходжень у розрахунку на 1 жителя відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Спостережувана стала динаміка загального обсягу надходжень до бюджету розвитку й проведений аналіз варіації щорічних обсягів таких надходжень кожної з груп місцевих бюджетів дозволяють узагальнити ці всі річні показники в одну генеральну сукупність і проаналізувати зазначені надходження в розрахунку на одного жителя в розрізі груп місцевих бюджетів. Це забезпечує достатній обсяг спостережень у кожному з рівнів місцевих бюджетів (обласні бюджети – 175, зведені бюджети районів – 3 416, бюджети міст – 1 246) і дає можливість отримати однозначні висновки щодо рівня диференціації фінансових можливостей до формування бюджету розвитку окремих груп місцевих бюджетів протягом усього періоду аналізу.

З позиції потенційного споживача бюджетних послуг фінансові можливості органів місцевого самоврядування на рівні зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного, республіканського АРК значення повинні бути однаковими. Проте проведені розрахунки вказують на те, що сукупні фінансові можливості органів місцевого самоврядування на рівні району з такими можливостями відповідно бюджетів міст менші в кілька разів. Подані в табл. 1 порядкові статистики сукупностей обсягу надходжень у розрахунку на одного жителя трьох рівнів місцевих бюджетів указують на особливості формування фінансового потенціалу таких бюджетів у частині бюджету розвитку.

Таблиця 1

Порядкові статистики розподілу обсягів надходжень бюджету розвитку місцевих бюджетів у розрахунку на 1 жителя за 2006–2012 рр., грн*			
Показники	Види місцевих бюджетів		
	Обласні бюджети	Зведені бюджети районів	Бюджети міст обласного, республіканського АРК значення та міст Київ і Севастополь
Мінімальне значення	0,00	- 68,41	- 22,02
1 Дециль (10%)	0,01	25,91	4,84
1 Квінтель (20%)	0,09	71,22	9,99
1 Квартиль (25%)	0,13	97,11	13,01
2 Квінтель (40%)	0,46	204,63	25,35
Медіана (50%)	0,92	314,18	36,17
Середнє значення	3,01	964,13	76,63
3 Квінтель (60%)	1,51	478,24	48,84
3 Квартиль (75%)	2,85	892,10	83,45
4 Квінтель (80%)	3,62	1 133,19	106,20
9 Дециль (90%)	6,38	2 130,74	176,99
Максимальне	42,92	39 447,65	1 770,55

значення			
----------	--	--	--

* Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України.

Найнижчий ступінь диференціації обсягу надходжень – у групі обласних бюджетів, що пов'язано, насамперед, з найменшою серед трьох груп бюджетів кількістю одиниць сукупності. Найвищий ступінь диференціації – у групі бюджетів міст, що пов'язано зі значним впливом на надходження цієї групи чинника фінансової кризи. У групі бюджетів районів спостерігається значний ступінь варіації, зіставний з розмахом групи бюджетів міст, що зумовлено неоднорідністю цієї групи, оскільки до неї включено показники районних бюджетів і бюджетів місцевого самоврядування (бюджетів міст районного значення, сіл і селищ). Великі відмінності в обсягах надходжень до бюджету розвитку різних груп місцевих бюджетів пов'язані з різним обсягом функцій і повноважень відповідних органів місцевого самоврядування (у першу чергу, регіонального та базового рівнів).

Необхідно розрізняти надходження бюджету розвитку, які пов'язані з рішеннями органів місцевого самоврядування, і тих, які отримує бюджет місцевого самоврядування за ініціативою органів державної влади, наприклад субвенції. Хоча всі надходження бюджету розвитку включені до доходів місцевих бюджетів, які не враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів (II кошик), результатом вкладення цих коштів можуть виступати об'єкт, споруда, що використовуються при реалізації делегованих органам місцевого самоврядування повноважень.

Оскільки для проведення аналізу до джерел надходжень бюджету розвитку включено ті джерела, які пов'язані з власними рішеннями органів місцевого самоврядування (відносяться до власних повноважень), то суть не в нерівності у фінансових можливостях територіальних громад щодо формування бюджету розвитку, а в невідповідності повноважень, яка призводить до виникнення таких можливостей. Бюджети міст обласного, республіканського АРК значення, бюджети міст районного значення, бюджети сіл і селищ належать до бюджетів місцевого самоврядування, тому необхідно забезпечити рівні можливості всім відповідним територіальним громадам у формуванні достатнього обсягу надходжень бюджету розвитку. Указане дозволить реалізувати відповідно рівний доступ громадян до суспільних товарів і послуг, що є визначальною метою функціонування держави та місцевого самоврядування.

Ураховуючи відсутність на рівні районів і міст обласного значення статистичної інформації, яку можна було б використати для дослідження наявності й тісноти зв'язку між надходженнями до бюджету розвитку та показниками макроекономічного рівня, показниками соціально-економічної активності населення та господарюючих суб'єктів, проведено аналіз взаємозв'язку обсягу надходжень бюджету розвитку із чисельністю населення, густотою населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Це дозволяє проаналізувати вплив чисельності жителів громад і концентрації їх проживання в громаді на умови формування бюджету розвитку місцевого бюджету.

Для виявлення закономірностей у формуванні дохідного потенціалу бюджету розвитку місцевих бюджетів проведено кореляційний аналіз обсягу надходжень бюджету розвитку в розрахунку на 1 жителя, обсягу доходів I кошика в розрахунку на 1 жителя, чисельності населення територіальної громади. До складу надходжень до бюджету розвитку включено джерела, обсяг яких залежить безпосередньо від прийнятих органами місцевого самоврядування рішень: надходження від продажу землі, нерухомого майна та дивіденди.

У результаті ідентифікації змінних обсяг надходжень бюджету розвитку прийнято за результативну ознаку, усі інші показники – за факторні ознаки. Це зумовлено такими міркуваннями: 1) оскільки податок на доходи фізичних осіб виступає основним дохід-

ним джерелом I кошика доходів місцевих бюджетів, то зазначений кошик доходів опосередковано відтворює рівень соціально-економічного розвитку територіальної громади [13, с.82]. Метою статистичного аналізу є встановлення значимості бюджету розвитку у формуванні соціально-економічного розвитку відповідної територіальної громади, який представлено доходами I кошика відповідного місцевого бюджету; 2) зв'язок із чисельністю населення та її густотою може вказувати на наявність територіальних громад з оптимальною кількістю жителів і густотою, при якій забезпечується прийняття рішень щодо формування оптимального обсягу надходжень бюджету розвитку.

Для аналізу взаємозв'язку між обраними факторними та результативною ознаками проведено їх ранжування та розраховано рангові коефіцієнти кореляції Спірмена. Усі одиниці сукупності мають різні значення факторних і результативних ознак, бо немає пов'язаних рангів. Цей факт і значний обсяг вибірки обґрунтовують доцільність використання методу рангової кореляції. Під час проведення аналізу враховано також імовірність впливу на формування доходів I кошика обсягів надходжень до бюджету розвитку відповідних місцевих бюджетів у попередніх періодах.

Аналіз проведено в розрізі груп місцевих бюджетів і років. Оцінка рангової кореляції отримана в розрізі груп місцевих бюджетів для показників доходів I кошика місцевих бюджетів і надходжень до бюджету розвитку.

Для групи обласних бюджетів характерний дуже слабкий зв'язок між зазначеними показниками (табл. 2). При цьому прослідковується як прямий, так і зворотний (2008) зв'язок.

Таблиця 2

Рангові кореляції Спірмена, розраховані для обсягу надходжень бюджету розвитку обласних бюджетів у розрахунку на 1 жителя та доходів I кошика в розрахунку на 1 жителя*

Доходи I кошика в розрахунку на 1 жителя за відповідний рік	Надходження до бюджету розвитку в розрахунку на 1 жителя за відповідний рік						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Статистики Спірмена							
2006	0,3708	0,1685	- 0,1000	0,1455	0,2079	0,1185	0,0208
2007	X	0,1854	- 0,0670	0,1124	0,1524	0,1054	0,0054
2008	X	X	- 0,0123	0,1047	0,1617	0,1673	0,0746
2009	X	X	X	0,1393	0,1293	0,0858	- 0,0292
2010	X	X	X	X	0,1186	0,0419	- 0,0677
2011	X	X	X	X	X	0,0419	- 0,0592
2012	X	X	X	X	X	X	- 0,0469

* Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України.

Крім проведеного аналізу рангової кореляції, проаналізовано взаємозв'язок між факторами, що прямо або опосередковано пов'язані з формуванням соціально-економічного потенціалу областей: чисельність населення, густота населення, надходження до бюджету розвитку та доходи I кошика обласних бюджетів (табл. 3). Особливу увагу необхідно звернути на те, що майже відсутній взаємозв'язок зазначених факторів з обсягом надходжень до бюджету розвитку. Найбільше значення коефіцієнт кореляції набуває для фактора чисельності населення, а найменше – для фактора доходів I кошика обласних бюджетів.

Таблиця 3

Кореляційна матриця взаємозв'язку обсягу надходжень бюджету розвитку обласних бюджетів у розрахунку на 1 жителя й обсягу надходжень I кошика доходів у розрахунку

на 1 жителя, чисельності населення, густоти населення областей за період 2006–2012 рр.*

	Чисельність населення	Густота населення	Надходження до бюджету розвитку в розрахунку на 1 жителя	Доходи I кошика доходів у розрахунку на 1 жителя
Чисельність населення	1,00	0,74	0,19	0,39

Продовж. табл. 3

Густота населення	0,74	1,00	0,12	0,15
Надходження до бюджету розвитку в розрахунку на 1 жителя	0,19	0,12	1,00	0,10
Доходи I кошика доходів у розрахунку на 1 жителя	0,39	0,15	0,10	1,00

* Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України.

Складені діаграми розсіювання для кожного із зазначених факторів із надходженнями до бюджету розвитку підтверджують отримані вище результати.

Зокрема, діаграма доходів I кошика (рис. 1) указує на абсолютну нееластичність надходжень бюджету розвитку до доходів I кошика обласних бюджетів. Аналіз діаграм чисельності та густоти населення вказує на те, що зміна чисельності жителів територіальних громад, а отже, і щільності їх проживання, практично не пов'язана зі зміною (приростом) надходжень бюджету розвитку.

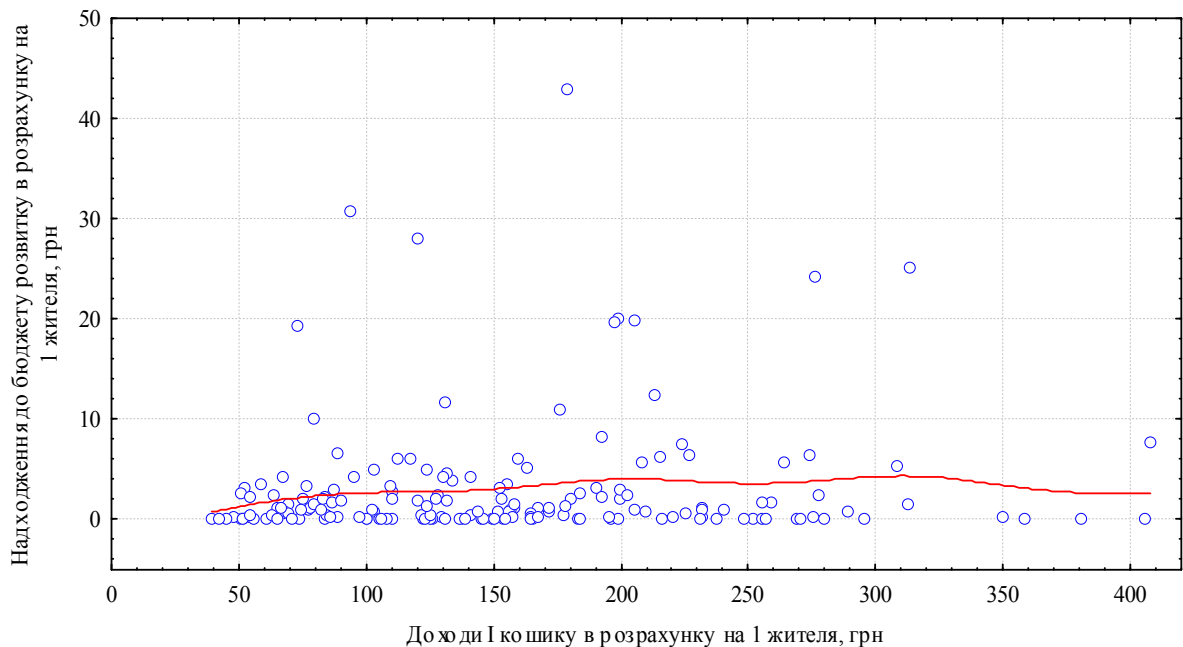

Рис. 1. Діаграма розсіювання для надходжень бюджету розвитку та доходів I кошика обласних бюджетів у розрахунку на 1 жителя за період 2006–2012 рр.*

* Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України.

Обчислені для групи бюджетів районів значення коефіцієнта кореляції рангів

Співмена показують слабкий зв'язок між надходженнями до бюджету розвитку та доходами I кошика обласних бюджетів протягом періоду 2006–2012 років. Отже, на рівні району ступінь соціально-економічного розвитку майже не зіставний з обсягом бюджетних коштів територіальної громади, які використовуватимуться на програми розвитку.

Аналіз взаємозв'язку обсягу надходжень бюджету розвитку попередніх років із показниками доходів I кошика вказує на наявність випадків вищого ступеня зв'язку (порівняно з однорічними показниками) у 2009 і 2010 роках відносно 2007 року. Як указують розраховані показники, з усіх років лише у 2012 році сформовані обсяги фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування, що використовувалися на цілі розвитку, були наближені до рівня соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці. Зауважимо, що через об'єктивні причини під час проведення аналізу використано показники зведених бюджетів районів, що, у свою чергу, опосередковує фінансовий потенціал районного бюджету та бюджетів місцевого самоврядування відповідного району. Рівень диспропорції між територіальними громадами сіл, селищ, міст на районному рівні може бути ще вищим.

Проведена оцінка взаємозв'язку між обсягом надходжень до бюджету розвитку бюджетів районів і доходами I кошика відповідних бюджетів, чисельністю та густотою населення відповідних громад (табл. 4).

Таблиця 4

Кореляційна матриця взаємозв'язку обсягу надходжень бюджету розвитку бюджетів районів у розрахунку на 1 жителя й обсягу надходжень I кошика доходів у розрахунку на 1 жителя, чисельності населення, густоти населення районів за період 2006–2012 рр.*

	Чисельність населення	Густота населення	Надходження до бюджету розвитку в розрахунку на 1 жителя	Доходи I кошика доходів у розрахунку на 1 жителя
Чисельність населення	1,00	0,77	0,16	-0,05
Густота населення	0,77	1,00	0,18	-0,08
Надходження до бюджету розвитку в розрахунку на 1 жителя	0,16	0,18	1,00	0,27
Доходи I кошика доходів у розрахунку на 1 жителя	-0,05	-0,08	0,27	1,00

*Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України.

Порівняно з групою обласних бюджетів, групи бюджетів районів мають дещо вищі ступені взаємозв'язку між указаними факторами, проте й вони вказують на не досить тісний зв'язок. Найбільше значення коефіцієнта кореляції отримано для показників доходів I кошика, але його значення для факторів чисельності та густоти населення практично не відрізняються. Отже, для групи бюджетів районів наявність зв'язку доведено, але він слабкий. Побудовані діаграми розсіювання також демонструють, що зв'язок між зазначеними показниками й обсягом надходжень до бюджету розвитку відсутній.

Проведений для групи міст обласного, республіканського АРК значення аналіз показників рангової кореляції між доходами I кошика бюджетів міст і надходженнями

до бюджету розвитку показав, що майже відсутній взаємозв'язок між указаними показниками: однорічні значення коефіцієнта рангової кореляції свідчать, що практично відсутній зв'язок у 2006–2007, 2011 роках і про несуттєвий зв'язок у 2008–2010, 2012 роках. Порівняно з попередніми групами місцевих бюджетів, для групи міст характерні принаймні не нижчі значення обчисленого коефіцієнта, незважаючи на об'єктивну відмінність у рівнях соціально-економічного розвитку цієї групи територіальних громад.

Аналіз взаємозв'язку показників надходжень до бюджету розвитку з доходами І кошика бюджетів міст, які розраховано на 1 жителя відповідного міста, показує, що такий зв'язок є, але не суттєвий, він перевищує відповідні однорічні значення коефіцієнта рангової кореляції. Ці результати зіставні з результатами аналізу, проведеного в групі бюджетів районів.

Кореляційний аналіз обсягу надходжень до бюджету розвитку бюджетів міст та обсягу доходів І кошика зазначених бюджетів, чисельністю, густотою населення міст не дозволяє зробити однакові для всіх трьох факторів висновки про ступінь зв'язку (табл. 5). Як свідчить розраховане значення коефіцієнта кореляції, найбільший з розрахованих ступінь зв'язку характерний для фактора чисельності населення. Значення коефіцієнта найбільше з усіх трьох розглянутих груп і факторів. Доходи І кошика також свідчать про наявність слабкого зв'язку між соціально-економічним потенціалом міст та умовами формування бюджету розвитку їх бюджетів. На практичну відсутність зв'язку вказує значення коефіцієнта кореляції для фактора густоти населення. Указане пов'язано з тим, що для групи міст чисельність жителів не виступає важливим фактором у формуванні бюджету розвитку. Визначальними факторами можуть бути професійна, вікова ознаки жителів міста, а також їх ініціативність, що дозволяє врахувати позицію громадськості під час складання міського бюджету та бюджету розвитку зокрема.

Таблиця 5

Кореляційна матриця взаємозв'язку обсягу надходжень бюджету розвитку бюджетів районів у розрахунку на 1 жителя й обсягу надходжень І кошика доходів у розрахунку на 1 жителя, чисельності населення, густоти населення районів за 2006–2012 рр.*

	Чисельність населення	Густота населення	Надходження до бюджету розвитку в розрахунку на 1 жителя	Доходи І кошика доходів у розрахунку на 1 жителя
Чисельність населення	1,00	-0,13	0,34	0,23
Густота населення	-0,13	1,00	0,09	0,19
Надходження до бюджету розвитку в розрахунку на 1 жителя	0,34	0,09	1,00	0,25
Доходи І кошика доходів у розрахунку на 1 жителя	0,23	0,19	0,25	1,00

* Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України.

Оцінка діаграм розсіювання, складених для аналізу взаємозв'язку між зазначеними вище показниками, дозволяє підтвердити нееластичний зв'язок між ними, тобто можна визначити зв'язок між факторами, він прямий, але неістотний.

Висновки. Аналіз обсягу надходжень до бюджету розвитку місцевих бюджетів указує на наявність особливостей формування дохідного потенціалу реалізації капітальних вкладень для кожної з груп місцевих бюджетів. Найбільший дохідний потенціал бюджету розвитку сконцентрований на рівні бюджетів міст обласного (республіканського) значення, а їх частка надходжень у загальному обсязі становить не менше 65% за весь розглянутий період. Основними джерелами надходжень бюджету розвитку обласних бюджетів виступають кошти від відчуження майна та кошти від продажу землі для бюджетів районів.

На рівні району, міста обласного значення, області ступінь соціально-економічного розвитку майже не зіставний з обсягом бюджетних коштів територіальної громади, які використовуватимуться на програми розвитку. Зміна чисельності жителів територіальних громад, а отже, і щільності їх проживання практично не пов'язана зі зміною (приростом) надходжень бюджету розвитку для досліджуваних груп місцевих бюджетів.

Таким чином, за допомогою методів статистичного аналізу оцінено вплив кожного з визначених факторів на формування бюджетів розвитку в Україні.

1. Harry Kitchen. Financing local government capital budgeting / Harry Kitchen // Department of Economics Trent University publishing. – 2004. – 31 p.
2. Белкин В. Д. Бюджет развития: незадействованный механизм инвестиционной активности / В. Д. Белкин, В. П. Storozhenko // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 1. – С. 74–91.
3. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – К., 2009. – 864 с.
4. Кравченко В. І. Фінанси місцевого самоврядування України: проблеми становлення (1989–2001) / Кравченко В. І. – К. : Academia, 2001. – 460 с.
5. Крайник О. П. Вплив бюджету розвитку місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток території / О. П. Крайник // Ефективність державного управління : зб. наук. праць Львів. регіонального ін-ту держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – 2005. – Вип. 8. – С. 254–292.
6. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин України : [монографія] / Луніна І. О. – К. : Наукова думка, 2006. – 432 с.
7. Мельник В. М. Перспективи нарощування власних доходів місцевих бюджетів / В. М. Мельник, Є. Ю. Баличев // Фінансові механізми сприяння розвитку регіонів : зб. праць. – Львів : ЛПІДУ НАДУ, 2010. – С. 119–123.
8. Павлюк К. В. Концептуальні підходи до формування доходів бюджету розвитку / К. В. Павлюк // Наукові праці НДФІ : зб. – 2005. – Вип. 3 (32). – С. 33–46.
9. Ткачук І. Г. Перспективне бюджетне планування в контексті розвитку самоврядування / І. Г. Ткачук // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2011. – № 7 (2). – С. 427–433.
10. Чугунов І. Я. Бюджет розвитку як складова фінансово-економічної системи регіону / І. Я. Чугунов, О. П. Крайник // Збірник “Наукові праці НДФІ”. – 2006. – Вип. 4 (37). – С. 3–11.
11. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : закон Верховної Ради України від 15 липня 1997 року № 452/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 38. – Ст. 249.
12. Бюджетний кодекс України : закон Верховної Ради України від 08.07.2010 № 2456-VI // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 151.
13. Михайленко С. В. Розвиток бюджетного менеджменту в Україні / С. В. Михайленко // Фінанси України. – 2011. – № 3. – С. 81–91.

References

1. Kitchen, Harry. “Financing local government capital budgeting”. *Department of Economics Trent University publishing* (2004): 31. Print.
2. Belkin, V., and V. Storozhenko. “Budget development: untapped mechanism of investment activity”. *Modern Economic Science in Russia* 1. (2001): 74–91. Print.
3. Heyets, V. *Society, state, economy: the phenomenology of interactions and development*. Kiev: NAS of Ukraine, Institute of economics and prognostication. National Sciences Academy of Ukraine, 2009. Print.
4. Kravchenko, V. *Local Government Finance of Ukraine: problems of its formation (1989–2001)*. Kiev: Academia, 2001. Print.

5. Kraynyk, O. "The influence of local budgets on social and economic development of the area". *Effectiveness of governance: Collected Works of Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine* 8. (2005): 254–292. Print.
6. Lunina, I. *Public finances and reform of intergovernmental fiscal relations of Ukraine [monograph]*. Kyiv: Naukova Dumka, 2006. Print.
7. Melnyk, V., and E. Balychev. "The perspectives for increasing the earnings of local budgets". *Financial mechanisms of promoting regional development: collected works* (2010): 119–123. Print.
8. Pawliuk, K. "Conceptual approaches of the budget revenues formation". *Proceedings NDFI : collected works* 3.32 (2005): 33–46. Print.
9. Tkachuk, I. "Prospective budgeting in the context of municipality development". *Actual problems of the region's economy* 7.2 (2011): 427–433. Print.
10. Chugunov, I., and O. Kraynyk. "Development budget as a part of financial-economic system of the region." *Collection Proceedings NDFI*. 4.37 (2006): 3–11. Print.
11. Verkhovna Rada of Ukraine. About the Ratification of the European Charter of Local Municipality: the law of the Supreme Council of Ukraine from July 15, 1997 № 452/97-VR. Supreme Council of Ukraine, 1997. Print.
12. Verkhovna Rada of Ukraine. The Budget Code of Ukraine: The Law of the Supreme Council of Ukraine: from 08.07.2010 № 2456-VI. Supreme Council of Ukraine, Governmental Courier. Print.
13. Mykhaýlenko, S. "The development of budget management in Ukraine". *Finance of Ukraine* 3. (2011): 81–91. Print.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника";

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника".

УДК 338.433: 330.342

ББК 65.26

Левандівський О.Т.

ВІДНОСИНИ ВЛАСНОСТІ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника",
Міністерство освіти і науки України,
кафедра фінансів,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 82,
тел.: 0342596176,
e-mail: omelyant@ukr.net

Анотація. Розкрито економічний аспект відносин власності в сільському господарстві. Дано визначення відносинам власності з економічної точки зору. Розглянуто питання власності в історичному аспекті. Показано відмінність економічного підходу до перетворення власності від юридичного. Акцентується увага на побудові економічного механізму відносин власності. Звернуто увагу на те, що дослідження проблематики власності в економічній теорії здійснюються на основі синтезу головних напрямів – класичного й маржинального. Визначено можливі шляхи розвитку сільського господарства, а також основні проблеми, які потребують вирішення. Доведено, що головною в розвинених країнах є не проблема земельної власності, а проблема прав й обов'язків власників і землекористувачів.

Ключові слова: відносини власності, земельні відносини, сільське господарство, землекористування, земельні ресурси.

Annotation. The economic aspect of relations of property is exposed in agriculture. Determination to the relations of property is given from the economic point of view. A property question is considered in a historical aspect. The difference of the economic going is shown near transformation

of property from legal. Attention is accented on the construction of economic mechanism of relations of property. Displace attention on that researches of range of problems of property in an economic theory come true on the basis of synthesis of basic directions: classic and margin. The possible ways of development of agriculture, and also basic problems that need a decision, are certain. It is well-proven that main in the developed countries is a not problem of agrarian property, but problem of rights and duties of proprietors, and working on earth.

Keywords: relations of property, landed relations, agriculture, land-tenure, landed resources.

Вступ. Основу економічних відносин складає власність, що відображає стосунки між людьми з приводу речей, які використовуються в процесі відтворення умов життя. Право власності виступає економічною базою формування та здійснення виробничих процесів.

Дослідуючи власність, необхідно аналізувати її різнобічно й на різних рівнях абстракції. У літературних джерелах із цього питання автори наводять численні форми реалізації власності, яка зумовлює багатоваріантність їх визначень, кожне з яких стосується певної форми реалізації власності й не може вважатися абсолютним, вичерпним. Цілісний підхід до аналізу економічних перетворень у способах реалізації власності передбачає розкриття змісту власності, її форм і функціональної спрямованості.

Значний внесок у розв'язання актуальних з теоретичної і практичної точок зору проблем розвитку відносин власності в сільському господарстві, їх комплексного реформування на сучасному етапі розвитку економіки зробили такі відомі вчені-аграрники, як А.Бальян, В.Зіновчук, Ю.Коваленко, І.Лукінов, М.Малік, В.Месель-Веселяк, В.Милосердов, О.Онищенко, Б.Пасхавер, П.Саблук, В.Трегобчук, І.Ушачов, Г.Черевко, О.Шпичак, В.Юрчишин та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є необхідність подальшого поглиблення теоретичних розробок щодо вдосконалення відносин власності в сільському господарстві.

Результати. У чинному українському законодавстві склалася велика система правових норм, що регулюють відносини власності.

З економічної точки зору, відносини власності – це відносини, що складаються між суб'єктами в процесі використання, володіння й відчуження, присвоєння факторів виробництва, матеріальних і нематеріальних благ. Цього погляду дотримується більшість дослідників.

За минулі роки в системі землекористування нашої країни визначилися такі тенденції: перебудова системи землекористування призвела до зниження ефективності сільськогосподарського виробництва, погіршення використання землі як основного засобу виробництва, продовжує погіршуватися екологічна ситуація при землекористуванні, а антропогенне навантаження на біосферу досягло своїх меж і його подальше збільшення може зумовити непередбачувану за своїм масштабом і характером зворотну реакцію біосфери на соціальну систему [3]; знижується і до того низький за часів радянської влади рівень життя сільських жителів, різко погіршилася демографічна ситуація на селі, що свідчить про наявність певних проблем, вирішення яких можливе через упровадження науково обґрунтованої системи сталого розвитку землекористування [4, с.25].

Розглядаючи питання власності в історичному аспекті, треба відмітити, що вже великий древньогрецький філософ і вчений Арістотель (384–322 рр. до н. е.) підтримував приватну власність. Особливо він наполягав на необхідності приватної власності землеробів: "... чи повинна землеробів власність бути спільною, чи у кожного приватною, рівно як повинна чи не повинна бути у них спільність жінок і дітей" [1, с.412]. Щодо суспільної власності, то він визначав способи користування нею: "Власність повинна бути спільною тільки у відносному розумінні, а взагалі – приватною, адже, коли піклування про неї буде поділено між різними людьми, серед них шезнуть взаємні

нарікання; навпаки, з'явиться більша вигода, оскільки кожен буде із сумлінням ставитися до того, що йому належить” [1, с.412].

В історичному аспекті розвитку форми й відносини власності пройшли ряд етапів. Залежно від того, кому належали засоби виробництва та як вони поєднувалися з робочою силою, визначався спосіб виробництва.

За первіснообщинного ладу засоби виробництва були в колективній (груповій) власності. Приватна власність виникла за рабовласницького ладу, коли власністю окремих осіб стали земельні ділянки, засоби виробництва й робоча сила (раби).

При феодальних відносинах селяни-кріпаки мали свої земельні наділи й відповідні засоби виробництва, але фактично були власністю поміщиків. З розвитком ремісництва відбувався процес відокремлення промисловості від сільського господарства, поділу на міста й села, розширення обміну між ними, що сприяло виникненню товарного виробництва та поширенню приватної власності. Унаслідок специфіки, приватна власність зумовила розвиток товарного виробництва й нагромадження капіталів. Основу виробництва складали капітал як приватна власність (заводи, фабрики) і робоча сила без власності на засоби виробництва.

Розвиток капіталістичного способу виробництва привів до появи колективних форм власності – типу акціонерних, корпоративних компаній, де співвласниками можуть бути й працівники. Тобто індивідуальна приватна власність перетворюється в групу колективну, хоч юридично вона залишається приватною. Виникла також державна власність, яка в окремих країнах досягла значної питомої ваги – до 50%. У деяких галузях вона взагалі є домінуючою (зв'язок, транспорт тощо).

Особливу цікавість становить розвиток відносин власності після революції 1917 р. у Росії. Основою революційних перетворень стала повна відміна приватної власності на землю і засоби виробництва. У сільському господарстві на базі великих поміщицьких господарств були організовані державні підприємства (радгоспи), а решта майна (власності селян) перетворена в колективну шляхом насильницької колективізації, тобто створення так званих кооперативів.

Головною і визначальною стала державна власність. Повне зосередження в руках держави власності й функцій управління на певному етапі розвитку економіки було явищем прогресивним, а нині стало, на нашу думку, її гальмом, бо не забезпечує розвитку мотиваційних механізмів трудової діяльності членів суспільства. Про це свідчить сучасний розвиток економіки держави, агропромислового комплексу як її складової.

У сільському господарстві особливості відносин власності зумовлені передусім специфікою власності на землю. По-перше, земля не є продуктом праці людини; по-друге, власність на землю, на відміну від власності на інші об'єкти, є ірраціональною. Тобто земля є суспільним надбанням, і тільки суспільство в особі держави має право виділяти землю у власність, обмежуючи її цільове використання та визначаючи механізм економічного й товарного обігу земель.

Однак не власність (вона сама є продуктом суспільного розвитку), а суспільні цілі та система інтересів визначають весь комплекс економічних (аграрних) відносин. Власність визначається цілями розвитку соціально-економічної системи, системою інтересів і разом з тим слугує їх реалізації. Саме економічні інтереси породжують власність і зумовлюють різноманітність її типів і форм. Для власника володіння власністю не є самоціллю – першочерговою метою є отримання певного економічного ефекту від власності, який задовольняє його економічний інтерес.

Неправомірною є абсолютизація вирішальної ролі власності в системі економічних відносин та недооцінювання інших відносин, зокрема, відносин розподілу (у т. ч. рентних). В умовах незмінної форми власності, динамічного соціально-економічного розвитку відносини розподілу можуть відігравати вирішальну роль.

Значення власності в системі виробничих відносин абсолютизувалось у радянській економічній теорії. Підґрунтям такої абсолютизації слугувало розуміння власності К.Марксом як історично визначеного способу привласнення речей і, передусім, засобів виробництва. Західна політекономія розглядала власність насамперед з позицій юридичного права, марксистська ж політекономія на перший план висуває економічну сутність власності як зосередження основних відносин, що визначають існуючі протиріччя між власниками засобів виробництва та найманими працівниками, між працею і капіталом. Очевидно, що власність має два аспекти дослідження: юридичний й економічний. Досліджуючи економічний аспект власності, треба мати на увазі, що право власності є юридичною оболонкою, формою її економічної сутності, а остання, у свою чергу, породжує необхідну правову форму. Відмінність економічного та юридичного підходів чітко простежується за такими головними напрямками. Право фіксує перехід прав власності від одних суб'єктів до інших. Однак питання стосовно того, наскільки ефективно об'єкти власності використовувалися до цього й чим викликана необхідність зміни власників, не є предметом уваги при використанні правового підходу. Для економічного ж підходу проблема ефективності використання майна, що переходить від одного власника до іншого, є головною. Тому саме економічні критерії перетворення форм власності найважливіші для визначення відповідності конкретних шляхів і форм перетворення власності вимогам історичного й економічного прогресу.

Інша відмінність економічного підходу до перетворень власності від юридичного полягає в тому, що в рамках однієї й тієї ж юридичної форми власності можуть відбуватися суттєві перетворення в процесі привласнення. Припустимо, наприклад, що фізична особа має право власності на земельну ділянку. Незалежно від того, обробляє вона цю ділянку чи ні, її право власності не змінюється, хоча за своєю економічною сутністю це зовсім різні ситуації. Не змінюється її право власності також і в тому разі, коли земельна ділянка буде оброблятися найманими робітниками. Проте це вже третя і принципово інша ситуація з точки зору реального економічного процесу привласнення за незмінного права власності.

Догматизм й абсолютизація радянською економічною наукою істинності Марксових положень стосовно власності значною мірою стримували об'єктивні дослідження економічних відносин. Навіть дійшло до того, що з посиланням на К.Маркса власність отожднювалася з усією системою економічних відносин: “Марксистсько-ленінська економічна наука розглядає власність як відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну й споживання матеріальних благ” [6, с.40].

Це призвело до того, що навіть після розпаду Радянського Союзу більшість економістів вважали, що саме по собі реформування відносин власності, земельних відносин, безвідносно до розвитку інших складових економічних відносин, сприятиме значному підвищенню ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, зростанню добробуту сільського населення. Однак виявилось, що така методологічна позиція була помилковою.

У ХХІ столітті економічна теорія не може обмежуватись ідеями, розробленими й напрацьованими лише в попередні періоди. Сучасні дослідження проблематики власності в економічній теорії здійснюються на основі синтезу головних її напрямів – класичного й маржиналістського. Однією з важливих особливостей марксистського підходу була абсолютизація концентрації прав власності (у тому числі й економічних) та економічної влади в одних учасників у рамках капіталістичного виробництва й повна відчуженість цих прав в інших. Капіталіст у К.Маркса – це персоніфікований капітал, що уособлює повну й безроздільну власність на фактори та результати виробництва. Такий підхід, по-перше, виходив із правової традиції, характерної для римського права, у рамках якої абсолютизувалася концентрація права приватної власності окремими

особами та принцип “одна річ – один власник”; по-друге, відповідав умовам найкращого правового забезпечення простого товарного й ранньокапіталістичного виробництва.

Проте в умовах розщеплення прав приватної власності на одні й ті ж об’єкти (процеси) різними приватними особами була доведена обмеженість цього підходу (абсолютизації концентрації права приватної власності). Загальновідомим є висловлювання К.Маркса про скасування приватної власності у зв’язку з появою акціонерних товариств. Це висловлювання було зумовлене тим, що підхід, яким він користувався для пояснення приватної власності, виявився недостатнім для наукової оцінки більш розвинених стадій капіталістичного виробництва.

Прагнення безмірної концентрації прав власності має передусім не економічне, а культурно-психологічне або ж ідеологічно-політичне значення. Тому й намагання будь-якою ціною зруйнувати державну власність у максимально короткі терміни під час здійснення приватизації завдало економіці пострадянських країн колосальної шкоди.

Розподіл прав власності на землю впливає на так звану алокацію земельних ресурсів (надання прав на використання землі). Як відомо, центральною ідеєю теореми Коуза в її загальному вигляді було твердження: яким би не був розподіл прав, якщо трансакційні витрати дорівнюють нулю, то індивіди будуть (в ідеалі) обмінюватися деякими зі своїх прав (правомочностей) до тих пір, поки не буде досягнуто Парето-ефективної алокації ресурсів (тобто до тих пір, поки граничні вигоди від передавання прав не зрівняються з граничними витратами) [5]. Вужча інтерпретація теореми полягає в тому, що господарський порядок (структура суб’єктів господарювання) фактично не залежать від початкового розподілу прав власності. Права можуть передаватися іншій стороні подібно до будь-якого товару. За рахунок обміну такими правами отримується певна вигода, тому суб’єкти земельних відносин часто вважають вигіднішим переуступати свої права (наприклад, права оренди земельних ділянок). Ефективний обмін правами може призвести до Парето-ефективної алокації земельних ресурсів. Однак це може відбутися лише за умови нульових трансакційних витрат. Існування беззатратних трансакцій є обов’язковою умовою теореми Коуза. Проте реальні умови в пострадянських країнах далекі від цього ідеалу: добровільні переговори між економічними суб’єктами внаслідок різних чинників (лобіювання інтересів, асиметрія інформації тощо) не приносять повністю ефективного результату. Відповідно можна зробити висновок: дії, які базуються на індивідуальних правах власності й приватних переговорах, можуть нерідко призводити до менш ефективних результатів, аніж дії держави, навіть якщо бюрократичні рішення є неоптимальними.

Як вважає сучасний класик економічної теорії прав власності американський учений Е.Фуруботн, незважаючи на можливу критику ідеалізованої теореми Коуза, можна показати, що підхід Коуза є особливо цінним з точки зору практичного інтересу. Цей підхід піднімає загальне питання про можливі альтернативи ринкової організації, такі як фірма чи пряме державне регулювання [7, с.127]. Таким чином, немає підстав розраховувати на те, що початковий запас прав на землю в пострадянських країнах (у т. ч. й Україні) буде ефективним за Парето. А інституційні ринкові реорганізації за рахунок індивідуальних трансакцій індивідуальних власників, що приводять до покращення за Парето, слід трактувати як дійсно рідкісні випадки [7, с.139].

Вважається, що приватна власність на засоби виробництва створює ефективні стимули для їх використання. “Власність, як загальне правило, має бути приватною; коли кожен має свій особливий інтерес, люди... краще будуть рухатися вперед, оскільки кожен буде піклуватися про свою власну справу”, – так свого часу стверджував Арістотель [2]. Економічні стимули, що породжуються умовами режиму приватної власності, у цілому сприяють ефективному використанню ресурсів. Проте якщо витрати, пов’я-

зані зі специфікацією і передаванням різних прав, захистом цих обмежених прав є порівняно високими, суспільна власність може виявитись ефективнішим рішенням.

Зарубіжний досвід свідчить, що головною в розвинених країнах є не проблема земельної власності, а проблема прав та обов'язків власників і землекористувачів. Там, де земельні угіддя є об'єктами приватного володіння, межі прав земельних власників усе більше звужуються під впливом суспільних інтересів при одночасному розширенні прав або держави, або господарюючих суб'єктів – безпосередніх користувачів цих земель. Землі сільськогосподарського призначення можуть продаватися не всім бажаючим, а тільки особам з відповідною підготовкою та кваліфікацією. Заборонено також погіршувати бонітет цих земель. За участі держави реалізуються й інші права та обмеження: заборона на забруднення навколишнього середовища, захист від шкідливого впливу зовнішнього середовища, відновлення порушених правомочностей [8, с.34–36].

Нинішній зарубіжний інститут приватної власності на землю в розвинених країнах зовсім не відповідає застарілим його аналогам, коли бажання власника було законом у межах певної земельної території. Історично повна приватна власність на землю була притаманною лише феодалізму й початковій стадії капіталізму, коли на приватних власників земель безроздільно та необмежено розповсюджувались усі їхні три функції – володіння, користування та розпорядження. З розвитком продуктивних сил і підвищенням зрілості економічних відносин держави, усвідомлюючи проблему консервативності земельної власності, знайшли вихід – не відмінюючи приватну власність на землю, поспідовно все більше почали перебирати на себе функції контролю за її використанням та розпорядженням і, таким чином, по суті відібрали частину правомочності приватних землевласників.

Законодавством Німеччини чітко розмежовуються поняття “землеволодіння” і “власність на землю”. Під володінням розуміється “практична влада” особи над земельною ділянкою. Розрізняють “безпосередніх” або “фактичних” власників землі, тобто орендарів, і “непрямих”, тобто орендодавців. Відповідно до ст. 540 Цивільного кодексу Франції, права орендарів у сфері земельних відносин настільки широкі, а права власника так обмежені, що від абсолютного права розпорядження нічого не залишається.

На жаль, модель вітчизняної земельної реформи в питаннях власності базувалася на використанні зовсім застарілих положень. Складається враження, що її прихильники досліджували земельні відносини за літературою початку ХХ ст. Однак з тих пір на Заході земельні відносини докорінно змінились, у зарубіжному законодавстві відбувся перегляд концепції земельного власника. Межі його юридичної влади різко скоротились. Абсолютним залишається право власності на продукти праці, однак у більшості розвинених країн не визнається таке право відносно землі. У світовій практиці земельні ділянки як об'єкт господарювання нині приваблюють селян більше, аніж як об'єкт власності. Принцип обмеження державою прав приватного власника землі на користь суспільства, орендаря є обґрунтованим і знімає соціальну напругу в суспільстві. Не підриваючи глибинних основ економічного устрою, оренда поступово формує дійсного фактичного “господаря”, тобто ефективно господарюючого суб'єкта й власника створеної продукції. Підтвердженням цього слугує висока питома вага саме орендованої землі.

Висновки. Беручи до уваги розглянуті формулювання відносин власності в об'єктивному й суб'єктивному розуміннях, а також виходячи з економічного сенсу власності, можна сформулювати загальне визначення права власності на земельні ресурси. Так, право власності на земельні ресурси – це сукупність правових норм, що закріплюють, регламентують й охороняють специфічні відносини власності на земельні ресурси, а також передбачають і гарантують право конкретних суб'єктів (власників) здійснювати володіння, користування, розпорядження та інші можливі правомочності

щодо земельних ресурсів вільно, на власний розсуд, для задоволення своїх інтересів, якщо інше не передбачено законом.

1. Аристотель. Политика / Аристотель // Сочинения : в 4 т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1983. – С. 384–422.
2. Аристотель. Сочинения : в 4 т. [Текст] / Аристотель ; [ред. и вступ. сл. З. Н. Микеладзе]. – М. : Мысль, 1975. – Т. 2. – 688 с.
3. Борщук Є. М. Концепція сталого розвитку і проблеми оптимізації еколого-економічних систем / Є. М. Борщук, В. С. Загорський // Регіональна економіка. – 2005. – № 3. – С. 113–119.
4. Вольська А. О. Щодо проблем використання земельних ресурсів в Україні / А. О. Вольська // Інноваційна економіка. – 2013. – № 1 (39). – С. 25–27.
5. Коуз Р. Фирма, рынок и право : монография [Текст] / Р. Коуз ; пер. с англ. Б. Пинскера ; науч. ред. Р. Капелюшников. – М. : Дело, 1993. – 193 с.
6. Политическая экономия : учебник. Т. 2 : Социализм – первая фаза коммунистического способа производства [Текст] / [А. М. Румянцев, О. Т. Богомолов, Т. С. Хачатуров и др.]; под ред. М. И. Волкова. – М. : Политиздат, 1982. – 560 с.
7. Фуруботн Э. Институты и экономическая теория: достижения новой институцион. экон. теории [Текст] / Эрик Г. Фуруботн, Рудольф Рихтер ; пер. с англ. под ред. В. С. Катякало, Н. П. Дроздовой. – С.Пб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – 701 с.
8. Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: введение. в теорию, практику и политику [Текст] / Майкл Трейси ; пер. с англ. В. А. Макеева ; под ред. А. Г. Слуцкого. – С. Пб.: Экон. шк., 1995. – 431 с.

References

1. Aristotle. *Politika. Works*. Moscow: Mysl', 1983. Print.
2. See also the commentary of Z. Mikelandze in vol. 2 of Aristotle, *Sochineniya*. Moscow: Mysl', 1978. Print.
3. Borschuk, Yevhen, and Volodymyr Zagorskiy. "Conception of steady development and problem of optimization of the ekologo-ekonomichnikh systems" *Regional economy* 3. (2005): 113–119. Print.
4. Vol'ska, Angeliya. "In relation to the problems of the use of the landed resources in Ukraine" *Innovative economy* 1(39) (2013): 25–27. Print.
5. Kouz, Ronald. *Firm, market and right. Monograph*. Moscow: Delo, 1993. Print.
6. Rumjansev, Aleksey, Oleg Bogomolov, and Tigran Khachaturov. *Political economy. Textbook*. Vol. 2. Moscow: Politizdat, 1982. Print.
7. Furubotn, Eric, and Rudolf Richter. *Institutes and economic theory: achievements of new economic of theory*. Sankt-Petersburg: A publ. is a house of S.-Petersb. state university, 2005. Print.
8. Treysi, Michael. *Agriculture and food are in the economy of the developed countries : entering in a theory, practice and politics*. Sankt-Petersburg: Economic school, 1995. Print.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 336-053.81

ББК 65.012.63

Солоджук Т.В.

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОЛОДІ

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра фінансів,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел.: 0676031771,

Анотація. У статті розкрито сутність і схематично відображено фінансовий механізм соціального захисту молоді в Україні. Детально розглянуто його основні елементи: фінансові методи, важелі, інструменти та джерела фінансових ресурсів. Під дією всіх елементів фінансового механізму та організаційного, нормативного, правового, інформаційного його забезпечення фінансові ресурси спрямовуються на соціальний захист молоді. Основним результатом його функціонування є формування людського капіталу, що включає в себе сукупність продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій молодого індивіда, які можуть бути використані в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці, доходів свого власника і, як результат, національного доходу.

Ключові слова: молодь, соціальний захист молоді, фінансовий механізм соціального захисту молоді, методи фінансового механізму, фінансові важелі, інструменти, людський капітал.

Annotation. The article considers the essence and schematically displayed financial mechanism of social protection of the young people in Ukraine. Considered in detail the fundamental elements of financial methods, levers, tools and sources for financial resources. Under the action of all elements of the financial mechanism and institutional, regulatory, legal, information support, financial resources are spent for social protection of youth. The main result is the formation of human capital, which includes the set of productive abilities, personal qualities and motivation of the young individual, that can be used in economic activities, contribute to the growth of labour productivity, income for its owner and as a result, the national income.

Keywords: youth, social defence of young people, financial mechanism of social defence of young people, methods of financial mechanism, financial leverages, instruments, human capital.

Вступ. Ефективність системи та рівень соціального захисту населення в цілому й молоді зокрема залежать від якісного фінансового забезпечення, яке є складовою фінансового механізму. Оскільки в кожній країні державні програми мають тенденцію кількісно зростати швидше, ніж фінансові ресурси для їхнього фінансового забезпечення, то значна частина соціальних гарантій залишається нереалізованою. Тому держава не може охопити соціальним захистом усе населення, а соціальний захист у вигляді матеріальної допомоги вона спрямовує на його найбільш соціально вразливі групи.

Фінансове забезпечення системи соціального захисту молоді в Україні належить до актуальних і водночас малодосліджених тем. Питання сутності “фінансового механізму” досліджували В.Журавська, О.П.Кириленко, М.І.Крупка, В.М.Опарін, О.Романенко, В.М.Федосов та інші. Проте питання дослідження фінансового механізму соціального захисту саме молодих громадян залишається відкритим.

Постановка завдання. Опираючись на дослідження вченими економічної сутності фінансового механізму, змоделювати фінансовий механізм соціального захисту молоді, у якому відобразити не лише його складові елементи, а й показати, які вихідні результати одержить держава при належному його функціонуванні.

Результати. Фінансовий механізм соціального захисту молодих громадян є комплексом методичних, організаційних, правових положень і заходів, що визначають функціонування фінансів у сфері соціального захисту молоді та їх вплив на відповідні процеси. Він містить певні обов’язкові елементи: фінансові методи (бюджетне фінансування, страхування, інвестування, субсидювання, програмно-цільове фінансування), фінансові важелі (нормативи, ліміти, резерви, стимули, санкції), інструменти та діє на підставі нормативно-правового забезпечення.

Підсистемами фінансового механізму є: фінансове забезпечення, фінансове регулювання, фінансове планування, фінансовий контроль. Вони формуються під впливом фінансової політики щодо соціального захисту молоді й перебувають у тісному зв'язку одна з одною. Фінансові відносини в рамках кожної з них регулюються нормативно-правовою базою.

Фінансові нормативи характеризують певний рівень забезпечення видатків на програми та заходи у сфері соціального захисту молоді, що сприятимуть підвищенню рівня її добробуту й нейтралізації негативних факторів, які впливають на нього.

Відповідно до Закону України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”, розраховуються такі види нормативів витрат (фінансування):

1. Нормативи фінансування поточних витрат на одного мешканця, а для окремих видів соціальних послуг – на одну особу, яка підлягає цьому виду обслуговування.

2. Нормативи фінансування поточних витрат на утримання мережі закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, організацій, установ соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування.

3. Нормативи державних капітальних вкладень на будівництво мережі вищезгаданих закладів [1].

Ці нормативи встановлюються під час прийняття Закону України про Державний бюджет України на поточний рік, а також під час формування бюджетів соціальних фондів. Нормативи коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, що спрямовуються на покриття витрат підприємств, установ й організацій соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування, які не покриваються виплатами населення, визначаються окремо.

Поняття “нормативи” перебуває в тісному зв'язку з поняттями “соціальні стандарти” і “соціальні гарантії”. Адже, відповідно до Закону України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”, державні соціальні стандарти – це встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми й нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій [1].

Наказом Міністерства праці та соціальної політики від 17 червня 2002 року затверджено Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів, у якому подано їх перелік у деяких сферах економіки, визначено центральні та місцеві органи влади, які є відповідальними за їх розробку, виконання, здійснення моніторингу їх застосування.

Об'єктами класифікації є державні соціальні стандарти й нормативи у сферах доходів населення, соціального обслуговування, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування та зв'язку, охорони здоров'я, забезпечення навчальними закладами, обслуговування закладами культури, фізичної культури та спорту, торгівлі й громадського харчування, соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей.

Що стосується соціального захисту молоді, то можна виокремити такі групи стандартів, норм і нормативів.

1. Державні соціальні стандарти у сфері доходів населення, що включають у себе розрахунок розмірів прожиткового мінімуму для членів усіх демографічних груп.

2. Державні соціальні нормативи у сфері соціального обслуговування, що містять:

- перелік житлово-комунальних, соціально-побутових, психологічних, соціально-педагогічних, медико-соціальних і соціально-реабілітаційних, соціально-економічних, юридичних та інформаційних послуг, які надають заклади соціального обслуговування;
- норми харчування, забезпечення непродовольчими товарами, норми видачі та

строки використання одягу, інвентарю, миючих і обробних засобів та інші, які визначаються для закладів системи соціального захисту;

- нормативи організації діяльності притулків для неповнолітніх: перелік соціальних послуг, нормативи харчування, матеріального забезпечення, оснащення інвентарем й обладнанням.

3. Державні соціальні стандарти та нормативи здійснення соціальної роботи з дітьми, молоддю й різними категоріями сімей, що включають у себе: нормативи проведення соціальної роботи з дітьми та молоддю, нормативи поточних і капітальних витрат на утримання центрів соціальних служб для молоді, перелік соціальних послуг, які вони надають.

4. Соціальні норми житла та нормативи користування житлово-комунальними послугами, щодо оплати яких держава встановлює субсидії малозабезпеченим громадянам.

5. Нормативи санаторно-курортного забезпечення за різними видами захворювань [2].

Проте ринок соціальних послуг не розвивається динамічно, оскільки громадські та приватні постачальники не зацікавлені в їх наданні, а діючі соціальні стандарти далекі від сучасних економічних реалій і застосовуються без урахування економічних можливостей держави.

Проблема розробки соціальних стандартів є однією з основних у проведенні ефективної політики соціального захисту. Крім того, у жодному законодавчому акті не визначено таких понять, як “стандарти у сфері надання соціальних послуг”, “стандарти якості надання соціальних послуг”, “управління якістю соціальних послуг” тощо [3, с.6].

Тим часом соціальні стандарти є визначальними для забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах, а також для визначення обсягу фінансових ресурсів, що спрямовуються на відповідні цілі.

Державні соціальні гарантії, стандарти й нормативи є базою для розрахунку витрат на соціальні цілі та формування на їх основі бюджетів усіх рівнів і соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розробки загальнодержавних і місцевих програм економічного й соціального розвитку.

Фінансові резерви – це грошові ресурси, які відкладаються державою, юридичними особами чи домогосподарствами для забезпечення непередбачених витрат і спеціальних потреб. Вони спрямовуються на забезпечення стабільного виконання бюджетів, фінансування витрат галузевого значення, надання тимчасової фінансової допомоги, здійснення витрат, потреба в яких виникає в процесі господарської діяльності, покриття збитків від нещасних випадків [4, с.821].

Фінансове резервування відбувається на всіх рівнях економічної системи. На рівні домогосподарств фінансовими резервами, по суті, виступають заощадження [5, с.214], тому їх слід розглядати як одне з джерел соціального захисту молоді. Під час складання Державного бюджету обов’язково має передбачатися резервний фонд (макрорівень), рішення про його створення в бюджеті АР Крим чи місцевому бюджеті приймає Верховна Рада АР Крим чи відповідна місцева рада. Його розмір становить до 1% обсягу витрат такого бюджету [6]. Для забезпечення фінансової стабільності Фондів загальнообов’язкового соціального страхування утворюється резерв страхових коштів у сумі, необхідній для фінансування всіх видів матеріального забезпечення в розрахунку не менш як на п’ять календарних днів [7].

До елементів фінансового механізму соціального захисту молоді належать також фінансові стимули, як-от: бюджетні кредити, податкові канікули, надання фінансової підтримки та допомоги, відстрочка податкових платежів, пільги в оподаткуванні або можливість надання податкового кредиту платникам податку на доходи фізичних осіб.

На практиці ліміти застосовуються при визначенні максимального розміру заробітної плати, з якої сплачується єдиний соціальний внесок. Він дорівнює сімнадцяти розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб [8], установленого законодавством на момент такого нарахування. Це, у свою чергу, обмежує розміри соціальних допомог, які виплачуються за рахунок такого внеску або за рахунок бюджетних коштів (для незастрахованих осіб).

У традиційному розумінні пільга – це передбачене законодавством повне або часткове звільнення певних категорій громадян від виконання обов'язку або надання додаткових прав, винагорода за якусь заслугу, дії, вчинок, що виокремлюють людину з-поміж інших.

Підставами для їх надання можуть бути: професійно-виробнича діяльність або настання соціального ризику, тобто обставини, унаслідок яких громадяни можуть тимчасово чи назавжди втратити засоби до існування і потребують з боку держави матеріальної підтримки або соціальних послуг. Але джерелом будь-яких державних пільг і виплат громадянам, урешті-решт, є економічна діяльність і кошти того ж населення, тому держава може забезпечувати лише основні соціальні гарантії, бо неможливо до нескінченності збільшувати тягар оподаткування.

Оскільки перелік соціальних ризиків для молодих громадян є значно ширшим у порівнянні з іншими категоріями населення, то, крім загальних пільг, якими користуються інші громадяни України, є спеціальні, передбачені суто для молодшої частини населення. До них можна віднести бюджетні та податкові кредити, пільги при одержанні першого робочого місця, надання фінансової підтримки й допомоги, пільги в оподаткуванні тощо. Деякі з них мають нормативний характер і рідко знаходять практичне застосування.

Серед пільг, які повинні надаватися молодим спеціалістам (випускникам вузів, які працюють за першим місцем роботи не більше трьох років), виокремлюють такі:

- при прийнятті на роботу молодих спеціалістів після закінчення вищих навчальних і професійних навчально-виховних закладів не встановлюється випробування;
- державою гарантується, на підставі посвідчення про направлення на роботу, працевлаштування за фахом на період не менше двох років молодим спеціалістам, які навчалися в державних навчальних закладах і потреба в яких раніше була заявлена підприємствами [9; 10];
- надання дотації роботодавцю на покриття витрат на заробітну плату за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття для забезпечення зайнятості прийнятих з дотацією осіб. Це передбачає працевлаштування молоді на період не менше двох років, інакше надана дотація має бути повернута роботодавцем у повному обсязі [11].

Питання необхідності застосування в Україні пільг є досить суперечливим. Це спричинено їхньою кількістю та надмірною кількістю одержувачів. А ступінь користування ними показує, що вони не виконують свого основного завдання – підтримки соціально незахищених категорій населення. Загалом своє право на ті чи інші пільги використовують тільки 43% населення, з них лише 30% громадян дійсно потребують цих пільг [12, с.6].

Наприклад, при сплаті податку на доходи фізичних осіб до складу податкового кредиту можуть бути включені такі види витрат:

1. Частина суми відсотків, сплачених за користування іпотечним житловим кредитом.
2. Суми коштів або вартість майна, передані у вигляді пожертвувань або благодійних внесків неприбутковим організаціям, зареєстрованим в Україні.
3. Витрати на навчання у вітчизняному навчальному закладі середньої професій-

ної або вищої форм навчання платника податків чи члена його сім'ї першого ступеня споріднення у розмірі, що дорівнює сумі місячного прожиткового мінімуму для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень.

4. Сума витрат на компенсацію вартості платних послуг з лікування платника податків або члена його сім'ї першого ступеня споріднення, у тому числі на придбання ліків, крім випадків, коли немає медичних показань до здійснення тих чи інших видів операцій.

5. Сума витрат на оплату допоміжних репродуктивних технологій, але не більше третини доходу у вигляді заробітної плати за звітний податковий рік.

6. Сума витрат з оплати вартості державних послуг, включаючи сплату державного мита при усиновленні дитини.

7. Сума коштів, сплачених платником податку у зв'язку з переобладнанням належного йому транспортного засобу з використанням у вигляді палива моторного сумішевого, біоетанолу, біодизеля, стиснутого або скрапленого газу, інших видів палива.

8. Суми витрат, понесених платником податків на сплату витрат на будівництво (придбання) доступного житла, у тому числі на погашення пільгового іпотечного житлового кредиту, наданого на такі цілі, і відсотків за ним [13].

Фінансові стимули на політику соціального захисту молоді впливають опосередковано, проте вони можуть бути дієвим важелем фінансового механізму.

Фінансові санкції при реалізації політики соціального захисту передбачають відповідальність за несвоєчасну чи неповну сплату податків і страхового внеску, порушення порядку їх нарахування та обчислення, подання недостовірної інформації, нецільове використання бюджетних коштів. До фінансових санкцій у цій сфері включено сплату пені, прострочених чи виплачених не в повному обсязі платежів, відміну наданих пільг, призупинення бюджетного фінансування тощо.

Фінансування соціальних витрат в Україні здійснюється не тільки за рахунок бюджетних надходжень, а й за рахунок накопичених страхових внесків (соціальні виплати з фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування), коштів юридичних осіб, домогосподарств. Для фінансування заходів політики соціального захисту паралельно можуть використовуватися декілька джерел. Причому залучення підприємствами, установами, організаціями соціально-культурного, житлово-комунального, побутового обслуговування, закладами охорони здоров'я та освіти коштів з додаткових джерел фінансування, не заборонених законом, не є підставою для зменшення бюджетного фінансування відповідно до нормативів.

На нашу думку, незалежно від джерел, фінансові інструменти можуть реалізовуватися у двох формах: матеріального забезпечення і соціальних послуг.

До соціальних послуг включають: соціальну профілактику, соціальне обслуговування, соціальний патронаж, соціальний супровід, соціальну ревізію, соціальну реабілітацію [14, с.4].

Під дією всіх елементів фінансового механізму й організаційного, нормативного, правового, інформаційного його забезпечення фінансові ресурси спрямовуються на соціальний захист молоді. Основним результатом його функціонування є формування людського капіталу, що включає в себе сукупність продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій молодого індивіда, які можуть бути використані в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці, доходів свого власника і, як результат, національного доходу.

Як наслідок, здійснюючи фінансове забезпечення соціального захисту молоді, держава отримує:

- фінансові ресурси, частина яких знову ж таки йде на фінансове забезпечення соціального захисту вже не тільки молодих громадян, а й інших категорій населення;
- інтелектуальні ресурси, що безпосередньо впливають на фінансове регулювання як підсистему фінансового механізму, а також на всі галузі економіки й підвищують конкурентоспроможність держави на світовому рівні;
- трудові ресурси – сприяють розширенню джерел фінансового забезпечення соціального захисту молоді, закладаються в основу механізму соціального самозахисту молоді.

Усі ці процеси схематично відображені на рис. 1.

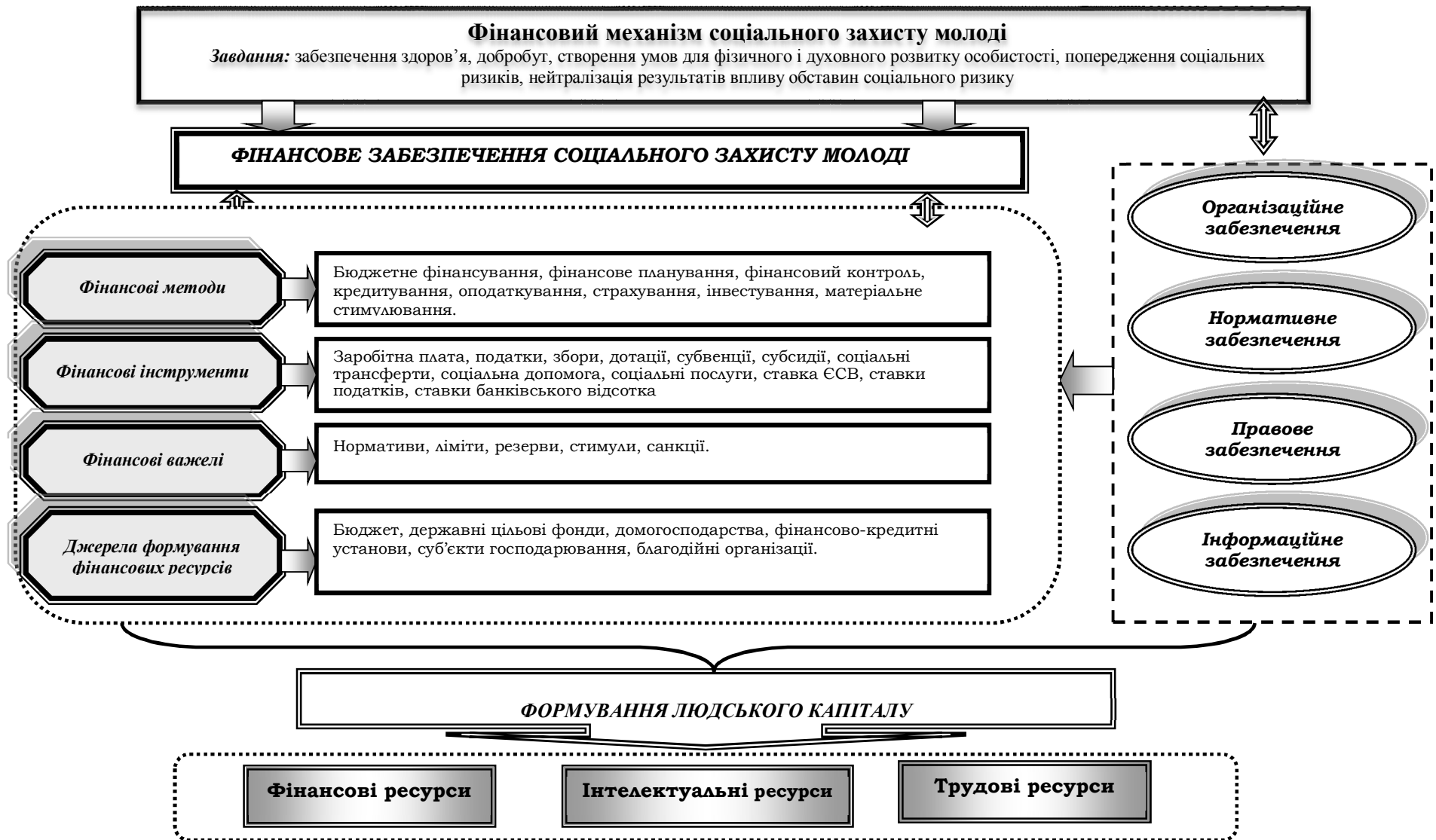

Рис. 1. Фінансовий механізм соціального захисту молоді

Примітка. Складено автором.

Висновки. Вважаємо, що в будь-якому суспільстві молодь є основною соціальною групою, яка формує людський капітал. Цей капітал загалом можна розглядати як економічну категорію, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих унаслідок інвестування продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають в їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці й завдяки цьому впливають на зростання доходів свого власника та національного доходу.

Якщо розглядати процес формування людського капіталу з погляду одного індивіда, то він є безперервним і відбувається протягом усього життя. Проте найбільш інтенсивним є його формування в період молодості. Це передбачає певний зв'язок між рівнем одержаної освіти, охорони здоров'я, виробничим досвідом, кваліфікацією, заробітною платою і продуктивністю праці, професіоналізмом, рівнем освіченості населення тощо.

Вважаємо, що першочергову увагу при здійсненні соціального захисту молоді слід приділяти ефективній соціальній профілактиці, яка допоможе запобігти виникненню негативних явищ у житті молодих людей і в перспективі скоротити видатки бюджету та цільових фондів на інші форми соціального захисту. Вона реалізується завдяки економічним, політичним, правовим, медичним, психолого-педагогічним заходам, спрямованим на попередження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі, і ґрунтується на своєчасному виявленні негативних факторів, що зумовлюють відхилення в психологічному та соціальному розвитку молоді, у її поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля.

Зважаючи на зазначене вище, завданням фінансового механізму соціального захисту молоді повинно стати забезпечення здоров'я, добробуту, фізичного й духовного розвитку особистості, нейтралізація результатів впливу соціальних ризиків на фінансове становище молодих громадян, попередження їх настання в нормальних умовах життєдіяльності цих громадян.

1. Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” № 2017-14 від 05.10.2000 р. у ред. від 07.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів, затверджений Наказом Міністерства праці і соціальної політики України № 293 від 17.06.2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua>.
3. Журавська В. Проблеми формування єдиної системи надання соціальних послуг / В. Журавська // Праця і зарплата. – 2009. – № 39 (667). – С. 6–7.
4. Економічна енциклопедія : у 3 т. / [редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.)]. – К. : Вид. центр “Академія”, 2002. – Т. 3. – 952 с.
5. Михайловська І. М. Організаційні підходи до фінансування соціального захисту населення / І. М. Михайловська, П. П. Антонюк // Збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України. – 2010. – № 1. – С. 212–217.
6. Бюджетний кодекс України № 2456-17 в ред. від 07.08.2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
7. Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування та витрати, зумовлені похованням” № 2240-14 від 18.01.2001 р. у ред. від 07.11.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
8. Закон України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування” № 2464-IV в ред. від 12.06.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
9. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку надання робочих місць для проходження учнями, слухачами професійно-технічних навчальних закладів виробничого навчання та виробничої практики” від 07.06.1999 р. № 992 в ред. від 06.09.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
10. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку працевлаштування випускників професійно-технічних навчальних закладів, підготовка яких проводилася за державним замовленням” від 27.08.2010 р. № 784 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

11. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України № 82 від 25.02.2008 р. “Про затвердження Порядку та строків надання дотації роботодавцю для забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем” у ред. від 10.08.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0226-08>.
12. Україна. Подолання бідності [Електронний ресурс] : United Nations Development Programme. – Режим доступу : <http://www.undp.org.ua>.
13. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-IV в ред. від 15.08.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
14. Інформаційний та аналітичний звіт щодо діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у 2005 році / [за заг. ред. С. В. Толстоухової]. – К. : Держсоцслужба, 2006. – 52 с.

References

1. Ukraine. The Verkhovna Rada. *On state social standards and state social guarantees 2017-14*, 5. Oct. 2000. *Law of Ukraine*. Web. 07 Apr. 2012.
2. The Ministry of Labour and Social Policy of Ukraine. *State classifier of social standards and regulations 293*, 17.06.2002. Web.
3. Zhuravska, V. “The Issues of creating an integrated system of social services”. *Job and salary* 39 (667) (2009): 6–7. Print.
4. Mocherny, S.V. “Financial Reserves”. *Economica encyclopedia*. 3. Kyiv, 2002. Print.
5. Mikhailovska, I. M., and P. P. Antonyuk. “Organizational approaches to the financing of social protection of the population”. *Collection of scientific works of the National University of State tax service of Ukraine* 1 (2010): 212–217. Print.
6. The Verkhovna Rada. Ukraine. Budget code of Ukraine 2456-17, 08.07.2010 *Law of Ukraine*. Web. 07 August 2011.
7. The Verkhovna Rada, Ukraine. On obligatory state social insurance and expenses arising from the funeral 2240-14, 18.01.2001. *Law of Ukraine*. Web. 07 Nov. 2012.
8. The Verkhovna Rada. Ukraine. On the collection and accounting of the single fee for obligatory state social insurance 2464-IV, 08.07.2010. *Law of Ukraine*. Web. 12 June 2012.
9. Cabinet of Ministers. Ukraine. On approval of provision of workplaces for passing students, students of vocational educational institutions and industrial training 992, 07.06.1999. Resolution. Web. 06 Sept. 2010.
10. Cabinet of Ministers. Ukraine. On approval of the Procedure of employment of graduates of vocational schools, the preparation of which was carried out under the state order” Resolution. 784, 27.08.2010. Web.
11. The Ministry of labour and social policy. Ukraine. On approving the Procedure and terms for granting subsidies to employers to ensure youth who received a higher or vocational education, the first job Order 82, 25.02.2008. Web. 10 Aug. 2012
12. The United Nations. “Ukraine. Overcoming poverty”. Development Programme. Web.
13. Ukraine. The Verkhovna Rada. *Tax code of Ukraine 2755-IV*, 02.12.2010. *Law of Ukraine*. Web. 15 Aug. 2012.
14. Ukraine. State Social Service. *Information and analytical report on the activity of centers of social services for family, children and youth in 2005*. Ed. S.V. Tolstouchova. Kyiv, 2006. Print.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 332.025

ББК 65.732

Сус Т.Й.

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ФІНАНСУВАННЯ ПРОГРАМ ЕКОЛОГІЧНОГО СІЛЬГОСПВИРОБНИЦТВА НА ПРИКАРПАТТІ

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра фінансів,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 82,
тел.: 0342596176,
e-mail: sus.taras@rambler.ru

Анотація. Розглянуто пріоритетні напрями розвитку аграрної сфери Прикарпаття, які базуються на стратегії екологічного сільгоспвиробництва. Проаналізовано сучасні тенденції розвитку аграрної сфери як результат взаємодії трьох чинників: функціонування ринкового механізму в сільському господарстві, екологізація сільгоспвиробництва та державне регулювання галузі. Доведено необхідність першочергових заходів щодо фінансування програми вапнування кислих ґрунтів і надання пріоритетів у фінансуванні земель які перебувають у перехідному періоді до екологічного сільгоспвиробництва.

Запропоновано здійснити розробку та пошук фінансових ресурсів для реалізації програми з екологізації сільгоспвиробництва в регіоні, виходячи з високого туристично-рекреаційного потенціалу регіону.

Ключові слова: екологічне сільгоспвиробництво, фінансова підтримка, біологічні препарати, сталий розвиток, екологічний фонд, кислі ґрунти.

Annotation. The priorities in development of the agrarian sector of Precarpathian region, which are based on the strategy of ecological agricultural production are considered. The modern trends of development of the agrarian sector as the result of the interaction of three factors: the functioning of the market mechanism in agriculture, and the greening of agricultural production and the state regulation of the sector are analyzed. The necessity of urgent measures concerning the financing of the program liming of acidic soils, and the provision of priorities in financing land transition to ecological agricultural production is proved.

It is proposed to contribute to the development and the searching for financial resources for the implementation of sustainable agricultural production in the region due to the high tourist potential of the region.

Keywords: ecological agricultural production, financial support, biological preparations, sustainable development, environmental Fund, sour soil.

Вступ. Аналіз стану агропромислового комплексу регіону показує, що за останні роки в Україні актуалізувалася низка проблем, які стримують подальший розвиток аграрного виробництва й ускладнюють соціально-економічну й екологічну ситуацію в сільській місцевості.

З одного боку, аграрний сектор регіону має потужний потенціал, що за відповідних умов дозволило б уже у 2020 році забезпечити виробництво продукції на рівні самозабезпеченості з основних продуктів харчування. У той самий час незавершеність аграрної реформи, відсутність послідовної державної політики стримують надходження інвестицій у сільське господарство. Постає об'єктивна необхідність трансферу інновацій у сфері екологічного сільгоспвиробництва та розробки науково-методичних засад інноваційного провайдингу в цій сфері. Реформування аграрної сфери поки що не виправдало сподівань, практично не дало позитивних економічних результатів й не вирішило основного завдання – забезпечення раціонального еколого-безпечного й ефективного сільгоспвиробництва.

Фінансова криза та зростання дефіциту державного бюджету не дозволяють здійснювати фінансування аграрної сфери відповідно до її потреб. Сусідство з країнами Європейського Союзу та суттєва фінансова підтримка аграрного сектору країн членів ЄС у рамках спільної аграрної політики зумовлюють пошук ефективних механізмів підтримки українських сільгоспвиробників для забезпечення їх конкурентоспроможності на європейському та світовому ринках. Розвиток екологічного сільгоспвиробництва та його законодавче забезпечення, шляхом прийняття Закону України “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини” вимагає подальших кроків, зокрема, розробки цілісного механізму фінансового забезпечення цієї сфери та надання їй пріоритетного розвитку. Важливим завданням у зазначеній ситуації є диверсифікація джерел фінансування пріоритетних програм розвитку екологічного сільгоспвиробництва в регіоні, виходячи з його специфіки та попиту на екологічно чисту продукцію.

Постановка завдання. Світова фінансова криза, економічний спад і дефіцит державного бюджету не дозволяють забезпечити оптимальне фінансування програм розвитку аграрної сфери. Відтік іноземних інвестицій з України не зменшив зацікавленості інвесторів вкладати кошти в сільське господарство, у т. ч. і в екологічне сільгоспвиробництво.

Великий внесок у розробку теоретико-методологічних основ формування фінансової політики в аграрній сфері зробили С.Балюк, О.Бородіна, С.Даниленко, М.Дем’яненко, М.Кропивко, М.Малік, Т.Осташко, П.Саблук, А.Третяк, О.Шубравська.

С.А.Балюк, А.В.Кучер зазначають, що “...вирішення складних соціально-економічних завдань, пов’язаних із розбудовою аграрного сектору України, значною мірою залежить від ефективності відтворювальних процесів в аграрних підприємствах” [1, с.59].

С.А.Даниленко, Л.М.Сатир обґрунтовують розвиток моделей фінансових відносин сільськогосподарських підприємств на основі лізингу племінної худоби. Вони зазначають, що, урахувавши низькі можливості держави щодо фінансування операцій з фінансового лізингу придбання племінних нетелей доцільно стимулювати як одну з форм реалізації продукції та кредитування [2].

Недостатній рівень наукової розробленості питань фінансової політики забезпечення розвитку екологічного сільгоспвиробництва та її ціннісна орієнтація за умов сучасних фінансових процесів зумовлюють необхідність дослідження та пошуку джерел фінансування регіональних програм розвитку екологічного сільгоспвиробництва.

Мета статті – розглянути особливості та джерела фінансування регіональних програм екологічного сільгоспвиробництва та формування і реалізацію державної політики сталого агроекологічного розвитку сільських територій.

Результати. Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року [3] визначено такі шляхи розвитку державної підтримки аграрного сектору:

1) запровадження механізму надання сільськогосподарським виробникам державної підтримки, спрямованої на забезпечення здійснення посівів сільськогосподарських культур насінням сортів і гібридів високих репродукцій, дотримання вимог сучасних технологій;

2) стимулювання ведення органічного сільського господарства;

3) унормування розвитку органічного землеробства, створення системи його сертифікації;

4) розширення застосування ґрунтозахисних технологій обробітку ґрунту;

5) здійснення державного контролю за проведенням заходів з охорони та відтворення родючості ґрунтів;

6) зупинення зменшення поголів’я великої рогатої худоби шляхом удосконалення механізму надання бюджетних дотацій;

7) удосконалення системи лізингу сільськогосподарської техніки й обладнання, розширення обсягів підтримки державних лізингових компаній, активізація лізингової діяльності інших фінансових установ і машинобудівних підприємств.

Зростання аграрного сектору економіки необхідно розглядати як результат взаємодії трьох чинників: функціонування ринкового механізму в сільському господарстві, екологізація сільгоспвиробництва та державне регулювання галузі. Практика свідчить, що на сьогоднішньому етапі розвитку ринкових відносин співвідношення ефективності й екологічності закономірно змінюється в бік останньої. Досягнення найвищих рівнів ефективності сільського господарства залежить від оптимальності впливу сільгоспвиробництва на навколишнє природне середовище та надання пріоритетного державного фінансування програмам з реалізації стратегії сталого агроекологічного розвитку, у першу чергу, розвитку екологічного сільгоспвиробництва.

Утілення в життя зазначеної стратегії дозволить відродити село, перетворити АПК у провідний сектор економіки регіону, підвищити добробут сільського й міського населення, його зайнятість у сфері виробництва, забезпечити зростання добробуту всіх мешканців регіону, істотно покращити соціально-економічну й екологічну ситуації в регіоні та наситити ринок екологічно чистими продуктами харчування.

Основними завданнями розвитку екологічного сільгоспвиробництва в регіоні повинні бути:

- 1) здійснення взаємоузгодженої державної та регіональної політики у сфері екологічного сільгоспвиробництва;
- 2) створення умов для розроблення та фінансування програм екологічного сільгоспвиробництва на рівні районів і населених пунктів;
- 3) забезпечення прозорості прийняття розпоряджень обласної державної адміністрації, рішень обласної ради щодо розвитку екологічного сільгоспвиробництва в регіоні й можливостей для громадського контролю стосовно цільового використання коштів;
- 4) докорінне поліпшення добробуту населення регіону, стабілізація та забезпечення подальшого зростання рівня споживання екологічно чистої продукції;
- 5) створення нових робочих місць, поліпшення зайнятості сільського населення та підвищення його доходів шляхом розвитку екологічного сільгоспвиробництва, переробних підприємств, сфери послуг;
- 6) забезпечення дієвості громадських організацій щодо захисту інтересів споживачів і виробників екологічно чистої продукції;
- 7) розвиток дорадчої служби та фінансування прикладних наукових досліджень у сфері екологічного сільгоспвиробництва;
- 8) становлення обслуговуючих кооперативів, які спеціалізуються на вирощуванні, переробці та реалізації екологічно чистих продуктів.

Сучасний розвиток сільгоспвиробництва характеризується протиріччям між необхідністю нарощування виробництва й інтенсивним розвитком ґрунтово-деградаційних процесів, які не дозволяють забезпечити просте відтворення родючості ґрунту, зокрема, збалансованого вмісту гумусу.

При цьому 79% прибутку в сільському господарстві одержують за рахунок природної родючості й лише 21% є результатом запровадження технологій [4].

Першим кроком до екологізації сільгоспвиробництва є фінансування в повному обсязі програми вапнування кислих ґрунтів. Ґрунтова кислотність – причина порушення фізіологічних процесів засвоєння азоту, фосфору, калію та інших поживних речовин рослинами, зниження зимостійкості сільськогосподарських культур. Кислі ґрунти, крім несприятливих агрохімічних властивостей, відзначаються ще й незадовільними фізичними параметрами родючості, у результаті чого знижується біологічна діяльність, зменшується врожайність культур, відбувається погіршення агроекологічних умов вирощування рослин.

На Івано-Франківщині реалізується програма поліпшення родючості сільськогосподарських угідь на 2011–2015 роки шляхом проведення вапнування кислих ґрунтів. Ця програма повинна поширюватись і на екологічне сільгоспвиробництво.

Вапнування в екологічному землеробстві сприятиме:

- 1) накопиченню атмосферного азоту азотофіксуючими та бульбочковими бактеріями;
- 2) зниженню захворюваності рослин грибковими хворобами;
- 3) зниженню забур'яненості полів у результаті їх пригнічення;
- 4) покращенню структури ґрунту та процесів ґрунтоутворення.

Найважливішою метою програми поліпшення родючості сільськогосподарських угідь є вапнування кислих ґрунтів, відтворення і постійне підтримання родючості земель та підвищення їх продуктивності. Основна умова виконання програми – забезпечення стабільних урожаїв, підвищення продуктивності рослинництва при мінімальних затратах трудових ресурсів і коштів.

Згідно з результатами агрохімічної паспортизації, першочерговому вапнуванню в області підлягає 98,9 тис. га (табл. 1). При середній вартості робіт з вапнування одного гектара 1 145 гривень потреба коштів для проведення робіт з вапнування тільки на сильнокислих ґрунтах становитиме 49 млн грн, а для проведення всього комплексу робіт – 113,2 млн грн.

Виходячи з обмеженості фінансових ресурсів на розкислення ґрунтів, пропонуємо направляти виділені кошти на вапнування сільгоспугідь господарств, які перебувають у перехідному періоді до екологічного землеробства, і закладати в бюджет суму, необхідну для виконання робіт у повному обсязі. Тривалість цього періоду (2–3 роки) дозволяє закладати потрібні кошти в обласному та районному бюджетах у цих часових межах.

Для конверсійного (традиційного) сільгоспвиробництва проводити часткову компенсацію витрат на вапнування, розмір якої залежить від тривалості дії договору оренди та розрахунку окупності витрат за рахунок підвищення врожайності сільгоспкультур, виходячи з конкретних ґрунтово-кліматичних умов і сівозміни.

Дослідженнями встановлено, що внесення 5 т вапна (у перерахунку на CaCO_3) на 1 га сівозміної площі на дерново-підзолистих ґрунтах підвищує врожай озимої пшениці на 3,0–5,4 ц/га; зерна кукурудзи – 5,5–10,9; гороху – 3,7–10,0; цукрових буряків – 22,5–35,0 ц/га [5, с.4].

У результаті відсутності бюджетних коштів, фінансування програми вапнування кислих ґрунтів здійснювалося на рівні 127 тис. грн у 2013 році й у 2014 році передбачена аналогічна сума при запланованому щорічному фінансуванні 3,2 млн грн. Це дозволить провести вапнування на площі 110 га, що у 25 разів менше від запланованих програмою. Виходом з даної ситуації є використання коштів з екологічного фонду та створення спеціального регіонального фонду сприяння екологізації сільгоспвиробництва, кошти в який будуть надходити як фіксована частина плати за землю, штрафи, накладені сільгоспінспекцією за зниження родючості ґрунту, та інші порушення у сфері землекористування, невиконання вимог стосовно використання хімічних засобів захисту рослин.

Широке застосування в екологічному землеробстві біологічних препаратів азотофіксаторів, фосфоромобілізаторів, біофунгіцидів забезпечує зменшення енергозатрат, економію матеріальних ресурсів, забруднення довкілля хімічними препаратами та продуктами їх деградації. Одним із шляхів відновлення ґрунтової мікрофлори є інокуляція насіння комплексом біопрепаратів. Велике значення для азотного живлення злакових культур має використання при їх вирощуванні асоціативних азотофіксаторів, які забезпечують рослини доступним біологічним азотом від 30 до 50%. Необхідно більш широко впроваджувати в аграрній сфері використання біологічних засобів захисту рослин від шкідників і хвороб.

Агрохімічна характеристика обстежених земель Івано-Франківської області за реакцією ґрунтового розчину

№ п/п	Район	Обстежена площа, тис. га	Площі ґрунтів за реакцією ґрунтового розчину, тис. га					Усього підлягає вапнуванню, тис. га		
			Дуже сильнокислі та сильнокислі	Середньокислі	Слабокислі	Близькі до нейтральних	Нейтральні	до 5,0	до 5,5	до 6,0
			< 4,6	4,6–5,0	5,1–5,5	5,6–6,0	6,1–7,0			
1.	Богородчанський	11,7	3,1	5,4	1,8	1,1	0,3	8,5	10,3	11,4
2.	Верховинський	15,1	10,8	3,4	0,8	0,1	-	14,2	15,0	15,1
3.	Галицький	31,7	0,4	4,2	8,0	8,6	10,5	4,6	12,6	21,2
4.	Городенківський	44,3	0,2	1,3	8,6	13,1	21,1	1,5	10,1	23,2
5.	Долинський	9,6	5,1	2,0	1,0	0,8	0,7	7,1	8,1	8,9
6.	Калуський	16,1	3,9	4,3	3,2	1,9	2,8	8,2	11,4	13,3
7.	Коломийський	36,6	5,2	8,6	11,1	6,1	5,6	13,8	24,9	31,0
8.	Косівський	8,8	3,5	2,1	0,9	1,6	0,7	5,6	6,5	8,1
9.	Надвірнянський	13,4	2,7	4,8	3,2	1,5	1,2	7,5	10,7	12,2
10.	Рогатинський	38,4	1,2	4,7	7,3	9,6	15,6	5,9	13,2	22,8
11.	Рожнятівський	9,3	4,5	2,2	1,0	0,9	0,7	6,7	7,7	8,6
12.	Снятинський	30,4	0,4	3,3	9,2	8,7	8,8	3,7	12,9	21,6
13.	Тисменицький	12,6	0,9	4,6	4,3	1,5	1,3	5,5	9,8	11,3
14.	Тлумацький	31,0	0,9	5,2	6,3	7,1	11,5	6,1	12,4	19,5
Усього по області		309,0	42,8	56,1	66,7	62,6	80,8	98,9	165,6	228,2

Джерело [5].

З метою зацікавлення сільгосп підприємств застосовувати в рослинництві біологічні препарати, урахувавши їх низький платоспроможний фінансовий стан, пропонуємо здійснювати часткову компенсацію витрат, пов'язаних із відновленням ґрунтів шляхом застосування біопрепаратів з використанням біологічних фунгіцидів та інсектицидів. Для цього розробити й передбачити джерела фінансування та реалізації регіональної програми “Екологізація землеробства в Прикарпатському регіоні”.

Право на часткову компенсацію за придбані біопрепарати мають сільгосп підприємства області всіх форм власності та господарювання за умови, що на кожен закуплену партію біопрепаратів є наявний сертифікат, а також акти виконаних робіт з інокуляції насіння біопрепаратами.

Для отримання сум часткової компенсації сільгосп підприємства подають районним управлінням завірені в установленому порядку копії товарно-транспортних накладних на придбані біопрепарати, акти про інокуляцію насіння біопрепаратами, сертифікати, платіжні доручення, завірені установою банку.

Управління агропромислового розвитку райдержадміністрації на підставі підтверджувальних документів складають реєстр понесених витрат за придбання і використання біопрепаратів і надають його в Департамент агропромислового розвитку облдержадміністрації для виділення субвенцій, згідно з коштами, виділеними на реалізацію програми. Пріоритетне фінансування та вищі ставки відшкодування витрат повинні одержувати сільгоспвиробники, які отримали статус спеціальної сировинної зони, а також господарства, які перебувають у перехідному періоді набуття статусу екологічних.

Висновки. В умовах фінансової нестійкості, економічних протиріч і необхідності реалізації стратегії сталого розвитку виникає об'єктивна потреба консолідації фінансових ресурсів як на державному, так і на регіональному рівні для підтримки сталого агроекологічного розвитку. Першочерговими кроками в період дефіциту фінансових ресурсів є пошук джерел і фінансування пріоритетних програм регіонального розвитку екологічного сільгоспвиробництва як найбільш сприятливого для регіону з великим рекреаційним потенціалом. Земля, як природний ресурс, постійно зазнає природного й антропогенного впливу, що й спричиняє деградацію ґрунтів і призводить до зниження продуктивності угідь, забруднення навколишнього середовища. У процесі здійснення земельної реформи відбуваються відчутні зміни фізико-хімічного стану ґрунтів області й, насамперед, перерозподіл площ сільськогосподарських угідь за ступенем кислотності, у зв'язку зі значним зменшенням обсягів вапнування кислих ґрунтів.

Злободенною і першочерговою залишається проблема екологізації землеробства шляхом заміщення хімічних засобів захисту рослин біологічними. Широке застосування в екологічному землеробстві біологічних препаратів азотофіксаторів, фосфоромобілізаторів, біофунгіцидів потребує проведення роз'яснювальної роботи та фінансової підтримки. Реалізація стратегії сталого агроекологічного розвитку дозволить забезпечити екологічну, економічну та соціальну ефективність сільськогосподарського виробництва регіону з потужним туристично-рекреаційним потенціалом.

1. Відтворення родючості ґрунтів: актуальні напрями економічного дослідження / [С. Балюк, А. Кучер, О. Анісімова, Л. Кучер] // Вісник аграрної науки. – 2013. – № 10. – С. 59–63.
2. Даниленко А. С. Роль агролізингу в забезпеченні відтворення ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств / А. Даниленко, Л. Сатир // Вісник аграрної науки. – 2013. – № 2. – С. 62–66.
3. Державна цільова програма розвитку українського села до 2015 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158 // Економіка АПК. – 2007. – № 11. – С. 3–50.
4. Зось-Кіор М. В. Теоретичні аспекти удосконалення земельних відносин у сучасних умовах господарювання / М. Зось-Кіор // Економіка АПК. – 2013. – № 3. – С. 88–93.
5. Програма поліпшення родючості сільськогосподарських угідь Івано-Франківської області на 2011–2015 роки.

6. Комплексна програма перспективи агропромислового комплексу та розвитку сільських територій Івано-Франківської області у 2005–2010 роках та на період до 2015 року.

References

1. Baluk, S. et al. "Restoration of soil fertility : current trends of economic research" *Bulletin of Agricultural Science* 10(2013): 59–63. Print.
2. Danilenko, A., and L. Satyr. "The role of agro leasing in ensuring the reproduction of the resource potential of the farm" *Bulletin of Agricultural Science* 2(2013): 62–66. Print.
3. "State program of development of the Ukrainian village in 2015 , approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of 19.09.2007, № 1158". *Economy AIC* 11(2007): 3–50. Print.
4. Zos'–Kior, M.V. "Theoretical aspects of the improvement of land relations in the contemporary economy" *Economy AIC* 3(2013): 88–93. Print.
5. Program to improve the fertility of agricultural lands of Ivano-Frankivsk region for 2011–2015.
6. Integrated Programme prospects of agriculture and rural development in Ivano-Frankivsk region in 2005–2010 and until 2015.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника";

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника".

УДК 338.439.02

ББК 65.32

Король В.С.

ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО ПІДКОМПЛЕКСУ КРАЇНИ ЯК ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника",
Міністерство освіти і науки України,
кафедра менеджменту і маркетингу,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 82,
тел.: 596144,
e-mail: king_stat@mail.ru

Анотація. У статті запропоновано стратегічні напрями розвитку агропродовольчого підкомплексу, розглянуті основні аспекти проблеми продовольчої безпеки України на сучасному етапі розвитку та зв'язок з державною аграрною політикою, визначені стратегічні орієнтири забезпечення населення продовольством, джерела отримання продовольства, необхідні ресурси й механізми їхнього використання з найвищою економічною та соціальною ефективністю.

Ключові слова: продовольча безпека, стратегічні пріоритети розвитку агропродовольчого підкомплексу, державна політика.

Annotation. The paper proposes strategic directions of the agri-food sub, the basic aspects of food security of Ukraine at the present stage of development and the relationship with the state's agricultural policy, defined strategic goals of providing the population with food, sources of food, the necessary resources and mechanisms for use with the greatest economic and social efficiency.

Keywords: food security, the strategic priorities of the agri-food sub, public policy.

Вступ. Найважливішим завданням стратегічного розвитку національного АПК є стабілізація продовольчого ринку. Проте його не можна вирішити без реалізації комплексної системи заходів у сфері покращення якості й забезпечення безпеки продовольства.

Головна складова безпеки людини – це впевненість у відсутності страху та потреб, продовольчу безпеку можна пояснити як соціально-економічний та екологічний стан у державі, при якому всі її громадяни стабільно й гарантовано забезпечені продовольством у необхідній кількості, асортименті та відповідної якості.

На актуальність проблеми продовольчої безпеки України в системі стратегічного управління вказують численні явища: обвальне падіння купівельної спроможності населення, згортання виробництва сільськогосподарської продукції, істотне зростання імпорту продовольчих товарів. Необхідно зауважити, що багато теоретичних питань є ще досі не розв'язаними й залишаються дискусійними. Безумовно, без належного розвитку людського потенціалу, забезпечення населення достатньою кількістю продовольства високої якості, зростання ВВП на душу населення орієнтація держави на міжнародні стандарти рівня та якості життя неможлива. Сьогодні вітчизняне виробництво здатне задовольнити внутрішні потреби громадян у продовольстві приблизно на 50 % [1, с.110]. Ми погоджуємося з думкою експертів, що для того щоб задовольнити потреби населення, як вимагає продовольча безпека країни, імпорт харчової продукції має становити не більше 18–35%.

Постановка завдання. Гарантування продовольчої безпеки як одного з основних пріоритетів стратегічного розвитку національної економіки України в політичному полі посідає визначальне місце та є однією з причин поглиблених наукових досліджень, визначаючи їх актуальність. На це вказує численний науковий доробок з питань формування продовольчої безпеки держави її теоретичних і методологічних основ, обґрунтування продовольчої парадигми. Серед досліджень окремі аспекти висвітлено в роботах Ю.Д.Білика, О.І.Гойчук, З.І.Ільїної, М.В.Калінчика, С.М.Кваші, А.С.Лисецького, І.І.Лукінова, Л.В.Молдован, В.М.Олійника, Б.Й.Пасхавера, П.Т.Саблука, Н.В.Сеперович, В.О.Точиліна, В.М.Трегобчука, М.Й.Хорунжого, О.М.Шпичака, В.В.Юрчишина та інших учених-економістів. Необхідність посиленої уваги до національної продовольчої безпеки зумовлена тим, що, по-перше, існує постійна потреба забезпечення кількісного обсягу виробництва й споживання продовольства, по-друге, є потреба збалансування попиту й пропозиції шляхом проведення політики державного регулювання кон'юнктури й, по-третє, продовольча безпека як складова частина економічної та національної безпеки впливає на добробут нації, досягнення стратегії розвитку економіки, у тому числі й продовольчої незалежності. Така увага продиктована й основоположним значенням продовольчої безпеки як детермінанти, навколо якої будуються аграрна політика держави, її характер, напрями та пріоритети, окреслюються стратегічні цілі, засоби й інструменти, що особливо важливо в умовах глобалізації економіки й інтеграційних процесів. На жаль, сучасні фундаментальні дослідження та методологія організаційного забезпечення і функціонування продовольчої безпеки на практиці не завжди матеріалізуються в рішення державного управління в процесі державотворення і майже не втілюються учасниками ринкових відносин. Можливо, саме тому сьогодні й досі відсутнє єдине трактування продовольчої безпеки в нормативно-правовому полі, а тому при проведенні аграрної політики та прийнятті управлінських рішень і дотепер закладаються різні суперечливі трактування її суті, опираючись на різні вітчизняні та зарубіжні джерела. Багатогранні, а інколи й суперечливі погляди на суть продовольчої безпеки притримуються єдиної лінії, за якої основою продовольчої безпеки країни слід вважати стабілізацію ситуації в агропромисловому комплексі, відродження сільськогосподарського виробництва та соціальних умов життя на селі [2, с.124]. Серед більшості тверджень продовольча безпека зводиться до її звуженого розуміння, характеризуючи її певну сторону: споживання, виробництво або імпорт, і не розглядається як полісистемне та багатогранне явище.

Результати. Базою стратегічної моделі національної продовольчої безпеки є фундаментальні основи – продовольча доктрина, тобто “всебічно обґрунтована сучасна

філософія продовольчого забезпечення” [3, с.261], яка “проголошує принципово нові завдання, що покладаються на агропродовольчий комплекс... а також напрями реформ для безумовного виконання цих завдань” [4]. Доктрина закладається наукою, матеріалізується в стратегію розвитку агропродовольчого підкомплексу, підкріплюється державним управлінням, реалізується суб’єктами економічних відносин й оцінюється споживачами через продовольчий добробут нації, розширене відтворення населення та його продуктивне життя, впливаючи при цьому на перебіг суспільно-економічних процесів і забезпечуючи досягнення стратегічної мети держави, у тому числі й продовольчої безпеки, суть якої полягає в гарантуванні державою продовольчого забезпечення населення за умов фізичної й економічної доступності на рівні, що забезпечує здоров’я особи, репродуктивний розвиток нації та покращення її суспільно-економічного становища. Досягнення мети продовольчої безпеки можливе за умов слідування її стратегічному курсу, ураховуючи при цьому вплив чинників і попереджаючи їх негативні прояви (надзвичайні ситуації, кризи). Визначальна роль у регулюванні та корегуванні процесів, що мають прямий та опосередкований вплив на рівень продовольчої безпеки, належить державі, де аграрна політика, продовольча безпека й продовольча проблема виступають взаємопов’язаними та діалектично залежними поняттями [3, с.41]. Саме продовольча проблема зумовлює об’єктивну необхідність постійного визначення головних напрямів нової чи корегування чинної аграрної політики задля уникнення суспільної кризи. Тому основоположним у моделі є вплив держави на стратегічний розвиток економіки агропромислового виробництва, який, на нашу думку, повинен здійснюватися через захист і підтримку виробників, регулювання ринку, стимулювання національного споживання.

Слід наголосити, що, на думку багатьох учених, низькі темпи розвитку сільського господарства України зумовлені не відсутністю програм і стратегій розвитку галузі, а надмірною політизацією процесу реформування. Прийняті проекти, плани, укази й постанови мали явну політичну спрямованість, лобіювали інтереси певних бізнес-груп і були економічно необґрунтованими. Проведений аналіз дозволив виділити такі основні помилки минулих програм розвитку національного сільськогосподарського виробництва.

Дискусія про необхідність розширення орендних відносин ведеться в багатьох розвинених країнах світу: США, Франції, Німеччині. Головний аргумент “за” приватну земельну власність (і, відповідно, проти оренди) полягає в тому, що орендні господарства недовговічні, нестійкі, не зацікавлені в підтримці та збереженні ґрунтової родючості, проведенні природоохоронних заходів, зазначені проблеми дійсно мають місце в Україні, проте є наслідком не самої оренди, а недосконалості законів про паювання й оренду земель, а також слабого контролю земельних органів.

На нашу думку, сільськогосподарське виробництво має базуватися на відновленій загальнонародній власності на землю, причому користування землею повинно бути платним на умовах довгострокової цільової оренди на термін 15–25 років. На нинішньому етапі земельної реформи є можливості повернути значну частину сільськогосподарських земель у державну власність. Мова не йде про націоналізацію.

В умовах багатоукладного сільського господарства повинні зберігатися різні форми власності, володіння і користування землею. Необхідно, у першу чергу, викупити земельні угіддя, які не використовуються ефективно в сільському господарстві, унаслідок необґрунтованих причин.

Згідно з даними перепису, 30% великих і середніх організацій аграрного спрямування та 48% фермерів не займаються постійно сільськогосподарською діяльністю, а більша частина земель у них не обробляється.

Стратегії розвитку сільського господарства останніх 15-ти років були спрямовані не на модернізацію великих, високомеханізованих колективних підприємств, а на про-

цедуру розукрупнення аграрного виробництва, створення дрібних фермерських господарств (з площею земельних угідь до 50 га). Ці нові фермерські господарства є низько-ефективними, оскільки в них відсутній відповідний кадровий потенціал, здатний до праці в ринковому мінливому середовищі, а технічна база, постачальницько-збутова й обслуговуюча інфраструктури цих нових господарств не відповідають умовам прибуткового господарювання. Помилковою була й сама ідея паювання землі, особливо виділення паїв у натурі, що призвело до поділу великих полів на дрібні ділянки й появи мільйона власників, ліквідації сівозмін, систем меліорації, захисту ґрунтів від ерозії тощо.

Інша причина кризи сільськогосподарського виробництва й зниження його прибутковості вбачається в диспаритеті цін на аграрну та промислову продукцію, унаслідок чого сільське господарство України недоотримало за останні 20 років більше 100 мільярдів гривень. Роль присадибних господарств у виробництві трудомісткої продукції явно завищувалася.

Старіюче сільське населення не в змозі забезпечити навіть власні потреби в молоці, м'ясі, овочах і фруктах, а мотивація молоді – займатися сільським господарством – відсутня.

Криза сільського господарства стала причиною кризи в сільському соціумі, основними ознаками якої є: різке зниження оплати праці й доходів селян, безробіття, припинення будівництва житла, доріг, водогонів, закриття будинків культури, дитсадків, скорочення руху пасажирського сільського транспорту. Розлад колективних сільськогосподарських підприємств, багато з яких утримували на балансі об'єкти соціального культурного побуту, тільки погіршив кризові явища. Таким чином, розробка дієвої стратегії розвитку агропромислового комплексу викликана об'єктивною необхідністю.

Розробку стратегії розвитку АПК іноді розуміють як підбір економічних інструментів і необхідного юридичного й адміністративного забезпечення. На нашу думку, це помилковий підхід. Розробка відповідної стратегії розвитку має включати в себе, перш за все, визначення цілей (пріоритетів розвитку) і вибір інструментів, які із цих пріоритетів впливають.

Звідси стає очевидним, що, по-перше, реальна господарська політика, що розуміється як програма діяльності, завжди є вибором між бажаним і можливим у даній історичний період. По-друге, в умовах ринку в основу регулятора економічного розвитку має бути покладено механізм, що вивільняє рушійні сили, які покладені в основу ринкової системи.

Головними цілями стратегії розвитку аграрного сектору економіки є: забезпечення ефективного й сталого сільськогосподарського виробництва, стабілізація попиту та пропозиції продовольства, зростання конкурентоспроможності продукції рослинництва й тваринництва, соціальний розвиток сільських територій, відновлення і підтримання екологічної рівноваги тощо.

Важливою складовою стратегії розвитку агропродовольчого підкомплексу є створення умов для впровадження інновацій і вдосконалення наукового забезпечення функціонування АПК у цілому. Для цього необхідно реалізувати високотехнологічні проекти виробництва сільськогосподарської продукції; підтримувати наукові дослідження в галузі інноваційних аграрних технологій, включаючи біотехнології мікроорганізмів, рослин, тварин, нанотехнології, альтернативну енергетику, інформаційно-біологічні технології та ін.; поліпшити племінну роботу, орієнтовану на максимальне використання селекційних досягнень і генетичного потенціалу тварин.

Концепція управління розвитком сільськогосподарського виробництва повинна виходити з того, що аграрний сектор є найважливішою частиною соціально-економічної системи й істотною умовою соціальної і політичної стабільності в країні. Це передбачає перетворення агросфери на чинник позитивної національної динаміки, оскільки

ки визначається місцем і роллю галузі в територіальній системі як окремих регіонів, так і країни в цілому.

Досягнення цієї мети пов'язане із забезпеченням ефективності сільськогосподарського виробництва, збалансованості продовольчого ринку, конкурентоспроможності вітчизняної сільгосппродукції, розвитку соціального середовища, що уявляється можливим при значній концентрації регулюючих заходів у галузі.

У цьому випадку мова йде про управління розвитком сільського господарства на основі поглиблення аграрних перетворень, координації всіх регулюючих зусиль у всьому спектрі можливих форм підтримки аграрного виробництва. Указані обставини визначають необхідність підвищення ефективності процесу стратегічного управління в сільському господарстві, головним чином, за рахунок раціонального планування і прогнозування його розвитку.

Стратегія розвитку аграрного сектору в сучасних умовах ускладнюється зміною форм господарювання, що склалися, при низьких рівнях матеріально-технічного, кадрового й фінансового забезпечення сільгоспвиробників.

Тому раціоналізація системи управління агросферою ґрунтується не лише на ухваленні комплексу економічних, фінансових, структурно-організаційних заходів, а й на розробці та реалізації стратегій фінансово-економічної, структурно-організаційної, інституційної, маркетингової, інноваційної, екологічної і соціальної спрямованості, які реально могли б забезпечити ефективне й конкурентне функціонування сільськогосподарського виробництва.

Досягнення заявлених цілей розвитку АПК можливе при дотриманні таких принципів національної аграрної політики:

1. Державна підтримка в освоєнні інноваційних методів ведення виробництва сільгосптоваровиробниками та іншими підприємствами агробізнесу, незалежно від їх організаційно-правової форми господарювання і масштабів діяльності.

2. Державна підтримка сільгосптоваровиробників, що перейшли на принципи біологізації ведення галузі й енергозбереження з урахуванням науково обґрунтованих зональних систем землеробства.

3. Державна підтримка виробництва продукції тваринництва з використанням ресурсозберігаючих технологій догляду за тваринами.

4. Регулювання балансу інтересів виробників сільськогосподарської продукції та організації сфер переробки й торгівлі, розвиток ринкової інфраструктури тощо.

5. Залучення інвесторів у сектор інтенсивного високопродуктивного спеціалізованого аграрного виробництва з використанням інноваційних технологій (великі тваринницькі комплекси, вузькоспеціалізовані зернові господарства та ін.), що супроводжується контролем за використанням природних ресурсів і станом родючості ґрунтів, які реалізують проекти поглибленої переробки сільськогосподарської продукції і виробництва засобів виробництва для АПК.

Для виконання цілей стратегії встановлені такі завдання і пріоритетні напрями розвитку АПК, які ми об'єднали в п'ять блоків:

1. У галузі збереження родючості ґрунтів:

- сформувати систему нормативних актів і стандартів для ведення біологізованого землеробства, сформувати систему стимулювання переходу сільгосптоваровиробників на принципи біологізації;
- змінити систему нормативно-правового регулювання в частині вилучення орендованих земельних ділянок, унаслідок неефективного або нецільового їх використання;
- організувати роботу центрів моніторингу стану сільськогосподарських угідь і методів ведення аграрного виробництва;

- організувати підготовку кадрів для АПК у галузі збереження родючості ґрунтів;
- провести комплекс заходів щодо відновлення агротехнічних меліорацій.

2. Досягнення оптимального рівня виробництва основних видів високоякісних продуктів харчування і підвищення ефективності функціонування АПК, що передбачає:

- пріоритетну підтримку тваринництва;
- здійснення комплексу заходів стосовно відновлення меліоративних систем для стабільного виробництва продукції кормових культур;
- розробку заходів щодо залучення на основі соціального партнерства інвесторів у сектор аграрного виробництва з використанням інтенсивних технологій, у тому числі й через емісію цінних паперів (тваринницьких комплексів з повним циклом вирощування тварин і птиці, глибокою переробкою тваринницької продукції з використанням безвідходних технологій);
- визначення найбільш ефективних напрямів підтримки виробництва плодів, винограду й овочів як галузей, що сприяють не лише підвищенню зайнятості в сільській місцевості, а й забезпеченню населення країни високовітамінною продукцією вітчизняного походження;
- сприяння створенню і просуванню брендів продуктів харчування (включаючи напої) на основі вітчизняної сільськогосподарської сировини;
- зміну нормативно-правового регулювання в частині вилучення орендованих земельних ділянок за їх неефективне або нецільове використання;
- розвиток страхування в сільському господарстві з державною підтримкою, у тому числі й у тваринництві;
- стимулювання розвитку мережі заготівельних, постачальницько-збутових, переробних і кредитних сільськогосподарських споживчих кооперативів, галузевих асоціацій сільгоспвиробників тощо;
- розробку системи пріоритетної державної підтримки виробництва продукції рослинництва та тваринництва, яка стимулює ресурсозберігання і підвищення ефективності господарської діяльності;
- залучення інвесторів у сектор високопродуктивного, високотехнологічного й спеціалізованого аграрного виробництва, у тому числі з використанням бюджетних коштів для формування статутних капіталів господарюючих суб'єктів.

3. Регулювання ринку й розвитку ринкової інфраструктури АПК на основі:

- організації продовольчих оптових ринків, формування системи об'єктів складського господарства;
- залучення інвесторів для створення сільськогосподарських логістичних центрів;
- сприяння розвитку сучасних форматів торгівлі й забезпечення доступу місцевих виробників у торговельні мережі, а також укладенню довготривалих договорів з органами соціальної сфери й бюджетними організаціями на постачання продуктів харчування.

4. Удосконалення наукового забезпечення АПК на інноваційних засадах, що передбачає:

- поліпшення племінної роботи, орієнтованої на максимальне використання селекційних досягнень і генетичного потенціалу тварин;
- розвиток насінництва сільськогосподарських культур, у тому числі й овочевих;
- формування і розвиток інформаційно-консультаційної системи, у тому числі й дорадництва;
- використання сценарного моделювання для розробки прогнозів розвитку АПК.

5. Забезпечення соціально-економічного розвитку села шляхом:

- запровадження системи соціального партнерства, що зобов'язує інвесторів аграрного сектору брати на себе певні зобов'язання в соціальній сфері;

- підсилення роботи з розвитку соціальної сфери та створення сприятливих соціально-економічних умов проживання людей і відтворення їх трудового потенціалу на селі, формування сільських поселень XXI століття.

Слід зазначити, що в сучасних умовах в сільському господарстві необхідно передбачати систему часткового бюджетного фінансування, проведення еколого-економічних досліджень у галузі селекційно-племінних розробок. Така позиція дозволяє краще маневрувати фінансовими ресурсами в напрямі створення спеціальних фондів соціального захисту працівників продовольчого комплексу на принципах їхньої матеріальної відповідальності й зацікавленості. У ринковій економіці трансформується і система розподільних відносин – зростає частка платних соціальних послуг (платної медицини, освіти). Безперечно, це може викликати досить різке зростання фінансового навантаження на підприємства й зумовлювати значне підвищення відповідальності роботодавця за створення екобезпечного виробничого середовища, за розміри пільг і компенсацій, пов'язаних з роботою в несприятливих умовах праці. Підприємства, у принципі, змушені все частіше проводити активну політику у сфері охорони праці, соціального (економічного) страхування від нещасних випадків (включаючи екологічно зумовлену захворюваність працюючих, наприклад, у зв'язку з проблемою пріонів) на виробництві. При цьому економічний механізм у галузі охорони природи має базуватися на більш об'єктивній оцінці всіх складових професійного ризику, у т. ч. екологічного, що виражається, зокрема, у підвищеній захворюваності тварин з негативними наслідками для здоров'я людей.

У висновку відзначимо, що більш детальне дослідження теоретичних і прикладних аспектів організації й економічного стимулювання виробництва якісної, екологічно чистої продукції сільського господарства, а також забезпечення продовольчої безпеки доцільно здійснювати на фоні практичних заходів щодо реформування господарського (організаційно-економічного, еколого-економічного) механізму управління продовольчим комплексом.

Основні фактори забезпечення продовольчої безпеки та механізми їх реалізації включають: формування відповідного політичного, соціального й економічного середовища з метою створення найкращих умов для усунення бідності (стимулювання генерування та реалізації потенціалу приватних і суспільних ініціатив для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку й екологізації свідомості населення); покращення фізичної та економічної доступності продовольства, а також забезпечення рівноправного доступу до земельних, водних і фінансових ресурсів (покращення доступу агровиробників до високопродуктивних генетичних ресурсів, розвиток національної інформаційної системи ідентифікації територій з низькими рівнями продовольчої безпеки, інтенсифікація та диверсифікація агровиробництва, підвищення його еколого-економічної й соціальної ефективності); державне регулювання сталого розвитку агропродовольчої сфери (забезпечення біологічної диверсифікованості, поновлення природної ресурсної бази, фінансування досліджень і наукової співпраці на всіх рівнях з метою підвищення продуктивного потенціалу сільського господарства на екологічних принципах); полегшення наслідків природних й антропогенних катаклізмів; оптимальне розміщення та використання інвестицій, спрямованих на забезпечення сталого розвитку агроекосистем і сільських територій (створення концепції оптимального, з точки зору формування продовольчої безпеки, інвестування агропродовольчої сфери, мобілізація й оптимізація фінансових і технічних ресурсів); міжнародне співробітництво (створення маркетингових і транспортних систем для полегшення міжнародної торгівлі).

Розв'язання проблеми забезпечення продовольчої безпеки базується на зростанні обсягів виробництва й споживання продуктів харчування. Збільшення рівня виробництва сільськогосподарської продукції в сучасних умовах вимагає значних витрат. У зв'язку із цим, виникає проблема оцінки ефективності заходів, спрямованих на підви-

щення рівня продовольчої безпеки. Особливо актуальною вона стає в ринкових умовах, коли виключається штучна підтримка неефективно працюючих підприємств. Таким чином, при розробці заходів, спрямованих на досягнення продовольчої безпеки, ключову роль відіграє чітке розуміння, що саме є результатом на мікро- та макрорівні та які витрати потрібно враховувати для визначення ефективності цих заходів.

Сутність екологізації продовольчої безпеки полягає в розвитку екологічно збалансованого виробництва продуктів харчування, коли на основі системи організаційно-правових, науково-технологічних, соціально-економічних та інших відносин забезпечуються необхідні й економічно доступні рівні кількості та якості (екологічності) споживання. Із цих позицій продовольча безпека зумовлює необхідність формування системи екологічної сертифікації якості агропромислової продукції на базі регламентації вмісту шкідливих речовин та врахування економічного збитку від погіршення здоров'я.

Висновки. Агропродовольча сфера може стати базовою передумовою для більш широкого стратегічного розвитку всієї економіки та формування вищого рівня продовольчої безпеки.

Отже, стратегічною програмою розвитку вітчизняної агропродовольчої системи, реалізацію якої держава має допомогти забезпечити абсолютне й стабільне задоволення потреб населення країни в якісному й доступному продовольстві, а також продовольчу безпеку в системі розвитку національної економіки.

Основними завданнями державних органів управління є своєчасне прогнозування та виявлення загроз продовольчій безпеці, мінімізація їх негативних наслідків за рахунок стратегічних запасів продовольства. Слід створити комплексну систему спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації щодо виробництва, управління запасами й постачання продовольства, якості та безпеки харчових продуктів, споживання продовольства й харчування населення. Також необхідно сформувати державні інформаційні ресурси у сфері забезпечення продовольчої безпеки, використовуючи сучасні засоби комунікації, а саме: Інтернет, мобільний зв'язок тощо. Також важливо організувати своєчасне інформування виробників і надання консультаційних послуг державними органами та дорадчими службами щодо державних програм підтримки галузі й схем їх реалізації, механізмів регулювання ринків сільгосппродукції.

1. Пушак Я. Я. Продовольча безпека та шляхи її забезпечення / Я. Я. Пушак // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011. – № 33. – С. 110–114.
2. Вантух В. П. Формування системи державної підтримки розвитку фермерства в зарубіжних країнах / В. П. Вантух // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 123.
3. Хорунжий М. Й. Аграрна політика : підручник / М. Й. Хорунжий. – К. : КНЕУ, 2010. – 321 с.
4. Проект “Національної доктрини реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua>.
5. Гасуха Л. Розвиток агропромислового комплексу як основа гарантування продовольчої безпеки держави / Л. Гасуха // Економіст. – 2012. – № 9. – С. 44–46.
6. Мерхо О. Шляхи ринкового підвищення продовольчої безпеки України / О. Мерхо, В. Колесник // БІЗНЕС ІНФОРМ. – 2011. – № 7 (1). – С. 73–77.
7. Продовольча безпека України / [Н. Р. Джурик, С. В. Майкова, Н. Я. Сусол та ін.] // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.4. – С. 189–195.
8. Крупін В. Є. Аспекти формування продовольчої безпеки України / В. Є. Крупін, Я. Я. Пушак // Економічні інформації. – 2012. – № 47. – С. 70–80.
9. Шлапак О. В. Продовольча безпека і роль тваринництва в її забезпеченні / О. В. Шлапак // Економіка України. – 2012. – № 12. – С. 83–91.

References

1. Pushak, Ya. “Food security and ways to provide”. *Scientific Bulletin of the Uzhgorod University* 33 (2011) : 110–114. Print.
2. Vantukh, V. “Formation of state support for farmers in foreign countries”. *Economy APC* 12 (2005): 123. Print.

3. Khorunzhiy, M. *Agricultural policy*. Kyiv: Edition KhNEU, 2010. Print.
4. "The Doctrine of National Reform and Development of the agroindustrial complex of Ukraine". Web. <http://minagro.gov.ua>.
5. Hasuha, L. "Development of agriculture as a basis for ensuring food security". *Economist* 9 (2012): 44–46. Print.
6. Merho, A., and V. Kolesnik. "Ways to Market improving food security of Ukraine". *Business Inform* 7 (2011): 73–77. Print.
7. Dzhuryk, N.G., et al. "Food Security Ukraine". *Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine* 21.4 (2011): 189–195. Print.
8. Krupin, V.E., and J.J. Pushak. "Formation aspects of food safety in Ukraine". *Economic information* 47 (2012): 70–80. Print.
9. Chlapak, A. "Food security and the role of livestock in its maintenance". *Economy of Ukraine* 12 (2012): 83–91. Print.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника";

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника"

УДК 334.722.01: 332.12

ББК 65.49

Петлін І.В.

**ФОРМУВАННЯ ТРАНСКОРДОННИХ ТУРИСТИЧНИХ КЛАСТЕРІВ ЯК
ЗАПОРУКА ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ СІЛЬСЬКОГО
ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ**

Європейський університет, Львівська філія,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра економіки та підприємництва,
79019, м. Львів, вул. Кушевича, 5,
тел.: 0671390090,
e-mail: irinapetlin1979@mail.ru

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність формування транскордонних туристичних кластерів, зокрема агротуристичних як одного з ефективних засобів стимулювання розвитку туризму, поглиблення інтеграційних процесів, створення конкурентних турпродуктів, розбудови туристичної інфраструктури, створення сприятливого інвестиційного середовища тощо. Продемонстровано структуру транскордонного агротуристичного кластера та запропоновано низку завдань щодо активізації його функціонування на різних рівнях формування.

Ключові слова: туризм, сільський зелений туризм, кластер, транскордонне співробітництво, транскордонний агротуристичний кластер.

Annotation. This paper substantiates the necessity of forming cross-border tourism clusters, including agro-tourism as an efficient tool of tourism development stimulating, of integration process deepening, of competitive tourism products creation, of tourist infrastructure development, of favorable investment environment creation and so on. The structure of cross-border agro-tourism cluster and a range of tasks of its functioning enhancing at different levels of formation is demonstrated.

Keywords: tourism, rural green tourism, cluster, cross-border cooperation, cross-border, agriturismo cluster.

Вступ. Туризм є одним із перспективних видів діяльності в Україні. Беручи до уваги позитивну динаміку його розвитку, потрібно враховувати й те, що існують проблемні сторони його функціонування. Серед них варто виділити ті, які мають найбільш вагомий вплив – це нестабільність законодавчої бази, низька конкурентоспроможність

вітчизняного турпродукту, низький рівень розвитку інфраструктури (у тому числі й туристичної), державного фінансування тощо. Саме ці дестабілізуючі фактори стримують розвиток туристичної сфери, не сприяють підвищенню її конкурентоспроможності й інтегрованості в європейську систему сфери туристичних послуг.

Постановка завдання. Поглиблення глобалізаційних та інтеграційних процесів спричиняється створенням і розвитком конкурентного середовища в усіх секторах і галузях економіки, серед них і в туризмі, який супроводжується зміцненням конкурентоспроможності цієї сфери на міжнародному, національному, регіональному та транскордонному туристичних ринках, зміною технологій, модернізацією транспортної й соціальної інфраструктури, інтернаціоналізацією ділової активності та ін.

Для активізації туристичної співпраці прикордонних регіонів сусідніх країн як основи їх соціально-економічного розвитку, координації спільних дій щодо вирішення окремих проблем, підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів і туристичної інфраструктури, створення та просування туристичних продуктів (послуг), посилення конкурентоспроможності інтегрованого транскордонного регіону вважаємо за доцільне використання новітніх форм оптимізації територіально-виробничого господарства на прикордонних територіях України й Польщі, зокрема, однією з таких форм є транскордонні кластери [1, с.270].

Формування транскордонних кластерів виступає інноваційним елементом міждержавної господарської співпраці, що сприяє динамічному й стійкому соціально-економічному розвитку прикордонних регіонів.

В останні роки особливого значення набуло поширення кластеризації в туризмі, у т. ч. транскордонної. Для України, і перш за все Західного регіону, насамперед, притаманним є формування українсько-польського туристичного кластера.

Особливості формування та функціонування кластерів досліджували у своїх працях такі українські та зарубіжні вчені, як М.Портер, С.Соколенко, М.Войнаренко, Н.Мікула, В.Борщевський, О.Дейнека, М.Борушак, М.Долішній, Ю.Зінько, В.Євдокименко, В.Кравців, Р.Федан, Ю. Мігущенко та ін.

Результати. Хоч у вітчизняному законодавстві поняття “кластер” ще не знайшло свого відображення, проте в деяких проектах воно активно пропагується (Концепція створення кластерів в Україні [2], Концепція Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів [3]). На законодавчому рівні ці документи не отримали схвалення, однак дали поштовх формуванню інституційного середовища кластерної моделі розвитку територій.

Виходячи з регіональної програми з міжнародного й транскордонного співробітництва, європейської інтеграції на 2012–2014 рр. [4] у формуванні та розвитку транскордонних туристичних кластерів, зокрема і сільських, можуть бути визначені такі поняття, як агротуристичний кластер, заснований на співпраці інноваційно спрямованої, територіально локалізованої, міжгалузевої інтегрованої структури з елементами мережевої організації, яка сформована на базі сільськогосподарського виробництва та включає різні сфери АПК, що входять у ринковий ланцюжок створення доданої вартості, а також обслуговуючі, інфраструктурні організації та національні й локальні інституції підтримки сільгоспвиробників.

Під агротуристичним кластером ми розуміємо систему інтенсивної виробничо-технологічної та інформаційної взаємодії туристичних підприємств, постачальників базових і додаткових послуг із приводу створення спільного туристичного продукту.

Слід зазначити, що структура транскордонного агротуристичного кластера є достатньо складна (табл. 1).

Структура транскордонного агротуристичного кластера

Компоненти агротуристичного кластера	Учасники
Туристичний блок	Туристичні фірми, готелі та інші заклади з тимчасового проживання, сільські садиби, атракційні об'єкти, об'єкти природно-заповідного фонду, інфраструктурні заклади
Виробничий блок	Виробники продукції (послуг), що мають пряме чи опосередковане відношення до діяльності суб'єктів СЗТ
Науково-освітній блок	Освітні заклади, здатні забезпечити потреби у висококваліфікованих кадрах, наукові установи, які відповідають за стратегію розвитку туризму в цілому та СЗТ зокрема
Управлінський блок	Керівники організацій, що утворили кластер, представники фінансово-кредитних інститутів та органів державного управління і влади, які координують дії учасників об'єднання

Джерело: сформовано автором.

Основними напрямками роботи таких кластерів можуть бути:

- формування спільних туристичних продуктів;
- позиціонування українсько-польського туризму на міжнародних ринках;
- забезпечення покращення соціально-економічних показників прикордонних регіонів шляхом збільшення зайнятості населення;
- забезпечення сприятливих умов для господарювання в туристичній сфері тощо.

Ураховуючи проблемні сторони діяльності суб'єктів туристичної сфери, особливо актуальною сьогодні є розробка заходів щодо стимулювання та підвищення ефективності їх функціонування. Головними першочерговими заходами мають стати розробки:

- пілотних туристичних кластерів;
- спільних тематичних туристичних продуктів;
- спільного бренда для промоції на міжнародних туристичних ринках, участь під цим брендом на виставково-ярмаркових заходах.

Особливим етапом формування кластерної туристичної структури є інституціоналізація кластерної ініціативи, тобто створення конкретної організації. Це може бути й організація, яка була ініціатором створення кластера, проте в деяких випадках створюється окреме господарське (селянське) об'єднання.

Члени сільського зеленого кластера мають вирішувати, яка структура співпраці більше підходить їхній галузі та бізнес-культурі. Для ефективності процесу в майбутньому кластерному розвитку потрібно мати постійно діючу організацію до того, як почнеться спад першого ентузіазму. Процес формування кластера може тривати 12–24 місяці, але іноді це відбувається набагато швидше – за декілька місяців. Ідеальною кінцевою точкою є фінансово та професійно стійка організація, що продовжує залишатися активним членом групи лідерів.

У той самий час динаміка туристичних обмінів між Україною та Польщею у 2005–2012 рр. характеризується позитивними тенденціями (рис. 1).

У докризовий період спостерігалось зростання обсягів туристичних потоків у країни. Частка польських туристів у загальному обсязі в'їзного потоку в Україну достатньо вагома (12–21%), а відвідувань українськими туристами Польщі менш істотна (6–9%). При цьому обсяги туристичних потоків між Україною та Польщею значно більші, ніж туристичні обміни з іншими країнами, а зростання динаміки туристичних обмінів власне саме прикордонним регіонам, що підтверджує теоретичну доцільність активізації українсько-польського транскордонного туристичного співробітництва [5, с.8].

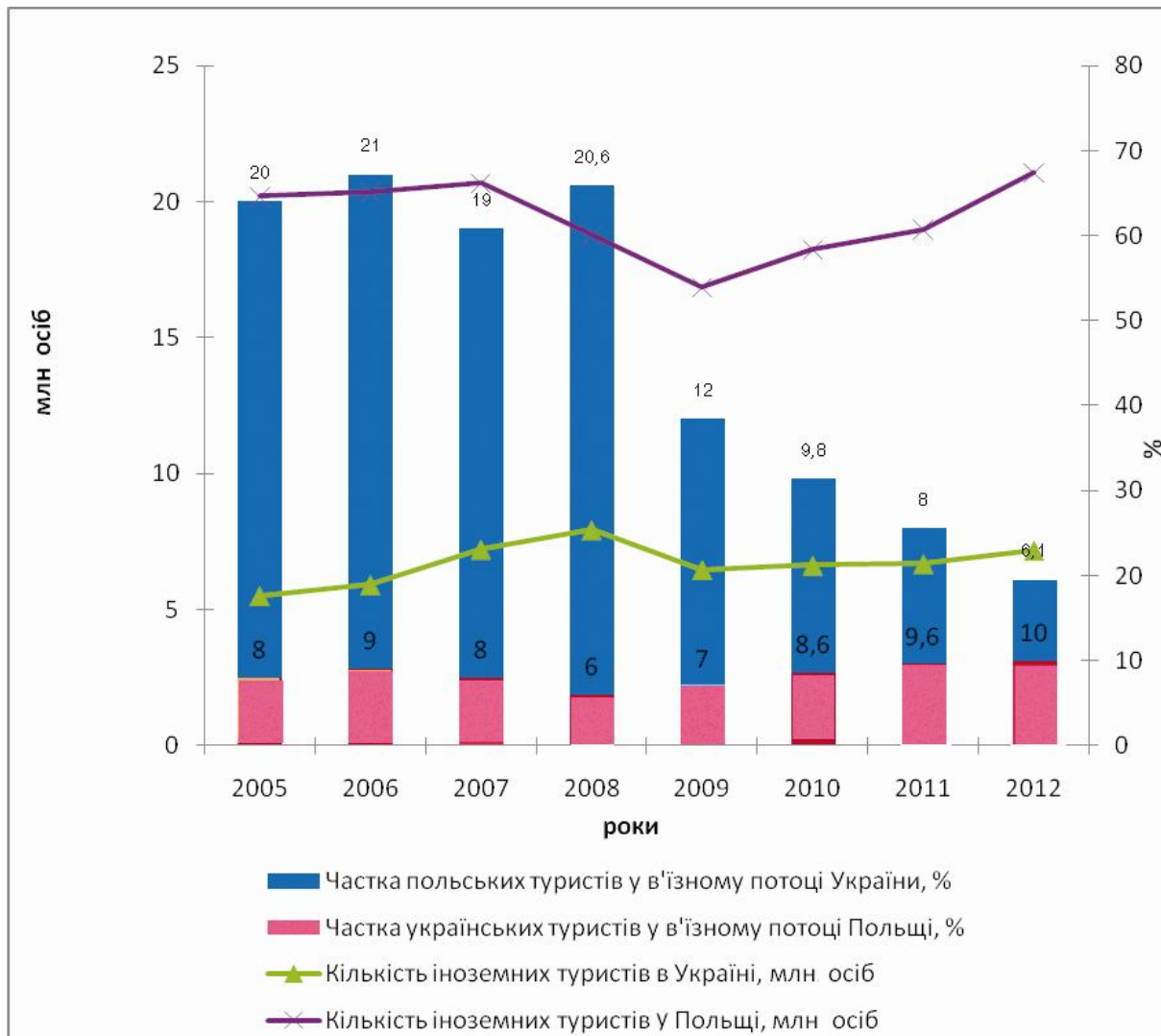

Рис. 1. Динаміка туристичних обмінів між Україною та Польщею, 2005–2012 рр.
Джерело: розраховано автором на основі [6; 7].

Сьогодні варто окреслити потенційні ризики в процесі створення агротуристичного кластера, серед яких найбільш вагомими є: відсутність довіри між членами кластера, що не дає їм брати на себе навіть малі спільні інституціональні обов'язки; складність створення агротуристичного кластера; достатньо низький імідж агротуристичного кластера тощо.

Імідж агротуристичного кластера – це сприйняття тих організацій, які в нього входять, що закріплене у свідомості людей і складається з таких компонентів: імідж товару, імідж споживачів товару, внутрішній імідж організації, імідж власника, імідж персоналу, візуальний імідж організації, соціальний імідж організації, бізнес-імідж організації тощо.

Процес формування іміджу агротуристичного кластера й туристичного продукту сільського зеленого туризму (СЗТ) зображено на рис. 2.

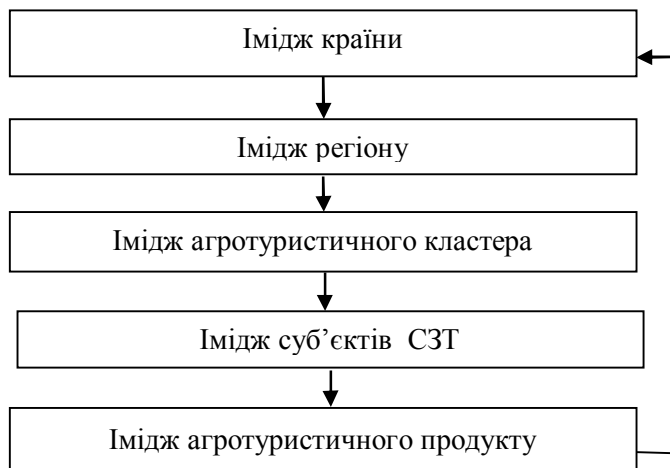

Рис. 2. Взаємозв'язок іміджу країни, суб'єктів СЗТ та агротуристичного продукту
Джерело: сформовано автором.

Структуру іміджу транскордонного агротуристичного кластера можна зобразити таким чином (рис. 3):

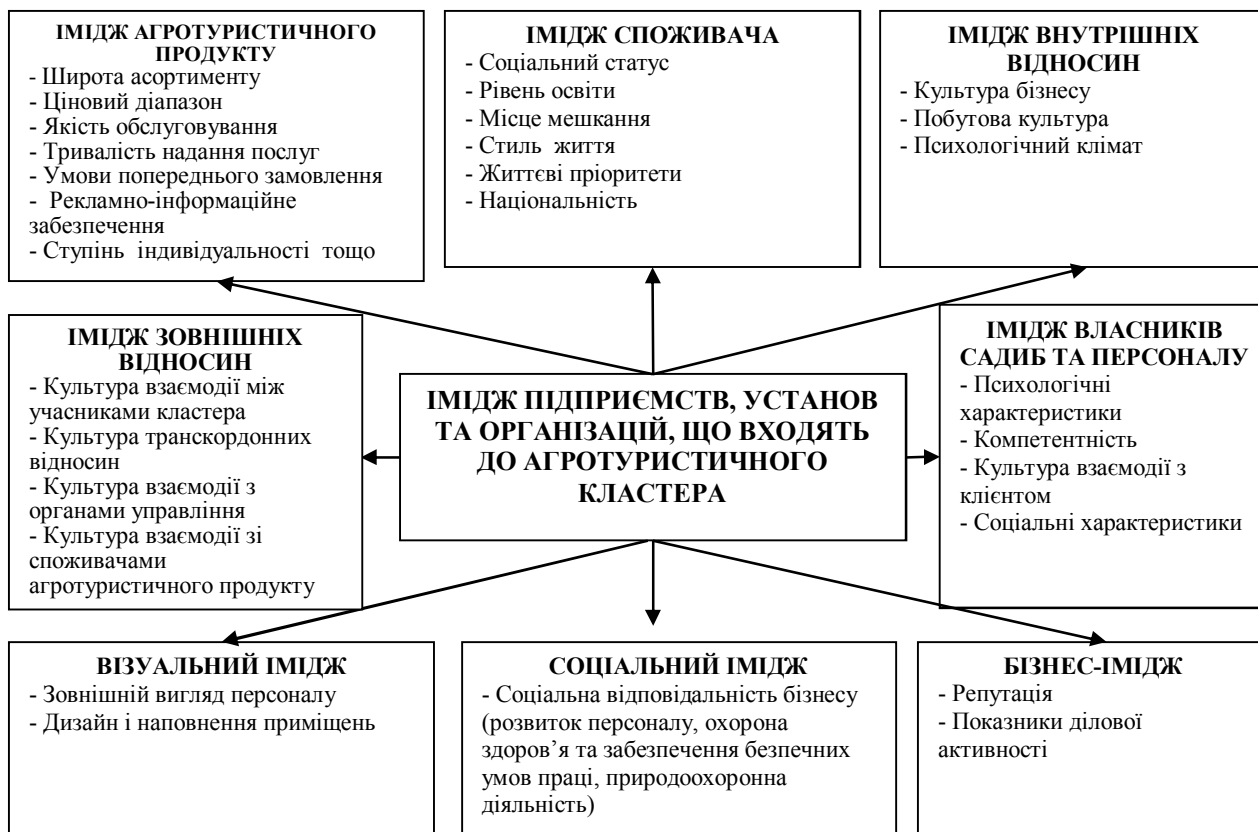

Рис. 3. Структура іміджу транскордонного агротуристичного кластера
Джерело: сформовано автором.

Очевидним є те, що нині всі складові іміджу транскордонного агротуристичного кластера потребують розробки та впровадження заходів щодо покращення. Основні з них відображено в табл. 2.

Водночас діяльність агротуристичного кластера активізує наявні та забезпечує розвиток нових конкурентних переваг у регіоні й дає можливість реалізувати такі пріоритетні завдання:

- здобуття досвіду й удосконалення механізмів співпраці владних структур, бізнесу та громадськості;
- активізація розвитку малого підприємництва, створення додаткових робочих місць та умов для самозайнятості населення;

Таблиця 2

Заходи щодо покращення іміджу різних рівнів формування транскордонного агротуристичного кластера

Сфера впливу	Заходи
Імідж країни	<ul style="list-style-type: none"> - позиціонування в ЗМІ, на виставках, ярмарках України як держави, що має власну історію, унікальні туристичні об'єкти й особливі народні та кулінарні традиції; - регулярне висвітлення в ЗМІ (у тому числі й іноземних), Інтернеті подій туристичного, спортивного інтересу, а також інших яскравих і визначних подій; - якісне забезпечення чистоти територій; - активне та повсюдне оновлення дорожнього покриття; - розробка туристичного логотипу України; - створення рекламного туристичного відео з відзначенням цікавих та особливих туристичних об'єктів України, а також із відзначенням особливостей українського народу
Імідж регіону	<ul style="list-style-type: none"> - регулярні публікації про регіон; - розповсюдження інформації про регіон в офіційних каналах; - проведення семінарів, презентацій регіону, участь у виставках та ярмарках; - друк буклетів і рекламних брошур із корисною інформацією про регіон, у тому числі про цікаві туристичні об'єкти на його території; - створення спеціального логотипу регіону
Імідж агротуристичного кластера	<ul style="list-style-type: none"> - створення спортивно-оздоровчих таборів; - організація змагань зі спортивного орієнтування; - організація прогулянок на квадроциклах; - організація проведення пейнтболу в лісах регіону
Імідж суб'єктів СЗТ	<ul style="list-style-type: none"> - планування та проведення PR-кампаній; - надання інформації щодо своєї діяльності; - запровадження гарантійних центрів і надання послуг страхування при взаємодії з клієнтами; - створення інформаційних туристичних центрів; - провадження курсів для населення регіону з підвищення рівня володіння іноземними мовами; - налагодження співпраці з регіональними органами влади у сфері туризму, громадськістю, науковцями
Імідж агротуристичного продукту	<ul style="list-style-type: none"> - провадження курсів підвищення кваліфікації обслуговуючого персоналу (зокрема, персоналу засобів розміщення, харчування, екскурсійних організацій); - розвиток сільських садиб; - забезпечення високої номенклатури та якості товарів і послуг, що входять до складу агротуристичного продукту

Джерело: сформовано автором.

- організація підготовки та перепідготовки кадрів з організації й ведення туристичного, готельного, ресторанного бізнесу й організації “зеленого” туризму;
- активізація інноваційної діяльності в регіоні;
- залучення додаткових фінансових інвестиційних ресурсів;
- створення позитивного іміджу туристичного регіону;

- організація рекламно-промоційної кампанії;
- здійснення інвентаризації об'єктів туристичної інфраструктури й оформлення ресурсно-рекреаційного паспорта регіону;
- покращення стану об'єктів туристичної інфраструктури району;
- вжиття заходів щодо реконструкції та збереження пам'яток культури;
- створення інформаційної бази регіону з визначенням можливих туристичних маршрутів, місць відпочинку, транспортної системи тощо шляхом формування інтернет-сторінки, інформаційних туристичних офісів, бюро;
- розробка та реалізація спільної українсько-польської програми розвитку туризму. Основними цілями програми є необхідність формування спільної українсько-польської мережі туристичних агентств, які б, у свою чергу, займалися розробкою та просуванням спільних українсько-польських туристичних продуктів на національних, транскордонному та міжнародному туристичному ринках.

Прикладом таких спільних транскордонних туристичних продуктів може бути сільський зелений агротуризм: об'єднання садиб та інших об'єктів, розміщених у селах українсько-польського прикордоння туристичним маршрутом, який би передбачав пересування з одного об'єкта в інший на велосипедах, верхи на конях, на квадроциклах, сплавляючись річкою на човнах чи катамаранах або пішою трасою, та ознайомлення в місцях локації садиб й об'єктів розміщення з традиціями, звичаями, національною кухнею, культурою тощо конкретного регіону. Найбільш успішними й відомими прикладами кластерних утворень у сфері туризму є кластер сільського туризму "Оберіг", туристичний кластер "Кам'янець", кластер "ЕКОТУР".

Слід зазначити, що для становлення і розвитку транскордонного агротуристичного кластера потрібно проводити маркетингові дослідження, навчання власників агротуристичних садиб, фінансування та підтримку подальшого розвитку СЗТ. Кожен з учасників кластера СЗТ виконуватиме чітко встановлену функцію в процесі формування та реалізації турпродукту СЗТ, при цьому члени кластера будуть тісно пов'язані між собою. Такі підприємці-власники садиб надаватимуть послуги ночівлі й можуть надавати послуги харчування, заняття агротуристичною діяльністю на базі садиби. Також можуть надаватися і додаткові послуги: екскурсійне обслуговування, транспортування, організація дозвілля тощо.

Як учасники кластера СЗТ можуть функціонувати сільські дорадчі служби – підприємства, що надають консультаційні послуги, у т. ч. щодо навчання, маркетингу послуг СЗТ.

При цьому доцільно було б скористатися досвідом зарубіжних країн і запропонувати кластерну модель соціально-економічних відносин на регіональному рівні як додатковий механізм системи управління для ефективного використання інвестицій з державного й місцевих бюджетів, які передбачаються на матеріальний і соціальний розвиток села по обидва боки кордону. Для цього треба прискорити виділення цільових коштів на розвиток процесу кластеризації (на дослідження перспективних інноваційно-інвестиційних мережевих структур, на підготовку фахівців, які сприятимуть виконанню програм із створення цих структур, на розробку методичних і нормативних документів) і прийняття законодавчих актів, що забезпечують діяльність в Україні інтеграційних структур, орієнтованих на формування кластерних об'єднань, зокрема сільських транскордонних.

Сьогодні актуальним залишається формування та функціонування українсько-польських сільських транскордонних туристичних кластерів. Насамперед ідеться про утворення таких кластерів у межах Любельського та Подкарпатського воєводств Польщі, Волинської та Львівської областей України [8], функціонування яких забезпечуватиме охорону природних ресурсів, навколишнього середовища, культурної спадщини та сприятиме розвитку сільського зеленого й агротуризму.

Це – перспективний шлях розвитку сільських територій, тому що формування транскордонних агротуристичних кластерів на територіях, де сільське господарство не приносить достатніх прибутків для місцевого населення, дає можливість активізувати їх діяльність до заняття підприємницькою діяльністю у сфері СЗТ.

Попередні домовленості між керівництвом двох країн мають декларативний характер, тому максимум зусиль потрібно докласти для формування конкурентоспроможних транскордонних туристичних продуктів, інфраструктури туристичної та суміжних сфер, сприятливого інвестиційного середовища для залучення інвестицій у цю сферу, інформаційного забезпечення СЗТ, активної маркетингової діяльності тощо. Ефективність запропонованих заходів можлива за умови уніфікації туристичного законодавства країн – учасників агротуристичних кластерів за наявності відповідного інституціонального, фінансового, інфраструктурного, кадрового забезпечення та ін.

1. Мігущенко Ю. В. Українсько-польський транскордонний туристичний кластер як форма забезпечення інтегральної конкурентоспроможності / Ю. В. Мігущенко // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. – 2010. – С. 270–276.
2. Концепція створення кластерів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=499&Itemid=33.
3. Концепція Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.rozporyadzhennya_km_ukra_ni_pro_shvalennya_koncepc_nac_onal_no_strateg_formuvannya_ta_rozvitku_transkordonnih_klaster_v\(3\)](http://www.rozporyadzhennya_km_ukra_ni_pro_shvalennya_koncepc_nac_onal_no_strateg_formuvannya_ta_rozvitku_transkordonnih_klaster_v(3)).
4. Про затвердження Регіональної програми з міжнародного і транскордонного співробітництва, європейської інтеграції на 2012–2014 роки [Електронний ресурс] : [рішення Львівської обласної ради : за станом на 16.03.2012 р. № 403]. – Режим доступу : <http://www.oblrada.lviv.ua/programs/403.ZIP>.
5. Мігущенко Ю. В. Пріоритети конкурентоспроможності українсько-польського співробітництва в туристичній сфері [Текст] : автореф. дис. на здобуття наукового ступення канд. екон. наук : 08.00.02 / Ю. В. Мігущенко ; Терноп. нац. екон. ун-т. – Тернопіль, 2010. – 20 с.
6. Режим доступу : www.ukr.stat.gov.ua.
7. Режим доступу : www.stat.gov.pl.
8. Wspólna polsko-ukraińska strategia współpracy transgranicznej 2005–2015 / Europejskie Centrum Integracji i Współpracy Samorządowej “DomEuropy”. – Lublin, 2005. – 52 s.

References

1. Mihuschenko, Julianna. “Ukrainian-Polish cross-border tourism cluster as a form of providing integrated competitiveness”. *Problems of development of foreign economic relations and attract foreign investment: a regional perspective* (2010): 270–276. Print.
2. “The concept of cluster in Ukraine”. Web. <[Http://www.biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=499&Itemid=33](http://www.biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=499&Itemid=33)>.
3. “The Concept of the National Strategy for the formation and development of cross-border clusters”. Web. <[>](http://www.rozporyadzhennya_km_ukra_ni_pro_shvalennya_koncepc_nac_onal_no_strateg_formuvannya_ta_rozvitku_transkordonnih_klaster_v(3))>.
4. “On approval of the Regional Program on International and cross-border cooperation, European integration in 2012–2014 years. The decision of the Lviv regional council”. Web. <[Http://www.oblrada.lviv.ua/programs/403](http://www.oblrada.lviv.ua/programs/403)>.
5. Mihuschenko, Julianna. *Abstract. Dis candidate. Econ. Sciences: 08.00.02”. Priorities competitiveness Ukrainian-Polish cooperation in the tourism sector*. Ternopil: Ternopil National Economic University, 2010. Print.
6. Web. <www.ukr.stat.gov.ua>.
7. Web. <www.stat.gov.pl>.
8. *Common Polish-Ukrainian border cooperation strategy 2005–2015*. Lublin: European Centre Integration and Co-operation “DomEuropy”. Lublin, 2005. Print.

Рецензенти:

Михасюк Р.І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства Львівського національного університету імені Івана Франка, академік АН Вищої школи України;

Коваль Л.П. – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва Львівської філії Європейського університету.

УДК 330.322: 338.45
ББК 65.26

Щур Р.І.

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНО-ПРОМИСЛОВИХ ЗОН У РЕГІОНАХ

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра фінансів,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 82,
тел.: 0342596176,
e-mail: ivanplets@mail.ru

Анотація. У статті розглядається необхідність розробки та впровадження механізму створення й функціонування інвестиційно-промислових зон у регіонах. Визначено, що формування інвестиційно-промислових зон в Україні дасть змогу збільшити надходження інвестицій з різних джерел фінансування, створити нові робочі місця, сучасну виробничу, транспортну, соціальну та ринкову інфраструктуру, підвищити ефективність використання природних ресурсів, а відтак досягти високої конкурентоспроможності регіонів України.

Ключові слова: інвестиційна політика, промислова зона, інвестиційно-промислова зона, модель інвестиційно-промислової зони.

Annotation. The article considers the necessity of development and implementation the mechanism of creation and functioning of the investment and industrial zones in the regions. It is defined that the formation of investment and industrial zones in Ukraine will enable to increase the inflow of investments out of various sources of financing, new workplaces creation, modern industrial, transport, social and market infrastructure creation. It will also increase the efficiency of natural resources use, and then ensuring high competitiveness of Ukrainian regions.

Keywords: investment policy, industrial zone, investment industrial zone, the model of investment-industrial zone.

Вступ. Сьогодні перед Україною стоїть головне завдання – реформування національної економіки, розробка нового економічного механізму інвестиційного типу, суть якого полягає в активізації інвестиційної діяльності, створенні сприятливих умов для розвитку та функціонування суб’єктів господарювання.

Рівень розвитку інвестиційного ринку, що є одночасно об’єктом й інструментом інвестицій у нові галузі та підприємства, залежить від ефективності організації інвестиційного процесу в країнах з ринковою економікою. Це вимагає формування деталізованої державної регіональної інвестиційної політики, а також відповідної інституційної бази, яка дозволяє оперативного перерозподіляти інвестиційні ресурси між учасниками інвестиційного процесу.

Дослідження проблем інвестиційного розвитку та методологічно-методичних основ формування механізму ринкової інфраструктури є предметом наукових пошуків вітчизняної економічної науки. Вагомий внесок у вивчення цієї проблематики зробили вітчизняні вчені: О.І.Амоша, І.О.Бланк, В.М.Геєць, М.С.Герасимчук, Б.М.Данилишин, М.І.Долішній, С.І.Дорогунцов, Є.П.Качан, В.В.Ковалевський, М.І.Крупка, А.А.Пересяда, І.Г.Ткачук, М.Г.Чумаченко та ін. Однак нині у вітчизняній науці та практиці майже відсутні дослідження з проблем створення та функціонування інвестиційно-промислових зон у регіонах. Саме тому актуальність зазначеної проблеми зумовила вибір теми дослідження.

Постановка завдання. Метою нашого наукового дослідження є обґрунтування необхідності, особливостей створення та функціонування інвестиційно-промислових зон у регіонах.

Результати. Як відомо, рівень інвестиційного розвитку в цілому визначається загальноекономічною ефективністю з урахуванням соціального аспекту інвестиційної діяльності, оскільки підвищення її загальної економічної ефективності дозволяє збільшити значення соціального й економічного факторів у ході реалізації інвестиційної політики. У сучасних умовах забезпечення узгодження економічного й соціального блоків при здійсненні інвестиційної діяльності в рамках регіону входить до числа найбільш актуальних завдань інвестиційної політики.

Основними завданнями інвестиційної політики є створення сприятливих умов для діяльності суб'єктів господарювання з метою стимулювання інвестиційної діяльності, підвищення життєвого рівня населення. Оцінка ефективності інвестиційної політики залежить від залучення інвестицій у розвиток економіки.

У той самий час розвиток інвестиційної діяльності в регіонах потребує максимальної співпраці місцевих органів влади з потенційними інвесторами. У свою чергу місцеві органи влади повинні володіти всією інформацією щодо можливостей регіонального економічного розвитку й у разі потреби надавати інвесторам необхідну підтримку [1, с.31].

Розвиток регіону в першу чергу залежить від стану промислового розвитку на його території. Адже промислове виробництво забезпечує зазвичай значну частку валового регіонального продукту (ВРП). Причому більшість регіонів можна умовно поділити на промислові та непромислові зони (регіони), перші з яких і сприяють їх інвестиційному розвитку.

Тому важливою складовою ефективною реалізації інвестиційної політики в регіонах є створення та функціонування інвестиційно-промислових зон. Поняття “інвестиційно-промислова зона” і досі лишається розмитим, не має необхідного наукового обґрунтування. Уявлення про те, що промислова зона – це зазвичай ділянка, що її посідає великий заводський корпус, уже помалу відживає своє. Як правило, інвестиційно-промислова зона означає сукупність промислових районів або досить великих просторових ареалів з високою концентрацією в них промисловості.

Де-юре промислова зона (промислова територія) – це індивідуально визначена за певним місцем розташування, конфігурацією, розмірами, у встановлених межах території, тобто земельна ділянка несільськогосподарського призначення, яка належить відповідному суб'єкту на правах використання чи правах власності (спільної власності), або може бути надана в користування чи відчужена у власність із земель державної або комунальної власності із цільовим призначенням – для розміщення й експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель та споруд промислових, гірничодобувних, транспортних та інших підприємств, їх під'їзних шляхів, інженерних мереж, адміністративно-побутових будівель, інших споруд відповідно до регіональних і місцевих правил забудови та містобудівної документації [2].

Так, Є. Качан розглядає промисловий район як складніше й ширше за територією формування, яке виникає на основі комплексів, угруповань або внаслідок взаємодії цих формувань [3].

У західній економічній науці ефект від розвитку інфраструктури (її концентрація привертає розміщення промислових підприємств, які мають економію від розвитку інфраструктури) називають мультиплікаційним. Його використовують для підвищення рівня розвитку відсталих регіонів, тобто створення так званих “полюсів” або “точок” зростання, а саме: на пільгових умовах розміщують у депресивному районі ефективне виробництво, що сприяє розвитку інфраструктури, а це, у свою чергу, зумовлює виникнення нових видів виробництва, інфраструктури тощо [3].

На думку економіста М.Ковалевського, економічний район (промислова зона) – це ланка в структурі економіки країни, що має значні ресурсні можливості і як велика

територіально-виробнича система здатна підвищувати ефективність суспільного виробництва [4].

Під інвестиційно-промисловою зоною пропонується розуміти певну територію для відтворення і розвитку суб'єктів економічної діяльності регіону за рахунок ринкових, соціально-економічних, організаційно-правових, фінансових та інших наявних ресурсів, що залучаються в процесі інвестиційної діяльності й забезпечують умови для економічного розвитку регіону та держави загалом.

Системоутворюючими факторами інвестиційно-промислової зони є наявність природних, людських, фінансових, виробничих, інфраструктурних та інших ресурсів на певній території, які пов'язані між собою економічно, історично, соціально, територіально (рис. 1).

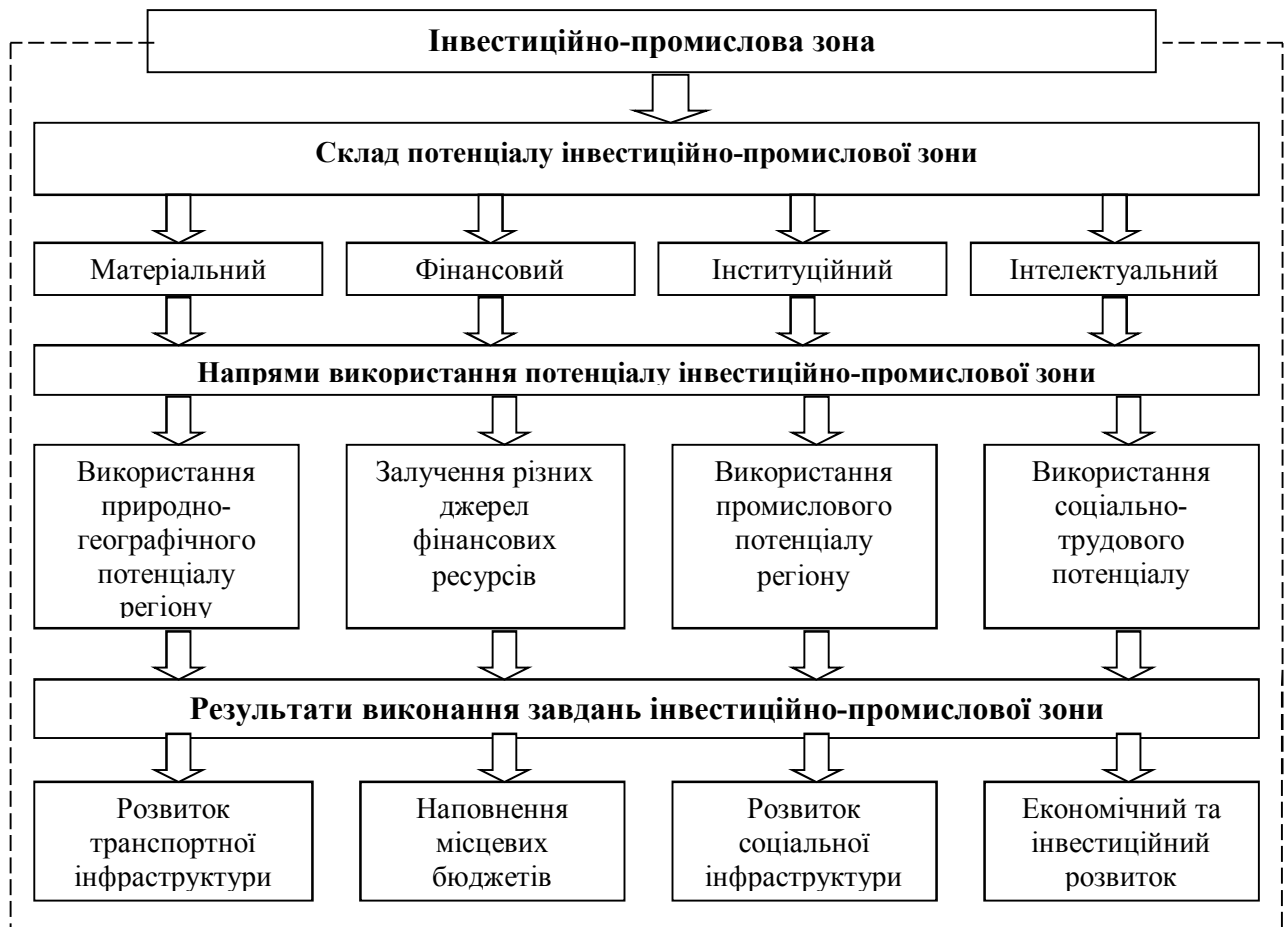

Рис. 1. Склад й основні завдання інвестиційно-промислової зони території*

* Джерело: власна розробка автора.

В умовах глибокої системної кризи й нерівномірності розвитку регіонів України пропонуємо створення інвестиційно-промислових зон з метою ефективного використання соціально-трудового потенціалу, природних ресурсів, промислового потенціалу регіону.

Так, прикладом реалізації такого задуму є Хриплинська інвестиційно-промислова зона, яка була створена рішенням Івано-Франківської міської ради 29 грудня 2004 року на підставі Договору про співпрацю між Микитинецькою сільською та Івано-Франківською міською радами. Територія зони охоплює площу близько 612 га й забудована промисловими об'єктами й інженерно-транспортною інфраструктурою [5].

Тепер у Хриплинській інвестиційно-промисловій зоні відбувається реалізація таких інвестиційних проектів [5]:

1. ТОВ “Українська побутова техніка” – засновниками підприємства є іноземні юридичні особи “Антоніо Мерлоні Спа” і “М. 90 С.р.л.”. Загальний обсяг інвестованих коштів у проект становить понад 65 млн євро. У 2008 р. випущено першу партію продукції заводу – пральні машини під торговою маркою “АРДО”. У перспективі виробничі автоматизовані лінії забезпечуватимуть випуск пральних машин марки “АРДО” у кількості 800 тис. – 1 млн одиниць у рік. Сьогодні працевлаштовано понад 140 чол., протягом 2008–2009 років їх кількість збільшиться до 700 робочих місць. Цей інвестиційний проект є одним з найперспективніших і знакових проектів з іноземними інвестиціями в цілій Україні завдяки його фінансовій важливості, інноваційності технологій та виробництва, створенню додаткових робочих місць.

2. ТОВ “Електролюкс Україна” – засновник шведська компанія Electrolux, яка є одним із світових лідерів з виробництва побутової техніки. У вересні 2011 р. відбулось урочисте відкриття підприємства, презентовано перспективи розвитку в м. Івано-Франківськ, подальше поетапне нарощування обсягів виробництва та продажу пральних машин, розширення потужностей заводу й збільшення чисельності робочих місць. Наразі на заводі створено понад 200 робочих місць, а протягом 2012 року їх кількість розширено до 500 робочих місць. Нині підприємство виробляє близько 800 – 900 машин у день, а з виходом на проектну потужність виробництва передбачається випуск більше 1 000 одиниць пральної техніки за добу.

3. ТОВ “Тайко Електронікс Юкрейн Лімітед” – засновником є американська компанія Teco Electronics – один із світових лідерів з виробництва електрообладнання та компонентів. У серпні 2008 року введено в експлуатацію перший модуль нового виробничого комплексу з випуску електрокабельного обладнання для автомобілів. Тепер створено близько 500 робочих місць. У 2012 році заплановано подальше розширення виробництва і створення додатково близько 100 нових робочих місць. Передбачається суттєве розширення асортименту випуску електрокабельної продукції.

4. На базі ВАТ “Пресмаш” реалізовується проект з виготовлення установок для брикетування соломи, тирси, лузги соняшникового насіння, а також проект з виробництва каркасів для сонячних батарей. Спеціалізацією підприємства є проектування, виготовлення і поставка механічних пресів відкритого й закритого типів, одно- і двокривошипних, простої і подвійної дії зусиллям від 250 до 3150 кН. Ці преси призначені для різноманітних операцій холодного штампування. Продукція підприємства широко застосовується на заводах України, країн СНД та Європи.

5. ТОВ “Науково-технічне підприємство Біоенергетична компанія “ЮОМІ” здійснює науково-практичні розробки в галузі екологічно чистих й енергоефективних технологій, що дозволяють використовувати відходи виробництва як високоефективне паливо для отримання теплової та електричної енергії. Пріоритетні напрями діяльності:

- а) модернізація підприємств;
- б) випуск обладнання для утилізації відходів, для виробництва теплової й електричної енергії;
- в) надання послуг із збору й зберігання відходів підприємств;
- г) проведення експертизи ефективності використання підприємствами енергоносіїв й експлуатації обладнання.

6. ТОВ “Мікрол” було створене в 1991 р. Сьогодні воно є провідним виробником засобів промислової автоматизації в Україні. Широка номенклатура продукції включає технічні засоби та програмне забезпечення, призначене для контролю, обліку, реєстрації та регулювання параметрів технологічних процесів. Уся продукція розробляється у власному відділі нових розробок і конструкторському бюро підприємства. Монтаж

компонентів здійснюється на сучасних високопродуктивних автоматизованих лініях. Продукція ТОВ “Мікрол” використовується провідними підприємствами України, а також експортується в країни СНД.

7. ДП “Івано-Франківський комбінат хлібопродуктів”. Основні види продукції: борошно пшеничне, житнє, кукурудзяне, крупа манна, комбікорми. Державне підприємство “Івано-Франківський комбінат хлібопродуктів” Державного комітету України з державного матеріального резерву – єдине підприємство в регіоні, на яке покладено функції державного замовника формування, збереження, освіження і переробки запасів державного резерву й регіональних потреб. ДП “ІФ КХП” є основним постачальником борошна для хлібопекарських підприємств міста й області.

8. ТОВ “Машинобудівний завод “Автолившмаш” здійснює виробництво машин та устаткування й обладнання загального та спеціального призначення для різних галузей промисловості й будівництва, євроконтейнери й контейнери для роздільного збору сміття, запасні частини до різних механізмів. Завод володіє замкнутим технологічним циклом, а також спеціальною системою підготовки й виготовлення, яка дозволяє без особливих витрат освоїти виготовлення принципово нової техніки. Підприємством розроблено інвестиційні проекти:

а) виготовлення трелювальних пересувних канатних установок для трелювання деревини з крутогорів;

б) будівництво заводу й виробництво обладнання для сортування змішаних побутових відходів з одержанням вторинних матеріальних цінностей;

в) виробництво лінії для одержання деревних брикетів з тирси (соломи, тріски тощо) будь-якої вологості;

г) утилізація зольних відходів теплових електростанцій.

Також передбачається створення Букачівецької інвестиційно-промислової зони, яка розташована в Рогатинському районі Івано-Франківської області й об’єднуватиме 15 сіл. На цій території планується реалізація замкнутого циклу виробництва (кластера) продуктів дитячого харчування на основі екологічно чистого коров’ячого молока.

Особливості розвитку регіонів України полягають у тому, що досить проблематично реалізувати інвестиційний проект і цим самим створити нові робочі місця в необхідній кількості в кожному населеному пункті того чи іншого регіону. Саме створення інвестиційно-промислових зон й організація на їхній території різноманітних видів діяльності й інвестиційно-інноваційних проектів дадуть можливість вирішувати проблеми безробіття та наповнення місцевих і державного бюджетів, що загалом сприятиме інвестиційному розвитку регіонів і країни в цілому.

Сьогодні регіональна та державна економічна політика повинна бути спрямована на вирішення кризових соціально-економічних проблем у розвитку регіонів. Першопричиною загострення цих проблем можуть бути як природні та техногенні катастрофи, так і соціально-економічні фактори. З погіршенням загальноекономічної ситуації кількість таких територій постійно зростає, а розв’язання нагромаджених тут проблем потребує все більше фінансових коштів і матеріальних ресурсів [6, с.53].

Тому нині є досить актуальним питання формування інвестиційно-промислових зон в Україні, що дасть змогу залучити значні обсяги інвестицій, створити нові робочі місця, створити сучасну виробничу, транспортну, соціальну й ринкову інфраструктуру й підвищити ефективність використання природних ресурсів.

Соціально-економічна й інвестиційна регіональна політика повинна стосуватися в першу чергу депресивних територій, а також розвитку малого та середнього підприємництва, яке має виражену регіональну орієнтацію і суттєво впливає на зміни в структурі економіки. Саме малий бізнес може ефективно вирішувати проблему забезпечення незайнятого населення робочими місцями. Для досягнення збалансованого

розвитку господарства певної території необхідно сприяти формуванню регіональних центрів малого й середнього бізнесу, створенню різних типів спеціальних (вільних) економічних зон, центрів активної науково-технічної діяльності [6, с.53].

Економічні передумови створення і розвитку інвестиційно-промислових зон можна згрупувати таким чином:

- 1) історико-економічні передумови;
- 2) особливості суспільної організації виробництва;
- 3) характер прояву територіального поділу праці (на регіональному й міжнародному рівнях);
- 4) загальний рівень економічного розвитку регіону.

Основними принципами при розміщенні інвестиційно-промислових зон для стимулювання підприємницької діяльності є:

- 1) максимальне наближення до сировинних, трудових та інших ресурсів;
- 2) вирівнювання економічного розвитку регіонів;
- 3) створення нових робочих місць;
- 4) упровадження новітніх технологій;
- 5) можливість залучення значних інвестиційних ресурсів;
- 6) стимулювання розвитку сільських та депресивних територій.

Ефективне та раціональне розташування інвестиційно-промислових зон реалізується, у першу чергу, через принцип розміщення виробничого процесу з погляду наближення його до природно-сировинних, матеріальних, трудових та інвестиційних ресурсів.

Ураховуючи вищесказане, головними стратегічними цілями створення інвестиційно-промислових зон щодо стимулювання розвитку пріоритетних видів економічної діяльності регіонів є:

- 1) забезпечення стабільного й збалансованого розвитку регіонів на основі використання інвестиційного потенціалу;
- 2) стимулювання інвестиційної діяльності шляхом співпраці як державних і місцевих органів влади, так і приватного бізнесу;
- 3) стимулювання розвитку та структурного вирівнювання сільських територій;
- 4) створення сприятливого інвестиційного клімату в регіонах;
- 5) стимулювання розвитку кластерних моделей організації виробництва;
- 6) підвищення життєвого рівня населення та розвиток соціальної сфери.

Особливо актуальним тепер є стимулювання розвитку сільських територій і впровадження на них інвестиційних проектів. Проведені дослідження М.Барановського засвідчили низький рівень розвитку сільських територій України. До категорії депресивних і відсталих увійшло майже 75% сільських районів України, у той час як до розвинених тільки 10,4%. Використання кластерного аналізу дало можливість виділити три сільських депресивних райони: 1) райони демографічної та поселенської кризи; 2) периферійні райони з переважно складною демографічною ситуацією та високим рівнем безробіття; 3) райони з низьким рівнем господарсько-фінансового та соціального розвитку. Найбільшу кількість сільських депресивних районів у складі своїх територій мають Сумська (83,3%), Чернігівська (77,3%), Хмельницька (70,0%) і Вінницька (66,7%) області [7].

Для реалізації моделі формування і функціонування інвестиційно-промислової зони необхідно внести доповнення до Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів”, зокрема, у частині створення відповідних зон на депресивних територіях (у тому числі на сільських депресивних територіях).

Модель формування та функціонування інвестиційно-промислових зон регіону, зображена на рис. 2.

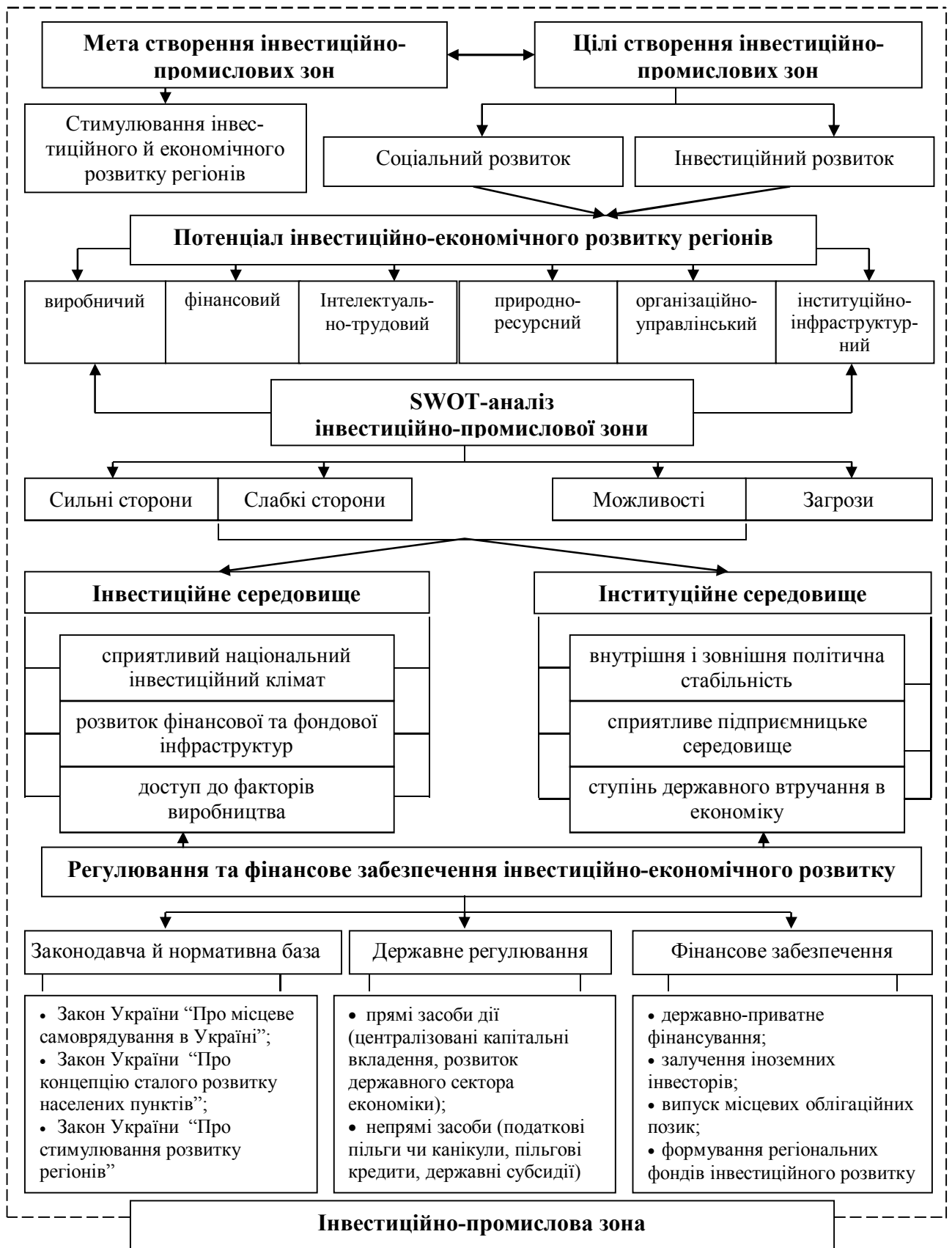

Рис. 2. Модель формування і функціонування інвестиційно-промислової зони регіону*

* Джерело: власна розробка автора.

Сьогодні створено відповідну правову базу, що забезпечує фінансову самостійність місцевих органів влади в здійсненні економічної діяльності. Так, відповідно до Конституції України та Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, місцевим радам надано досить широкі повноваження щодо соціально-економічного розвитку території, формування місцевих бюджетів, управління комунальною власністю.

Висновки. Формування та функціонування інвестиційно-промислових зон в Україні дадуть змогу збільшити надходження інвестицій з різних джерел фінансування, створити нові робочі місця, сучасну виробничу, транспортну, соціальну та ринкову інфраструктуру, підвищити ефективність використання природних ресурсів, а відтак досягти високої конкурентоспроможності регіонів України.

1. Ткачук І. Г. Управління фінансами нових виробничих систем : теорія, методологія, практика : монографія / І. Г. Ткачук, С. О. Кропельницька. – Івано-Франківськ : Типовіт, 2009. – 264 с.
2. Носік В. Правовий режим земель та забудови промислових зон в Україні [Електронний ресурс] / В. Носік // Матеріали III семінару “Промислова зона: підготовка об’єкту та його адаптація”. – Режим доступу : www.http://site50.tangram-studio.com/ukr/pages/93.html.
3. Розміщення продуктивних сил України : підручник / за ред. Є. П. Качана. – К. : ВД “Юридична книга”, 2004. – 547 с.
4. Розміщення продуктивних сил : підручник / [В. В. Ковалевський, О. Л. Михайлюк, В. Ф. Семенов та ін.]. – К. : Знання, КОО, 1998. – 546 с.
5. Офіційний сайт Івано-Франківської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mrada.if.ua>.
6. Розміщення продуктивних сил України : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / [С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник та ін.]. – К. : КНЕУ, 2000. – 364 с.
7. Барановський М. О. Сільські території України : рівень розвитку, трансформаційні зміни, концепції реформування [Електронний ресурс] / М. О. Барановський // Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2011. – Вип. 163. – Ч. 1. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>.

References

1. Tkachuk, I., and S. Kropelnytska. *Financial management of new production systems: theory, methodology and practice: Monograph*. Ivano-Frankivsk: Typovit, 2009. Print.
2. Nosik, V. “The legal regime of land and industrial zones construction in Ukraine”. *Proceedings of the third workshop on “Industrial Area: training facility and its adaptation”*. n. page. Web. 12 Feb. 2014. <www.http://site50.tangram-studio.com/ukr/pages/93.html>.
3. *The allocation of productive forces of Ukraine: manual*. Ed. E. Kachan. Kiev: The Law Book, 2004. Print.
4. Kovalevskiy, V., et al. *The allocation of productive forces: a textbook*. Kiev: Knowledge, 1998. Print.
5. *MRADA.IF.UA*. The official site of the Ivano-Frankivsk City Council, 11 Jan. 2014. Web. 11 Feb. 2014. <<http://www.mrada.if.ua>>.
6. Doroguntsov, S., et al. *The allocation of productive forces of Ukraine: Textbook for individual study courses*. Kiev: KNEU, 2000. Print.
7. Baranowskyi, M. “The rural areas of Ukraine: the level of development, transformational change, the concept of reformation”. *Scientific Bulletin NUBiP Ukraine. Series : economics, farm management business* 163.1 (2011): n. page. Web. 12 Feb. 2014. <<http://www.nbu.gov.ua>>.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра менеджменту і маркетингу,
76052, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 82,
тел.: 0342596144

Анотація. У статті проаналізовано ефективність функціонування туристичних підприємств з урахуванням попиту на його послуги. Для цього використано фінансово-економічні й управлінські методи: розраховано поріг рентабельності, запас фінансової міцності, ступінь впливу операційного важеля.

Ключові слова: туристична послуга, операційний важіль, коефіцієнт беззбитковості, туристичний продукт, постійні, змінні та середні витрати.

Annotation. The article analyzes the efficiency of tourism enterprises considering the demand for its services. For this financial and economic uses and management methods designed threshold of profitability, financial strength supply, the impact of operating leverage.

Keywords: tourism services, operating leverage factor breakeven, tourism product, constant, variable and average costs.

Вступ. Під час реалізації турпродукту з метою розширення ринку для покриття окремих витрат широко застосовується система знижок. Також слід використовувати диференційовані знижки на одні й ті ж турпослуги й зменшувати собівартість послуг. За допомогою ефективною реклами та інших засобів маркетингу можна сприяти збільшенню обсягу реалізації.

Вагомий внесок у вивчення зазначеної проблеми зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В.О.Квартальнов, Ф.Котлер, Д.К.Ісмаєв, О.О.Бейдик, І.М.Школа, Дж.Уокер та ін. Але на цьому полі діяльності залишається низка невирішених питань.

Постановка завдання. Метою нашої статті є аналіз й оцінка ефективності діяльності та функціонування туристичних підприємств.

Результати. Установлення ціни повинно здійснюватися з урахуванням сезону. Із цієї причини нові види турпродуктів спочатку реалізуються за завищеними торговими націнками, які коректуються щоденно, залежно від ситуації з реалізації [3, с.31; 5].

Реалізація турпакета за ціною, нижчою від собівартості, принесе фірмі збитки. Якщо турпродукт реалізований не повністю, підприємство втрачає частину прибутку, яка необхідна в майбутньому. Для зниження збитків туристичне підприємство повинно мати щоденні дані (результати) про обсяги попиту на послуги туристичного підприємства й приймати рішення про своєчасну зміну цін на конкретні турпродукти. При цьому максимальне зниження ціни повинно бути таким, щоб забезпечити необхідний мінімальний обсяг прибутку. Вважається, що для виживання в ринкових умовах рентабельність для підприємств має бути не меншою ніж 5%. Розрахунки беззбитковості дозволяють вибрати оптимальний для даного ринку обсяг попиту на послуги туристичного підприємства й ціну, забезпечити ефективність результатів роботи туристичних підприємств.

На основі змінних і постійних витрат у структурі собівартості реалізованих туристичних послуг досліджено характер зміни цих витрат, залежно від зміни обсягів наданих туристичних послуг (середньодобової кількості туристів) [7, с.81; 4, с.76].

Максимальне середнє завантаження туристичного підприємства “Карпати” за аналізований період (2012) становило 138 осіб за добу. У 2012 р. туристичне підприємство працювало не на повну потужність і було завантажено в середньому на 73,9%. Недоза-

вантаженість ТП “Карпати” пояснюється падінням обсягів попиту на туристичні послуги внаслідок впливу світової та вітчизняної економічної кризи.

Аналіз табл. 1 показує, що змінні витрати зростають пропорційно до збільшення обсягу попиту на туристичні послуги, відповідно, зростає і загальна сума витрат.

Таблиця 1

Можливі варіанти зміни середніх постійних і середніх змінних витрат, залежно від обсягів попиту на послуги ТП “Карпати” у 2012 р.

Середня кількість туристів, чол./добу	Постійні витрати, тис. грн	Змінні витрати, тис. грн	Загальні витрати, тис. грн	Постійні витрати на середню кількість туристів, грн/ос.	Змінні витрати на середню кількість туристів, грн/ос.	Загальні витрати на середню кількість туристів, грн/ос.	Граничні витрати, грн/ос.
70	3 428,6	1 820,62	5 249,22	48,98	26,01	74,99	26,01
72	3 428,6	1 872,63	5 301,23	47,62	26,01	73,63	26,01
74	3 428,6	1 924,65	5 353,25	46,33	26,01	72,34	26,01
76	3 428,6	1 976,67	5 405,27	45,11	26,01	71,12	26,01
78	3 428,6	2 028,69	5 457,29	43,96	26,01	69,97	26,01
80	3 428,6	2 080,70	5 509,30	42,86	26,01	68,87	26,01
82	3 428,6	2 132,72	5 561,32	41,81	26,01	67,82	26,01
84	3 428,6	2 184,74	5 613,34	40,82	26,01	66,83	26,01
86	3 428,6	2 236,76	5 665,36	39,87	26,01	65,88	26,01
88	3 428,6	2 288,77	5 717,37	38,96	26,01	64,97	26,01
90	3 428,6	2 340,79	5 769,39	38,10	26,01	64,10	26,01
92	3 428,6	2 392,81	5 821,41	37,27	26,01	63,28	26,01
94	3 428,6	2 444,83	5 873,43	36,47	26,01	62,48	26,01
96	3 428,6	2 496,84	5 925,44	35,71	26,01	61,72	26,01
98	3 428,6	2 548,86	5 977,46	34,99	26,01	60,99	26,01
100	3 428,6	2 600,88	6 029,48	34,29	26,01	60,29	26,01
факт 102	3 428,6	2 652,90	6 081,50	33,61	26,01	59,62	26,01
104	3 428,6	2 704,91	6 133,51	32,97	26,01	58,98	26,01
106	3 428,6	2 756,93	6 185,53	32,35	26,01	58,35	26,01
108	3 428,6	2 808,95	6 237,55	31,75	26,01	57,76	26,01
110	3 428,6	2 860,97	6 289,57	31,17	26,01	57,18	26,01
112	3 428,6	2 912,98	6 341,58	30,61	26,01	56,62	26,01
114	3 428,6	2 965,00	6 393,60	30,08	26,01	56,08	26,01
116	3 428,6	3 017,02	6 445,62	29,56	26,01	55,57	26,01
118	3 428,6	3 069,04	6 497,64	29,06	26,01	55,06	26,01
120	3 428,6	3 121,05	6 549,65	28,57	26,01	54,58	26,01
122	3 428,6	3 173,07	6 601,67	28,10	26,01	54,11	26,01
124	3 428,6	3 225,09	6 653,69	27,65	26,01	53,66	26,01
126	3 428,6	3 277,11	6 705,71	27,21	26,01	53,22	26,01
128	3 428,6	3 329,13	6 757,73	26,79	26,01	52,79	26,01
130	3 428,6	3 381,14	6 809,74	26,37	26,01	52,38	26,01
132	3 428,6	3 433,16	6 861,76	25,97	26,01	51,98	26,01
134	3 428,6	3 485,18	6 913,78	25,59	26,01	51,60	26,01
136	3 428,6	3 537,20	6 965,80	25,21	26,01	51,22	26,01
138	3 428,6	3 589,21	7 017,81	24,84	26,01	50,85	26,01

Інший характер зміни мають середні (питомі) витрати. Зі збільшенням обсягів попиту на туристичні послуги питомі постійні витрати змінюються і досягають свого мінімуму (24,84 грн/ос.) при максимальному завантаженні туристичного підприємства (138 осіб). Питомі змінні витрати залишаються незмінними (26,01 грн/ос.). Середні загальні витрати, що визначають собівартість однієї путівки, зменшуються зі зростанням обсягів попиту на туристичні послуги на величину зниження питомих постійних витрат.

Граничні витрати, що визначають приріст витрат на кожного додаткового туриста, складають 26,01 грн [1, с.123; 2, с.97].

Для того щоб туристичне підприємство функціонувало оптимальним чином, необхідно максимізувати його прибуток. Процес максимізації прибутку еквівалентний процесу пошуку точки беззбитковості в економічному значенні.

Використання в аналізі розподілу витрат на змінні й постійні дозволяє встановити функціональну залежність між прибутком, обсягом виробництва й реалізації та витратами. Ця залежність така, що прибуток від реалізації туристичних послуг залежить не тільки від обсягів реалізації, а й від тієї частки постійних витрат, яка буде віднесена на одиницю реалізованої турпослуги. Тому підприємство повинно прагнути зниження суми постійних витрат.

При збільшенні обсягу реалізації за рахунок розширення виробничої потужності туристичного підприємства звичайно збільшується і сума постійних витрат, але темпи зростання останніх повинні бути меншими порівняно з передбачуваним зростанням обсягу реалізації, інакше помітного зростання прибутку не буде.

Як зазначалося вище, один з моментів в аналізі беззбитковості – це визначення ефекту операційного важеля. Ступінь впливу операційного важеля залежить від відносної величини постійних витрат. Для підприємств, обтяжених громіздкими виробничими фондами, високий ступінь операційного важеля являє значну небезпеку: в умовах економічної нестабільності, падіння платоспроможного попиту клієнтів і високої інфляції кожний відсоток зниження виручки обертається катастрофічним падінням прибутку та входженням підприємства в зону збитків. Менеджмент виявляється “заблокованим”, тобто позбавленим більшої частини варіантів вибору оптимальних рішень.

Такі обчислення включаються в аналіз беззбитковості, оскільки вони дозволяють установити таку суму або кількість продажів, при якій прихід дорівнює витратам. Бізнес не зазнає збитків, але не має і прибутків. Продажі, нижчі від точки беззбитковості, спричиняють збитки; продажі, вищі за точку беззбитковості, приносять прибуток. Точка беззбитковості – це той рубіж, який підприємству необхідно переступити, щоб вижити. Тому точку беззбитковості багато економістів схильні називати порогом рентабельності. Чим вищий поріг рентабельності, тим важче його переступити. З низьким порогом рентабельності легше пережити падіння попиту на турпослуги, відмовитися від невиправдано високої ціни реалізації. Зниження порога рентабельності можна добитися нарощуванням валової маржі (підвищуючи ціну і/або обсяг реалізації, знижуючи змінні витрати) чи скороченням постійних витрат.

Наскільки далеко планова виручка від реалізації “втікає” від порога рентабельності, показує запас фінансової міцності [4, с.171; 6, с.163].

Ідеальні умови для бізнесу – поєднання низьких постійних витрат з високою валовою маржею. Операційний аналіз шукає найвигіднішу комбінацію змінних і постійних витрат, ціни й фізичного обсягу реалізації. Іноді рішення полягає в нарощуванні валової маржі за рахунок зниження ціни та зростання кількості товарів, що продаються, іноді – у збільшенні постійних витрат, наприклад, на рекламу, і знову ж таки в збільшенні кількості продажів. Можливі й інші шляхи, але всі вони зводяться до пошуку компромісу між змінними та постійними витратами.

У результаті аналізу початкової інформації для визначення точки беззбитковості й відповідного їй обсягу попиту на туристичні послуги необхідно відзначити таке (табл. 2):

Таблиця 2

Дані для побудови графіка беззбитковості ТП “Карпати” у 2012 р.

Виручка від реалізації туристичних послуг, тис. грн	Середня кількість туристів, чол./добу	Витрати, тис. грн			Прибуток (+) / збиток (-), тис. грн
		змінні	постійні	загальні	
					-1
4 221,85	70	1 820,62	3 428,6	5 249,22	027,37
4 342,47	72	1 872,63	3 428,6	5 301,23	-958,76
4 463,09	74	1 924,65	3 428,6	5 353,25	-890,16
4 583,72	76	1 976,67	3 428,6	5 405,27	-821,55
4 704,34	78	2 028,69	3 428,6	5 457,29	-752,94
4 824,97	80	2 080,70	3 428,6	5 509,30	-684,34
4 945,59	82	2 132,72	3 428,6	5 561,32	-615,73
5 066,22	84	2 184,74	3 428,6	5 613,34	-547,12
5 186,84	86	2 236,76	3 428,6	5 665,36	-478,52
5 307,46	88	2 288,77	3 428,6	5 717,37	-409,91
5 428,09	90	2 340,79	3 428,6	5 769,39	-341,30
5 548,71	92	2 392,81	3 428,6	5 821,41	-272,70
5 669,34	94	2 444,83	3 428,6	5 873,43	-204,09
5 789,96	96	2 496,84	3 428,6	5 925,44	-135,48
5 910,58	98	2 548,86	3 428,6	5 977,46	-66,88
6 031,21	100	2 600,88	3 428,6	6 029,48	1,73
факт					
6 151,83	102	2 652,90	3 428,6	6 081,50	70,34
6 272,46	104	2 704,91	3 428,6	6 133,51	138,94
6 393,08	106	2 756,93	3 428,6	6 185,53	207,55
6 513,71	108	2 808,95	3 428,6	6 237,55	276,16
6 634,33	110	2 860,97	3 428,6	6 289,57	344,76
6 754,95	112	2 912,98	3 428,6	6 341,58	413,37
6 875,58	114	2 965,00	3 428,6	6 393,60	481,98
6 996,20	116	3 017,02	3 428,6	6 445,62	550,58
7 116,83	118	3 069,04	3 428,6	6 497,64	619,19
7 237,45	120	3 121,05	3 428,6	6 549,65	687,80
7 358,07	122	3 173,07	3 428,6	6 601,67	756,40
7 478,70	124	3 225,09	3 428,6	6 653,69	825,01
7 599,32	126	3 277,11	3 428,6	6 705,71	893,62
7 719,95	128	3 329,13	3 428,6	6 757,73	962,22
7 840,57	130	3 381,14	3 428,6	6 809,74	1 030,83
7 961,20	132	3 433,16	3 428,6	6 861,76	1 099,44
8 081,82	134	3 485,18	3 428,6	6 913,78	1 168,04
8 202,44	136	3 537,20	3 428,6	6 965,80	1 236,65
8 323,07	138	3 589,21	3 428,6	7 017,81	1 305,25

Графік беззбитковості наведено на рис. 1.

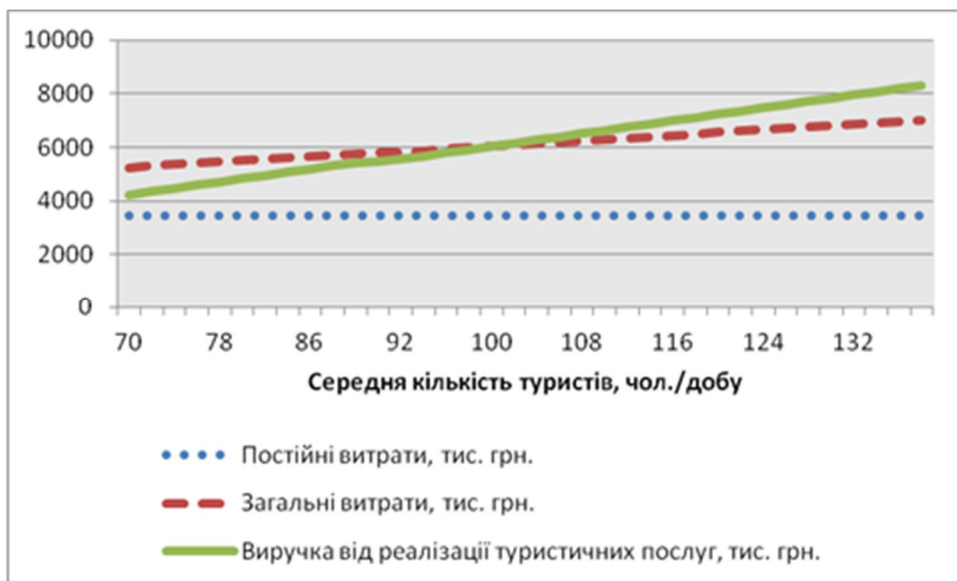

Рис. 1.

1. Із зростанням обсягів попиту на туристичні послуги збільшуються виручка від реалізації і сумарні витрати.

2. Величина прибутків і збитків змінюється неоднозначно, залежно від обсягів попиту на туристичні послуги.

У разі обсягів попиту на туристичні послуги до 100 осіб на добу туристичні підприємства матимуть збитки, оскільки зростання витрат на туристичні послуги перевищує величину виручки від їх реалізації.

Починаючи з обсягу попиту на туристичні послуги в кількості 100 осіб на добу й до максимального обсягу – 138 осіб, туристичні підприємства працюватимуть прибутково, тому що виручка від реалізації зростаючих обсягів попиту на туристичні послуги перевищуватиме зростання витрат на їх реалізацію.

У діапазоні 98–100 осіб на добу існує такий критичний обсяг попиту, який забезпечить ліквідацію збитків, але не дасть ще можливості отримання прибутку.

Тепер розрахуємо ефект операційного важеля, який показує вплив зміни виручки туристичного підприємства на його прибуток. Результати розрахунків наведемо в табл. 3 [3, с.45; 5].

Таблиця 3

Розрахунок порога рентабельності, запасу фінансової міцності й ступеня впливу операційного важеля для ТП “Карпати”

Показник	Вихідний варіант	Варіант 10-відсоткового зростання виручки
Виручка від реалізації, тис. грн	6 151,83	6 767,02
Змінні витрати, тис. грн	2 652,90	2 918,19
Валова маржа	3 498,94	3 848,83
Коефіцієнт валової маржі	0,57	0,57
Постійні витрати, тис. грн	3 428,60	3 428,60
Поріг рентабельності, тис. грн	6 028,17	6 028,17
Запас фінансової міцності, тис. грн	123,67	738,85
Запас фінансової міцності, %	2,01	10,92
Прибуток (збиток), тис. грн	70,34	420,23
Ступінь впливу операційного важеля	49,746	9,159

Керівництво підприємства має намір збільшити виручку від реалізації на 10% (із 6 151,83 тис. грн до 6 767,02 тис. грн), не виходячи за межі релевантного діапазону. Загальні змінні витрати складають для початкового варіанта 2 652,90 тис. грн. Постійні витрати – 3 428,60 тис. грн.

З даних табл. 3 видно, що 10-відсоткове збільшення виручки повинно принести збільшення прибутку майже у 6 разів. Розрахунок також показує, що в міру віддалення виручки від її порогового значення ступінь впливу операційного важеля слабшає (із 49,746 до 9,159), а запас фінансової міцності збільшується (з 2,01 до 10,92%). Це пов'язано з відносним зменшенням постійних витрат у релевантному діапазоні.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного аналізу беззбитковості ТП “Карпати” встановлено граничну межу обсягу попиту на туристичні послуги, при якій підприємство отримує прибутки.

1. Балабанова О. І. Організаційно-економічні механізми управління розвитком підприємств сфери послуг : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Балабанова О. І. ; ПВНЗ “Європ. ун-т”. – К., 2010. – 252 с.
2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України : монографія / О. О. Бейдик. – К. : ВПЦ “Київ. ун-т”, 2002. – С. 42–258.
3. Бережна Л. В. Економіко-математичні методи та моделі у фінансах / Л. В. Бережна. – К. : Кондор, 2009. – 300 с.
4. Горішевський П. А. Організація роботи туристичної фірми: туроператорська та турагентська діяльність : посібник / Горішевський П. А. – Івано-Франківськ, 2002. – 392 с.
5. Гуткевич С. О. / Проблеми діяльності підприємств туристичної сфери і шляхи їх розв'язання / Гуткевич С. О., Дяченко Л. А. // АПЕ. – 2009. – № 11 (101). – С. 63–70.
6. Димеденко І. В. Управление развитием предприятий туристического бизнеса : дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04 / Димеденко І. В. ; Нац. ун-т. екон. и торговли им. М. Туган-Барановского. – Донецьк, 2007. – 201 с.
7. Основи маркетингу / [Котлер Ф., Армстронг Г., Солндерс Дж., Вонг] ; пер з англ. – 2-ге європ. вид. – М. ; С. Пб. ; К. : Вид. Дім Вільямс, 2010. – 1152 с.
8. Международная торговля услугами, связанными с туризмом, проблемы и возможности для развивающихся стран / ООН. Конференция по торговле и развитию. – 1998 (2).

References

1. Balabanova, E. *Organizational and economic mechanism of development of service industries. Dis. Ph.D.: 08.00.04.* Kiev, 2010. Print.
2. Beydyk, O. *Recreation and tourism resources of Ukraine : monograph.* Kiev: CUP “Kyiv University”, 2002. Print.
3. Berezhna, L. *Economic-mathematical methods and models in finance.* Kiev: Condor, 2009. Print.
4. Horishevskyy, P. *Organization of travel company : tour operator and travel agency activities: Manual.* Ivano-Frankivsk: IME, 2002. Print.
5. Hutkevych, S., and L. Dyachenko. “Problems of tourism companies and their solutions”. *APE* 11(101) (2009): 63–70. Print.
6. Dymedenko, I. *Management of business development of enterprises Travel : dis. Ph.D.: 08.06.04. Donetsk. Nat. University. econ. and trade named for M. Tugan-Baranovsky.* Donetsk, 2007. Print.
7. Kotler, F. *Principles of Marketing.* 3rd ed. Moscow, St. Petersburg, Kyiv: Type Williams House, 2010. Print.
8. International stores services, with tourism, Problems and abilities to developing countries. UN. Conference on stores and Development, 1998 (2).

Рецензенти:

Благун І.С. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Синиця С.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 338.48
ББК 65.5

Власенко О.Б.

ІВЕНТИВНИЙ ТУРИЗМ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Інститут туризму,
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 201Б,
тел.: 80342778821

Анотація. У статті розкривається зміст та поняття івентивного туризму, його основні напрями становлення та перспективи розвитку.

Також розглянуто розвиток туризму в Україні, надано рекомендації щодо поліпшення туризму як послуг. Розглядається туристична сфера як специфічний, екологічний і привабливий сектор економіки та складова державної і регіональної політики, від якої значною мірою залежить як соціальний, так й економічний розвиток країни.

Таким чином, туризм виступає своєрідним каталізатором соціально-культурного розвитку.

Ключові слова: івентивний туризм, глобалізаційні процеси, туристична галузь, регіон, туристична індустрія, ринок туристичних послуг.

Annotation. The article deals with the content and concept ivenyvnoho tourism, its main areas of formation and development prospects.

Also the development of tourism in Ukraine, and recommendations for improving tourism as a service. We consider the tourist sphere is specific, environmental and attractive economy and part of the state and regional policy, from which largely depends on social and economic development.

Thus, tourism acts as a kind of catalyst for social and cultural development.

Keywords: event tourism, global process, tourism sphere, region, tourism industry, tourism service market.

Вступ. Розвиток сучасних глобалізаційних процесів знайшов своє відображення в зростанні масштабів і динамізації міжнародного руху капіталів, товарів, послуг, факторів виробництва, інформації та технологій.

З одного боку, це викликає максимальне зближення національних економік, їхнє взаємопереплетення, зрощення та взаємозалежність на регіональному, макрорегіональному та глобальному рівнях, а з іншого, – посилення конкурентної боротьби між суб'єктами міжнародних економічних відносин, серед яких сучасний регіон займає повноправну позицію [1].

Регіон – це елемент глобальної економічної системи, яка є ієрархією просторово-економічних систем міжнародного, міжнародно-регіонального, державного та регіонального рівнів. Тобто базовими елементами такої ієрархії є сукупність регіональних утворень, які визначаються як II рівень після державного, що охоплюють безліч об'єктів і зв'язків між ними з відповідним формуванням внутрішнього та зовнішнього просторів [1].

Актуальним питанням для України є вибір політики власного розвитку, гео економічної стратегії та напрямів регіонально-інтеграційних процесів, які б найліпшим чином відповідали забезпеченню її конкурентоспроможності в глобальному середовищі [1].

Україна має значні передумови та потенціал нарощення конкурентоспроможності в умовах глобальних економічних змін. Стратегічними перевагами країни є вигідне розташування, значний економічний, туристичний потенціал, багатство традицій і культурно-історичних пам'яток, мережа транспортних сполучень.

На сучасному етапі розвитку держави поступово відбувся перехід від ресурсомістких виробництв до пошуків нових форм економічної активності, здатних прино-

сити матеріальні блага, покращувати рівень життя населення, не виснажуючи природно-ресурсний потенціал. Серед таких видів діяльності є сфера туризму, що уособлює засіб духовного, культурного й соціального розвитку особистості та є одним із видів активного відпочинку, який поєднує відновлення продуктивних сил людини з оздоровчими, пізнавальними, спортивними, культурними та розважальними цілями.

Загалом туристична сфера все частіше розглядається як специфічний, екологічний і привабливий сектор економіки та складова державної і регіональної політики, від якої значною мірою залежить як соціальний, так й економічний розвиток країни, формується її імідж на міжнародній арені.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття основних напрямів становлення теоретичних засад і перспектив розвитку івентивного туризму.

Результати. Туризм як соціально-економічне явище сучасності є багатогранним і складним. Для споживчих туристських послуг він є подорожжю (поїздка, похід), яка проводиться з рекреаційною, діловою, освітньою та іншою метою. Для представників туристичної індустрії – це сфера вкладання капіталу, а також сфера діяльності, яка спрямована на формування й задоволення потреб потенційних клієнтів.

Надзвичайно потужним є опосередкований вплив розвитку туризму на соціально-економічний стан країни та її регіонів, зокрема, через необхідність будівництва, реконструкції та ремонту автомобільних доріг, аеропортів, залізниць, облаштування державного кордону й митних переходів, випуску сувенірної продукції з національною символікою, належне обслуговування сотень тисяч туристів у готельних і розважальних комплексах. У туристичній індустрії динаміка зростання об'ємів послуг приводить до збільшення кількості робочих місць набагато швидше, ніж в інших галузях. Значення туризму як джерела валютних надходжень і розширення міжнародних контактів постійно зростає. Таким чином, туризм виступає своєрідним каталізатором соціально-культурного розвитку. Це підтверджують соціально-економічні функції туризму.

Розширення попиту та пропозиції на ринку туристичних послуг стимулює розвиток індустрії туризму як міжгалузевого комплексу, який включає виробничі, транспортні, торгові, сервісні підприємства й засоби розміщення, призначені для задоволення попиту на туристичні товари й послуги, а також заклади й організації, які проводять маркетингові дослідження, здійснюють рекламну діяльність, підготовку та перепідготовку кадрів.

Індустріалізація туризму суттєвим чином змінює зміст і характер діяльності як самих туристичних фірм, так і підприємств розміщення, харчування, переміщення.

Діяльність туристичних фірм отримала яскраво виражений комерційний характер, і туризм, з одного боку, стає самостійною галуззю економіки, а з іншого, – активно проникає в індустрію відпочинку, спорту, дозвілля, здоров'я.

Більше того, індустріалізація туризму перетворює його на потужний фактор розвитку окремих регіонів за рахунок кооперування засобів, які вкладаються в будівництво транспортних комунікацій, готелів, підприємств обслуговування, організацію дозвілля й розваг. Туристичний комплекс стимулює приплив як інвестицій, так і засобів, отриманих у процесі прийому й обслуговування туристів, а також створює робочі місця для населення, стимулює ділову активність у регіоні.

З таких позицій визначався розвиток рекреаційної сфери в Державній програмі розвитку туризму на 2002–2010 роки, де вказується на необхідність пошуку раціональних шляхів активізації використання туристично-рекреаційного потенціалу, що зумовлюється перспективами одержання значних економічних результатів соціальних наслідків розвитку цього сектору економіки, який може й повинен стати реальним засобом її оздоровлення, розвитку, відтворення трудового потенціалу [2].

За час трансформації економіки України зросла роль індустрії дозвілля в економічному виробництві та національній економіці загалом, і управління її розвитком поступово переноситься на рівень кожного конкретного регіону, відбувається наступна децентралізація управління і розширення прав регіону щодо розвитку ринків послуг з одночасним підвищенням їх відповідальності за здійснення діяльності у сфері туризму, яка стає об'єктом розгляду як перспективний у фінансовому й екологічному аспектах елемент регіональної системи. Адже розвиток цієї сфери в регіоні – це популяризація регіону у світі й, відповідно, підвищення інвестиційної привабливості регіону через формування позитивного туристичного іміджу території, і додаткові надходження до бюджету, і задоволеність людей, які користуються такими послугами, і нові робочі місця, що зменшує рівень безробіття та, відповідно, видатки на нього, що в сукупності сприяє загальному підвищенню рівня добробуту та якості життя не лише популярності у світі, а й країни в цілому.

Значного визнання й популярності у світі за останні десятиліття набуває розвиток такого перспективного напрямку туризму, як івентивний. Характерною ознакою івентивного туризму є приурочення туристичної подорожі до певної події, свята чи видовища: музичних конкурсів, національних фестивалів і карнавалів, театралізованих дійств, конкурсів, різноманітних змагань та чемпіонатів, політичних акцій, унікальних природних явищ, що мають здатність приваблювати до місць, де вони відбуваються.

Історія розвитку івентивного туризму починається із часів започаткування організації олімпійських змагань у Давній Греції, що об'єднували десятки тисяч зацікавлених з усього узбережжя Середземного моря. В економічній науці визначення івентивного туризму набуває декількох визначень.

А.В.Бабкін розглядає івентивний туризм як перспективний і динамічно розвиваючий вид туризму з атмосферою свята, індивідуальних умов відпочинку і незабутніх вражень. Головною особливістю подієвого туризму виділяє багатоманітність яскравих неповторних моментів. У своїх дослідженнях він ототожнює івентивний туризм з поняттям “подієвий туризм” [3].

С.Мельниченко розглядає івентивний туризм у вигляді івентивних заходів, які спрямовані на просування компанії, послуг, товарів і брендів за допомогою яскравих подій, що запам'ятовуються [4, с.224].

О.О.Бейдик розвиває методологію географії туризму, виокремлює подієві рекреаційно-туристичні ресурси як найсуттєвіші прояви соціального та природного руху, знакові події в історії певної території (політичні, військові, економічні, екологічні) [5].

А.П.Дурович, Н.І.Кабушкін, Г.Г.Вишневська розглядають івентивний туризм як такий вид туризму, при якому стають свідками величних подій у світі спорту, культури й мистецтва. Такі поїздки залишаються в пам'яті як один з яскравих моментів життя [6–8].

Висновки. Узагальнюючи сучасні наукові думки стосовно теоретичних засад розвитку поняття івентивного туризму, можна стверджувати, що івентивний туризм займає особливе місце в структурі туристичних послуг. При цьому слід наголосити, що найбільшим попитом користуються особливі форми івентивного туризму, що отримали всесвітнє значення, такі як Олімпійські ігри, чемпіонати світу, світові кінофестивалі та інші відомі події.

1. Ткач О. В. Регіональні просторово-економічні системи: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія / Ткач О. В., Мікула Н. А. – Львів : ІРД НАН України, 2012. – 462 с.
2. Державна програма розвитку туризму на 2002–2010 роки [Електронний ресурс] : затверджена постановою КМУ від 29.04.2002 р. № 583. – Режим доступу : <http://zakon4rada.gov.ua/laws/show/583-2002>.
3. Бабкин А. В. Специальные виды туризма : учебное пособие [Електронний ресурс] / А. В. Бабкин. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 252 с. – Режим доступу : http://tourlib.net/books_tourism/babkin09.htm.

4. Мельниченко С. В. Івентивний менеджмент суб'єктів туристичної діяльності / С. В. Мельниченко / Економічні науки : зб. наук. праць Луцького НТУ. Серія "Економіка та менеджмент". – 2010. – Вип. 7 (26). – Ч. 2. – С. 224–232.
5. Бейдик О. О. Методологія та методика аналізу рекреаційно-туристських ресурсів України [Текст] : дис. ... д-ра геогр. наук : 11.00.02 / Бейдик Олександр Олексійович. – К., 2004. – 424 с.
6. Дурович А. П. Маркетинг в туризмі : учебное пособие / А. П. Дурович, А. С. Копанев ; [под. общей ред. З. М. Горбылевой]. – Мн. : Экономэкспресс, 1998.
7. Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма : учебник / Н. И. Кабушкин. – 4-е изд., стер. – Мн. : Новое знание, 2004. – 409 с.
8. Вишневецька Г. Г. Івент-туризм у контексті розвитку світового туризму [Електронний ресурс] / Г. Г. Вишневецька // Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку : зб. наук. праць: наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – 2011. – Вип. 17. – Т. 2. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum_Uk_msshr/2011/vishnev_.pdf.

References

1. Tkach, O. *Regional spatial-economic systems: current state and prospects of development*. Lviv: IRD, NAS of Ukraine, 2012. Print.
2. State Tourism Development Program for 2002–2010: approved by CMU from 29.04.2002 № 583. Web.< <http://zakon4reda.gov.ua/laws/show/583-2002>>.
3. Babkin, A. *Special Types of tourism*. Rostov-on-Don: Phoenix, 2008. Web. < http://tourlib.net/books_tourism/babkin09.htm>.
4. Melnichenko, S. "Iventyvnyy management of tourist activities". *Economics: zb.nauk.prats Lutsk NTU. Series Economics and Management*. 7(26) (2010): 224–232. Print.
5. Beydyk, O. *Methodology and methods of analysis of recreational and tourist resources of Ukraine : dis. Dr. Geography. Sciences: 11.00.02*. Kyiv, 2004. Print.
6. Durovych, A. *Marketing Tourism: Textbook*. Ed. Z.M. Horbylevoy. Minsk: Ekonomekspress, 1998. Print.
7. Kabushkyn, N. *Tourism Management*. 4 ed. Minsk: Novo Knowledge, 2004. Print.
8. Vishnevskaya G. "Event tourism in the context of world tourism" *Ukrainian Culture: past, present and paths: coll. nac. proceedings: scientific proceedings of the Rivne State Humanitarian University* 2.17 (2011). Web.< www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum_Uk_msshr/2011/vishnev_.pdf>.

Рецензенти:

Ткач О.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника";

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника".

УДК 330.322+331.5.024.5

ББК 62.24

Барчук В.П.

ІНВЕСТИЦІЇ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника",
Міністерство освіти і науки України,
кафедра теоретичної і прикладної економіки,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел. : 034752391

Анотація. Стаття спрямована на дослідження людського капіталу й інвестиції в нього в контексті розвитку економічної системи країни. Окреслено ключові структурні елементи людського капіталу, проаналізовано поліаспектність його видів у контексті інвестицій, зосереджених на ефективне його використання.

Ключові слова: людський капітал, інвестиції, капітал здоров'я, капітал освіти, капітал культури.

Annotation. The article examines the human capital and human capital investment in context of the economic's system development. The basic structural elements of the human capital, its variety are described in the context of investments that causes its effective usage.

Keywords: human capital, investments, health capital, education equity, culture capital.

Вступ. Найголовнішим чинником забезпечення конкурентоспроможності території є людський ресурс, який завжди був базою розвитку будь-якої країни. Тривалий час інвестиції та значні капіталовкладення здійснювалися в основному в матеріальне виробництво та розвиток нематеріальної сфери послуг, а ресурс, який є головним споживачем і виробником продукції цих сфер, залишався поза увагою. Хоча роль інвестицій у цю сферу є дуже великою і не викликає сумнівів, оскільки інвестування в людський капітал – запорука ефективних інвестицій у технології й інноваційного розвитку економіки загалом.

Рівень розвитку суспільства будь-якої держави визначається не лише специфікою економічної системи, а й фаховим, освітнім і творчим рівнем людського капіталу й ефективністю його реалізації. Велика кількість економічно розвинених країн вважають інвестиції в розвиток людського капіталу пріоритетними. Людський капітал є найпривабливішою сферою інвестування. Скажімо, у США протягом післявоєнного часу середня норма прибутку реального капіталу складала близько 4%, а норма віддачі вищої школи – 8–12%. Про значення людського капіталу в житті суспільства свідчать такі дані: на людські ресурси як джерело, що забезпечує добробут кожного члена суспільства, припадає від 70 до 80%. До 40% ВВП найбільш розвинені країни отримують у результаті розвитку ефективної системи освіти [10].

Правильний спосіб інвестування в людський капітал сприяє підвищенню рівня та якості виробництва, економії робочого часу, для держави це основний інструмент для збільшення валового доходу, а отже, підвищення добробуту суспільства. При цьому створення національного людського капіталу – це тривалий стратегічний поліаспектний процес, який повинен бути основою соціальної та національної політики держави.

Постановка завдання. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема інвестування в людський капітал є однією з найактуальніших в економічній науці. Аспекти формування, розвитку й інвестування людського капіталу розкриті в роботах вітчизняних і зарубіжних учених: В.С.Гойло, М.М.Критського, І.В.Ільїнського, В.І.Марцинкевича, Н.Н.Гриценко, Б.Г.Мазманової, А.І.Рофе, А.М. Колота, О.А.Гришнєвої та ін.

Загалом у поняття “інвестиції в людський капітал” економісти включають спектр вкладів у людину, які пов’язані із суттєвими затратами, що сприяють зростанню національного доходу (або доходу підприємства). У своїх дослідженнях К.Макконел і С.Брю дають таке визначення: “Інвестиції в людський капітал – це будь-які дії, які підвищують кваліфікацію і здібності та, тим самим, продуктивність праці трудівників. Витрати, які сприяють підвищенню продуктивності, можна розглядати як інвестиції, бо питомі витрати здійснюються з тим розрахунком, що ці витрати будуть багаторазово компенсовані зростаючим потоком доходів у майбутньому” [6].

З усіх видів інвестицій у людський капітал найважливішими є вкладення в охорону здоров’я, загальну та фахову освіту. Витрати на охорону здоров’я (витрати на профілактику захворювань, медичне обслуговування, відповідне харчування, поліпшення житлових умов тощо) створюють умови для підвищення якості людського капіталу й ефективності його використання. Інвестиції в зміцнення здоров’я, крім того, що мають велике значення для окремої людини, також забезпечують формування та ефективне використання людського потенціалу, ще й підвищують можливості одержання додаткових доходів. З іншого боку, саме міцне фізичне й психологічне здоров’я стає важливою умовою здобуття освіти та професійних знань і навичок.

Якщо розглянути участь держави в інвестуванні в людський капітал (освіта, охорона здоров'я, діяльність у сфері культури та спорту), то можна відзначити, що за останні чотири роки інвестиції в освіту за рахунок коштів держбюджету коливалися в межах 15,2–21,3% загального обсягу інвестицій в основний капітал за видами економічної діяльності; в оновлення сфери охорони здоров'я та соціальної допомоги – у межах 14,2–23,3%; у діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку й розваг – у межах 11,2–24,4% [9].

Отже ключові особливості інвестицій у людський капітал такі:

1. Віддача від інвестицій у людський капітал залежить від терміну його використання, а також від якості й тривалості цих інвестицій.

2. Суспільна користь від інвестицій у людський капітал перевищує суму тих благ, які отримує кожен індивід окремо. Індивідуальна користь визначається розміром доходу, а суспільна – розміром ВВП.

3. Залежність характеру, масштабів і видів інвестицій у людину від історичних, національних, культурних особливостей і традицій народу та його менталітету.

4. Фізичне й моральне зношення людського капіталу, що пояснюється і природним старінням (т. зв. “фізичне зношення”), і економічним старінням (т. зв. “моральне зношення”). Але людський капітал, на відміну від фізичного, у процесі використання не лише зношується, а й збагачується за рахунок надбання людиною професійного досвіду навіть без спеціальних інвестицій.

5. Людський капітал має значно триваліший інвестиційний період (наприклад, тривалість навчання може сягати 12–20 років) порівняно з фізичним (1,5–2 роки).

6. Капіталовкладення в людський капітал мають вищий ступінь ризику й невизначеності, ніж у фізичний. Особливістю є специфіка людського фактора, а саме – індивідуальні інтереси та переваги людини, її зацікавленість, відповідальність, світогляд, загальний рівень культури.

7. Вкладення в людський капітал дають тривалий за часом, значний за обсягом та інтегральний за характером економічний і соціальний ефект.

8. Незалежно від джерела інвестування, дохід від інвестицій має тристоронній ефект: для держави у вигляді ВВП, для підприємства у вигляді основних техніко-економічних показників, для окремої людини у вигляді доходу.

9. Інвестиції у людський капітал не можуть мати тимчасовий або одноразовий характер, оскільки це зменшує їх загальну ефективність. На відміну від фізичного капіталу, інвестування в людський капітал відбувається протягом усього періоду існування його носія, інакше ефективність від таких капіталовкладень знижується або взагалі відсутня.

10. Інвестиції в людський капітал повертаються в декілька разів вищою віддачею, ніж вклади в матеріальне виробництво.

Варто відзначити, що підвищення рівня освіти забезпечує підвищення ефективності праці трудівника або завдяки зростанню продуктивності праці, або через отримання знань, які роблять його здатним здійснювати таку трудову діяльність, результати якої являють велику цінність. Для держави – підвищення рівня добробуту громадян, зростання валового національного продукту, рівня економічного розвитку, підвищення громадської активності [5].

Якщо узагальнити, то в категорії людського капіталу виділяють три основні складові:

- капітал здоров'я, який із загального психоматичного, фізіологічного стану людини перетворюється в певний спосіб життя, спрямований на підтримання її здоров'я;
- капітал освіти, який визначає соціальний статус, що максимально може бути досягнутий даним індивідом і створює об'єктивно-суб'єктивні основи для його

кар'єрного зростання, де об'єктивними основами є вимоги для певного виду діяльності й посади, пов'язані з освітою, а суб'єктивними – здатність індивіда використати у виробничій діяльності отримані в процесі навчання навики й уміння, які збільшують рівень його креативності й інноваційної діяльності;

- капітал культури, який диктує стереотипні моделі поведінки й систему цінностей індивіда, що визначає характер його реалізації в процесі трудової діяльності (припустима-неприпустима поведінка, наприклад, у бізнесі, що відображає відмінності, закладені в рамках різних культур) [6].

Деякі вчені вважають, що з указаних складових категорії людського капіталу найбільш значимою є друга складова, і досить часто поняття людського капіталу узагальнено трактується таким чином: людський капітал – це нагромаджені знання, уміння й навики, отримані людиною в процесі навчання і практичної діяльності, які дозволяють їй успішно виконувати свою професійну діяльність. Цей капітал формується в процесі освіти, творчої діяльності та використовується в певній сфері суспільного виробництва. Однак з урахуванням сучасних умов на перше місце виходить капітал здоров'я, адже саме воно є головним для кожної людини й від його рівня залежить працездатність кожного.

Інвестування в людський капітал має здійснюватися на чотирьох рівнях:

- а) особистісному – для формування людського капіталу окремих осіб;
- б) мікрорівні – для формування людського капіталу підприємств;
- в) мезорівні – для формування людського капіталу регіонів і галузей;
- г) макрорівні – для формування сукупного людського капіталу країни [4].

Економісти виділяють три види інвестицій у людський капітал:

- витрати на освіту, включаючи загальну й спеціальну, формальну й неформальну, підготовку за місцем роботи;
- витрати на охорону здоров'я, що складаються з витрат на профілактику захворювань, медичне обслуговування, дієтичне харчування, поліпшення житлових умов;
- витрати на мобільність, завдяки яким працівники мігрують з місць з низькою продуктивністю [7].

Результати. Отже, найбільш важливим видається капіталовкладення в здоров'я. Це приводить до скорочення захворювань і смертності, продовження працездатного життя людини, а отже, часу функціонування людського капіталу. Стан здоров'я людини – це його природний капітал, частина якого є спадковою, а інша – придбаною в результаті витрат самої людини й суспільства. Протягом життя людини відбувається знос людського капіталу, а інвестиції, пов'язані з охороною здоров'я, здатні уповільнити цей процес [7].

Належить розглядати здоров'я населення як соціально-економічну категорію, пов'язану зі способом життя. Указаний зв'язок має двоїстий характер, оскільки здоров'я – це природне, абсолютне благо в шкалі цінностей людини. Високий потенціал фізичної та психічної дієздатності служить найважливішою запорукою повноцінного життя людини. Також здоров'я входить як складова частина в економічний чинник праці, реалізує ресурс працездатності, від якого залежить продуктивність праці, а з нею і рівень забезпечення практично всіх потреб. Здоров'ям визначається можливість прилучення до праці й використання його як джерела матеріального добробуту [8]. Реалізація такого важливого соціального завдання, як формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості, вимагає як основну передумову збереження і зміцнення громадського здоров'я.

Сутність здоров'я як соціально-економічної категорії виявляється і в тому, що будь-яка втрата здоров'я призводить до неминучих витрат на його відновлення та, відповідно, економічних утрат, зумовлених зниженням можливостей здійснення суспільно корисної діяльності.

Рис. 1. Динаміка захворюваності населення

До сьогодні рівень здоров'я оцінюється в більшості випадків у масштабах визначеної території (країни, регіону, міста тощо). Стан здоров'я людей характеризується за допомогою таких показників, як смертність, загальна захворюваність, захворюваність з утратою працездатності, кількість хронічних захворювань, кількість інвалідів.

На превеликий жаль, захворюваність населення з кожним роком зростає, і Івано-Франківська область не є винятком. Найвищий рівень захворюваності був зареєстрований у 2009 році й склав 1 261,3 тис. осіб. Найбільшу частку займали захворювання органів дихання та системи кровообігу. Варто пам'ятати, що на стан здоров'я населення в нашому регіоні, та й в Україні загалом, досі впливають наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, що не сприяє зниженню рівня захворюваності.

Низка дослідників співвідносить значення капіталу здоров'я з капіталом освіти. Освіта є провідною галуззю виробництва людського капіталу, оскільки опосередковано сприяє збільшенню капіталу здоров'я людини, поліпшенню його соціального благополуччя, що, у свою чергу, допомагає економічному зростанню [2].

Витрати, пов'язані з одержанням освіти, можна розділити на три групи: 1.Прямі матеріальні витрати (витрати, що здійснюються майбутнім власником людського капіталу або іншим інвестором (державою, підприємством, сім'єю). До них варто віднести: оплату за навчання, витрати на підручники, послуги бібліотеки, копіювання, канцтовари тощо; витрати, пов'язані зі зміною місця проживання (вартість житла, транспортні витрати, збільшення витрат на харчування у зв'язку з відокремленістю від сім'ї тощо).

2. Втрачені заробітки. Людина, яка навчається, не може працювати в такому самому режимі, у якому вона могла б працювати, якби не навчалася, оскільки заради

одержання освіти особа свідомо на деякий час відмовляється від певних заробітків, тому на Заході для людей працездатного віку “втрачені заробітки” вважаються витратами на освіту. Кількісно втрачені заробітки можна визначити як заробітки на роботі, яку могла б мати людина, якби вона не навчалася, мінус доходи студента (стипендія та підробітки). Якщо, наприклад, на час підвищення кваліфікації за людиною зберігається її заробітна плата за місцем роботи або стипендія приблизно така, якими були б заробітки, то людина не має втрачених заробітків, а цю частину витрат несе інвестор (той, який зберігає зарплату або виплачує стипендію).

3. Моральні втрати: втрата вільного часу – одного з найважливіших благ для людини, оскільки навчання, як правило, забирає більше часу, ніж нормальний робочий день; навчання нерідко буває важким і виснажливим, супроводжується перенапругою та стресовими ситуаціями під час іспитів [1].

Джерелом вкладень у людський капітал може виступати держава (уряд), недержавні суспільні фонди й організації, регіони, окремі фірми, домогосподарства (індивіди), міжнародні фонди й організації, а також освітні установи.

Нині роль держави у цій сфері достатньо велика. Держава вдається як до примусових, так і до спонукальних заходів. До примусових відносяться обов’язкова для всіх формальна освіта в обсязі середньої школи, обов’язкові медичні профілактичні заходи (щеплення) та ін., однак головними заходами є спонукальні. Уряд має у своєму розпорядженні два дієві способи, які використовуються з метою зміни розмірів приватних інвестицій у людину, що здійснюються автоматично через ринок: вони можуть вплинути на доходи тих, хто працює (через систему податків і субсидій), а також у змозі регулювати ціну придбання людського капіталу, регулюючи ціни використовуваних ресурсів. Особливо велика роль держави в найважливіших сферах формування людського капіталу – у сфері освіти й охорони здоров’я [7].

Основною проблемою української вищої освіти є її значна невідповідність потребам суспільства. Структура підготовки спеціалістів не враховує реальні потреби ринку праці. Унаслідок цього, значна частина випускників не працює за спеціальністю й змушена витрачати час і гроші на перепідготовку. Багато студентів розглядають вищу освіту лише як шлях до одержання диплома незалежно від здобутої спеціальності. Найбільших утрат завдає людському капіталу України виїзд висококваліфікованих кадрів.

Таблиця 1

Стан вищої освіти в Івано-Франківську

	Кількість закладів, одиниць		Кількість студентів у закладах, тис. осіб	
	I–II рівнів акредитації	III–IV рівнів акредитації	I–II рівнів акредитації	III–IV рівнів акредитації
2002/03	23	7	19,3	34,1
2003/04	23	7	19,9	37,1
2004/05	21	9	17,0	41,1
2005/06	22	9	18,3	42,2
2006/07	21	9	18,3	43,7
2007/08	20	9	17,3	43,9
2008/09	20	9	16,8	44,3
2009/10	18	9	14,4	41,9
2010/11	19	9	14,6	40,2
2011/12	19	8	14,3	35,4
2012/13	17	6	13,4	32,5

Дані, наведені в таблиці, відображені в діаграмі на рис. 2.

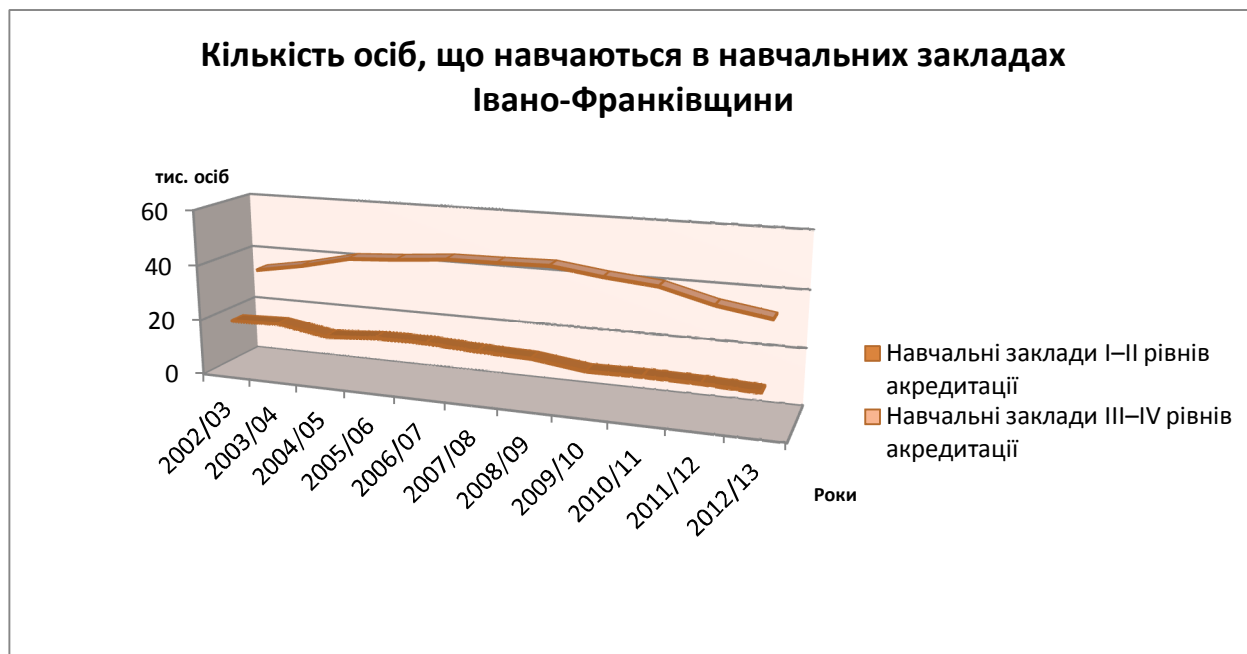

Рис. 2. Кількість осіб, що навчаються в навчальних закладах Івано-Франківщини

Необхідною умовою ефективності інвестування в освіту на будь-якому рівні є прихильне ставлення до неї як з боку її майбутніх власників, так і з боку навколишнього середовища, що вимагає створення в суспільстві позитивного іміджу освіченості, професіоналізму, високої кваліфікації.

Висновки. Таким чином, інвестиції в людський капітал є важливою передумовою розвитку України як країни із соціально-орієнтованою економікою. Ефективні інвестиції в людські ресурси дають можливість формувати висококваліфіковану робочу силу та здорову націю, яка, у свою чергу, є запорукою зростання конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

Очевидним є те, що брак належного інвестування має деструктивний характер і негативно впливає не тільки на економіку держави, регіонів та окремих підприємств, а й на людський потенціал суспільства. Людина за своєю природою прагне до самореалізації, саморозвитку та самовдосконалення. Відсутність такої можливості може призвести до повної дисгармонії особистості та, як наслідок, руйнації суспільства.

Незважаючи на те, що інвестиції в людський капітал мають значні часові, фінансові, матеріальні, психологічні витрати, вони забезпечують більший за обсягом, триваліший за часом економічний і соціальний ефект. Залежно від особистих якостей людини, результатом інвестування в людський ресурс може бути як просте підвищення продуктивності праці на виробництві, так і запровадження нових технологій, виникнення інноваційних продуктів, а в глобальному масштабі це може бути навіть значний поштовх у розвитку країни.

1. Економіка праці та соціально-трудові відносини : навч.-метод. посіб. / [В. Я. Брич, О. П. Дяків, С. А. Надвичиний та ін.]; за заг. ред. Є. П. Качана. – Тернопіль : ТДЕУ, 2006. – 373 с.
2. Загорій А. М. Освіта як фактор формування людського капіталу [Електронний ресурс] / А. М. Загорій. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/evd/2010_2/8.pdf.
3. Крушніцька Г. Б. Людський капітал в умовах розвитку інформаційного суспільства / Г. Б. Крушніцька // Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, 2013.

4. Марущак Н. П. Людський капітал як фактор розвитку економіки України [Електронний ресурс] / Н. П. Марущак ; Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/SND/Economics/14_maruschak.n.p..doc.htm.
5. Матеріали газети Івано-Франківського обласного центру зайнятості “Життя і праця”.
6. Макконнел К. Р. Экономикс : принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнел, С. Л. Брю. – М. : Республика, 1992.
7. Яковенко Р. В. Проблеми та перспективи розвитку людського капіталу [Електронний ресурс] / Р. В. Яковенко, Р. О. Козенко. – Режим доступу : http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/67.pdf.
8. Соколи І. І. Охорона здоров'я як чинник формування людського капіталу [Електронний ресурс] / І. І. Соколи, М. О. Каташинська // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 1 (6). – С. 167–171. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n1.html>.
9. Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/socgum/biznes/20102/2010_02/100211.pdf.
10. Режим доступу : <http://www.if.gov.ua/>.

References

1. Breech, V., O. Dyakiv, and S. Nadvynychnyy. *Labor Economics and Labor Relations*. Ternopil: TNEU, 2006. Print.
2. Zagoryy, A. “Education as a factor in the formation of human capital”. Web. <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/evd/2010_2/8.pdf>.
3. Krushnitska, H. “Human capital in the emerging information society”. *Materials of the 10 International Scientific Conference-2013*.
4. Maruschak, N. “Human capital as a factor of development of Ukraine”. *Vinnitsa Trade and Economic Institute KNTU*. Web. <http://www.rusnauka.com/SND/Economics/14_maruschak%20n.doc.htm>.
5. “Materials from Ivano-Frankivsk Regional Employment Center”. Web. <http://www.dcz.gov.ua/ifr/control/uk/publish/category?cat_id=1009431>.
6. McConnell, C., and S. Brue. *Economics: Principles, Problems and Policies*. Moscow: Republic, 1992.
7. Yakovenko, R. and R. Kozenko. “Problems and Perspectives of Human Capital Development”. *Proceedings KNTU. Economics.17* (2010): 67–76. Web. <http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/67.pdf>.
8. Sokoly, I., and M. Katashynska. “Health As a Factor of human capital formatio”. *Economics: time realities* 1 (6) (2013): 167–171.
9. Official website of the National Library of Ukraine named I.V.Vernadskoho. Web. <<http://nbuv.gov.ua/>>.
10. Official website of the Ivano-Frankivsk Regional State Administration. Web. <<http://www.if.gov.ua/>>.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Дані про авторів

Баланюк Іван Федорович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Баланюк Сергій Іванович – кандидат економічних наук, викладач ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Барчук Валентина Петрівна – старший викладач кафедри теоретичної та прикладної економіки ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Борейко Володимир Іванович – доктор економічних наук, проректор з наукової роботи, професор кафедри економіки і фінансів Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем’янчука, м. Рівне.

Боришкевич Ірина Ігорівна – магістр обліку й аудиту ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Вакун Оксана Володимирівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри обліку та фінансів Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

Василюк Марія Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Васільсва Леся Миколаївна – д. держ. упр., професор Дніпропетровського державного аграрного університету.

Власенко Оксана Богданівна – аспірант I року навчання інституту туризму, спеціалізація “Музеєзнавство” ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Возняк Галина Василівна – докторант, кандидат економічних наук, с.н.с. Інституту регіональних досліджень НАН України, м. Львів.

Галушак Ірина Євгенівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри обліку і аудиту ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Гринів Любов Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Гринів Надія Володимирівна – магістрантка ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Данилишин Володимир Іванович – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та фінансів Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

Дмитровська Вероніка Степанівна – викладач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Жук Ольга Іванівна – кандидат економічних наук, доцент ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Калашніков Геннадій Дмитрович – викладач кафедри іноземних мов ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Калашнікова Євгенія Дмитрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Кармазіна Н.В. – кандидат наук із державного управління, доцент кафедри обліку і аудиту Академії муніципального управління.

Кафка Софія Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Кейван Олена Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Коваленко Вікторія Володимирівна – завідувач кафедри банківської справи, доктор економічних наук, професор кафедри банківської справи Одеського національного економічного університету.

Кондур Оксана Созонтівна – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри економічної кібернетики ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Король Володимир Степанович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Кріль Ярослава Ярославівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту ЛНУ імені Івана Франка.

Кропельницька Світлана Орестівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Курило Ірина Олександрівна – доктор економічних наук, зав. відділу Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, м. Київ.

Левандівський Омелян Тарасович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Мазур Ірина Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів і кредиту Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького.

Мазур Наталія Анатоліївна – доктор економічних наук, завідувач кафедри обліку і аудиту Подільського державного аграрно-технічного університету, м. Кам’янець-Подільський.

Мартиненко Василь Петрович – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів Національного університету харчових технологій, м. Київ.

Неманова Христина Любомирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту ЛНУ імені Івана Франка.

Петлін Ірина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва Львівської філії Європейського університету.

Плець Іван Іванович – кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Полянська Алла Степанівна – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту і адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Резнікова Ольга Сергіївна – доктор економічних наук, професор Національного університету біоресурсів і природокористування України, Південний філіал “Кримський агротехнологічний університет”, кафедра бухгалтерського обліку та аудиту.

Романюк Надія Петрівна – магістр кафедри обліку і аудиту ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Савчук Володимир Петрович – студент-магістр ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Солоджук Тетяна Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Стефанків Оксана Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та фінансів Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

Сус Тарас Йосипович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Тимченко Олена Миколаївна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”.

Ткач Олег Володимирович – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту і маркетингу ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Царенко Оксана В’ячеславівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку та аудиту Академії муніципального управління, м. Київ.

Цюпа Оксана Петрівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Шеленко Діана Іванівна – кандидат економічних наук, доцент ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Шкроміда Віталій Васильович – кандидат економічних наук, доцент ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Шкроміда Надія Ярославівна – кандидат економічних наук, викладач ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Штогрин Галина Степанівна – аспірантка ДУ “Інститут економіки прородо-користування та сталого розвитку НАН України”, м. Київ.

Шулик Юлія Віталіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту Національного університету “Острозька академія”.

Щур Роман Іванович – кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Якубів Валентина Михайлівна – доктор економічних наук, професор кафедри обліку і аудиту ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

ЗМІСТ

Проблеми оподаткування суб'єктів господарювання

<i>Мартиненко В.П.</i> Зарубіжний досвід становлення майнового оподаткування...	3
<i>Тимченко О.М.</i> Фіскальні наслідки перегляду пільг з ПДВ.....	7
<i>Якубів В.М., Боршикевич І.І.</i> Проблеми й перспективи вдосконалення спрощеної системи оподаткування в Україні.....	12
<i>Кріль Я.Я., Неманова Х.Л.</i> Основні засади оподаткування додаткового блага....	22
<i>Кармазіна Н.В.</i> Формування механізму макроекономічного регулювання структурної побудови податкової політики на регіональному рівні.....	30
<i>Дмитровська В.С.</i> Теоретичні засади формування доходів місцевих бюджетів..	36

Проблеми обліку й аудиту

<i>Васильєва Л.М.</i> Трансформація фінансової звітності підприємств України відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності.....	47
<i>Мазур Н.А.</i> Організація обліку розрахунків за виплатами працівникам в аграрних підприємствах: проблеми та напрями їх вирішення.....	52
<i>Резнікова О.С.</i> Рекомендації з використання методу обліку витрат за функціями (методу АВС) для калькулювання собівартості шампанських вин у ДП "Севвинзавод".....	60
<i>Василюк М.М.</i> Внутрішній контроль якості аудиторських послуг як елемент забезпечення місії аудиту в суспільстві.....	66
<i>Жук О.І., Шеленко Д.І., Романюк Н.П.</i> Особливості вибору та впровадження програмного продукту в бухгалтерській діяльності.....	71
<i>Кафка С.М.</i> Теоретико-економічні аспекти обліку інновацій у необоротні активи.....	75
<i>Шкроміда Н.Я.</i> Маркетинговий аудит як основа обліково-аналітичного забезпечення оцінювання економічного потенціалу підприємства.....	79
<i>Шкроміда В.В.</i> Креативний облік у процесі покращення ділової репутації підприємства: вимога часу чи порушення вимог?.....	85
<i>Вакун О.В.</i> Проблемні питання оцінки нематеріальних активів.....	90
<i>Галуцак І.Є., Савчук В.П.</i> Облік доходів від операційної діяльності: сучасний стан і напрями вдосконалення.....	97

Моделі соціально-економічного розвитку України

<i>Борейко В.І.</i> Причини сучасних невдач національної економіки.....	105
<i>Ткач О.В.</i> Просторова організація економіки регіону в умовах глобалізації.....	111
<i>Баланюк І.Ф., Баланюк С.І.</i> Особливості функціонування господарств населення в системі розвитку сільських територій.....	118
<i>Полянська А.С.</i> Формування логістичної інфраструктури регіону.....	123
<i>Царенко О.В.</i> Моделювання процесу регіонального інноваційного менеджменту в межах економічного простору держави.....	133
<i>Курило І.О.</i> Демографічні процеси та структури в Україні: сучасні регіональні особливості.....	138
<i>Мазур І.М.</i> Критерії оцінювання енергетичної безпеки: ресурсний підхід.....	145
<i>Данилишин В.І., Стефанків О.М.</i> Проблеми та перспективи впровадження деривативів на валютному ринку України.....	153
<i>Возняк Г.В.</i> Планування та ефективне використання бюджетних ресурсів регіонів як інструменти модернізації управління публічними фінансами.....	161

<i>Шулик Ю.В.</i> Причини тінізації економіки й заходи її зниження в прикордонному регіоні (на прикладі Волинської та Рівненської областей).....	168
<i>Кропельницька С.О., Гринів Л.В., Гринів Н.В.</i> Перспективи розвитку медичного страхування в умовах соціально-політичного становища України на шляху до євроінтеграції.....	177
<i>Плець І.І.</i> Концептуальні засади формування фінансово-економічного механізму управління внутрішнім державним боргом.....	188
<i>Штогрин Г.С.</i> Основні напрями реформування житлово-комунального господарства в ринковій економіці України.....	195
<i>Калашнікова Є.Д. Калашніков Г.Д.</i> Альфред Маршалл – засновник Кембриджської школи неокласики (до 90-річчя смерті видатного вченого).....	200
<i>Галушак І.Є.</i> Структура аналізу регіону як суб'єкта економічного розвитку й формування стратегічних цілей.....	207
<i>Цюпа О.П., Кондур О.С.</i> Статистичні методи аналізу формування надходжень бюджетів розвитку в Україні.....	213
<i>Левандівський О.Т.</i> Відносини власності в сільському господарстві.....	222
<i>Солоджук Т.В.</i> Фінансовий механізм соціального захисту молоді.....	228
<i>Сус Т.Й.</i> Регіональні аспекти фінансування програм екологічного сільгоспвиробництва на Прикарпатті.....	237
<i>Король В.С.</i> Формування напрямів стратегічного розвитку агропродовольчого підкомплексу країни як основи забезпечення національної продовольчої безпеки.....	243
<i>Петлін І.В.</i> Формування транскордонних туристичних кластерів як запорука ефективного функціонування суб'єктів сільського зеленого туризму.....	251
<i>Щур Р.І.</i> Особливості створення та функціонування інвестиційно-промислових зон у регіонах.....	259
<i>Кейван О.І.</i> Оцінка ефективності функціонування туристичного підприємства..	267
<i>Власенко О.Б.</i> Івентивний туризм: теоретичні засади та перспективи розвитку..	273
<i>Барчук В.П.</i> Інвестиції як передумова ефективності людського капіталу.....	276
Дані про авторів	284

CONTENTS

Problems of taxation of subjects of economy	
<i>Martynenko V.</i> Foreign experience becoming of property taxation.....	3
<i>Tymchenko O.</i> The fiscal results of VAT benefits reforming.....	7
<i>Yakubiv V., Boryshkevych I.</i> Problems and prospects of improvement simplified taxation in Ukraine.....	12
<i>Kril Y., Nemanova H.</i> Basic principles of taxation of additional profit.....	22
<i>Karmazina N.</i> The formation mechanism of macroeconomic regulation of the structural building of tax policy at the regional level.....	30
<i>Dmytrovska V.</i> Theoretical base of local government revenues.....	36
Problems of accounting and audit	
<i>Vasileva L.</i> Transformation of corporate financial statements of Ukraine under international financial reporting standards.....	47
<i>Mazur N.</i> Organization of account of calculations is after payments workers in agrarian enterprises: problems and directions of their decision.....	52
<i>Reznikova O.</i> Recommendations for use method costing functions (methods ABC) for calculation cost champagnes SE “Sevvinzavod”.....	60
<i>Vasylyuk M.</i> Internal control quality of audit services as part of providing audit mission in society.....	66
<i>Zhuk O., Shelenko D., Romaniuk N.</i> The peculiarities of selection and implementation of accounting software in business.....	71
<i>Kafka S.</i> Theoretical-economic aspects of accounting innovations in non-current assets.....	75
<i>Shkromyda N.</i> Marketing audit as basis of registration-analytical providing of evaluation of economic potential of enterprise.....	79
<i>Shkromyda V.</i> Creative accounting in the process of improvement of business reputation of enterprise: requirement of time or violation of requirements?.....	85
<i>Vakun O.</i> Problem questions valuation of intangible assets.....	90
<i>Galushchak I., Savchuk V.</i> Accounting for income from operating activities: current situation and areas of improvement.....	97
Models of social and economic development of Ukraine	
<i>Boreyko V.</i> Causes of modern of failures of national economy.....	105
<i>Tkach O.</i> Spatial organization of the region’s economy in a globalizing.....	111
<i>Balaniuk I., Balaniuk S.</i> Peculiarities of the people’s economies’ functioning in the system of the rural territories’ development.....	118
<i>Polyanska A.</i> Regional logistic infrastruktura formation.....	123
<i>Tsarenko O.</i> Modelling of the process of regional innovation management in the framework of the economic space of the state.....	133
<i>Kurylo I.</i> Demographic processes and structures in Ukraine: current regional features..	138
<i>Mazur I.</i> Criteria for evaluation of energy security: resource approach.....	145
<i>Danylyshyn V., Stefankiv O.</i> Introducing a foreign exchange derivative at the currency market of Ukraine: problems and prospects.....	153
<i>Voznyak H.</i> Planning and efficient using of region’s budget resources as a tool for the modernization of public finances management.....	161
<i>Shulyk Y.</i> Causes for the economy shadowing and the measures of its’ deterioration in the border region (on the example of Volyn and Rivne regions).....	168

<i>Kropelnytska S., Hryniv L., Hryniv N.</i> Prospects of health insurance in the social and political situation in Ukraine on the integration.....	177
<i>Plets' I.</i> Conceptual framework formation of financial-economic mechanism of management of internal public debt.....	188
<i>Shtogrin G.</i> The main directions of housing and utilities sector reforming in the transformational economy of Ukraine.....	195
<i>Kalashnikova E., Kalashnikov G.</i> Alfred Marshall – the founder of “Cambridge school” of neoclassics (to 90 th anniversary of death of the famous scholar).....	200
<i>Galushchak I.</i> Structure analysis region as the subject of economic development and formation of strategic objectives.....	207
<i>Tsiupa O., Kondur O.</i> Statistic methods of analysis of forming of receipts of capital budgets in Ukraine.....	213
<i>Levandivskiy O.</i> Relations of property in agriculture.....	222
<i>Solodzhuk T.</i> The financial mechanism of social protection of youth.....	228
<i>Sus T.</i> Regional environmental aspects of funding programs agricultural production in Prykarpattia.....	237
<i>Korol V.</i> Directions of the agri-food sub as basic aspects of food security of Ukraine..	243
<i>Petlin I.</i> Forming cross-border tourism clusters as an efficient tool of green tourism...	251
<i>Shchur R.</i> Peculiarities of creation and functioning of investment-industrial zones in the regions.....	259
<i>Keyvan O.</i> Aiperformance evaluation of tourist enterprises.....	267
<i>Vlasenko O.</i> Event tourism: theoretical foundations and prospects.....	273
<i>Barchuk V.</i> Investments as a premises for the human capital’s efficiency.....	276
Information about authors	284

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

Науковий журнал

Випуск 10

Том 2

Головний редактор *Василь ГОЛОВЧАК*
Літературний редактор *Олександра ЛЕНІВ*
Комп'ютерна правка і верстка *Віра ЯРЕМКО*
Коректор *Надія ГРИЦІВ*

Підп. до друку 26.06.2014 р. Формат 60x84/8. Папір офсет.
Гарнітура "Times New Roman". Друк на ризографі.
Ум. друк. арк. 33,8. Наклад 300 пр. Зам. № 28.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
76018, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1
тел.: 71-56-22

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
від 12.12.2006 серія ДК 2718*